

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ВІСНИК

**Дніпропетровського
університету**

Науковий журнал

№ 9/2

Том 22

2014

РЕДАКЦІЙНА РАДА

акад. Академії наук ВО України, д-р фіз.-мат. наук, проф. **М. В. Поляков** (*голова редакційної ради*); ст. наук. співроб., проф. **В. І. Карплюк** (*заст. голови*); д-р фіз.-мат. наук, проф. **О. О. Кочубей**; д-р хім. наук, проф. **В. Ф. Варгалюк**; чл.-кор. АПН України, д-р філос. наук, проф. **П. І. Гнатенко**; д-р фіз.-мат. наук, проф. **О. Г. Гоман**; д-р філол. наук, проф. **В. Д. Демченко**; д-р техн. наук, проф. **А. П. Дзюба**; д-р пед. наук, проф. **Л. І. Зеленська**; чл.-кор. НАН України, д-р фіз.-мат. наук, проф. **В. П. Моторний**; чл.-кор. АПН України, д-р психол. наук, проф. **Е. Л. Носенко**; д-р біол. наук, проф. **О. Є. Пахомов**; д-р іст. наук, проф. **В. С. Савчук**, д-р екон. наук, проф. **І. Л. Сазонець**, д-р іст. наук, проф. **С. І. Світленко**; акад. Академії наук ВШ України, д-р фіз.-мат. наук, проф. **В. В. Скалозуб**; д-р філол. наук, проф. **Т. С. Пристайко**; чл.-кор. НАН України, д-р біол. наук, проф. **А. П. Травлєєв**; д-р техн. наук, проф. **Ю. Д. Шептун**.

**Серія: ФІЛОСОФІЯ
СОЦІОЛОГІЯ
ПОЛІТОЛОГІЯ**

Випуск 24 (2)

Дніпропетровськ
Дніпропетровський
національний університет
імені Олеся Гончара

УДК16+001 (091)+11+316+132

ББК 87 + 60.5 + 66

**Фахове видання з філософських та політичних наук,
затверджено постановами президії ВАК України
№ 1-05/3 від 08 липня 2009 р. та № 1-05/8 від 22 грудня 2010 р.**

*Друкується за рішенням вченої ради
Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара*

Розглядаються актуальні проблеми філософії, соціології та політології. Проаналізовані деякі онтологічні, метафізичні, етичні, математичні аспекти західноєвропейської, російської та української філософії, а також фундаментальні аспекти становлення соціології і політології у сучасній культурі.

Для науковців, викладачів вищих навчальних закладів, а також аспірантів і студентів гуманітарних факультетів.

Рассматриваются актуальные проблемы философии, социологии и политологии. Проанализированы некоторые онтологические, метафизические, этические, математические аспекты западноевропейской, русской и украинской философии, а также фундаментальные аспекты становления социологии и политологии в современной культуре.

Для научных работников, преподавателей высших учебных заведений, а также аспирантов и студентов гуманитарных факультетов.

The main issues of philosophy, sociology and political science are examined. Certain ontological, metaphysical, ethical, mathematical aspects of Western European, Russian and Ukrainian philosophy and fundamental aspects of the sociology and political science in contemporary culture are analyzed.

For researchers, academics and graduate students of humanities faculties.

Редакційна колегія:

д-р філос. наук, проф. **О. С. Токовенко** (відп. редактор); д-р філос. наук, проф. **П. І. Гнатенко**; д-р політ. наук, проф. **А. Б. Карімова** (Росія); д-р філос. наук, проф. **В. М. Рамішвілі** (Грузія); д-р іст. наук, проф. **В. Г. Городяненко**; д-р філос. наук, проф. **С. В. Шевцов**; д-р філос. наук, проф. **В. О. Панфілов**; д-р. філос. наук, проф. **В. І. Пронякін**; д-р іст. наук, проф. **В. І. Іваненко**; д-р філос. наук, проф. **О. О. Осетрова**; д-р політ. наук, проф. **О. Л. Тупиця**; д-р політ. наук, проф. **В. В. Кривошеїн**; д-р політ. наук, проф. **М. А. Шепелєв**; д-р політ. наук, проф. **Г. П. Щедрова** (м. Луганськ); д-р соціол. наук, проф. **А. С. Лобанова** (м. Кривий Ріг); д-р соціол. наук, проф. **С. Л. Катаєв** (м. Київ); д-р соціол. наук, проф. **Н. М. Лисиця** (м. Харків); д-р політ. наук, проф. **В. П. Горбатенко** (м. Київ); д-р. соціол. наук, проф. **Л. М. Хижняк** (м. Харків); д-р політ. наук, проф. **С. П. Наумкіна** (м.Одеса); д-р філос. наук, проф. **Ф. М. Кирилюк** (м. Київ); д-р філос. наук, проф. **В. Б. Окороков**; к-т політ. наук, доц. **В. І. Пашенко** (відп. секретар).

Рецензенти:

д-р. філос. наук, проф. **В. В. Хміль**, д-р. філос. наук, проф. **О. М. Корх**, д-р. філос. наук, проф. **О. В. Халапсіс**, д-р. філос. наук, проф. **В. І. Палагута**, д-р політ. наук, проф. **І. А. Побочій**, д-р політ. наук, проф. **Ф. В. Барановський**, д-р політ. наук, проф. **М. С. Іванов**, д-р політ. наук, доц. **В. С. Сергєєв**.

© Дніпропетровський національний
університет імені Олеся Гончара, 2014
© Автори статей, 2014

ФІЛОСОФІЯ

УДК 130.2

С. Б. Амеліна*Львівський національний університет імені Івана Франка***КОНСТРУЮВАННЯ ОБРАЗУ ЛЮДСЬКОЇ ТІЛЕСНОСТІ У СМИСЛОВОМУ ПОЛІ МАСОВОЇ КУЛЬТУРИ**

Здійснено спробу осмислити феномен індустріалізації людської тілесності в сучасних соціокультурних реаліях. Проаналізовано культурні смисли і коди, закладені в образах людської тілесності, які безперервно транслюються засобами масової інформації. Розглядається процес зникнення як на рівні філософського та наукового дискурсу, так і на рівні побутової свідомості принципу соматичного негативізму, що супроводжується виникненням нової аксіології тілесності, а відповідно – нових соціокультурних практик.

Ключові слова: соматичний негативізм, тілесність, статево-рольові стереотипи, вторинний дискурс, маскуліність, індустрія краси.

Сучасні соціокультурні реалії свідчать про зникнення як на рівні філософських концепцій, так і на рівні побутової свідомості принципів соматичного негативізму, дихотомії тілесного і духовного начал в людині. Цей процес супроводжується зростанням інтересу до власного тіла, виникнення нових, тілесно орієнтованих практик, існування яких було б недоцільним і неможливим в умовах домінування традиційних опозицій. Деякі дослідники, наприклад А. Костіна констатують у своїх роботах появу нової аксіології тілесності, тіло людини набуває нових смислів і цінності.

Однак таке позитивне здавалось би явище відбувається в контексті масової культури, даний контекст призводить до редукування і викривлення змісту ідей, котрі потрапляють у нього. Це призводить до виникнення нових проблем саме у сфері тілесного існування людини (таких як психологічні розлади, хвороби, відчуття власної неповноцінності, неадекватна фанатична акцентація на тілесних характеристиках і перетворення тіла в самоціль). Існуючі проблеми можливо вирішити шляхом аналізу ідеологічних конструктів, які пропонує нам масова культура через свої сугестивні повідомлення. Відкритим залишається питання: чи є зріст інтересу до власного тіла, що об'єктивується у форму індустрії тіла, результатом тісної кореляції маркетингової структури зі сферою людських потреб чи це результат штучно сконструйованих потреб споживача?

Феномен тілесності знайшов свою концептуалізацію у працях багатьох теоретиків культури, філософів, соціологів. Зокрема філософські аспекти проблеми тілесності в історичному ракурсі є предметом досліджень Ж.Л. Нансі, В.А. Подороги, І.М. Биховської, Т.С. Леві, С.А. Лохова, О.С. Суворової, Е.В. Гініятової. А.В. Костіна, Н.Н. Суворов, Г. Тульчинський аналізують феномен масової культури і частково - феномен індустріалізації тіла в її контексті. Загальна канва розвитку сучасної культури, зокрема масової культури, найбільш влучно на нашу думку окреслюється у працях таких авторів як Г. Маркузе, Ж. Ліповецьки, У. Еко, Р. Барт, С. Жижек. І.В. Грошев займається аналізом рекламних образів і конструктів, які виражаються у специфічній візуалізації образу людського тіла. Гламурна тілесність стала предметом аналізу для Д.В. Іванова, Я. Бражнікової, В. Савчука, О. Кісь.

Метою даної статті є аналіз культурних смислів і кодів, закладених в образах людської тілесності, які безперервно транслюються засобами масової інформації.

Людське тіло, якщо розглядати його як форму культури є тілом-знаком, тілом-текстом. Культурні смисли, закладені у ньому, засвоюються насамперед у процесі соціалізації і акумуляції, через систему соціальних інститутів, а також за посередництвом зразків масової культури і мистецтва, чий шаблони і стереотипи активно розповсюджуються ЗМІ.

Ключовою характеристикою масової культури є її «глибинна маркетингізація». В процесі реалізації проекту Просвітництва гасло «Все для людини, все на благо людини» поступово трансформується в гасло «зростаючого задоволення зростаючих

потреб». Це означає, що ринок зосереджується не лише на задоволенні існуючих, але й на власне формуванні нових потреб споживачів [10].

Ефективне функціонування масової культури безпосередньо пов'язане з простором, в якому вона існує, а саме медіа-простором. Людина ХХІ століття живе в медіатизованому просторі і черпає значну частину (в тому числі і естетичних) уявлень саме з медіасередовища. Массмедіа – один з найдієвіших засобів соціалізації. Тому дану статтю ми присвятили аналізу «ринку образів», які транслюються, а точніше нав'язуються сучасній людині саме через ЗМІ і які вона свідомо і несвідомо засвоює.

В рамках філософського дискурсу людська тілесність розглядається авторами як внутрішній потік інтенціональних переживань, який усвідомлюється людиною як «моє тіло». Зовнішній вигляд переживається людиною «зсередини» у вигляді розрізнених фрагментарних даних, які потрапляють у поле зовнішніх чуттів (як от зору). Однак цілісний образ людського тіла є «розсіяним» в житті, і з'єднати його сама людина не в стані, для цього потрібен Інший. Якщо цілісно споглядати моє тіло може лише Інший, погляди і смаки якого формуються культурою (в нашому випадку масовою), то і формування тіла, його зовнішнього вигляду буде відбуватись під впливом Іншого, а значить і культури. Якщо моє тіло завжди формується під поглядом Іншого, то можна зробити висновок, що тіло (як фізичний субстрат) і культура (як певні канони і уявлення) взаємно впливають одне на одного, взаємоформуються [7].

Отже, людське «Я» має властивість формуватися не лише через нарративні розповіді «про себе», але й через візуальний показ себе. Тіло є засобом комунікації, через який люди передають великий обсяг інформації про себе оточуючим, в тому числі з метою стимулювання їх поведінки в тому чи іншому напрямку. Цей принцип активно використовується творцями реклами.

Торкаючись ще загальних моментів, варто згадати проаналізоване Ж. Бодрійяром співвідношення понять модель і серія («Система речей») [2]. У традиційному розумінні «речі» (яка була зручною для людини і визначалась її буттям) річ модельна (стильна) і серійна річ не перетинались між собою у людській життєдіяльності. В сучасній, відчуженій трактовці речі поняття «модель» і «серія» стають взаємообумовлюючими: серійна річ, з одного боку, прагне стати «моделлю», а з іншого — стає умовою для існування речі-моделі. Таку схему можна застосувати і для опису відношень між тілом-макетом, для якого характерними є здоров'я, молодість, лоск кожного міліметра шкіри, — і серійним, нестандартизованим тілом. Природний тілесний «каркас» існує в постійному прагненні досягти візуального втілення тіла-макету, під яким Е.Гі Дебор і Ж.Ліповецьки наприклад розуміють «зірку» як видовищну репрезентацію живої людини. В реальності ж ми отримуємо не стільки тіло *per se*, скільки постійно втілюваний, представлений як зразок макет тіла, який є зручним для системи виробництва-споживання. Тіло у своєму природному вигляді маргіналізується, його заміщує собою макетована візуалізація і знакова насиченість [2], що можемо наочно спостерігати у більшості зразків маскульотної продукції. В умовах консьюмеристського суспільства образи, які формуються масовою культурою часто виглядають краще за свого референта, внаслідок чого референт постійно знаходиться під тиском «дотягування» до заданого ідеалу (*measure*). І ця тенденція є цілком релевантною до законів сучасного суспільства споживання, яке зосереджене на стимулюванні і формуванні нових, далеко не завжди раціонально мотивованих людських потреб. Одним з найефективніших засобів утвердження даних законів є реклама (не лише у вигляді відеороликів, які транслюються по телебаченню, а й у значно ширшому розумінні). Доведеним фактом є суттєвий ефект як властивість рекламного повідомлення, який досягається через використання архетипічних символів [3], що знижує рівень критичності при сприйнятті рекламної продукції (адже споживач не задіює механізми аналізу і оцінки). Проникаючи в глибинні шари психіки, автор рекламного повідомлення визволяє енергетичний потенціал певного архетипу, який починає діяти самостійно, схиляючи споживача до того чи іншого товарного вподобання.

Серед структурних елементів, які лежать в основі формування образу марки товару, дослідники виділяють міф (легенду) марки і візуальний рекламний образ. Саме з останнім пов'язана проблема експлуатації образу жіночого тіла в рекламній

продукції, що однак є дискусивним питанням (цю думку ми розвинемо нижче). Деякі дослідники гостро піднімають тему сугестивного впливу міфу про красу у вигляді безперервно тиражованого в рекламі і ЗМІ фізично ідеального образу тіла. На їх думку, подібна реклама, яка розрахована на жіночу аудиторію, повинна в умовах міфу утискати почуття власної гідності жінки, інакше ж вона буде неефективною. Образ жіночого тіла як частини метафори (спокуси, володіння) використовується і для впливу на чоловічу аудиторію і також має доведений вдалий ефект у вигляді попиту на рекламовану таким чином продукцію.

Говорячи про експлуатацію образу людського тіла (в тому числі і чоловічого), неможливо не зачепити гендерну проблематику, адже реклама, як зазначає І.В. Грошев, презентує стереотипи міжстатевої взаємодії, багатоваріантне дискурсивне поле статі [9].

Реклама, говорячи в термінах М. Фуко, має первинний і вторинний дискурс [9]. «Первинний дискурс» — це власне пропозиція товарів і послуг. «Вторинний дискурс» — це сформовані через рекламні образи уявлення про суспільство, взаємовідносини в ньому, тобто існуючі в ньому соціальні, гендерні і статево-рольові (тендерні) стереотипи.

Саме вторинний дискурс реклами відсилає глядача (слухача) до інших смислових кодів, інших неявних ієрархій, які мають першочергове значення. Тобто реклама розглядається деякими дослідниками (напр. І.В. Грошев) як своєрідний ідеологічний конструкт, код, який вибудовує систему символічних цінностей даної культури, до яких належить і її тілоцентричність. Більшість людей вірить у ці рекомендації, «дисциплінуючи правила поведінки», стереотипізовані гендерні ідеали. Ця складна система норм і відношень легітимізується механізмами соціального життя: шлюбно-сімейних, професійних та інших інститутів, через які регулюються взаємовідносини людей в цілому.

Соціологічні дослідження виявили три теми, які апелюють до несвідомих пластів людської психіки і практично завжди викликають інтерес. Це, на думку Л.М.Щеглова, секс, кримінал (пов'язаний з насиллям) і успіх. Як бачимо, гендер-на образність потрапляє в розряд тем, які викликають інтерес, до того ж одним з «найспокусливіших», а відтак і бажаних, найголовніших символів в міфології споживання стала жінка, її образ, включно з образом її тіла. Наступними за рівнем атракції йдуть діти, потім — тварини і лише тоді — чоловіки. В контексті нашого дослідження нас цікавитимуть саме образи тіла в рекламі — як жіночого, так і чоловічого. І дійсно, неможливо замовчувати той факт, що велика кількість рекламної продукції демонструється саме на фоні гарних жінок, частин жіночого тіла або в цілому жіночих тіл. Жіночому тілу в рекламі відведена роль каталізатора потреб у покупців і стимулювання продажу товарів і послуг.

Грошев вважає, що в рекламно-гендерному полі чоловіки, на відміну від жінок, не настільки глобально ідентифікуються з виявом статі. Їх поведінка не може бути повністю зведена до поняття статі, вона здебільшого виражає їх соціальний статус та індивідуальність.

При такому ході думки — акценті на проблемі експлуатації образу жіночого тіла в рекламі і нехтування тією ж проблемою, але по відношенню до чоловічого тіла — існує ризик впадання у крайнощі, що призводить до невинуваченої абсолютизації певних явищ і недооцінювання значення інших. А саме — у звинуваченні рекламних образів і їх творців у відвертому сексизмі (як ідеології і практики дискримінації людей за статевою ознакою, з акцентом на дискримінацію саме жіночої статі), що наприклад зустрічаємо у статтях Кісь [4]. Наразі ми не можемо погодитись з таким однобоким розумінням проблеми і спробуємо це довести.

Спробуємо поетапно полемізувати з тезами, які наводить О. Кісь для доведення існування сексизму в українській рекламі. Це питання є принциповим для нашого дослідження, адже воно безпосередньо стосується візуалізації чоловічого і жіночого тіла в рекламі. Конкретніше — звинувачення О. Кісь рекламної продукції у мачизмі і фейсизмі (на її думку, в рекламних зображеннях чоловічого тіла акцент робиться на його голову і лице, тоді як в зображенні жінки — на її тіло і частини тіла).

Насамперед слід зазначити, що в історії зображення чоловічого тіла також відбувалась зміна образів, еталонів, відбувалась еволюція як загальнотілесного канону, так і конкретних стереотипів маскулінності [5]. Так, модернізм і постмодернізм деконструють канони «мужності». Завдяки деконструкції і плюралізації соціальних ідентичностей, чоловіче тіло тепер може бути, як зазначає І. Кон, і не зовсім чоловічим, і не зовсім тілом.

Аналізуючи зображення як чоловічого так і жіночого тіла в творах маскульту неможливо не помітити парадоксу: з одного боку — це пророкована Бодрійяром андрогінізація. Людина, позбавлена засобів статевої ідентифікації, перетворюється на транссексуала. Динаміка цього процесу, як пише А. Костіна, почалась з усвідомлення репресивної ролі не лише сексуального звільнення і емансипації, а й самих гендерних розрізень, які багато в чому штучно формуються самою культурою [6, с. 289]. Маскулінність перестає бути культурним ідеалом, більш стійкими і життєздатними образами стали ті, які поєднали в собі парадоксальним чином ознаки обох соціальних статей. У сучасних соціокультурних практиках знаходить своє втілення мрія творця теорії бісексуальності О. Вейнінгера, який ще на початку ХХ ст. стверджував, що диференціація статей ніколи не може бути завершеною, абсолютною. Всі особливості чоловічої статі, хоч і в найслабшому розвитку, можна знайти і у жіночій статі. Більше того, ідея андрогінії як стверджує П. Козловські, у практиці постсучасності стає прийнятною і дієвою при втечі від фронтального протистояння домінуючої жіночої і домінуючої чоловічої культури.

Однак парадокс полягає в тому, що нарівні з ідеями ідеї андрогінності зображень чоловічого і жіночого тіла, спостерігаємо й образи, які можна охарактеризувати як тугу по власне чоловічому і власне жіночому тілу. Прикладами можуть бути тиражовані маскультні образи Тарзана, Конана, Термінатора. Так само і жіночі образи найчастіше відтворюють класичні очікування чоловіків по відношенню до жіночого тіла: великі груди, округла фігура, хвилюючі пози тіла, сексапільний погляд, акцент на губи та ін. Ці архетипічні образи маскулінності і фемінінності відтворюються різними акторами, співаками, публічними людьми, тобто людьми-іміджами (Е. Тоффлер), функціонування яких в медіапросторі стає все більш недовговічним і швидкоплинним.

Можна зробити висновок, що незважаючи на наявність транскультурних інваріантів естетика чоловічого і жіночого тіла і краси залежить від гендерної стратифікації і особливостей життєдіяльності чоловіка і жінки. Транссексуальність є насамперед символічною характеристикою. Однак позитивним є факт, що різні канони фемінінності і маскулінності співіснують в умовах сучасної культури. І це позитив, адже чим складніша культура, тим більше вона допускає нормативних варіацій і індивідуально-групових розрізень, які неправомерно зводили лише до зредукованого набору стереотипних зразків і ознак. Важко не погодитися з думкою, що оголене тіло — як жіноче, так і чоловіче, до того ж не анонімне, а індивідуалізоване все частіше стає об'єктом публічного споглядання. Наприклад у 1967 р. французький фотограф Ж.Ф. Боре вперше використовує для реклами нижньої білизни оголеного молодого грецького натурника. 1971 р. — Ів Сен-Лоран позує оголеним для власної реклами. Пізніше Сесіль Бітон робить фото оголеного М. Джаггера, Р. Ейвон — Р. Нурсєва, а Х. Ньютон — Хельмута Бергера [5].

Ми вже говорили про проблему орієнтації на заздалегідь нереальні зразки жіночої тілесності, які пропагуються кіно і телебаченням. Однак це саме можемо говорити і у випадку реклами, де використовується оголене чоловіче тіло. Американські дослідники (Роє, 2000р.) навіть говорять про так званий «комплекс Адоніса», тобто виникнення психологічного дискомфорту у чоловіків в результаті незадоволення виглядом власного тіла, неспівпадіння його вигляду з загальноприйнятими в маскультурі канонами.

До того ж, як зазначає М. Фуко [5] репрезентація напівоголеного або повністю нагого тіла у споживачській культурі — це не нова свобода, а просто «новий спосіб капіталовкладення, коли контроль здійснюється не шляхом утиску, а шляхом стимулювання: «роздягайся, але будь струнким, гарним, загорілим!»

По відношенню до жіночих канонів спостерігаємо ті ж тенденції. Наприклад

проголошена В. Стіл «інтерналізація корсету» (книга «Корсет»). Якщо до 80-х років XIX ст. корсет носився як символ респектабельності, то згодом він перетворюється у знак еротизованого одягу, а з 1900-х років приходить уявлення про те, що слід мати природню струнку фігуру, а корсети носять люди, що мають надлишкову вагу. Таким чином, замість того, щоб носити корсет ззовні, його «носять» всередині, він приходить «всередину» через дієти і вправи, фітнес.

Ж. Ліповецьки зазначає, що з одного боку жіноче тіло значною мірою скинуло з себе тягар утисків у сфері статевих відносин і манери одягатись, але з іншого – воно потрапило в кабалу естетичних вимог – більш суворої і владної, ніж колись, і це породжує стан тривоги [8]. Зроблений Ліповецьки висновок про «тиранію краси» насправді є справедливим і по відношенню до сучасних еталонів чоловічої краси. Єдину причину, по якій експлуатація чоловічого образу в рекламі і її репресивний характер по відношенню до чоловічої свідомості не є настільки тотальною і дієвою бізнес-стратегією вбачаємо ми не тільки і не стільки в відмінності чоловічої психології від жіночої, скільки у поки що слабкій розробці цього кластеру економіки і його відносин новизни в порівнянні з жіночою «індустрією краси». Можна прогнозувати, що надалі цей ринок буде розвиватись, як розвиватимуться і рекламні засоби впливу на чоловічу психіку і викликання у чоловіка відчуття тривоги і неповноцінності через свій «неідеальний» зовнішній вигляд. Наразі це лише справа часу.

На нашу думку, проблема полягає не тільки в експлуатації жіночого образу тіла, а й в експлуатації чоловічого образу тіла. Але знову ж таки, проблема не лише у їх експлуатації, а у психологічному дискомфорті, який виникає при сприйнятті цих образів. Цей дискомфорт може переростати у захворювання, і не лише психічні (наприклад, така хвороба нашого часу як анорексія, яка перетворюється у тотальне для підлітків явище).

Варто зазначити, що позитивне зміщення акцентів все ж відбувається нині і на рівні масової культури. Прикладом може бути Асоціація жінок-журналістів, а власне їх премія, яка кожного року вручається переможцю у номінації «несексистська реклама»: в 2002 році цей приз отримало будівельне підприємство Vinci, яке представляла в рекламі жінка-архітектор, у стриманому одязі, яка виступила з презентацією креслення автомобільної стоянки зі слоганом «Думати про це. Думати і робити» [1, с. 21]. Варто згадати про такі радикальні рекламні образи, представлені маркою взуття Egam, яка рекламувала жіночі туфлі, одягнувши їх на ніжки стільця або на ноги чоловіка, зі слоганом «в цій рекламі не використовується жіноче тіло». Ця позиція звичайно ж максималістська і реакційна, адже використання зображення жіночого тіла в цій рекламі було б цілком виправданим, однак на нашу думку, будь-яка реакція все ж краща, ніж ігнорування проблеми.

Важливою подією у боротьбі з нереалістичними еталонами жіночої краси є розроблені напередодні «Тижня моди» в Мілані банери з зображенням Ізабель Каро. Ізабель Каро – французька фотомодель, актриса і письменниця, яка багато років боролася з анорексією. У 2007 році знялась у фотосесії під назвою «Ні анорексії» (фотограф – Олів'єро Тоскані).

Отже, якщо у попередні епохи тіло розглядалось як знак, носій культурних смислів і процес набуття цих знаків мав органічний характер і був зумовлений соціальною стратифікацією суспільства, то у нашу епоху конструювання образів тіла і наділення його певними культурними смислами стало штучним процесом, який здійснюється у «лабораторних умовах» бізнес-стратегій і є ціннічною маніпуляцією свідомістю споживача товарів і послуг. Стереотипи і моделі поведінки, які транслюються ЗМІ, відіграють визначальну роль в процесі соціалізації і аккультурації, а відтак мають сугестивний характер, що виражається у наявності в рекламних повідомленнях «вторинного дискурсу». В умовах існування сугестивних рекламних образів спостерігається експлуатація не лише жіночого, а й чоловічого образу тіла. Однак найбільшою проблемою є навіть не сам факт експлуатації як її наслідки для психіки реципієнта, а саме відчуття перманентної невдоволеності своїм зовнішнім виглядом, що інколи призводить до тяжких психологічних розладів (наприклад анорексія). Однак можемо спостерігати позитивні тенденції в рекламній індустрії і

початок боротьби з тотальністю застосування людського, еротизованого образу тіла в рекламних повідомленнях.

Бібліографічні посилання

1. Бабаева А.В. Формирование «социального тела» в европейской культуре / А.В. Бабаева // Социальная аналитика ритма : сб. материалов конф. – СПб. : Санкт-Петербургское философское общество, 2001. – С.21–23
2. Гиниятова Е. В. Фотография как способ проблематизации телесности в современной культуре : автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата философских наук : 24.00.01 [Электронный ресурс] / Е. В. Гиниятова. – Томск, 2007. – Режим доступа : <http://rudocs.exdat.com/docs/index-265166.html>
3. Использование женских образов в креативной рекламе с точки зрения архетипических знаков [Электронный ресурс]. – Режим доступа до статті: <http://rudocs.exdat.com/docs/index-124846.html>
4. Кись О. Осторожно! Сексизм. [Электронный ресурс] / О. Кись. – Режим доступа : http://gazeta.zn.ua/SOCIETY/ostorozhno_seksizm.html
5. Кон И. Мужское тело и современная массовая культура [Электронный ресурс] / И. Кон. – Режим доступа : http://sexology.narod.ru/mml_10_02.html
6. Костина А.В. Массовая культура как феномен постиндустриального общества / Костина А.В. – Изд.4-е. – М. : Издательство ЛКИ, 2008. – 352 с.
7. Круткин В.Л. Антропологический смысл фотографий семейного альбома [Электронный ресурс] / В.Л. Круткин. – Режим доступа : <http://www.tesno.org/krut.pdf>
8. Липовецки Ж. Третья женщина. Незыблемость и потрясение основ женственности. [Электронный ресурс] / Ж. Липовецки. – Режим доступа : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/lipov/03.php
9. Полоролевые стереотипы в рекламе/по материалам работ И.В. Грошева [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://psyfactor.org/recl5.htm>
10. Тульчинский Г.Л. Маркетинг и массовая культура [Электронный ресурс] / Г.Л. Тульчинский. – Режим доступа : <http://lib.gendocs.ru/docs/138800/index-1176-1.html>

Амелина С. Б. Конструирование образа человеческой телесности в смысловом поле массовой культуры

Предпринята попытка осмыслить феномен индустриализации человеческой телесности в современных социокультурных реалиях. Проанализированы культурные смыслы и коды, заложенные в образах человеческой телесности, которые непрерывно транслируются средствами массовой информации. Рассматривается процесс исчезновения как на уровне философского и научного дискурса, так и на уровне бытового сознания принципа соматического негативизма, что сопровождается возникновением новой аксиологии телесности, а соответственно - новых социокультурных практик.

Ключевые слова: соматический негативизм, телесность, полоролевые стереотипы, вторичный дискурс, маскулинность, индустрия красоты.

Amelina S. Designing image of human bodyness in the semantic field of mass culture

The article attempts to understand the phenomenon of industrialization of human bodyness in modern social and cultural realities. The author analyzes the cultural meanings and codes, which are inherent to images of human bodyness, that are continuously broadcasted by media. We consider the process of extinction a principle of somatic negativism at the level of philosophical discourse and also at the level of everyday consciousness. This process is accompanied the emergence of new axiology of bodyness and accordingly – new social and cultural practices. However, this seemingly positive phenomenon occurs in the context of popular culture. This context helps to reduction and curvature a sense of ideas, that get into it. This leads to emergence of new problems in sphere of bodily human existence (such as psychological disorders, disease, feeling of worthlessness, inappropriate fanatical accentuation on physical appearance and transformation a body into end of itself). The problems can be solved by analyzing the ideological constructs, that popular culture offers us through its suggestive messages. We have an open question : is the rising of interest to own body (whose explication we may see in the form of body industry) resulting of close correlation of marketing structures with sphere of human needs or it is a result of artificially constructed consumer needs. The effective functioning of popular culture is directly related with the space in which it exist, namely – mediaspace. Man of twenty-first century lives in mediaspace, that's why he derives a significant portion of own (including aesthetics) notions from media sphere. Massmedia is the one of most effective way of socialization. Therefore in this paper we analyze «image market», which broadcast, but rather imposed to modern man with the media and which he internalized consciously and unconsciously.

Key words: somatic negativism, bodyness, sex-role stereotypes, secondary discourse, masculinity, beauty industry.

Надійшла до редколегії: 24.03.2014

О. І. Афанасьєв*Одеський національний політехнічний університет***ГУМАНІТАРНІ НАУКИ І ГУМАНІТАРИСТИКА**

У гуманітарному знанні треба розрізняти гуманітарні науки, які сприйняли класичні ідеали науковості, і гуманітаристику, яка ігнорує їх. Одна частина гуманітаристики орієнтована на суб'єктивне, одиничне, унікальне, позараціональне, є позанауковою. Друга, реалізуючи ряд наукових норм, прагне до послаблення жорстких вимог науковості. Визначення ступеня науковості останньої можливо за специфікою методу, парадигм, пояснюючих конструкцій, вихідних положень.

Ключові слова: наука, гуманітарні науки, гуманітаристика, метод, пояснення, наратив, теорія, закон, раціональність, парадигма.

Успішність природничих та технічних наук, яку вони продемонстрували протягом кількох століть, зумовила в рамках методології науки і взагалі в суспільній свідомості високу оцінку їх теоріям, методам та іншим способам організації та отримання знання, що придбали статус зразків, ідеалів, стандартів. Коли феномени людського духу стали досліджуватися як об'єкти, стало очевидно, що їх можна спостерігати, вимірювати, класифікувати так само, як і об'єкти природи або техніки, іншими словами, робити надбанням науки. Так виникли гуманітарні науки («науки про дух»), хоча термін «наука» спочатку, а в деяких мовах і донині, зв'язувався з природознавством (науками про природу). Сфера впливу гуманітарних наук неухильно розширюється. Визнається їх важливість, причому не тільки у виховано-ідеологічному аспекті, але й у плані розробки моделей гуманітарних експертиз, технологій та ін. Багато гуманітаріїв і не тільки вони вважають, що вийти з цивілізаційної кризи, вирішити глобальні проблеми, що загрожують самому існуванню людства, можна тільки гуманітарних способом, розглядаючи природу (і людину) як мету, а не як засіб. Чи здатні гуманітарні науки виправдати такі претензії?

У науковому співтоваристві зберігається також і скептичне ставлення до гуманітарних наук, відзначається їх відома недостатність у порівнянні з природничо-науковими і технічними дисциплінами. Але деякі гуманітаріїв вважають, що специфіка гуманітарного знання непереборна, і воно незрівнянно з природознавством, тут потрібні інші критерії [15]. Проте мало хто задається питанням: зазначена специфіка відноситься до гуманітарних наук або до інших форм організації гуманітарного знання? Адже в сферу гуманітарних наук нерідко зараховують те, що наукою назвати важко. Та й критерії прописки в ту чи іншу наукову квартиру далеко не завжди чіткі і однозначні, що стосується не тільки гуманітарного знання, а наприклад, багатьох розділів геології та географії. Показово, що географію відносили то до природничих наук, то до суспільних, то до гуманітарних, то до історичних [13]. Це тягне й інші питання: чи можна і за якими критеріями відносити окремі розділи гуманітарного знання до строгої науки? Чи мають цінність позанаукові розділи гуманітарної сфери? Як оцінити ті сфери гуманітарного знання, які строгим канонам не відповідають, але традиційно іменуються науками? З чим пов'язана ця невідповідність: з нерозвиненістю, що дає надію на поліпшення ситуації в майбутньому, а може з іншою спрямованістю або специфічністю гуманітаристики, яку необхідно виявляти і розвивати? Ці та подібні питання в тому чи іншому сенсі є частинами однієї проблеми: як розрізнити і як співвідносити всередині гуманітарного знання позанаукове і наукове знання? Між іншим, це дасть змогу відмовитись від застарілого протиставлення природознавства і гуманітарних наук.

Метою статті є спроба окреслити основні напрямки розрізнення та співвіднесення позанаукового і наукового гуманітарного знання.

Гуманітарне знання в загальному вигляді можна визначити як знання про внутрішній світ людини, який виражений в матеріальних і ідеальних культурних утвореннях, наділених людськими значеннями, цінностями, смислами. У такому випадку за межами гуманітарного знання залишається знання про природу, в тому числі про людську природу, про техніку, про соціальні зв'язки і закономірності.

Віднесення того чи іншого гуманітарного знання до розряду наук залежить від ступеня виконання ними стандартів науковості, де насамперед необхідно врахувати ознаки наукового знання [14, с. 33-37]. Серед структурних компонентів, що дозволяють співвідносити дане знання з наукою, визначальними, як мінімум, є: форми організації знання, перш за все, теорія та її методи, функції науки, особливо пояснення, а також парадигмальність як специфічна особливість функціонування наукового знання і його виробництва. Та частина гуманітарного знання, яка свідомо (або через недогляд) не відповідає стандартам науковості і не включає названі структурні компоненти складе гуманітаристику, інша частина гуманітарного знання може бути названа гуманітарними науками. Питання про ціннісний статус гуманітаристики і гуманітарних наук в абстрактному вигляді позбавлений сенсу, оскільки завжди можна легко визначити ціннісну перевагу як того, так і іншого, що і робилося як у філософії, так і в взагалі в культурі, наприклад в рамках сцієнтизму і антисцієнтизму. Для української або німецької мови, як і для багатьох інших мов, висловити таке розрізнення не складе проблеми. Труднощі можуть виникнути в англійській мові, де наука (science) традиційно співвідноситься з природознавством, а для гуманітарних наук немає відповідного терміну. У деякому сенсі це проковує віднесення всього гуманітарного знання до сфери «Humanities and Arts», як це робить, наприклад Х.-У. Гумбрехт [8]. Очевидно, що подібна термінологічна практика застаріла і не відображає сучасного стану методології гуманітарного знання, частина якого тяжіє до строгої науки. У цьому плані гуманітаристиці міг би відповідати термін «humanitaristics», а гуманітарним наукам – «science of humanities», на відміну від мистецтва і наук про людину (human sciences).

Всі сфери гуманітаристики буквально просякнуті наративами. Наративна організація є фундаментальною властивістю також і гуманітарних наук, хоча там присутні і ненаративні компоненти типу дедуктивних висновків, класифікацій чи історичних хронік, однак лише в якості окремих елементів. Природничі науки, навпаки, включають наративні компоненти лише в якості окремих елементів. Наративи виконують різні функції, в тому числі і пояснювальну.

Ступінь науковості гуманітарного знання багато в чому визначається характером пояснювальної здатності наративів, оскільки пояснення – найважливіша функція науки. Поряд з номологічними, причинними, структурними поясненнями в гуманітарних науках поширений особливий вид наукових пояснень – наративні пояснення. Наративи беруть участь в пояснювальних процесах як мінімум у трьох випадках: 1) коли наратив явно задіяний в поясненні, 2) коли наратив як лінгвістична структура неявно присутній в поясненні; 3) коли пояснення транслюється в культурі [2, с. 78-88]. Поширеність наративних пояснень у гуманітаристиці не виключає класичних пояснень.

Наративні пояснення, надаючи сенс людським діям, демонструють взаємопов'язаність, закономірність, значимість різноманітних незв'язаних, випадкових, незначних справ і подій, пов'язуючи їх в цілісні утворення і постачаючи життєву виразність, будучи істотним доповненням ненаративних пояснювальних схем. Однак наративна стратегія гуманітарних дисциплін не повинна підміняти наукову об'єктивність.

Наративні і ненаративні пояснення здійснюються в рамках гуманітарних теорій. Можна виокремити необхідний і достатній перелік їх стандартних компонентів для зарахування гуманітарних концепцій до наукових теорій: вихідні принципи (системоутворюючі концепти), ідеалізовані об'єкти, сукупність законів і понять, сфера технологічних втілень, об'єкт і предмет. Порівняно з природничо-науковими теоріями гуманітарні теорії можуть створювати не лише свій предмет, а й свій об'єкт, активно використовують філософські ідеї і тісніше пов'язані з соціокультурною практикою. Однак ця відмінність не є підставою для їх протиставлення природничо-науковим теоріям. Істотні відмінності виявляється в самих гуманітарних концепціях: в специфіці компонентів, особливо законів та інших пояснюють положень або системоутворюючих концептів. Це одна з підстав розрізняти гуманітарні теорії (концепції) двох типів.

Теорії першого типу включають в себе закони, в тому числі й з інших наук, правила і норми, що виконують роль законів, а також такі наративи, які або включають в себе закони, або можуть бути перетворені в закони. Теорії другого типу використовують наративи, метанаративи, тенденції, лінгвістичні фігури, мовні структури, а до класичних законів не апелюють, оскільки, наприклад, фіксують випадкове, необоротне, непередбачуване. У природознавстві також виявляються подібні процеси. Синергетичні та інші неklasичні природничі ідеї незворотності та «законності» випадковості і непередбачуваності могли б знайти застосування до пояснення необоротних соціокультурних феноменів, але поки фахівці не можуть описати ці процеси в математичних моделях, доводиться зараховувати їх до другого типу теорій, не позбавляючи статусу науковості. Теорії другого типу, можливо, точніше було б називати концепціями.

Ще один напрямок співвіднесення гуманітарних наук і гуманітаристики – аналіз методів. Можна розрізнати чотири сенси вживання терміну «метод» у гуманітарній сфері. По-перше, під методом розуміється обґрунтована і чітка послідовність кроків по досягненню результату із застосуванням спеціальних засобів та інструментальних операцій, що особливо характерно для строгих теорій класичної науки. У гуманітарних дисциплінах це структурно-семіотичні методи, які претендують на наукове пояснення тексту як певним чином організованої знакової системи [11] або методи математичної лінгвістики [6]. По-друге, метод розглядають як сукупність вимог, яка пред'являється до дослідницької діяльності і яка може бути сформульована з різним ступенем строгості і визначеності. У гуманітаристиці художній метод розуміється досить виразно, але про строгість його застосування говорити важко. Прикладом може служити метод соціалістичного реалізму [9]. По-третє, методом може виступати сама теорія, застосована для дослідження, де послідовність кроків досить умовна, хоча б у силу різноманіття компонентів теорії. Якщо теорія строга, то як метод вона відповідатиме класичним канонам науки, якщо ні, то вона буде методом в четвертому сенсі. По-четверте, методом нерідко називають деякий підхід, що представляє собою одну або декілька ідей, а послідовність і характер дій залишається на розсуд дослідника. Тут строгість методу підміняється ерудицією, інтуїцією, особливим чуттям, та іншими видатними суб'єктивними якостями дослідника. У гуманітаристиці виявляються всі чотири сенси вживання терміну «метод», які зазвичай не розрізняються. З одного боку, це наслідок недостатньої розвиненості теоретичних побудов, з іншого – неусвідомлене прагнення надати статус науковості своїм міркуванням.

В цілому, теорії першого типу використовують математичні, статистичні та інші строгі методи, виявляють закони і будують класичні пояснювальні моделі і взагалі орієнтуються на жорсткі наукові вимоги. Теорії другого типу не завжди строго організовані, активніше використовують філософські ідеї, мають наративну пояснювальну здатність, де відсутня апеляція до законів, застосовують нестрогі методи або розширювальне розуміння методів, і взагалі вони не цілком відповідають класичним загальнонауковим канонам, хоча мають внутрішню несуперечливість і логічну зв'язність. Їх продуктивні ідеї дозволяють їм успішно функціонувати, забезпечуючи оригінальний підхід, даючи можливість по-новому сконструювати аналізований об'єкт, інакше побачити ту реальність, що стоїть за ним. Два типи теорій обумовлюють два додаткових підходи в гуманітарних дисциплінах, які розглянемо на прикладах з соціології, історії та літературознавства.

Квалітативний підхід в соціології забезпечує вивчення індивідуальних аспектів соціального буття, використовує особисті документи та текстові матеріали з оціночними висловлюваннями людей, включає суб'єктивні теоретизування та інтерпретації дослідника, вимагає явних здібностей і таланту [12]. У ньому вбачаються елементи суб'єктивізму і свавілля, що знижує його наукову значущість. Квантитативний підхід об'єктивний і точний, але він спрощує і усереднює картину об'єкта [7].

Квантитативний підхід в історичних дослідженнях служить для обробки великого джерелознавчого, допоміжного або ілюстративного матеріалу на різних обчислювальних пристроях, а також використовує статистичні методи та математичні моделі

для встановлення закономірностей, обмежуючи суб'єктивізм історика, виключаючи переважання неповторних історичних феноменів [3]. Водночас художній стиль історичних праць залишається невід'ємною ознакою історичної науки, продукуючи квалітативний підхід, який наполягає на непереборній специфіці історичного дослідження, наративного пояснення, використовує філософські ідеї, обмежуючи методологічність загальним набором вимог, вивчає окремі історичні факти в рамках мікроісторії, які були б перевернуті в процесі узагальнення або кількісної формалізації [5].

Квантитативний підхід в теорії літератури формулює загальні закони оповіді, композиції, системи персонажів, організації мови, орієнтується на точне знання, строгий метод дослідження, перевіряє гіпотез, дисциплінарні рамки, чітко окреслений об'єкт, оперує поняттям структури і спирається на такий емпіричний матеріал, який можна порахувати і спостерігати досить точно [1; 4]. Квалітативний підхід включає сукупність деяких філософських, культурологічних та інших ідей, є переважно інтерпретативним, не дає строгого методу дослідження, його теорії не верифіковані, але забезпечують новизну дискурсу, нові програми досліджень, дають можливість ставити нові проблеми [15].

Пануюча в науковому співтоваристві теорія нерідко стає парадигмою. Розуміння парадигми, запропоноване Т. Куном [10], вийшло за межі методології науки, придбавши широку популярність і права громадянства в багатьох сферах діяльності, в тому числі в мистецтві. Використовується воно і в гуманітаристиці.

У гуманітарній сфері необхідно розрізняти парадигми трьох видів. З системної точки зору вони будуть відрізнятися прийнятим концептом. По-перше, культурно-поведінкові парадигми, що задають певні зразки культурної діяльності в ту чи іншу епоху. По-друге, парадигми осмислення культурної діяльності як створення відповідних «світів» у літературі, мистецтві, літописах та інших текстах. По-третє, парадигми гуманітарних наук як осмислення літературного світу в літературознавстві або літописних джерел в теоретичній історії.

Якщо природничо-наукові парадигми значною мірою автономні, то парадигми гуманітарних наук тісно пов'язані з іншими позанауковими гуманітарними парадигмами.

Коли ядром парадигми виступають гуманітарні теорії першого типу, то такі парадигми працюють аналогічно природничо-науковим, включаючи строги теорії та методи, номологічні пояснення, зразки успішного вирішення проблем, що об'єднують наукове співтовариство. Теорії другого типу відповідальні за специфічні особливості відповідних парадигм гуманітаристики: концептом виступає деяка, найчастіше модна, філософська доктрина, застосовуються наративні і інтенціональні пояснення, ціннісні установки є визначальними, використовуються невизначені і неоднозначні методи, що розділяють дослідницьке співтовариство. Структурна і функціональна своєрідність парадигм гуманітарного знання свідчить про незакінчений процес становлення гуманітарних наук.

Боротьба і витіснення парадигм не так широко поширені, як вважав Т. Кун, оскільки парадигми, в основному, мають власні дисциплінарні ніші. Несумісність парадигм, які витісняють одна одну, характерна для класичного природознавства, і не є загальнокультурною нормою. Парадигмальну різноманітність слід вважати не недоліком, а достоїнством, як науки, так і взагалі культури.

У вживанні терміну «гуманітарні парадигми» необхідно розрізняти чотири основних сенси. По-перше, цей термін застосовується до парадигм діяльності в галузі культури. Подібною культурною парадигмою в принципі можна вважати і природничо-науковий парадигму. Тому називати всі культурні парадигми гуманітарними невірно. По-друге, гуманітарними парадигмами називають парадигми високої творчості в галузі мистецтва та літератури. Застосування терміну неточно адже дослідження, пізнання, придбання знання не є головним завданням літератури і мистецтва.

По-третє, гуманітарною парадигмою (що також неточно) називають аксіологічний імператив як вимогу гуманізму, людинорозмірності, урахування можливих небезпек для людства стосовно технічної та наукової діяльності, а також до природничо-

наукового дослідження. По-четверте, парадигми наукової дослідницької діяльності в сфері духу, на відміну від досліджень природних об'єктів, до яких належить і людина як природний об'єкт, є парадигмами гуманітарних наук і в цьому контексті гуманітарними парадигмами.

Таким чином, в гуманітарному знанні необхідно розрізняти три сфери. Перша відповідає строгим стандартам науковості. Вона практично не відрізняється від природничих наук. Тут застосовуються математичні моделі, строгі методи, створюються верифіковані теорії тощо. Вони обмежують знання кон'юнкцією як мінімум таких ознак: обґрунтованість, експліцитність, загальнозначимість, референціальність, валентність, рефлексивність. Сюди можна віднести багато розділів лінгвістики, деякі розділи літературознавства та психології, квантитативну історію і соціологію тощо.

Друга сфера використовує більш розмиті стандарти науковості, м'які критерії раціональності, нестрогі методи, наративні пояснення, філософські концепції. Але вона прагне дотримуватися багатьох принципів класичної науки: доказовості, обґрунтованості, виводимості, підтверджуваності тощо. Сюди можна віднести більшу частину літературознавства, деякі розділи психології, квалітативну невелику історію і соціологію, мікроісторію, педагогіку.

Третя важлива сфера, власне гуманітаристика, є позанауковою, в тому сенсі, що свідомо відмовляється від низки вимог науки: від об'єктивності, як літературна критика, від природності в поясненні, вдаючись до визнання вищих сил як теологія, від експерименту як філософія. Співіснування під єдиним дахом «позанауки» настільки різних дисциплін підкреслює лише одне: свідому невідповідність якимось загальноприйнятним стандартам науки. Це аж ніяк не зменшує їх достоїнств, навпаки, робить більш вільними і менш пов'язаними обмеженнями.

Друга сфера частково тяжіє до першої і також претендує на науковий статус, але він досяжний лише в разі перегляду або пом'якшення наукових стандартів. Третя сфера протилежна науці і є додатковою по відношенню до неї.

Бібліографічні посилання

1. Автономова Н. С. Открытая структура: Якобсон – Бахтин – Лотман – Гаспаров / Н. С. Автономова. – М. : РОССПЭН, 2009. – 503 с.
2. Афанасьев А. И. Гуманитарное знание и гуманитарные науки: монография / А.И. Афанасьев. – Одесса : Бахва, 2013. – 288 с.
3. Бородин Л. И. Квантитативная история в системе координат модернизма и постмодернизма / Л. И. Бородин // Новая и новейшая история, 1998. – М. : РАН. – № 5. – С. 3–16.
4. Гаспаров М. Л. Бахтин в русской культуре XX века / М. Л. Гаспаров // Избранные труды : в 3 т. – М. : МГУ, 1997. – Т. II. – С. 494–496.
5. Гинзбург К. Микроистория: две-три вещи, которые я о ней знаю / К. Гинзбург // Современные методы преподавания новейшей истории. – М. : ИВИ РАН, 1996. – С. 207–236.
6. Гладкий А. В. О точных и математических методах в лингвистике и других гуманитарных науках / А. В. Гладкий // Вопросы языкознания. – 2007. – № 5. – С. 22–38.
7. Гришина А. Е. Количественный и качественный анализ: органическое единство или автономия? / А. Е. Гришина // Социологические исследования. – 2004. – №9. – С. 8–10.
8. Гумбрехт Х.-У. Ледяные объятия «научности», или Почему гуманитарным наукам предпочтительнее быть «Humanities and Arts» [Электронный ресурс] / Х.-У. Гумбрехт // Журнальный зал «НЛО». – 2006. – №81 – Режим доступа : <http://magazines.russ.ru/nlo/2006/81/gul.html>
9. Кларк К. Введение. Роль социалистического реализма в советской культуре [Электронный ресурс] / К. Кларк // Советский роман: история как ритуал. – Режим доступа : <http://www.fedy-diary.ru/?p=2661>
10. Кун Т. Структура научных революций / Т. Кун ; [пер. с англ., общая ред. и послесловие С. Р. Миклулинского и Л. А. Марковой]. – М. : Прогресс, 1977. – 301 с.
11. Лотман Ю. М. Структура художественного текста / Ю. М. Лотман // Об искусстве. – СПб. : Искусство – СПб, 1998. – С. 14–285.
12. Страусс А. Основы качественного исследования: обоснованная теория, процедуры и техники / А. Страусс, Дж. Корбин ; [пер. с англ. и послесловие Т. С. Васильевой]. — М. : Эдиториал УРСС, 2001. – 256 с.
13. Харвей Д. Научное объяснение в географии / Д. Харвей ; [сокр. пер с англ. В. Я. Барлоса, и В. В. Голосова]. – М.: Прогресс, 1974. – 502 с.
14. Цофнас А. Ю. Гносеология. – К. : Алерта, 2005. – 232 с.
15. Шапир М. И. «Тебе числа и меры нет». О возможностях и границах «точных методов» в гуманитарных науках / М. И. Шапир // Вопросы языкознания, 2005. – № 1. – С. 43–62.

Афанасьев А. И. Гуманитарные науки и гуманитаристика.

В гуманитарном знании различимы гуманитарные науки, воспринявшие классические идеалы научности, и гуманитаристика, игнорирующая их. Одна часть гуманитаристики, ориентированная на субъективное, единичное, уникальное, внерациональное, является вненаучной. Вторая, реализуя ряд научных норм, стремится к ослаблению жестких требований научности. Определение степени научности последней возможно по специфике метода, парадигм, объясняющих конструкций, исходных положений.

Ключевые слова: наука, гуманитарные науки, гуманитаристика, метод, объяснение, нарратив, теория, закон, рациональность, парадигма.

Afanasiev A. The science of humanities and humanitaristics.

The purpose of this paper is an attempt to outline the main directions of differentiation and correlation of scientific and nonscientific humanities.

Humanities in general terms can be defined as knowledge about the inner world of man, in terms of material and ideal cultural entities, endowed with human values, values and senses. In this case, outside the humanities there is knowledge of nature, including human nature, of technology, of the social relationships and regularities.

In the humanities it is needed to distinguish between the three spheres. The first one corresponds to the strict scientific standards. It practically does not differ from the natural sciences. Here mathematical models, rigorous methods are applied, verifiable theories are created. They limit the knowledge with a conjunction of at least such attributes: validity, explicitness, validity referentiality, valence, reflexivity. These include many sections of linguistics, some areas of literary criticism and psychology, sociology and quantitative history, etc.

The second area uses more blurred scientific standards, soft criteria of rationality, not rigorous methods, narrative explanations, philosophical concepts. But it strives to comply with many of the principles of classical science: evidence, validity, hatchability, corroboration. These include most of the literary criticism, some areas of psychology, qualitative, non-quantitative history, sociology, microhistory, pedagogy.

The third major area, the humanitaristics itself is extra-scientific, in the sense that knowingly waives certain requirements of science: from objectivity as literary criticism, from naturalness in explanation, resorting to the recognition of a higher power as theology, from experiment as the philosophy. Coexistence of so many different disciplines under one roof «extra-scientific» emphasizes only one thing: deliberate mismatch some generally accepted standards of science. This does not diminish their merits, in contrast, makes them more free and less bound by restrictions.

The second sphere is partially inclined to the first one and also lays claim to scientific status, but it is achievable only in the case of revision or mitigate scientific standards. The third area is the opposite the science and is complementary to it.

Key words: science, science of humanities, humanitaristics, method, explanation, narrative, theory, law, rationality, paradigm.

Надійшла до редколегії: 28.03.2014

УДК 1(091): 323.22

О. А. Більовський

Національний інститут стратегічних досліджень

МЕХАНІЗМИ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕТЕРМІНАЦІЇ БЕЗПЕКИ СУСПІЛЬСТВА І ДЕРЖАВИ: ДОСВІД ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКОЇ РЕФЛЕКСІЇ

На основі аналізу окремих праць Платона, Аристотеля, Ф.Бекона, Г. Гегеля розглянуто позитивні здобутки історії філософії у сфері дослідження впливу внутрішніх соціально-економічних процесів на безпеку суспільства та держави. Показано, що в межах класичного філософського дискурсу було в достатній мірі усвідомлено роль таких соціальних явищ як бідність, нерівність, несправедливість в процесах дестабілізації державного і суспільного ладу. а також визначено ключову роль еліт у виникненні внутрішнього конфлікту як найбільш серйозної загрози безпеці держави та суспільства.

Ключові слова: історія філософії, безпека, стійкість державного ладу, бідність, нерівність, еліта, Платон, Аристотель, Ф.Бекон, Гегель.

В тій мірі, в якій сучасний історичний процес висуває на передній план в якості найбільш болючої проблеми проблему безпеки існування (людства, окремих націй, етносів, індивідів), теоретичне дослідження феномену безпеки набуває особливої історичної актуальності. Закономірно виникає питання: чи може така «стара» наука

як філософія бути корисною в розробці сучасної безпекової проблематики? А якщо може, то чим і в якій мірі?

Очевидно, що хоча питання безпеки не належить до числа основних філософських питань, тим не менш, філософія як логіка та методологія наукового пізнання містить в собі неабиякий евристичний потенціал, використання якого могло б значно підвищити результативність сучасного безпекового дискурсу. Проте слід констатувати наступний факт: на сьогодні увага і вітчизняних, і зарубіжних філософів до вивчення феномену безпеки залишається на недостатньому рівні. З поміж небагатьох робіт, написаних українськими філософами та присвячених філософським проблемам безпеки, слід назвати роботи, авторами яких є В. Абрамов, М. Вавринчук, О. Дзьобань, П. Круть, Д. Кучма, В. Мандрагеля, М. Ожеван, В. Олуйко, Б. Парохонський, Г. Ситник, М. Степико, В. Циганов, М. Шевченко, Л. Шипілова та ін.

Особливо недооціненим у сфері безпекового дискурсу залишається потенціал історії філософії. Звісно, окремі «безпекові» ідеї, авторами яких є класики філософської думки – Платон, Аристотель, Д. Локк, Т. Гоббс, Ф. Бекон, Г. Гегель, К. Маркс, Г. Маркузе, Е. Фромм, А. Камю та інші, – досить часто використовуються сучасними безпекознавцями. Проте цілісне та систематичне дослідження теоретичного внеску історії філософії у сферу дослідження безпекової проблематики, ще й досі залишається справою майбутнього. Так само недооціненим залишається внесок історії філософії у дослідження впливу внутрішніх соціально-економічних процесів на безпеку соціальних систем.

В даній статті ми не будемо намагатися повністю вичерпати зазначену тему – для цього потрібно було б здійснити окреме і ґрунтовне історико-філософське дослідження. Мета статті полягає в тому, щоб розглянути лише деякі – найбільш значущі – спроби видатних філософів різних історичних епох (зокрема, Платона, Аристотеля, Ф. Бекона та Г. Гегеля) визначити основні закономірності впливу окремих соціально-економічних процесів та явищ на безпеку усього суспільного організму.

Аналіз історії класичної філософії вказує на те, що в її межах проблема безпеки розглядалася в першу чергу в контексті пошуку причин, які руйнують мир та спокій в суспільстві. Значну частину уваги філософи приділяли дослідженню засад стійкості державного ладу, а також з'ясуванню шляхів (та міри) впливу на безпеку суспільства і держави таких соціальних явищ як бідність та нерівність.

На нашу думку, одним із перших зазначену проблему почав досліджувати видатний давньогрецький філософ Платон. Він вважав, що найбільшою загрозою для суспільства і держави є війна і розрізняв два види війни: війну із зовнішніми ворогами і війну внутрішню – міжусобицю або розбрат. Міжусобиця (розбрат), на думку Платона, є більш важким видом війни, ніж війна із зовнішніми ворогами. Вона є для держави «найбільшою хворобою», оскільки її вплив на суспільство має тотальний, всеохоплюючий характер – «внутрішня війна губить і тих, хто в ній приймає участь, і всіх інших громадян» [3, с. 302]. Міжусобиця (розбрат) має надіндивідуальну об'єктивну природу. Реалізуючись через діяльність окремих суб'єктів, вона не залежить від їхньої волі, є детермінованою логікою розвитку соціальної системи як такої – «трапляється час від часу в державах, хоча кожен дуже хотів би, щоб міжусобиць зовсім не було в його державі, або, якщо вони вже виникли, то щоб вони якомога швидше припинилися» [4, с. 75].

Особливо небезпечною є міжусобиця, яка виникає в тій частині населення, що має владу. Платон був одним із перших, хто звернув увагу на ключову роль еліт в безпекових процесах. На його думку, умовою стабільності держави є відсутність суперечностей в середовищі еліт. «Якщо в ній панує згода, то, хоча б вона була і дуже малою, державний лад залишається непорушним» [3, с. 330].

Об'єктивною основою міжусобиць (розбрату) є нерівномірний розподіл багатства. Надлишок майна «породжує неприязнь і розбрат як у державному, так і в приватному житті» [4, с. 180]. Користолюбство, навіть якщо воно має на меті благополуччя власних дітей, є шкідливим як для них самих, так і для держави. Якщо держава хоче уникнути міжусобиці, то в ній, на думку Платона, не повинно бути ані тяжкої бідності серед деяких громадян, ані багатства [4, с. 196]. Поділ громадян

на бідних та багатих є тим чинником, який послаблює державу. «Така держава неминуче не буде єдиною, в ній ніби то будуть існувати дві держави: одна – бідняків, інша – багатіїв. Хоча вони і будуть населяти одну і ту ж місцевість, проте стануть вічно замислювати зло один проти одного» [3, с. 336-337].

Соціальна поляризація вкрай негативно впливає на здатність держави протистояти зовнішнім ворогам. Так, на думку Платона, олігархічні держави «не зможуть вести яку б то не було війну, оскільки неминуче вийшло б, що олігархи, давши зброю в руки натовпу, боялися б його більше, ніж ворога... Додатково вони не побажали б витрачатися на війну, оскільки тримаються за гроші» [3, с. 337].

Платон звертав увагу на те, що «у державному устрої є чимало пристосувань, які оберігають його від розпаду, все одно як канати і скріпи на кораблі...» [4, с. 410]. Серед заходів, направлених на недопущення міжусобиць, Платон, зокрема, пропонував законодавчо встановити межі бідності і багатства. Межею бідності він вважав вартість земельного наділу, який повинен залишатися у кожного громадянина. Відповідно, обов'язок кожного громадянина і кожного правителя – не допускати зменшення, а тим більше втрати цього мінімального наділу [4, с. 196-197].

Таким чином, Платон є творцем досить цілісної концепції впливу соціально-економічних чинників на безпеку держави і суспільства.

Наступний значний крок у дослідженні безпекової проблематики був зроблений Аристотелем. В контексті дослідження феномену безпеки держави найважливішим і найцікавішим текстом залишається аристотелівська «Політика». В ній видатний давньогрецький філософ ставить, зокрема, питання щодо причин, видів та характеру державних переворотів, намагається визначити руйнівні начала та засоби самозбереження, які містять в собі кожний державний устрій [1, с. 526].

На думку Аристотеля, глибинним першоджерелом внутрішніх чвар в державі є неправильна реалізація принципу рівності, яка має місце в процесі створення більшості видів державного устрою. Так, якщо демократичний устрій передбачає, що рівність в одному відношенні тягне за собою і рівність як таку, то олігархічний устрій, в свою чергу, передбачає, що нерівність в одному відношенні тягне за собою нерівність як таку. «З цієї причини ті та інші [громадяни], виходячи із своїх передумов, раз вони не отримують своєї долі в державному управлінні, піднімають заколоти» [1, с. 527]. Звертаючи увагу на існування рівних видів державних заколотів, Аристотель особливо підкреслював їхню загальну природу: «взагалі скрізь причиною заворушень буває відсутність рівності... заворушення піднімаються взагалі заради досягнення рівності» [1, с. 528]. Останню він поділяв на рівність кількісну та рівність по гідності.

Оскільки перевага одних громадян (або груп) над іншими неминуче призводить до внутрішніх чвар, то це змушувало деякі давньогрецькі держави (наприклад, Аргос та Афіни) використовувати ostracism як інструмент забезпечення суспільної стабільності. Проте сам Аристотель був прибічником більш поміркованої державної політики. Він вважав, що «було б краще вже з самого початку слідкувати за тим, щоб в державі не з'являлися люди, які б надто підносилися над іншими» [1, с. 530]. Зокрема, Аристотель вважав за необхідне встановити особливу посаду, яка б здійснювала нагляд за тими громадянами, чий спосіб життя є шкідливим для відповідного державного ладу. Чинниками, які сприяють нестабільності держави, є різноманітні дрібні негаразди, серед яких Аристотель називав порушення балансу між різними частинами населення внаслідок економічних процесів або суспільних катаклізмів, родоплемінну строкатість населення і навіть природні особливості території, яку займає держава. Вказані дрібні негаразди провокують виникнення чвар, але не є їхніми причинами. «Чвари завжди піднімаються з приводу справ важливих» [1, с. 533].

На думку Аристотеля, особливої небезпеки дрібні негаразди набувають тоді, коли вони виникають серед високопосадових осіб. Так само, як і Платон, автор «Політики» звертав особливу увагу на роль еліт в безпекових процесах. Розглядаючи еліту в якості суб'єкта цих процесів, Аристотель добре розумів, що її роль може бути доволі суперечливою. Вона може рятувати державу від загроз, а може певними своїми діями створювати такі загрози. Саме тому, як вважав Аристотель, треба з самого початку вживати відповідні заходи обережності, які були б направлені на

примирення ворогуючих між собою правителів і впливових осіб. Адже «розбрат серед знатних доводиться розсьорбувати всій державі» [1, с. 534].

На думку Аристотеля, демократичний устрій несе в собі більшу міру безпеки, він рідше породжує чвари, аніж устрій олігархічний. Останній потенційно містить в собі зародки конфліктів двох категорій – всередині самої олігархії, а також між олігархією та народом. Проте, слід зазначити, що характер того або іншого державного устрою Аристотель не вважав тим вирішальним фактором, який автоматично визначає його подальшу долю. На його думку, навіть коли державний устрій є недосконалим, його доля в значній мірі залежить від дій відповідних посадових осіб. Якщо ці особи «честолюбних не утискають в тому, що стосується честі, а народну масу – в її матеріальних інтересах; а у взаємних відносинах між собою і з людьми, які належать до повноправного громадянства, проявляють демократичність» [1, с. 545], то така політика сприятиме збереженню наявного державного устрою.

Серед заходів, що мають забезпечити стабільність держави, Аристотель називав в першу чергу заходи, направлені на пом'якшення існуючої соціальної нерівності. Він пропонував «або зблизити незаможних із заможними, або підсилити середніх громадян – останній захід веде до припинення внутрішніх суперечок, що виникають на ґрунті нерівності» [1, с. 547].

На думку Аристотеля, важливу роль в процесі забезпечення стабільності чинного державного устрою, мають відігравати наступні заходи державної політики:

- здійснення державною владою дій, направлених на те, щоб «представити близьким те, що насправді є далеким» [1, с. 546] – свідоме та цілеспрямоване формування у громадян відчуття небезпеки, яке б змушувало їх твердо триматися наявного державного устрою;

- забезпечення за допомогою законів та інших засобів такого порядку, коли б «посадовим особам неможливо було наживатися» [1, с. 547];

- відбір на найвищі державні посади осіб, які 1) співчують чинному державному ладу, 2) мають здібності, необхідні для виконання службових обов'язків, 3) відрізняються чеснотами і справедливістю, які відповідають кожному виду державного ладу;

- виховання громадян в дусі відповідного державного устрою – фактор, без якого, на думку Аристотеля, не будуть працювати ніякі корисні закони [1, с. 551].

Таким чином, наведені нами думки та висловлювання Аристотеля переконливо свідчать про актуальність його «Політики» в контексті сучасного дослідження проблем безпеки держави.

Вагомий і цікавий внесок в розробку проблематики суспільної безпеки зробив великий англійський філософ XVII століття Ф. Бекон. Уваги заслуговує його, на жаль, маловідома робота – есе «Про заколоти та заворушення» («Of Seditions and Troubles») [6]. За словами М. Фуко, в цій роботі Ф. Бекон дав «справжній опис, справжній аналіз, ...справжню фізику заколоту і заходів попередження заколотів, відповідного управління людьми, і цей аналіз має величезне значення» [5, с. 349].

Ф. Бекон розглядав заколот не як щось спонтанне та екстраординарне, а як явище, якому притаманні певні об'єктивні закономірності, які можуть бути пізнані та описані за допомогою інструментів наукового мислення. Своє есе Ф. Бекон адресував «пастирям народів» – особам, які мають можливості приймати необхідні рішення у сфері попередження заворушень та протидії їм.

На думку Ф. Бекона, політичні бурі не починаються одразу, їм передують певні «ластівки» – явища, які вказують на те, що рух у напрямку заворушень почався. До таких явищ-передвісників він відносив, зокрема, появу в значній кількості сміливих пасквілів та крамольних речей, а також розповсюдження брехливих чуток щодо діяльності влади, які охоче підхоплюються населенням. Коли корисні рішення уряду, які мали б викликати всезагальне визнання та схвалення, перекирчують, то це свідчить про високий рівень суспільного невдоволення. Проте такі чутки та настрої Ф. Бекон не радив суворо переслідувати, оскільки переслідування дає лише зворотній ефект.

Ф. Бекон визначав дві групи причин, які викликають заколоти та заворушення – причини матеріальні і причина оказіональні (тобто приводи). Основними

матеріальними причинами заворушень він вважав «великий голод і велике невдоволення» [6]. Бідність, зокрема, надлишкова, крайня бідність, сприймається людьми як несправедливість та змушує їх діяти. Джерелом та суб'єктом таких дій є «шлунк». Заколоти, які «породжуються шлунком» є найбільш небезпечними.

Важливим, на нашу думку, є твердження Ф.Бекона про те, що «скільки в державі є розорених, стільки в ній є бунтівників» [6]. Особливо вибухонебезпечним є поєднання процесів розорення та занепаду знатних верств із зубожінням простого народу. Останній він вважав масою, яка сама по собі, без впливу з боку невдоволених еліт, є дуже інертною. Проте поєднання невдоволення народу із невдоволенням знатних верств призводить до вибуху. Посилаючись на приклад Юпітера, який просив допомоги у сторукого Бріарея, Ф. Бекон радив правителям спиратися на підтримку простого народу.

Другою причиною заворушень є, на думку Ф. Бекона, невдоволення, яке має місце на рівні суспільної думки і яке не завжди породжується «пустим шлунком». Його джерелом і суб'єктом є голова. Між станом шлунку і рівнем невдоволення прямої залежності немає. Значна міра невдоволення може існувати і тоді, коли матеріальні інтереси більш-менш забезпечуються. Як зазначає М. Фуко, «можна бути абсолютно невдоволеним тоді, коли бідність не є надто великою, оскільки феномени невдоволення – це феномени, які можуть зароджуватися на основі певних причин ... які мають дуже віддалене відношення до реальності [5, с. 351-352].

Говорячи про оказіональні причини заворушень – їхні приводи, Ф. Бекон вказує на релігійні інновації, зміни законів та звичаїв, порушення привілеїв, всезагальне пригнічення, піднесення людей недостойних, недорід, розбещені після військової кампанії солдати – «все, що породжує невдоволення та згуртовує народ» [6].

Найкращий спосіб уникнути потрясінь – це усунути їхні причини. Першим серед заходів, що дозволяють уникнути заворушень, Ф. Бекон називав усунення голоду та злиднів в країні. Для цього він пропонував здійснити деякі кроки в сфері економічної політики, зокрема – відкрити торгівельні шляхи і забезпечити позитивний торгівельний баланс, вдосконалювати землеробство та сприяти розвитку мануфактур й т. ін. Крім того, він пропонував регулювати демографічні процеси для забезпечення балансу між кількістю населення і кількістю засобів для його існування, обмежити зростання чисельності привілейованих класів та духовенства, забезпечити баланс між кількістю вчених людей в країні і кількістю посад, які вони можуть отримати. Ф Бекон особливо наполягав на необхідності здійснити кроки, направлені на забезпечення більш справедливого і, відповідно, більш безпечного розподілу суспільного багатства: «Більш за все уряду потрібно опікуватися тим, щоб гроші та дорогоцінності не накопичувалися в руках небагатих. Інакше держава може мати їх багато в запасі, але, незважаючи на це, буде терпіти великі злидні. Гроші, подібно до гною, є даремними, допоки вони не розкидані» [6].

Важливий внесок в дослідження безпекової проблематики був зроблений великим німецьким філософом Г. Гегелем. В своїй роботі «Філософія права» [2] він, зокрема, використав поняття «загроза суспільній безпеці» [2, с.144], яке згодом стало одним із ключових понять сучасного безпекознавства. Звісно, слід врахувати ту обставину, що зміст, який вкладав в це поняття Гегель, і зміст, який вкладається в нього сьогодні, досить сильно різняться. Так, Гегель говорив про «загрозу суспільній безпеці» в контексті розгляду питання про співвідношення між злочином та покаранням за нього. Він критикував уявлення філософів-стоїків, які вважали, що існує лише одна чеснота і один порок, і «не йдуть далі абстрактного мислення про свободу волю і особистості та не беруть її в її конкретному і певному наявному бутті, яке вона як ідея повинна мати» [2, с.144]. Вказуючи на формальний характер такого способу мислення, Гегель говорив про те, що «загроза суспільній безпеці» є якісним визначенням, яке має в своїй основі певне відношення. Такі якісні визначення «часто розуміються тільки обхідним шляхом, по їхнім наслідкам, замість того, щоб зрозуміти їх, виходячи з поняття предмета» [2, с. 144]

Проблеми безпеки Гегель розглядає в контексті розгляду феномену громадянського суспільства, яке він визначає як об'єднання осіб в якості одиничних та

самостійних – на основі формальної всезагальності їхніх потреб. В межах громадянського суспільства правовий порядок виступає засобом забезпечення безпеки осіб та їхньої власності заради їхніх особливих та загальних інтересів [2, с. 208]. Всезагальність на рівні громадянського суспільства існує як зовнішній порядок, який, на думку Гегеля, зберігається за допомогою поліцейської опіки. «Поліцейська опіка здійснює і зберігає перш за все всезагальне, яке міститься в особливостях громадянського суспільства, як зовнішній порядок, і настанови для захисту і безпеки мас від особливих цілей і інтересів, які існують в цьому всезагальному» [2, с.274]. Саме на громадянське суспільство Гегель покладав виконання важливої функції соціального захисту певних категорій населення, аргументуючи свою позицію посиланням на необхідність збереження соціального спокою – «громадянське суспільство має забезпечити безліч нужденних, розорених батьків сімейства, численну чернь, в іншому випадку вони стають для нього загрозою» [2, с. 462]. Більш того, на відміну від багатьох сучасних теоретиків громадянського суспільства, Гегель висував тезу щодо обов'язку громадянського суспільства (а не держави!) утримувати звичайних індивідів, які не потребую особливого піклування – соціального захисту як такого, і, відповідно, відстоював його право примушувати таких індивідів турбуватися про засоби свого існування [2, с.270].

Говорячи про громадянське суспільство, Гегель вказував на одне із джерел його нестабільності. Головним класом (станом) громадянського суспільства Гегель вважав промисловий клас – клас, пов'язаний з виробництвом. Його характерною особливістю є безмежне прагнення до отримання насолоди, яке реалізує себе у формі збагачення, накопичення майна. Проте багатство промислового класу, як зазначає Гегель, є не таким стабільним, як багатство класу землевласників. «Тут панує мінливість, ризик, який впливає на стабільність положення. Ця невизначеність володіння є суттєвим моментом, і чим більше зростає справа, тим сильнішою стає ця невизначеність. З цим пов'язана більша незалежність, яка, втім, є ненадійною» [2, с. 443].

Одним із чинників стабілізації суспільства Гегель вважав корпорації. Останні є «надійним підґрунтям» внаслідок притаманної їм – соціальної (за своїм змістом) – здатності забезпечувати особу, що до неї належить, засобами існування. Окрім цього, корпорації виконують ще деякі функції, які позитивно впливають на стабільність суспільних відносин, а саме:

- ефективно і органічно формують атмосферу довіри: «член корпорації не повинен доводити за допомогою будь-яких зовнішніх даних свою придатність, добродіяльність свого існування, доводити, що він щось собою являє» [2, с. 276];
- забезпечують ефективний соціальний захист: «в корпорації допомога, яку отримують бідні, втрачає випадковий, а рівно і неправомірно принизливий характер, а багатство, виконуючи свій обов'язок по відношенню до спільноти, не породжує зарозумілості і заздрості» [2, с. 276].

Разом із таким інститутом як сім'я, корпорація забезпечує стабільність громадянського суспільства. Їхнє послаблення, на думку Гегеля, неминуче призводить до дезорганізації громадянського суспільства.

Окреме місце у творах Гегеля займає тема міцності держави та державного ладу. Останній розглядається як «розвинена і здійснена розумність» [2, с. 291]. Послаблення розумності державного ладу є глибинною основою суспільних потрясінь.

Гегель вважав хибним уявленням щодо того, що держава тримається на силі. Справжньою основою стабільного існування держави є «відчуття необхідності порядку» [2, с. 293]. Стабільність держави має місце тоді, коли особливі цілі індивідів співпадають (стають тотожними) із всезагальним. «Власне відчуття індивідів складає дійсність держави» [2, с.291]. Гегель, залишаючись об'єктивним ідеалістом в сфері філософської теорії і державником – в сфері політичної теорії, погоджувався із тезою, що метою держави є щастя громадян: «... якщо громадянам не добре, якщо їхня суб'єктивна мета не задоволена..., то міцність держави є сумнівною» [2, с. 291]. Вона починає «висіти в повітрі». Іншим чинником стабільності держави є повага до людини. Тому що «людина сучасного світу хоче, щоб її поважали в її внутрішній сутності» [2, с. 289].

Однією із найбільш актуальних соціальних проблем, яка потребує особливої уваги та знаходження шляхів вирішення, Гегель вважав проблему утворення в суспільстві черні. Останню він визначав як велику масу людей, яка опинилася нижче певного рівня існування, втратила відчуття необхідності забезпечувати своє існування власною працею – «у неї відсутня честь, яка змушує людину забезпечувати своє існування власною працею, і вона тим не менше претендує на забезпечення свого існування як на своє право» [2, с. 271].

Чернь – для Гегеля – це не тільки негативне суспільне явище, але й серйозна загроза безпеці суспільства та держави. Розглядаючи бідність як необхідну, але не достатню умову формування черні, він звертав увагу на те, що характерною особливістю черні є наявність умонастрою, який є ворожим по відношенню до суспільства, багатих верств населення, уряду й т. ін. На думку Гегеля, «важливе питання, як усунути бідність, хвилює і мучить переважно сучасне суспільство» [2, с. 271].

Таким чином, проведений нами аналіз історико-філософської спадщини вказує на те, що найбільш цінними досягненням історії філософії у сфері дослідження проблеми впливу негативних соціальних явищ на стабільність державного та суспільного ладу слід вважати усвідомлення філософами того, що:

1. ключовою ланкою забезпечення безпеки суспільства є забезпечення стабільності державного ладу. Безпека держави є ключовою умовою безпеки як суспільства в цілому, так і окремого громадянина;

2. найбільшу загрозу для безпеки суспільства і держави становить конфлікт – зовнішній (війна із зовнішніми ворогами) і внутрішній (міжусобиця або розбрат). Саме «внутрішня війна», як вказував Платон, є для держави «найбільшою хворобою»;

3. основними чинниками внутрішнього конфлікту є бідність і нерівність. Формуючи внутрішній конфлікт зазначені явища стають ключовими чинниками руйнації суспільного (державного) ладу;

4. визначальну роль у забезпеченні або руйнуванні суспільного миру та стабільності державного ладу відіграють еліти. Єдність еліт є ключовою умовою непорушності державного ладу. Боротьба еліт є системним фактором дестабілізації. Вона значно посилює потенціал суспільної небезпеки, притаманний негативним соціально-економічним явищам.

Вказані ідеї, які є присутніми в роботах філософів минулих часів, зберігають свою актуальність і сьогодні. Вони можуть бути використані в подальших наукових розробках як змістовні орієнтири дослідження суспільних механізмів соціальної детермінації загроз безпеці соціальних систем в умовах сучасності.

Бібліографічні посилання

1. Аристотель. Политика / Аристотель // Сочинения : в 4-х т. / [пер. с древнегреч.; общ. ред. А. И. Доватура]. – М. : Мысль, 1983. – Т. 4. – 830 с.
2. Гегель Г. Философия права / Г. Гегель. ; [пер. с нем.: ред. и сост. Д. А. Керимов и В. С. Нерсисянц]. – М.: Мысль, 1990. – 524 с.
3. Платон. Государство / Платон // Собрание сочинений в 4 т. / [пер. с древнегреч.; общ. ред. А. Ф. Лосева, В. Ф. Асмуса, А. А. Тахо-Годи; авт. ст. в примеч. А. Ф. Лосев; примеч. А. А. Тахо-Годи]. – М.: Мысль, 1994. – Т. 3. – 654 с.
4. Платон. Законы / Платон // Собрание сочинений в 4 т. / [пер. с древнегреч.; общ. ред. А. Ф. Лосева, В. Ф. Асмуса, А. А. Тахо-Годи; авт. ст. в примеч. А. Ф. Лосев; примеч. А. А. Тахо-Годи]. – М. : Мысль, 1994. – Т. 4. – 830 с.
5. Фуко М. Безопасность, территории, население. Курс лекций, прочитанных в Коллеж де Франс в 1977-1978 учебном году / М. Фуко ; [пер. с фр. В. Ю. Быстрова, Н. В. Суслова, А. В. Шестакова]. – СПб. : Наука, 2011. – 544 с.
6. Bacon F. Of Seditions and Troubles [Електронний ресурс] / F. Bacon // The essayes or covnsels civill and morall. – Режим доступу : <http://www.philosophy-index.com/bacon/essays/seditions-troubles.php>

Белёвский О. А. Механизмы социальной детерминации безопасности общества и государства: опыт историко-философской рефлексии

На основе анализа отдельных произведений Платона, Аристотеля, Ф.Бекона, Г. Гегеля рассмотрены позитивные достижения истории философии в сфере исследования влияния внутренних социально-экономических процессов на формирование угроз безопасности общества и государства. Показано, что в границах классического философского дискурса в достаточной мере

была осознана роль таких социальных явлений как бедность, неравенство, несправедливость в процессах дестабилизации государственного и общественного строя, а также определена ключевая роль элит в возникновении внутреннего конфликта как наиболее серьезной угрозы безопасности общества и государства.

Ключевые слова: история философии, безопасность, устойчивость государственного строя, бедность, неравенство, элита, Платон, Аристотель, Ф. Бекон, Гегель.

Bil'ovsky O. Mechanisms of social determination of public and state security: experience of the historico-philosophical reflection

On the basis of the analysis of some works of Platon, Aristotle, F. Bacon, G. Hegel positive achievements of history of philosophy in the sphere of research of influence of internal social and economic processes on formation of threats of security of society and the state are considered. In particular, the thesis is formulated that in borders of classical philosophy the problem of security was considered first of all in a context of a problem of ensuring stability of a political system. Security of the state was considered as a key condition of security of society and citizens.

It is shown that at different stages of historical development of philosophy considerable part of efforts of philosophers was directed on clarification of ways and scales of influence of such social phenomena as poverty, inequality, injustice on stability of a political system. In borders of a classical philosophical discourse the key role of the negative social phenomena in processes of destabilization of the political and social order was realized adequately. The conflict – «external war» or «internal war» – was recognized as a greatest threat to security of society and state. The special attention was paid to studying of mechanisms of emergence of «internal wars» – dissension. The conclusion that an important role in emergence of dissension is played by social factors, such as poverty and an inequality was drawn. Producing public seditions and troubles, creating the internal conflict, the negative social phenomena become key factors of destruction of a social and political system.

It is shown that the classical philosophy realized an important role of elite in providing and, respectively, destruction of the public consent and stability of a political system. The unity of elite is a key condition of public and state security. Fight in elite conducts society and the state to accident. On the basis of the historico-philosophical analysis the key role of elite in emergence of the internal conflict as most serious threat of security of society and state is defined. It is shown that the conflict of elite considerably strengthens the potential of threats which is comprised by poverty and an inequality.

The conclusion that some achievements of classical philosophy in the sphere of research of public mechanisms of social determination of processes, which are factors of destabilization of a social and political system, can be successful used as methodological reference points in modern scientific researches of problems of public and state security is drawn.

Key words: history of philosophy, security, stability of the state system, poverty, inequality, elite, Plato, Aristotle, F. Bacon, Hegel.

Надійшла до редколегії: 28.03.2014

УДК 23 / 28

Є. В. Більченко

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

МІФОЛОГЕМА «СХІД – ЗАХІД» ТА УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ: ПРАВОСЛАВНА СОБОРНІСТЬ VS КАТОЛИЦЬКИЙ ПЕРСОНАЛІЗМ

Головне концептуальне положення пропонованої розвідки – деконструкція модерної міфологеми «Схід – Захід» на ґрунті компаративного аналізу православної та католицької картин світу. Шляхом герменевтичної інтерпретації смислів східного і західного християнства створюються дві моделі міфологічного топосу: православна з притаманними для неї тенденціями до містицизму, соборності, комунітарних (соціалістичних) форм управління, та католицька, якій властиві раціоналізм, персоналізм, ліберальна демократія, домінування особистісного чинника. Національна культура розглядається на засадах феноменології релігії як маргінальна міфологічно-географічна зона з відповідними типами регіональних ідентичностей Західної та Східної України, що постають у ролі подвійної іпостасі Чужого.

Ключові слова: Схід – Захід, топос, православ'я, католицизм, містицизм, раціоналізм, індивідуалізм, колективізм, соборність, регіональна ідентичність, Чужий.

Постановка проблеми. Християнська картина світу – дуже неоднорідна. І якщо відмінності між православним і католицьким християнством традиційно досліджуються у богослов'ї та релігієзнавстві на рівні догматів, організації

та культової практики, що, зрештою, доводить їх кількість до фантастичного рівня, дедалі подрібнюючи та диференціюючи канонічно-ритуальні тонкощі, то культурологію як філософську науку більше цікавить ментальний аспект даної опозиції, що виражений та фіксований поняттям «картина світу» («культурний універсум»), що включає у себе взаємно погоджені онтологічну, антропологічну та гносеологічну моделі, синтезовані на основі смислів і цінностей культури (аксіосфера), об'єктивованих у знаки (семіосфера).

Картина світу постає як результат відображення оточуючої дійсності у свідомості людини, яка схильна наділяти простір свого існування смислами, піддавати його певній суб'єктивізації («олюдненню»). Як категорія, що означає світ у контексті його духовної значимості, картина світу наближується до таких понять, як «життєвий світ» (нім. *Lebenswelt*) Е.Гуссерля, «світ людини» К.Маркса й відбиває нерозривну єдність об'єкта й суб'єкта, зовнішнього середовища і внутрішнього світу, особливу «природно-соціально-духовну реальність, в якій реалізується діяльність людини» і яка передує «логіко-теоретичним [науковим – Є.Б.] схематизаціям природи, культури, життя» [1, с. 103] і, власне, визначає їх. Своєму перетворенню в особливий предмет дослідження життєвий світ завдячує так званій «феноменологічній редукції» (гр. *epoché*) Гуссерля – методологічній настанові, яка передбачала початок усвідомлення відмінності і неспівмірності між об'єктивною реальністю й суб'єктивними уявленнями про неї та, на думку німецького мислителя, попереджала неминучу кризу «фізикалізму» («натуралізму», або «наївного об'єктивізму») західної науки [2].

Картина світу, отже, являє собою концентрований прояв суспільного світогляду на рефлексивному й ментальному, індивідуальному й колективному рівнях. Будучи суб'єктивним утворенням людської свідомості, вона перетворюється у певну надособистісну реальність (трансцендентальний суб'єкт) й опредмечується у культурних текстах, у тому числі й в актах поведінки людини, що також можуть розглядатися як текст (символ). Власне, тісний зв'язок між теорією і практикою, між декларованими цінностями та повсякденним способом життя людей відповідно до цих цінностей, фіксують різноманітні етико-релігійні приписи, що містить картина світу.

Тому саме на рівні картини світу закладаються глибинні історичні розходження між культурними традиціями та цивілізаційними топосами, зокрема – західнохристиянського та східнохристиянського світів, що пов'язані із зіткненням двох альтернативних дискурсів буття: комунітарного дискурсу общини православ'я із персоналістичним дискурсом суб'єкта у християнстві Заходу. Наявність перелічених нами моделей у складі картини світу визначають системні відмінності в ментальних структурах, образах космосу, ідеалах людини, семантичних рядах мистецтва, поведінкових патернах та когнітивних способів засвоєння світу, обумовлені різними архетипічними та аксіологічними шкалами. Останні дають привід для політичних технологів, які моделюють соціальні міфи «двох світів», поглиблюючи тим самим міжкультурні, міжрелігійні та міжетнічні сутички, у тому числі і в Україні. Компаративне вивчення даних світоглядних відмінностей має ключове значення для пошуку спільної основи, наявність якої спричинила б деконструкцію зазначеної міфологічної дихотомії у бік пошуку загального підґрунтя діалогу на засадах універсальї культури.

Аналіз досліджень і публікацій. Базовими першоджерелами, які надають концептуалізовані уявлення про православну картину світу, є праці представників релігійно-філософської парадигми Золотого і Срібного віку в російській культурі: М. Бердяєва, В. Зеньківського, Л. Карсавіна, В. Розанова, В. Соловйова, П. Флоренського, С. Франка, О. Хомякова та ін. Зазначена парадигма безпосередньо перед революцією 1917 р., в умовах розвитку капіталістичних відносин у Російській імперії, а також після 1917 р., в нових соціально-економічних умовах зародження і становлення радянської системи, репрезентувала реформаторську тенденцію в межах ідеології та філософії Російської Православної церкви.

Своєрідним аналогом такого внутрішньоконфесійного інакомислення в російському православ'ї можна вважати відповідні зрушення в католицькому богословському світобаченні напередодні II Ватиканського собору 1962–1965 рр.

(Р. Гвардіні, Ж. Марітен, П.Т. де Шарден). Загальнокультурним контекстом обох тенденцій, східної та західної, є духовна ситуація часу – перехідної доби на межі століть, яка отримала назву «криза культури» в Європі («Кінець Нового часу» за Р. Гвардіні, «присмерки Європи» за О. Шпенглером, «передсмертні думки Фауста» за М. Бердяєвим). Мова йде про філософсько-культурологічну рефлексію процесу зміни ціннісної парадигми з класичної на некласичну, що виявляється, зокрема, у мистецькому авангарді. На цьому тлі гостріше виявляється необхідність соціального оновлення світоглядно-духовних структур, вироблених у періоди античності, Середньовіччя та Нового часу.

Але, на відміну від інноваційних некласичних філософсько-художніх течій і рухів, православна ліберальна думка характеризувалася набагато більшим ступенем традиціоналізму, що виявилось в її виразному фундаменталістському тяжінні до своїх глибинних основ: євангельських пріоритетів, постанов перших семи Вселенських соборів, ідей патристики та традицій стародавньої практики церкви. Тому проблематика православної філософії включає в себе синтезовані досягнення філософської думки попередніх епох у поєднанні з некласичною світоглядною установкою на їх творче, діалогове, переосмислення.

Її історичне смислове ядро ґрунтується на здобутках візантійської патристики (Василій Великий, Григорій Ниський, Григорій Богослов, Іоанн Дамаскін, патріарх Фотій, патріарх Ігнатій, Костянтин Кирило Філософ, Афанасій Олександрійський, Симеон Новий Богослов, Михайло Пселл, Іоанн Італ, Михайло Гліка, Євстратій Нікейський, Сотіріх Пантевген, Іоанн Златоуст, Григорій Константинопольський), а також на досягненнях так званого «київського християнства» – своєрідного етнокультурного комплексу, що є різновидом східної гілки доктрини і церкви на світоглядному ґрунті Київської Русі (митрополити Іларіон, Климент Смолятич, Никифор, полемісти-богослови Кирило Туровський, Данило Заточеник, Лука Жидята, Нестор, Феодосій Печерський, Данило Паломник та ін.). Релігійно-філософська та освітня спадщина Київської Русі справила найбільший вплив на становлення світоглядних засад православної світоглядної культури. Давньоруські архетипи складають ту духовну константу, яка протягом століть у різних ракурсах інтерпретувалася теоретиками православного християнства.

Католицька картина світу, виходячи з пріоритетів Святого Письма й Святого Передання, до складу якого входять постанови усіх Вселенських соборів та енцикліки пап, знайшла своє вираження в концептуальних розробках апологетики, патристики та схоластики – від апології абсурду Квінта Тертуліана – через поетичну модель суб'єкта як носія божественного у Августина Блаженного – до релігійного раціоналізму Фоми Аквінського та представників неотомізму. Саме на ґрунті релігійної філософії Середніх Віків завдяки пошукам романтиків у XIX столітті відбувається становлення реформаторського напрямку у католицизмі (Й. Клойтген, А. Луазі, Й.Г. Мьолер), ідеї якого (діалог релігійної традиції із світською, культурно-історичний спосіб прочитання Біблії, диференціація євангелічних істин первісного християнства та вторинних церковно-догматичних нашарувань, обґрунтування акультурації та культурної адаптації до локальних картин світу як механізмів нової християнської місії тощо) прямо чи опосередковано склали основу гуманістичної програми II Ватиканського собору.

Серед сучасних культурфілософських рефлексій православної та католицької картини світу особливо слід відмітити літературознавчі та культурологічні праці С.С. Аверінцева із давньоруської софіології (зокрема, його ідею формули-сигнатури Софії-Логосу як коду слов'янської культурної диспозиції); екуменічні енцикліки папи Іоанна Павла II (створені під значним впливом ідей світової В. Соловйова та слова як еманції сакрального П. Флоренського); культурфілософські дослідження слов'янської і, зокрема, української ментальності школи В.С. Горського та М.В. Поповича та багато інших. Утім, якщо говорити власне про компаративні дослідження образів світу православ'я і католицизму на рівні культурних смислів, то для нашої культурологічної розробки величезну вагу мала робота К.Г. Мяло з порівняльного аналізу даних космогонічних моделей, інтерпретованих як смислові утворен-

ня [10]. Утім, у сучасному гуманітарному знанні бракує розробок, які б на рівні некласичної культурологічної методології (зокрема, феноменолого-герменевтичного, семіотичного, діалогічного, екзистенційно-антропологічного, психоаналітичного та постструктуралістського підходів) розкривали б семантичні відмінності між православною та католицькою картинами світу як глибинними мотивами вчинків представників обох життєсвітів.

Подібні розробки мають особливе теоретичне і прикладне значення для культурно-духовного поля України, зважаючи на складність її маргінального цивілізаційного топосу між Сходом і Заходом, з якого випливають відповідні міжетнічні та міжрелігійні конфлікти, соціальні міфи, геополітичні маніпуляції, громадянські протистояння на ґрунті несумісності національної та локальних ідентичностей тощо. Брак компаративних культурологічних розробок релігійних традицій як носіїв картин світу пояснюється недостатньою погодженістю методології культурології, що орієнтується на ендогенний семантичний аналіз культурних форм, та методології релігієзнавства, що тяжіє до екзогенного соціологічного опису інституцій. Зазначене й обумовило тему нашого дослідження як стикового на межі культурологічної методології герменевтичної інтерпретації та релігієзнавчого матеріалу з проекцією на національну соціально-культурну ситуацію.

Мета і завдання дослідження. Мета даної роботи полягає у здійсненні компаративного смислового аналізу картин світу західного та східного християнства як виявів, відповідно, комунітарного дискурсу (соборності) та персоналістичного дискурсу (суб'єктивності) на ґрунті деконструкції міфологеми «колективістський Схід – індивідуалістичний Захід».

Завдання дослідження конкретизують поставлену мету:

- Розкрити культурні універсалії картини світу православного християнства кризь призму його вітчизняної версії.
- Розкрити смислові структури католицького образу світу у співставленні с православною космологією.
- Довести, що православний дискурс соборності та католицький дискурс Персони можна частково співвіднести та погодити на основі базових універсальних євангельських настанов.

Виклад основного матеріалу. В основі картини світу православного християнства лежить ідея примату духовно-душевно-емоційно-чуттєвого, ірраціонального начала як засобу пізнання Бога та гаранту збереження внутрішнього ядра віри. Утвердження християнства в Київській Русі призвело до того, що дана ідея була органічно доповнена архетипами етнічної ментальності східних слов'ян із властивим для неї дбайливо-лагідним ставленням до людини, до морально-духовних («сердечних») аспектів її внутрішнього життя. Саме світоглядний синкретизм у формі релігійного дуалізму (двовір'я) у духовній культурі русичів визначив відповідні особливості православної картини світу.

На особливу увагу з точки зору зміцнення зв'язків з латинськими традиціями заслуговує система уявлень, пов'язаних із культом Святого Климента Римського, яка виконує роль своєрідного ідеологічного посередника між Ватиканом, Корсунем (Херсонесом), Києвом та кирило-мефодіївською традицією і тим самим забезпечує діалог між Заходом, Візантією і Руссю. Святий Климент Римський (І ст.) – четвертий римський папа, сподвижник апостола Петра, канонізований церквою як один із перших християнських мучеників. Образ святого Климента для Києва мав особливе значення. Відомо, що у 988 р. частина мощів святого у якості трофею була вивезена з Корсуню Володимиром: ними урочисто освятили Десятинну церкву, яку Титмар Магдебурзький у своїй хроніці назвав «храмом Климента» [3, с. 32-33]. Про глибоке шанування на Русі цього папи свідчить «Слово на оновлення Десятинної церкви» (XI-XIII ст.), у якій Святий Климент постає як патрон, заступник усієї Руської землі [3, с. 33]. У сучасній літературі висловлюється думка про те, що дана пам'ятка за своїм ідейним звучанням попереджала славнозвісну теорію XVI ст. «Москва-Третій Рим», тому що обґрунтовувала (у дусі тогочасної східнослов'янської публіцистики) тезу про «богообранність» Русі і руського народу як гідних спадкоємців великої

християнської традиції у її просуванні від Риму до Константинополя і від Константинополя до Києва. Так звана концепція «Київ – третій Рим» як південноруський прообраз московського прозелітизму являла собою регіональну модифікацію провіденціальної християнської історіософії. Тема духовного звеличення Русі за рахунок авторитету Святого Климента неминуче призводила до розуміння образу святого як символу незалежності Київської Русі від Візантії.

Київське християнство завдяки своїй яскраво вираженій діалогічності, успадкованій від кирило-мефодіївської спадщини й прадавніх общинних традицій східних слов'ян, зуміло поєднати в собі світоглядну установку на інтелектуальність й особистість, властиву для західного варіанту доктрини і церкви, із установкою на духовність й соборність, властиву для східного варіанту доктрини і церкви. Синтез латинських принципів раціоналізму й індивідуалізму з грецькими принципами містицизму й колективізму втілюється у системі уявлень, пов'язаних із слов'янською софіологією.

Сутність православної картини світу, як вона склалася у слов'янській інтерпретації, охоплюється багатогранною категорією софійності («Софія» – грецьк. Σόφια – майстерність, знання, мудрість), – формула, яка важко піддається класичному позитивному визначенню. В цьому образі-символі-понятті закладена ідея гармонії розуму і віри; погодження інтелектуального, емоційно-чуттєвого і практичного розвитку особистості. Софійність – цілісна інтегральна характеристика київського християнства, яка фіксує у релігійній картині світу православ'я момент взаємопроникнення трансцендентного (небесного) та іманентного (земного) начала через органічно пов'язані процеси реалізації в світі Божої Премудрості та можливість її досягнення розумною, мислячою людиною. У контексті концепції софійності відбувається своєрідне виправдання плоті, емпірії, «тварного» світу через усвідомлення дійсності як божественного блага. Важливим показником софійності світу (освяченості буття вищою Мудрістю) є Краса, яка знаходить своє метафізичне обґрунтування у Христі та сприймається у першу чергу не як естетична, а як морально-етична категорія (Климент Смолятич, наприклад, розмірковує про «великославний корабель світу», дарований Богом людині [4, с. 146]). Згодом подібне розуміння прекрасного у його гармонійній єдності з добрим стане основою естетичних пошуків С. Булгакова, В. Соловйова, П. Флоренського.

Інтелектуальне знання в контексті концепції софійності набуває яскравого морального та емоційно-духовного забарвлення й постає як «любомудріє», тобто набуває етичного значення й служить засобом пізнання Мудрості Бога. За своєю природою це знання не є чисто раціональним, оскільки не впливає з логічних умоглядних операцій. Водночас воно не є чисто чуттєвим переживанням, оскільки передбачає філософування з осмислення біблійних істин, заcodeваних у відповідних символах (про це свідчить творчість видатних східнослов'янських інтерпретаторів Святого Письма – митрополитів Іларіона, Климента Смолятича, – яка містить елементи екзегетики – традиції алегоричного прочитання біблійних текстів). Софійне знання, носієм якого і постає вільна, одухотворена особистість християнина-праведника, передбачає особливу гармонію безкінечного духовно-душевного, «любовного», прагнення до досягнення «істинної мудрості» (Бога) та глибинного «буття в істині», яка втілюється у практичних вчинках мудреця, підтверджується його життєвою поведінкою, репрезентуючи тим самим традицію єдності морально-етичної теорії і практики.

У цій традиції вбачаємо вплив сократівської філософської культури на християнську, зокрема православну, традицію. Новизна філософської творчості Сократа, яка склала її непересічне значення для історії людської думки взагалі, полягає у світоглядному переході від космосу до людини, яка віднині проголошується головною проблемою філософії, її першочерговим предметом і кінцевою метою. Сократ надає філософії практично-етичного змісту і мислить її як виключно практичну мораль. Однією із визначальних ознак істинної філософії і справжнього філософа, за Сократом, виступає, єдність знання і моралі, теорії і практики, думки і дії, коли знання (слово) визначає цінність справи, а справа – цінність знання. З точки зору Сократа, не можна назвати філософом того, хто, незважаючи на здобуті знання і мудрість,

веде гріховний спосіб життя: «І будь-яке знання, відокремлене від справедливості та інших чеснот, видається хитрощами, а не мудрістю», – стверджує він у діалозі Платона «Менексен» [5, с. 56].

Філософ – це той, хто практично здійснює свою філософію: «Хто вивчає справи людські, має надію зробити те, чому навчиться, як собі, так й іншим», – говорить Сократ у Ксенофонта [5, с. 55]. Суттєво, що Сократ не просто розмірковує про обов'язки філософа, але й, відповідно до своїх переконань, прагне втілити їх у життя. За словами видатного швейцарського дослідника античної цивілізації Андре Боннара, смерть Сократа, не менш героїчна, ніж його життя, виступає «фактичним свідомством тої правди, яку він проповідував» [6, с. 80]. Відтак, у православній культурології київського християнства знання не протиставляється моральності й вірі, а навпаки, зміцнює їх. Осередком внутрішньої моральності є «серце» як індивідуальна духовність (згодом цю думку на ґрунті православної традиції в Україні продовжить «філософ серця» Г. Сковорода).

Наоснові концепції софійності розвивається така універсальна східнохристиянського світобачення, як соборність. Під соборністю від часів Давньої Русі розумілася рівна участь у розв'язанні церковних справ усіх віруючих; заперечення візантійського релігійно-політичного принципу цезаропапізму; «симфонія» (союз) церкви і держави. Про «соборноправність» у київському християнстві свідчать такі факти давньоруського духовного життя: існування автономної сфери церковного права (компетенція в галузі сучасного цивільного права: питання сім'ї, шлюбу, спадку); публічні повчання священиками князів; виконання духовенством функцій радників; скликання народних віче, які очолював митрополит (наприклад, за часів перебування на митрополичій кафедрі у середині XII ст. русича Климента Смолятича).

Основоположним принципом православного соборного світобачення, з якого логічно випливають усі інші, є принцип теоцентризму – ідея особистісного Бога як трансцендентної сили, що визначає усе сутнє і керує його розвитком. Давньоруський теоцентризм характеризується підкреслено гуманістичним розумінням Абсолюту: не як абстрактного Єдиного, а як милосердної живої субстанції, у категоріях любові до людини, властивих для Ареопагітик. У «Посланні пресвітеру Хомі» Климента Смолятича, зокрема, читаємо: «Ніщо не скривджене Господом, усе бачить його безсонне око, усім промишляє, над усім стоїть, подаючи усякому порятунк» [4, с. 146-147]. І далі: «І якщо Бог так турбується про безсловесних, то заради нас, створених за образом і подобою Божою, якого дива не зробить ...» [4, с. 147]. Митрополит Іларіон прямо звертається до Бога: «... високий і славний людолюбче ...» [7, с. 202].

У соборному теоцентризмі ідеалістичний відрив від матеріального буття, властивий для бінарної релігійної картини світу, поступово долається завдяки виробленню софійної за духом концепції про двоїсту природу сущого, що набула остаточного оформлення у творчості Іоанна Дамаскіна (сер. VII – 1 пол. VIII ст.) і певною мірою попереджала появу пантеїзму у дусі Дж. Бруно і Б.Спінози. У III частині своєї славнозвільної, популярної на Русі праці «Джерело знань» («Точне пояснення православної віри») Дамаскін розподіляє божество на дві іпостасі пізнавану і потаємну, видиму і невидиму, тобто на власне Творця та його творіння («твар»), в якому Творець зберігає свою дієву присутність. «Бог охоплює в собі усе буття, як певна безкінечна і безмежна пучина сутності», – писав Іоанн Дамаскін [8, с. 624]. Із цього логічно випливає, що Бога можна пізнати не тільки (і не стільки) через віру, релігійне одкровення, але й через розум – у процесі дослідного вивчення речей природи. Остання, будучи «дзеркалом» Творця, піддається певній сакралізації: вона очищується, одухотворюється, набуває рис гармонійності, упорядкованості, розумної доцільності (телеологізм) й сприймається як знак (шифр) трансцендентного, як особлива «софійна» реальність, що середовищем реалізації Божої мудрості (символізм). Іоанн екзарх Болгарський, автор популярного на Русі «Шестоднева», розробляє своєрідний мотив захоплення довершеністю й майже художньою красою космосу (в античному сенсі слова «космос» як аполонівський осередок світової гармонії): «... І я дивуюся, як не скінчиться, не зменшиться повітряне єство, якщо стільки людей і стільки безсловесних тварин постійно дихають, стільки таких те-

плих променів крізь нього проходять, а при цьому те ж саме роблять місяць і зірки... Та не гоже нам дивуватися творінню божому... бо... у ці свої творіння він вкладає стільки сили, щоб існували вони аж доки він бажає» [4, с. 121].

Зазначені настрої розчулено-любовного ставлення до природи виявилися близькими язичницькому емпіризмові, розвинутій пантеїстичній свідомості східних слов'ян. До дружніх стосунків з оточуючим світом закликає ідейний послідовник Іоанна екзарха Болгарського Климент Смолятич у своїх міркуваннях про світ як про загадкове у своїй доцільній розумності божественне диво (порівн. з образом «Всесвіту – машини» в Новий час): «Роздумувати наш слід, дорогі, й зрозуміти, як все існує, й управляється, й удосконалюється силою Божою» [4, с. 146]. Схожість космологічних схем язичників русів із софіологічними побудовами християнства створювала сприятливі передумови для утвердження у вітчизняному світогляді демократичних ідей болгаро-візантійської книжності і призводила до формування високої екологічної культури, традиційної для національного виховання (пригадаймо природоохоронну проблематику в українському фольклорі та професійній літературі: «Лісова пісня» Лесі Українки, цикл «Зелена євангелія» Б.І.Антонича, «Собор» Олеса Гончара).

У суспільному вимірі космологічна Софія виявляє себе через образ соціуму як общини – колективної цілісності гармонійно погоджених індивідів, об'єднаних у сакральну структуру єдності, що переважає над одиничним. Тому концепція соборності визначила общинний дискурс православної комунітарності. У даному дискурсі складається російська філософська думка, в основі якої лежить універсалія Логосу як першооснова буття, на противагу західним, латинським уявленням про Радію (інтелектуальність, розум) як архе. У цьому – відмінність між містицизмом православ'я та раціоналізмом католицизму. Раціоналізм є основою індивідуалізму, автономності особистості; містицизм є основою російського православного колективізму. Соборність у контексті останнього – містична установка на «єдиноцілісність» людства, розуміння людини як «гілки» на загальнолюдському стовбурі. Суб'єктом соборності постає Російська Православна Церква як цілісний духовний організм (В. Зеньківський, І. Кіреєвський) та чинник формування нації.

Розгортання соборності у триаду «православ'я – самодержав'я – народність» на ґрунті московської версії формує уявлення щодо месіанської долі Росії і російського народу. Месіанізм як ключова міфологема російської православної картини світу передбачає пристрасне очікування прийдешнього буття у формі здійснення Росією органічно притаманної їй вселенської інтегративної функції. Росія тлумачилася як «богообра-на» держава, покликана поєднати країни і народи на релігійному ґрунті. При цьому дана інтуїція мала безліч різноманітних інтерпретацій, які коливалися між двома культурно-смысловими полюсами: від продиктованих християнською етикою милосердя і любові діалогічності, відкритості, толерантності щодо інших культур (пригадаймо слова Ф. Достоевського про «всесвітню чутливість» О. Пушкіна) – до імперських амбіцій, успадкованих, у свою чергу, від картини світу, історично складеної на території Візантійській імперії, в умовах релігійно-політичного домінування інституту держави над інститутом церкви (цезаропатизм). Наявність даних полюсів соборності пов'язана із відмінністю між романтично-духовними цінностями російської культури як цінностями «першого» порядку (М. Бердяєв) та вторинними прагматичними цінностями державної політики Російської імперії.

«Міф, що утворює імперію» (рос. «империобразующий миф» – термін російського культуролога та правозахисника І. Яковенко) як одна з головних ідей православної, зокрема російської, релігійної культури та культурної рефлексії – це категорія, яка фіксує архетип «соціальної мегамашини» (термін американського культуролога Л. Мемфорда) у традиційній ментальності східних слов'ян – архетип, запозичений від цезаропатизму Візантійської імперії (А. Тойнбі). Як справедливо зауважує І. Яковенко, «імперська модель закарбована в культурний код росіян» [9, с. 122]. «Імперутворююча» ідея використовує принцип утвердження вищих сакралізованих істин (у даному випадку держава, якій підкоряється церква) у якості потужних надособистісних сил, що репресують кожен окрему

індивідуальність. Монологічність й авторитарність візантійського абсолютизму (вираженого у концепції диякона Агапіта VI ст. щодо божественного походження влади імператора та теорії «Москва – III Рим» інока Філофея XV ст.) набули продовження в соціалістично-комуністичній догматиці, визначивши патерни політичної поведінки топосу СРСР та сучасної Росії за класичною історично-міфологічною схематикою «Русь – Російська імперія – СРСР – Російська Федерація».

За таких умов опозиція «колективне – індивідуальне» сприймається в контексті етичної дихотомії «моральне – неморальне»; автономність особистості постає як духовно недосконалий стан, джерело дисгармонії та хаосу. Російська релігійна філософія всеєдності на ґрунті універсалії соборності дає нам такі відомі ідеї як: соціальну утопію «Боголюдства» В.С. Солойова; культурологічне вчення про «надкультуру» М.О. Бердяєва; історичну концепцію «возз'єднання» Л.П. Карсавіна; богословські ідеї щодо загального синтезу культур О.П. Флоренського, освітні софіологічні побудови В.В. Зеньківського – усі вони акцентують увагу на розчиненні особистісного початку в органічному колективі, яким керує теократична структура. Механізм соборного єднання ґрунтується на реалізації суб'єкта через ціле і цілого через суб'єкта. Кожна окрема особа ідентифікує себе виключне через ціле, яке є транслятором її теургічних (божественно-творчих) потенцій. Індивідуальне волевиявлення засуджується як вияв гордині – у цьому відчутна архетипічна схожість православного бачення з традиційною містикою Сходу та комуністичною риторикою, яка свідомо стилізувала свої позиції під світське християнство, на імпліцитному рівні засвоївши його основні архетипи (лінійного тексту історії, Золотого Віку загальної рівності, центрованого за структурою концентричних кіл простору, «універсальних своїх», Чужого та ксенофобії, гріхопадіння, обраної спільноти, мономіфу Вождя/Героя, есхатологічного майбутнього, а також ритуалів жертви, ініціації та свята). Якщо у ролі організуючого общину цілого постає не церква, а світська інституція держави, – це призводить до складання проекту імперіалізму у формі мімікрії під універсальні цінності людства (синдром так званих «загальних своїх» за Б. Вальденфельсом).

Комунарний дискурс Софії та соборності суттєво відрізняє православну картину світу від західної, католицької космології та есхатології. В останній напружене передчуття Кінця світу, приреченого на загибель в результаті боротьби праведників і грішників (Августин), реалізується через відчайдушне поривання індивідуального розуму до Бога (лат. Libido) і знаходить своє втілення у витончено-драматичних образах готики [10]. Зазначена відмінність яскраво проступає у «Хожденні ігумена Данила», де вимальовується образ духовного «паломництва» – сходження до Бога не через просторовий рух (Хрестові походи), а через внутрішнє психологічне зусилля, заглиблене самоспоглядання, занурення у глибини власного «серця» як у божественний осередок і водночас через практичну реалізацію «сердечності»: «... Може, хто-небудь, хто чув про місця ті святі, полине душею і думками до цих святих місць й рівну нагороду прийме від Бога з тими, кому вдається дійти до цих святих місць. Бо багато добрих людей, сидячи вдома, у своїх місцях, думкою своєю й милостиною до вбогих, добрими своїми ділами досягають святих цих місць, й більшу винагороду приймуть вони від Бога спаса нашого Ісуса Христа» [11, с.230]. Отже, якщо богопізнання у католицизмі є рухом вертикально-просторовим та інтравертно-особистісним, то у православ'ї – горизонтально-духовним та екстравертно-колективним. Відмінність форм сакрального досвіду позначається на відмінностях картин світу, моделей соціального устрою, ментальних патернів та зразків повсякденної поведінки.

Католицька напружена апокаліптика є частиною притаманного для західного світу індивідуалізму – ідеї особистості, що пізнає Бога через розум (раціоналізм) та виявляє здатність до раціонального пізнання та використання світу (активізм і технократизм). Персоналістичні мотиви у католицькому богослов'ї ґрунтуються на догматах про боговтілення та спокутування, згідно яких втілення Бога в образі людини і жертва Бога за людину як еманції священної любові роблять людину богоподібною та скеровують її до вертикального шляху розвитку через екзистенцію, трансценденцію та свободу. Образ розуму, що пізнає, візуалізований у готичному

шпилі та вербалізований у традиціях схоластики, виражений у ключових позиціях неотомізму як офіційної доктрини католицької церкви. Починаючи від Августина Блаженного, який говорив про людську душу як про вище творіння Бога, що є доказом існування Абсолюту, і закінчуючи ліберально-демократичними симпатіями папи Іоанна Павла II, з його прихильністю до соціалістичного руху як руху за гідність особистості, – образ Персони неодмінно супроводжував католицьку культурну свідомість.

Утім, відмінності між західним та східним християнськими образами світу не можна вважати абсолютними. Деконструювати опозицію «Схід – Захід» як джерело соціально-міфологічних маніпуляцій та частково погодити католицький персоналізм з православним колективізмом можна, як це утопічно не звучало б, на ґрунті християнської концепції любові, від самого початку існування віри викладеної в Євангелії. Справді, у стані любові людина, здійснюючи акт віддачі своєї самості Іншому і єднаючись з цілим, не лише не втрачає, але й набуває свою самість через чужість (Е. Фромм). Відтак дискурс суб'єкта можна поєднати з дискурсом колективу через концепцію, яка б синтезувала ідею особистості з ідеєю громади на основі християнських пріоритетів. Саме такою програмою є, наприклад, доктрина «інтегрального гуманізму» Ж. Марітена [12], що спричинила до оголошення діалогічної політики католицької церкви шляхом екзистенційного повороту до людини та звернення до інших релігій. Інтегральний гуманізм, орієнтований на зняття крайнощів теоцентричного (середньовічного) та антропоцентричного (ренесансного) різновидів гуманізму, перегукується із вченням про «велику монаду» як ідеальний стан майбутньої єдності у Христі у вченні П. Тейяра де Шардена [13]. Елементи соборності містить вчення про відродження «начала маси» у Р. Гвардіні, який футурологічно передбачає нове Середньовіччя майбутнього як відповідь на кризу диференційованої та спеціалізованої ризомної культури [14].

Зважаючи на інтегративні тенденції сучасного інформаційного суспільства, у якому формується проект неомодерну у формі ідей транскультури, неуніверсальності та номадизму, – утопії всеєдності православного та католицького світу, доповненні принципом Персони, можуть стати позитивною альтернативою класичному глобальному модерну бінаризму, з одного боку, та партикулярному мультикультурному постмодерну з іншого. Для українського контексту це означає зняття міфологеми «Схід – Захід» (принаймні на релігійно-етнічному рівні) через настанову на пошук єдності у первісному християнстві, до якого тяжіла його київська (давньоруська) модифікація, розглянута нами вище.

Висновки. Компаративний аналіз картин світу православ'я та католицизму дозволив постулювати наявність у християнстві двох дискурсів мислення та буття: західного індивідуалістичного (персоналізм) та східного колективістського (соборність). Дана відмінність складає основу культурно-історично обумовлених розходжень у подальшому становленні ментальності Сходу і Заходу і набуває характеру радикальної опозиції для соціальної міфології в українському контексті. Ментальний топос Західної України (міф «Львову») та міфологічна географія «Півдня» та «Донбасу» є частковими виявами дискурсів персони та Соборності, що функціонують, попри усі ліберальні заклики до «міжкультурної толерантності», за архетипічною опозицією «Ми – Вони». Якщо західний топос виходить з буржуазної раціональності, тяжіє до приватного підприємництва, недоторканості особистості та ліберальних свобод, набуваючи національного забарвлення, то східний топос схиляється до соціальної (общинної) ірраціональності, колективної власності, розчинення особистості в цілому, тоталітарних форм управління та класової рівності. Конфлікт локальних ідентичностей, що мають властивість домислювати себе, доводячи до абсолюту зазначені вище риси як спосіб самоствердження, набуває, відповідно, соціально-класового («капіталізм – комунізм», «буржуазія – пролетаріат»), політичного («демократія – тоталітаризм»), мовно-національного («проросійське – проукраїнське») та символічно-міфологічного («бандерівець – бандит») змісту, символічні ряди якого можна продовжувати до безкінечності.

Звичайно, було б, як мінімум, наївно вважати, що релігійні мотивації у сучасному

секулярному суспільстві здійснюють абсолютний вплив на глобальні геополітичні розломи та протистояння, – тим не менш, йдучи услід за Максом Вебером, можна стверджувати, що саме сакральні цінності та інтуїції, будучи неусвідомленими, глибоко закладеними у надра соціальної психіки структурами, на рівні ментальності інерціально продовжують впливати на взаємні ментальні установки та упередження Сходу і Заходу України, – навіть незалежно від свідомості їх носіїв.

Хоча б часткове зняття напруження у даній дихотомії можливе через пошук спільних витоків західної суб'єктивності та східної комунітарності, які слід шукати у євангельському концепті любові. Останній яскраво виражений у формулі-сигнатурі Софії, притаманній для київського (ширше – слов'янського) варіанту доктрини, завдяки якому досягається гармонія (симфонія) соціальності і духовності, раціональності та емоційності, теорії та практики у пізнання та засвоєнні дійсності. За умов утримання софійності в традиційній символічній іпостасі соборності складається сприятливі передумови для діалогу з католицькими концепціями інтегрального гуманізму, що складають пріоритетний вектор реформ у сучасній католицькій доктрині. Здійснення даного діалогу мають взяти на себе об'єднані сили церкви та держави, культурна політика якої має ґрунтуватися на досягненнях сучасної теоретичної культурології, зокрема знання про релігійні механізми моделювання міфів, стереотипів, феноменології Чужого та досвіду спілкування із ним.

Бібліографічні посилання

1. Современная западная философия: Словарь / сост.: Малахов В.С., Филатов В.П. – М. : Политиздат, 1981. – 414 с.
2. Гуссерль Е. Криза европейского людства і філософія / Едмунд Гуссерль // Філософська і соціологічна думка. – 1996. – № 7-8. – С. 35–68.
3. Введение христианства на Руси / отв. ред. А.Д. Сухов. – М. : Мысль, 1987. – 302 с.
4. Поньрко Н.В. Епистолярное наследие Древней Руси XI – XIII. Исследования, тексты, переводы / Наталья Владимировна Поньрко. – СПб. : Наука, 1992. – 216 с.
5. Кессиди Ф. Сократ / Феохарий Кессиди. – М.: Мысль, 1988. – 221 с.
6. Боннар А. Греческая цивилизация: В 2 т. / Андре Боннар ; [пер. с франц.] – Ростов-на-Дону: Издательство «Феникс», 1994. – Т.2. – 448 с.
7. Іларіон Київський. Слово про Закон і Благодать / Іларіон Київський // Давня українська література: Хрестоматія / упоряд. М.М.Сулима. – К. : Освіта, 1998. – С. 188–206.
8. Антология мировой философии : в 4 т. / АН СССР, Ин-т философии, Философ. наследие. – М. : Мысль, 1969. – Т.1: Философия древности и средневековья. – 936 с.
9. Яковенко И.Г. От империи к национальному государству (Попытка концептуализации процесса) / Игорь Григорьевич Яковенко // Полис. – 1996. – № 6. – С. 117–128.
10. Мясло К.Г. Космогонические образы мира: между Западом и Востоком // Культура, человек и картина мира : сб. ст. // Ин-т философии АН СССР. – М. : Наука, 1987. – с.227-262.
11. Слово Данила Заточника, що написав він князю своєму Ярославу Володимировичу // Історія філософії України. Хрестоматія : навч. посіб. / Упорядники М.Ф. Тарасенко, М.Ю. Русин, А.К. Бичко та ін.. – К. : Либідь, 1993. – 560 с.
12. Маритен Ж. Ответственность художника [Электронный ресурс] // Жак Маритен ; [пер. с франц. Л.М. Степачева]. – Режим доступа : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/Mariten/index.php. – Вид с экрана.
13. Тейяр де Шарден П. Феномен человека [Электронный ресурс] / Пьер Тейяр де Шарден ; [пер. с франц. Н.А. Садовского]. – М. : Прогресс, 1967. – Режим доступа : <http://www.psylib.org.ua/books/shard01/> – Вид с экрана.
14. Гвардини Р. Конец Нового времени / Романо Гвардини // Вопросы философии. – 1990. – № 4. – С. 127–164.

Бильченко Є. В. Мифологема «Восток – Запад» и украинский контекст: православная соборность vs католический персонализм.

Главное концептуальное положение предлагаемой работы - деконструкция современной мифологеми «Восток – Запад» на основе компаративного анализа православной и католической картин мира. Путем герменевтической интерпретации смыслов восточного и западного христианства создаются две модели мифологического топоса: православная с присущими для нее тенденциями к мистицизму, соборности, коммунитарным (социалистическим) форм управления, и католическая, которой свойственны рационализм, персонализм, либеральная демократия, доминирование личностного фактора. Национальная культура рассматривается на основе феноменологии религии как маргинальная мифо-географическая зона с соответствующими типами

региональных идентичностей Западной и Восточной Украины, предстающими в роли двойной ипостаси Чужого.

Ключевые слова: Восток – Запад, топос, православие, католицизм, мистицизм, рационализм, индивидуализм, коллективизм, соборность, региональная идентичность, Чужой.

Bilchenko E. The Myth «East – West» and Ukrainian context: Orthodox Unity vs Catholic Personalism.

The main provisions of the proposed conceptual exploration - deconstruction of modern myth of «East – West» on the basis of comparative analysis of the Orthodox and Catholic world views. Through hermeneutic interpretation of meanings in Eastern and Western Christianity are created two models of mythological topos: Orthodox space with its tendencies to mysticism, collegiality, communitarian (socialist) forms of governance, and Catholic space, which is characteristic of rationalism, personalism, liberal democracy, the dominance of the personal factor. National culture is interpreted on the base of phenomenology of religion as a marginal mythological and geographical area of the two types of regional identities in Western and Eastern Ukraine, which appears as a double incarnation of Strange.

Comparative analysis of pictures of the world Orthodoxy and Catholicism allowed to postulate the presence of Christianity in the two discourses of thinking and being: Western individualistic (personalism) and Eastern collectivist (unity, collegiality). This difference is the basis of cultural and historically conditioned differences in the further development of the mentality of the East and the West, and assumes the character of radical opposition to social mythology in the Ukrainian context. Mental topos in Western Ukraine (the myth of «Lviv») and mythological geography of «South» and «Donbass» are partial manifestations of discourses Person and Union which function despite all the liberal calls for a «multicultural tolerance» by archetypal opposition «We – They». Western topos comes from bourgeois rationality and tends to private enterprise, individual integrity, liberal freedoms, national values. The eastern topos leans towards social (community) irrationality, collective ownership, dissolution of personality in general totalitarian forms of government and class equality. Conflict of local identities, that tend to rebuilt itself, bringing to the absolute their ethnocultural features with the aim self-clarification. Its content becomes: social and class («capitalism – communism», «bourgeoisie – proletariat»), political («democracy – totalitarianism»), linguistic and national («pro-Russian» – «Pro-Ukrainian») and symbolic and mythical («Bandera – Crimes»). These symbolic lines can be continued indefinitely. Of course, it would at least be naive to believe that religious motivation in today's secular society has an absolute impact on the global geopolitical faults and confrontation. However, going after the M. Weber, one could argue that it is sacred values as unconscious, deeply embedded in the social psyche structures on the level of mentality inertially continue to influence mental setup and mutual prejudices between East and West Ukraine - even regardless of awareness of their speakers.

The partial removal of tension in this dichotomy is possible through finding common origins of western and eastern traditions, that should be sought in the evangelical concept of love. This concept was pronounced in the formula-signature of Sophia inherent to Kiev version of the doctrine. Sophia suggests the harmony (symphony) of sociality and spirituality, rationality and emotion, theory and practice. Sophia makes favorable conditions for dialogue of Orthodox Church with the Catholic concept of integral humanism. This is the priority vector of reforms of the Catholic doctrine. Implementation of this dialogue must take the combined forces of church and state. State cultural policy must be based on the achievements of modern theoretical cultural studies, in particular knowledge of the religious mechanisms of modeling of myths, stereotypes, phenomenology of Alien and experience with Stranger.

Key words: East – West, topos, Orthodoxy, Catholicism, mysticism, rationalism, individualism, collectivism, unity, regional identity, Stranger.

Надійшла до редколегії: 28.03.2014

УДК 316.012

Ю. Ю. Бродецкая

Национальная металлургическая академия Украины (г. Днепрпетровск)

ПРЕВРАЩЕНИЕ ЧЕЛОВЕКА ЖЕЛАЮЩЕГО: АНАЛИЗ МЕХАНИЗМОВ ДЕФОРМАЦИИ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА

Фокус исследования сосредоточен на анализе феномена желания как рационального механизма деформации индивидуальной и социальной целостности. Условия развития современных общественных отношений, их характер и перспективы, трансформируют социальность в продукт знакового потребления - тотального потребительства. Анализ социальной практики позволяет говорить о необходимости исследования изменений ценностных установок и ориентиров самого человека. В связи с этим, автор обращается к теме желания, которое сегодня выступает механизмом индивидуальной и социальной активности, искажая характер экзистенциальных механизмов активности человека – потребностей.

По мнению автора, исследование проблематики желания позволяет выявить тот деструктивный потенциал, который угрожает решению проблемы индивидуальной и социальной целостности.

Ключевые слова: желания, потребности, индивидуальная целостность, социальная целостность, общество потребления.

Постановка проблемы. Актуализация проблематики целостности, порядка, интегрированности социального и индивидуального становится визитной карточкой современной социологической традиции. Макромир уже давно перестал быть чем-то автономным от микромира человека, выступая масштабной проекцией тех процессов, которые происходят на индивидуальном уровне. Именно человек с его переживаниями, ощущениями, рефлексией является активным деятелем той противоречивой социальности, которая буквально требует своего переосмысления. В связи с этим, изменяется и ракурс исследования социальных проблем. Их решение требует постижения экзистенциальных аспектов индивидуального развития, вернее, тех условий и механизмов, которые позволяют решать проблему гармоничного человеческого, а, следовательно, и общественного развития. Другими словами, исследование природы индивидуальной социальности, условий и механизмов ее преобразования, позволяет выявить перспективы общественного функционирования и те проблемы, которые угрожают его порядку. В силу этого, обращение к механизмам индивидуального развития, причинам его деформации становится необходимым условием исследования общественной проблематики.

Данная перспектива анализа обращает внимание науки на изучение темы желаний, заявившей о себе особенно отчетливо в рамках постмодернистского дискурса. Многие из представителей данного направления (Ж.Делез, Ф.Гваттари, Ж.Бодрийар, Ж.Лакан и др.) обращаются к феномену желаний, настойчиво инвестирующих в характер развития современного общества, и трансформирующих его в «социальную машину» по их производству¹. Поскольку именно желания (а не потребности!), как продукты рационального сознания в основном диктуют ход развития современных общественных отношений, определяют характер и качество жизни. Однако каким образом этот механизм индивидуальной активности угрожает социальной целостности, в чем сосредоточен его дезинтеграционный потенциал?

Приоткрывая проблематику желаний, постмодернисты не выявляют условий его конструирования, развертывания в социальном пространстве. Поэтому основной целью данной работы является анализ условий и механизмов формирования желания, выявление потенциала его деструктивности, как реальной угрозы индивидуальной и социальной целостности. Для решения поставленной цели в рамках статьи предполагается выполнить следующие задачи:

- проанализировать природу желания, как механизма индивидуального развития, раскрыть его роль и влияние на решение проблемы индивидуальной и социальной целостности,

- выявить основные противоречия и угрозы, которые несет в себе желание, как источник развития деструктивных потребительских ориентаций. Исходя из этого, проблемная ситуация исследования заключается в необходимости разработки темы желания как базового механизма индивидуальной и социальной деформации, с целью формирования методологии исследования проблематики социальной целостности.

В отличие от естественных механизмов индивидуальной и социальной активности – потребностей, то есть лимитированных, структурированных, естественных условий развития человека и общества, желания возникают как их искажение – псевдозаменители (симулякры)². Детерминированные рационалистической установкой

¹ Ж.Делез и Ф.Гваттари провозглашают «имманентность машин желания великим машинам социальности». Философы считают, что желания способны непосредственно инвестироваться в жизнь и изменять ее. «Желание не является чем-то получающим или дающим информацию, это не информация или содержание... это не то, что деформирует, а то, что разъединяет, изменяет, модифицирует, организует другие формы и затем бросает их» [1].

² Условия формирования желаний, как симулякров человеческих потребностей, вызваны отсутствием благоприятных (созидательных) условий формирования личности (социального окружения). В этой ситуации исключается наиболее сущностный аспект формирования индивидуальной целостности – опыт гармоничных социальных отношений, нарушается культурная преемственность поколений. Этот опыт и замещается конструирующейся в

развития, они нарушают механизм гармоничного развития личности, которое возможно лишь в процессе реализации фундаментальных человеческих потребностей, направляя потенциал человека на формирование и реализацию деструктивной установки - тотальное потребительство. Обусловленное прагматичным эгоцентризмом, последнее выступает реальной угрозой решения проблемы целостности (как индивидуальной, так и социальной) развития. Установка на тотальное потребительство трансформирует человека, его отношения в знаки, вещи, то есть предметы массового потребления. Именно таким образом, по мнению Ж. Бодрийяра, желания проникают в социальное поле [2].

Таким образом, желания искажают характер фундаментальных установок человеческого развития – потребности в любви, единении, приобщенности. В качестве продукта иллюзии разума (иллюзии превосходства), они раскалывают целостный порядок социальной реальности на множество отчужденных индивидуализированных мирков, деформируя, таким образом, механизм гармоничного развития личности. Другими словами, желания уводят человека от решения его экзистенциальных проблем – целостности, порядка, гармонии, формируют устойчивую внутреннюю зависимость.

Искажение условий развертывания потенциала человека конструирует опасную оппозицию – индивидуализированный мир, не ориентированный на принципы и законы гармоничного социального развития. В этой искаженной модели ценно лишь одно – желание и способность его удовлетворить. Последнее всегда конкретно, то есть оно всегда направлено на объект с конкретной целью - обладание им, использование, эксплуатация для доказательства собственного превосходства (мне нужна не просто машина, я хочу дорогостоящее престижное авто, чтобы оказать впечатление на окружающих, повысить свой статус и, таким образом, закрепить собственное превосходство). Другими словами, желание – это желание служения, которое человек пытается реализовать, идя на поводу иллюзии превосходства. В этом своем стремлении желания чрезвычайно настойчивы. Они беспокоят разум, заставляя искать «наименее трудоемкие и эффективные» способы их удовлетворения.

Такая настойчивость проявляется в чувстве неудовлетворенности, беспокойства, страха, и порождает сильные эмоциональные напряжения – импульсы (страсти), «требующие» сиюминутной реализации. Желания стимулируют получать желаемое мгновенно, не задумываясь о последствиях и реальных целях таких выборов, не прикладывая к этому долгих усилий и времени. Неудовлетворенное «хочу» становится навязчивой идеей человека и нераспознанное нами, ищет способы реализовать деструктивную установку. Эти механизмы желания и формируют эгоистичную разрозненную социальность - мир отчужденного потребителя. В связи с этой опасной характеристикой желаний Платон в свое время отмечал, что поскольку их бесконечное множество, то человек, старающийся удовлетворить их все, потеряет и покой, и свободу. Другими словами, в отличие от потребности, желание всегда ориентировано на эгоистическое стремление потреблять, присваивать, подавлять, питающее иллюзию о собственном превосходстве ³.

Причем по мере своей реализации, это стремление нарастает и конкретизируется в материальной практике в виде, вполне определенных индивидуальных запросов материального (богатство, деньги, имущество) и статусного (престижные статусные позиции, власть и пр.) характера. Именно поэтому в отличие от потребностей, желание никогда нельзя полностью удовлетворить. Иными словами, диалектика желания такова, что его удовлетворение не снимает сам первичный импульс, напряжение. Наоборот, это ведет к возникновению все новых и новых его объектов. В силу этого зависимость от желания подчиняет человека.

сознании человека иллюзией «реальных социальных отношений», основным источником реализации которой становится желание [3].

³ Этого нельзя сказать о потребностях (особенно духовных). Они всегда предполагают необходимость в усилиях для их реализации (например, удовлетворение потребности в любви предполагает кропотливую работу над отношениями, поскольку не давая, а лишь беря, она трансформируется в желание). С потребностью все просто: я нуждаюсь в пище в целом для поддержания необходимого уровня полноценного функционирования организма, но она для меня не самоцель. Нуждаясь в любви и заботе, я нуждаюсь в теплых человеческих отношениях, в их опыте, а не в том, чтобы мне поклонялись, угождали и выполняли мои требования.

Сам механизм искажения, определяющий природу желания, связан с условиями его конструирования. Формирование предпосылок данной ситуации начинается в раннем детстве, когда закладывается мотивационная структура человека. Здесь, необходимым условием формирования созидательной жизненной ориентации личности выступает выработка объективного восприятия реальности. Механизмами конструирования последнего выступают гармоничный социальный опыт и объективная система знаний, транслируемые благоприятной социальной средой – семейно-общинными отношениями. Эти механизмы актуализируют естественные источники человеческой активности – духовные потребности, удовлетворение которых направляет человека на реализацию духовного потенциала.

В данной ситуации все аспекты индивидуального становления – условия, механизмы, формирующаяся модель мировосприятия участвуют в становлении индивидуальной целостности, а следовательно, и перспективы реализации целостности социальной. Причем основным способом развития в этой ситуации становится кордоцентричное познание, которое и стимулирует закрепление продуктивных установок развития человека. В свою очередь, деформация необходимых условий решения данной проблемы (отсутствие созидательного социального опыта, объективного социального знания и т.п., то есть благоприятной социальной среды) ведет к актуализации вспомогательного инструмента развития – рационального познания. Принятие рационального познания в качестве основного источника постижения реальности и обуславливает нарушение механизма целостного развития личности, стимулирует ориентацию на удовлетворение желаний, обесценивает саму установку на духовное развитие.

Данная ситуация объясняется тем, что именно разум является источником конструирования иллюзорного видения. Стимулируя развитие иллюзий, разум конструирует не реальное видение желаемого объекта (себя), ситуации (их суть), а их искаженное поверхностное представление⁴, самообман, в котором настойчиво убеждает человека. Поэтому принимая авторитет разума, который не имеет конструктивного опыта (любви, взаимопонимания, доверия), поскольку функционально способен лишь на оценку окружающего мира с позиций пользы, выгоды / бесполезности, человек принимает искажение духовных потребностей (в любви, единении, доверии). Он, таким образом, подменяет их стремлением к служению (отделению, индивидуализации, то есть формированию эгоистической ориентации)⁵. Так формируется установка человека на развитие антипода любви – служения. Не зная, что любовь не может быть корыстной, не требует доказательств, оценок и жертв, разум предлагает человеку поверить в эту ложь, направляя все его силы не на творческое развитие и укрепление духовных связей с окружающим миром, а на нарастание зависимости, рабства от желаний.

В этой ситуации вместо гармоничного социального опыта и целостной модели восприятия мира, транслируемых в среде доверия, любви, порядка, формируется противоположный фоновый комплекс переживаний – неопределенность, страх, недоверие. Закрепленный в сознании в качестве реального опыта, он объективируется в повседневную практику.

Искажение закрепляется мощным рациональным защитным механизмом – страхом (не обладать желаемым)⁶. В силу этого желание иметь, подменяет потребность

4 Стремление к иллюзорному восприятию действительности, «облегчающему» жизнь самообману всегда подразумевает зрительное восприятие, поскольку основу самого понятия «иллюзия» составляет латинское слово *lux* (*lucis*) — свет.

5 Переживать любовь, принимать и отдавать ее, и таким образом, приобретать опыт гармоничных человеческих отношений и формировать искаженное представление о ней, не имея реального опыта – вещи несовместимые. Для формирования продуктивных отношений, для целостного развития человека, знания и опыт должны быть объективны, реальны, должны соответствовать и дополнять друг друга. Иначе невозможно становление индивидуальной целостности, иначе формируется зависимость от иллюзии, навешивающей искаженное видение ситуации. Другими словами, не зная, что такое любовь, и не имея опыта удовлетворения данной потребности, разум предлагает человеку ее эрзац, подделку (в виде желания служения). И принимая эту ложь, человек добровольно приносит себя в жертву.

6 Э. Фромм отмечает, что единственная реальность, которую может ощущать младенец, — это потребность в любви и физиологические потребности. У него еще нет переживания, отдельного от Ты. Он все еще пребывает в состоянии единства с миром, предшествующего пробуждению чувства индивидуальности и реализма. Внешний мир существует как определенное количество тепла и еды, но не как нечто (некто), узнаваемое реалистически

быть, блокирует сознание человека страхом. Паразитируя на фоне отсутствия опыта гармоничных отношений, страх трансформируется в исходный стимул поиска способов и вариантов реализации желания служения любыми средствами. Человек слепо хватается за все, что предоставляет ему окружающий мир, все больше погружаясь в хаос и дисгармонию. Возможности его искаженного желанием восприятия ситуации ограничены и настроены лишь на единственное - стремление реализовать собственный сценарий, иллюзию превосходства. Все свои силы и потенциал он направляет на реализацию иллюзии, таким образом, обрекая себя на зависимость.

Такая судьбоносная сделка не проходит бесследно, поэтому по мере нарастания желания служения и неудовлетворенности экзистенциальных потребностей человека, все больше заявляет о себе духовный вакуум. Ощущение неудовлетворенности, пустоты, дисбаланса нарастает и лишь в этой ситуации человек может изменить свою реальность. Лишь так, переживая тоску по настоящему, он способен услышать голос собственного сердца, сделать внутреннюю ревизию собственного сознания, открыть в себе потребность в творчестве, любви, освобождении, потребности в жизни.

В иной ситуации, заглушая в себе человеческое и активизируя потребительское, личность начинает искать в себе то, благодаря чему способна реализовать свое желание. Этим «чем-то» становятся таланты, способности, возможности, то есть все, что вызывает интерес, что может быть оценено и выгодно продано на человеческом рынке. Используя потенциал в этих целях, человек трансформируется в товар, вещь тотального процесса потребления.

Такой шаг только усиливает зависимость. Человек постоянно ищет способы быть оцененным, чтобы накопив оценки в «достаточной мере», самому стать вершителем судеб. Вариантов реализации такой стратегии множество, от установки на публичность (крайняя форма проявления этого – чрезмерное стремление к публичным практикам: в профессии, образе жизни и т.п.), до практик ухода от реальности (эскапизм, отшельничество, игро-, нарко-, таксикомании, криминал и т.п.). При внешнем отличии стратегий, все они обусловлены зависимостью от оценок внешнего мира, формирующих конформистскую ориентацию. Поскольку чтобы иметь желаемое нужно быть ценным.

Однако удовлетворение желаний и обладание желаемым не решают проблемы человеческой экзистенции, не делают человека счастливым, удовлетворенным. Само желание не способно заменить экзистенциальный человеческий запрос – потребность в любви, единении, приобщенности⁷. В силу этого все попытки реализовать себя в наборе желаемых знаков, объектов, вещей полезных и бесполезных, лишь заводят человека в тупик. «Искусственно вскормленный», он постоянно испытывает голод по настоящему и если внутренние призывы остаются неудовлетворенными, то деструктивная эгоистическая потребительская ориентация лишь нарастает. Она закрепляется в претензионном отношении к окружающему миру, который обязан предоставить желающему то, чего он хочет. Потеряв связь с реальностью, он уверен в том, что имеет полное право требовать или отобрать желаемое.

Анализируя природу эгоизма (нарциссизма) Э. Фромм отмечает, что «первичный нарциссизм - обычное явление, соответствующее нормальному физиологическому и умственному развитию ребенка. Но нарциссизм встречается и в более поздние периоды жизни (вторичный нарциссизм) - в тех случаях, когда у растущего ребенка не и объективно. При гармоничном развитии, это состоянием преодолевается благодаря все большему осознанию окружающей действительности. Это изменение происходит у ребенка на уровне чувственного восприятия, когда люди и предметы воспринимаются как разные и отделенные друг от друга объекты, — такое узнавание закладывает основу развития речи. ... лишь в возрасте 8-9 лет ребенок начинает воспринимать другого человека так, что может полюбить, почувствовать, что потребности другого так же важны, как его собственные [4].

⁷ Потребность в любви, единении равносильна потребности в жизни. Исследования показывают, что детеныши млекопитающих, лишенные в первые недели жизни родительской ласки, быстро чахнут и погибают, даже если им предоставляют кров и пищу. Дети также нуждаются в этом. Однако если в грудном возрасте ребенок, хоть в какой-то мере получает физическую ласку от своих родителей, то в большинстве случаев по мере его взросления, из-за отсутствия в семье гармоничных отношений, физический и эмоциональный контакт с родителями может ослабевать. Для большинства современных семей к сожалению эта ситуация типична, различны лишь «извиняющие обстоятельства» - родительская усталость, профессиональная занятость, стремление к обеспечению ребенка «благами общества» и т.п. Однако такие объяснения лишь слабое оправдание собственному эгоизму.

развилась способность любить или он утрачивает ее. Нарциссизм является глубинной основой всех тяжелых психических заболеваний... для человека, подверженного нарциссизму, существует только одна реальность — его собственные мысли, чувства и потребности. Он не переживает или не воспринимает внешний мир объективно.... Крайние формы нарциссизма можно наблюдать во всех видах психической патологии. У душевнобольного человека утрачен контакт с миром... Он не реагирует на окружающий мир, а если и реагирует, то его реакция определяется не реальностью этого мира, а исключительно течением его собственных мыслей и чувств. Нарциссизм прямо противоположен объективности, разуму и любви» [4, с. 47-49].

Таким образом, все больше ориентируясь на желаемое и принимая иллюзию за реальность, человек закичивается в своем развитии. На что бы ни было направлено его внимание, появление желаний и их удовлетворение всегда следует одной и той же схеме, достигая каждый раз прежней степени интенсивности. Поскольку каждая фиксация основывается на страхе не реализовать иллюзию превосходства, на эгоистическом стремлении обладать, пользоваться, потреблять окружающий мир. Принимая иллюзию за реальность, желание за потребность, человек отказывается от ответственности за собственную жизнь, вносит лепту в нарушение существующего порядка, в разрушение тех связей, которые делают его уникальной частицей единого Целого — семьи, рода, общины, общества, мира. Еще не осознавая последствий своей иллюзии, он стремительно пытается ее реализовать. Такая установка на выживание становится движением к символической смерти. По мере возрастания зависимости человека, растет разрыв между его иллюзорной реальностью и реальной действительностью. Все сильнее окружающий мир демонстрирует «несогласие» с его системой представлений. Все больше неблагоприятных ситуаций, проблем, конфликтов начинает появляться вокруг, как бы демонстрируя человеку необходимость изменить свое отношение, восстановить нарушенный баланс. И если человек в своем стремлении получить желаемое не останавливается, ощущения лишенности, одиночества, разочарования, страха становятся фоновыми.

И лишь не покидающее ощущение неудовлетворенности, нереализованности, духовного вакуума является единственным шансом разорвать циклическую зависимость, освободиться от власти желания. Однако страх неопределенности стремится заглушить внутреннюю пустоту, и человек с еще большим рвением бросается на удовлетворение желаний, не останавливаясь даже перед риском для жизни. Из-за страха крушения своего «идеального мира», неопределенности перед будущим, он готов терпеть внутренний голод и неудовлетворенность, «заедать» собственное отчаяние и пустоту, предлагаемыми миром «заменителями» - материальным комфортом, благами, выгодными отношениями.

Таким образом, обобщая сказанное выше, становится, очевидно, что реализация духовного потенциала человека (потенциала человечности), становление его целостности, единения с миром, зависит от возможности удовлетворения духовных потребностей. Это, в свою очередь, определяет возможность формирования механизма созидательного развития личности (формирования гармоничной системы ориентаций и отношений, восприятия мира). Поэтому неудовлетворенность духовных потребностей, подмена последних желаниями, ведет к серьезным проблемам в развитии человеческого потенциала, формирует деструктивную жизненную ориентацию.

Участвуя в организации мотивационной структуры личности, желания нарушают механизм ее гармоничного целостного развития, угрожая духовному совершенствованию человека и решению экзистенциальных проблем индивидуального и социального развития.

Бibliографические ссылки

1. Делёз, Ж. Анти-Эдип: Капитализм и шизофрения / Ж. Делёз, Ф. Гваттари ; пер. Д. Кралечкина ; науч. ред. В. Кузнецов. — Екатеринбург : У-Фактория, 2007. — 672 с.
2. Бодрийяр Ж. Общество потребления. Его мифы и структуры / Ж. Бодрийяр. — М. : Культурная революция; Республика, 2006, — 259 с.

3. Бродецкая Ю. Желания как угрозы индивидуальной и социальной целостности [Электронный ресурс] / Ю. Бродецкая. – Режим доступа : http://tolkoznanie.ru/load/psikhologija/socialno-psikhologicheskie_osobennosti_lichnosti_v_usloviyakh_transformacii_obshchestva/2-1-0-3

4. Фромм Э. Здоровое общество / пер. Т. В. Банкетово. – М. : Аст, Хранитель, 2006, – 544 с.

Бродецька Ю. Ю. Перетворення людини що бажає: аналіз механізмів деформації людського потенціалу

Фокус дослідження зосереджений на аналізі феномена бажання як раціонального механізму деформації індивідуальної та соціальної цілісності. Умови розвитку сучасних суспільних відносин, їх характер і перспективи, трансформують соціальність в продукт знакового споживання - тотального споживацтва. Аналіз соціальної практики дозволяє говорити про необхідність дослідження змін ціннісних установок і орієнтирів самої людини. У зв'язку з цим, автор звертається до теми бажання, яке сьогодні виступає механізмом індивідуальної та соціальної активності, спотворюючи характер екзистенційних механізмів активності людини - потреб.

На думку автора, дослідження проблематики бажання дозволяє виявити той деструктивний потенціал, який загрожує вирішення проблеми індивідуальної та соціальної цілісності.

Ключові слова: бажання, потреби, індивідуальна цілісність, соціальна цілісність, суспільство споживання.

Brodetskaya Yu. Transformation of a man who wants: an analysis of human potential mechanisms deformation

This article analyzes the phenomenon of desire as a rational mechanism of individual and social integrity deformation. Conditions of modern society relations development, their character and prospects transform sociality into a product of the signed consumption - total consumption. Social practice analysis suggests the need to study the changes of the individual attitudes and orientations. Due to this fact, the author turns to the subject of desire. Today desire is a real mechanism of individual and social activity, which is distorting the mechanisms of the existential nature of human activity – needs.

Modern society state is the result of the human's values transformation. Rationalism, pragmatism and other settings of modern age expressed their destructive potential. In this situation, following the integrative development model, that is «a microcosm in the macrocosm and the in macrocosm the microcosm», it is getting clear that the source of problems and contradictions of the society associated with a human being. It is in the nature of the latter, where profound changes occur, and they are turning up in the imbalance of the social unity. Consequently, by getting into the nature of the individual context it is revealed that the main problem concerns the distortion of the harmonious and integral personality development.

The point at issue is that today the main source of human activity appears not existential needs but desires that are based on a distortion of the needs. Desires as rational development mechanisms are aimed to fulfill selfish units of the individual development – to use, to consume, to exploit. They are expressed in the particular set on the service. Therefore, getting more specific in the process of their development desires are objectified in material (wealth, money, real estate) and status (power, prestige, status positions) practices.

We can say that by intensifying desire, everyday life rationalization is reflected in the set on total consumerism. This practice of consumption is losing its traditional meaning and being transformed from spiritual process of comprehension and change of the reality into the material things worship practices. Thus, harmonious human development and individual and social integrity formation are violated.

Key words: desires, necessities, individual integrity, social integrity, society consumer.

Надійшла до редколегії: 04.04.2014

УДК 1 : 159.9.016.1: 159.923.2 :316.47 (045)

Н. Є. Доній

НПУ імені М.П.Драгоманова

ФЕНОМЕН ТІЛЕСНОГО СТАЙЛІНГУ В СУЧАСНОМУ СОЦІАЛЬНОМУ ПРОСТОРИ

Мета даної статті полягає в з'ясуванні сенсу тілесного стайлінгу, як концепту, що описує одну з граней існування індивіда в сучасному соціальному просторі. Тілесний стайлінг дає тілу позбавлення від ознак хвороби та старості, проте має елементи штучності й перетворюється на проект, що вимагає розробки та впровадження. Людина, дотримуючись вимог тілесного стайлінгу, не замислюється про перетворення себе на автомат або машину. Найбільш негативним наслідком тілесного стайлінгу є те, що людина не отримуючи від нього того задоволення на який вона розраховувала, все більше демонструє нові симптоми захворювання невдоволеності собою - перенасиченість життям, апатію, відсутність сенсу існування.

Ключові слова: тіло, стайлінг, ідентичність, соціум, мода, пластична хірургія.

Відправним простором та межею для досягнення людиною кордонів із зовнішнім світом є тіло. Саме воно служить першим джерелом символів та кодів, найбільш природним інструментом людини і виступає способом проекції внутрішнього світу на зовнішній. Крім того, людині не просто дається певне тіло-проектор, а їй дається тіло в конкретному світі. Відповідно, не можна стверджувати, що тіло й соціум знаходяться в стані антагонізму, а, навпаки, суспільство генетично та соціотехнічно входить в тіло людини, відіграючи роль одного з елементів образу життя людини. Більш того, тіло людини інтегрує в собі соціальне, культурне та біологічне завдяки взаємопроекції зовнішнього і внутрішнього просторів людини й саме від тіла сьогодні залежить як особистість побудує відносини із соціальним простором.

Тіло виступає в якості стабілізуючої сили і з'єднує альтернативні особистості, альтернативні історії, альтернативні види суспільного уявлення в стійкий образ. Особливої актуальності останнє набуває в ситуації, коли соціум є розколотим між «буттям і ніщо» (Ж.-П. Сартр), як це відбувається в добу Модерну та його Постформи. Нестабільність і анемічність Модерну в реальності існування особистості стали одним із джерел труднощів, адже вони змушують людину включатися в безперервну реорганізацію ідентичності. В умовах перманентної нестабільності соціуму та ідентичності, єдиною інваріантою, яка лишалася до останнього часу людині – це була зв'язка з її тілом (Е. Гідденс).

Тотальна нестабільність підживлюється мозаїчністю та динамічністю культури Модерну. Нагадаймо, культура, як важливий елемент соціального простору, завжди вибудовувала життєво необхідну ієрархію цінностей від духовного до природно-матеріального та, тим самим, встановлювала рамки існування людини. Одночасно культура є віддзеркаленням бажань людини, а сучасна людина продовжує хотіти відчувати все тактильно, пробувати на смак, тому культура, відзиваючись на запити перцепієнтів, стає все менш споглядальною й все більше орієнтованою не духовно, а тілесно (звернення до практик боді-арту, перфоменсу, хепенінгу, можливість отримання тактильних відчуттів при інсталяції та ін.). Результат цілком очікуваний – матеріальне поступово займає пріоритетні позиції в ієрархії. Це характерно, як для авангардного мистецтва й культури, так і для популярної культури, що буквально перенасичена образами красивих напівголених тіл у музичній сфері, в кіно й, особливо, у моді та рекламі, де тіло стає одним з найважливіших інструментів впливу на суспільну свідомість й перетворюється на об'єкт динаміка змін якого вражає своїм темпом.

Пальму першості в наданні перцепієнтам образів тіла в новітньому культурному просторі тримає популярна культура, яка йде в ногу з прогресом, особливо з досягненнями в медичній сфері й такому їй напрямку, як пластична хірургія. Все це ставить людину обличчям до двох основних проблем сучасної людини. По-перше, формування ідентичності стає ще більш сумнівним, бо якщо тіло піддається постійній неприродній трансформації через те, що не вдовольняє людину з якихось причин, то криза особистісної ідентичності лише поглиблюється, не маючи навіть надії на можливу стабілізацію й остаточну ідентифікацію. По-друге, новітні тенденції в поширенні моди на пластичні операції та інші варіації тілесних модифікацій вже не дозволяють вважати тіло відносно стабільним, й навіть більше, змушують науковців звертати увагу на нові форми технологій видозміни тіла, до яких в останні роки додався й тілесний стайлінг.

Необхідно зауважити, що людське тіло ніколи не було позбавлене уваги мислителів і науковців й, більш того, можна констатувати – тіло було важливим об'єктом вивчення в різних сферах філософської науки. Наприклад, достатньо згадати, що одне з класичних питань філософського дискурсу – це питання про співвідношення між духом і тілом людини та характер їх взаємозв'язку (онтологія людського тіла). Категоріальне протиставлення душі й тіла, розпочате Сократом, внесло аксіологічний аспект в їх розгляд. До речі, для Сократа тіло було зовнішньою оболонкою, випадковою для сутності людини. Платонівська концепція душі в тілесній оболонці закріпила погляд на людину як на поєднання зовнішнього (тіла) і

внутрішнього (душі). Аристотель синтезував натурфілософські погляди на людське тіло з ідеями дуалізму душі та тіла й усунув сумніви щодо питання про їхню єдність. Значне місце зайняло тіло й в гносеологічних дослідженнях, де воно представлено як зосередження органів чуття людини, як джерело безпосередніх відчуттів.

Символічна концепція у своїй основі виходить з положення Аристотеля про душу, як форму тіла, яка набула свого подальшого розвитку в філософії схоластів та отримала своє продовження в феноменології (А. Арто, Ж. Батай, М. Бахтін, Е. Гуссерль, М. Мерло-Понті, Ж.-Л. Нансі). Російський філософ М. Бахтін присвячує низку своїх робіт феноменології тілесного почуття і виділенню «зовнішнього» і «внутрішнього» тіла. Феноменологічна очевидність тіла висловлює «внутрішнє тіло». А М. Мерло-Понті показав, що за допомогою тіла відбувається не лише символічне відображення внутрішнього змісту особистості, але й символічне відображення світу в цілому.

Також в зоні уваги дослідників тіла завжди знаходилося питання про співвідношення біологічного і соціального. Так, соціально-філософський аналіз тіла та тілесності людини в західному гуманітарному знанні розвивався в двох парадигмах, започаткованих ще давніми греками: а) з акцентом на природну, біологічну сутність даного феномену, який будучи розміщений в соціальному просторі «приспосовується» до нього, вписуючись у дане оточення, зберігаючи власну природність (Геракліт, Демокрит). З часом такі уявлення набувають все більш натуралістичного характеру, зокрема, в філософії Просвітництва (Вольтер, К.А. Гельвецій, Ж.О. Ламетрі, Ж.-Ж. Руссо). Подальшого розвитку ця концепція набула в соціобіологічних теоріях XIX – XX ст. (Е.О. Вілсон, А. Гелен, Г. Спенсер.). Зв'язок інстинктів і рефлексів, як функцій людського тіла, з соціальними якостями людини встановлюють в своїх роботах такі вчені, як У. Джеймс, У. Мак-Дугал, Б. Скіннер, Дж. Уотсон, З. Фройд; б) з акцентом на соціокультурній сутності тілесності, «природність» якої інтегрована та сконструйована соціальними атрибутами. Це положення набуває свого подальшого розвитку в епоху Відродження (М. Кузанський, Піко делла Мірандола, П. Помпонаці).

Зі вступом суспільства в епоху індустріальної цивілізації відкриваються нові теоретичні горизонти у вивченні тіла й тілесності, які визначаються розвитком природничо-наукових знань та медицини, зміною культури мислення, спричинену розвитком німецької класичної філософії. Так, завдяки Л. Фейєрбаху тіло вперше входить в саму сутність людини як проблемне поле.

У рамках екзистенціальної філософії тіло розглядається як джерело особливого роду чуттєвості, завдяки якому людина спроможна пізнавати навколишній світ (М. Гайдеггер, Г. Марсель, Х. Ортега-і-Гассет, К. Ясперс). Постструктуралісти (Ж. Лакан, М. Фуко) визнають реалізацію тілесності людини через соціум, але таке втілення відбувається не просто при взаємодії з іншими людьми, а в соціокультурному просторі, який і наділяє тіло та тілесність конкретним змістом. Наприклад, М. Фуко прагне з'ясувати межі людської тілесності й доходить висновку, що вони оформляються дисциплінарними просторами, що підпорядковують індивідуальне тіло колективному.

Найбільш активно вплив соціальності на тілесність почав вивчатися філософією наприкінці XX ст., особливо в аспекті співвідношення тілесного і соціального з погляду різних засобів впливу, або використання тілесності соціумом (М. Дуглас, Б. Тернер, П. Фрейнд), а також з акцентом на соціокультурну природу тілесності (І. Биховська, Л. Жаров, С. Фролова та ін.).

Вітчизняний філософський дискурс розглядає тіло та тілесність як найважливішу складову буття людини (науковий доробок сучасних українських філософів таких як: О. Гомілко, Л. Газнюк, О. Кисельова, В. Косяк, Н. Медведева, О. Муха, А. Осипов, Ю. Семенова тощо).

При всій різноплановості накопиченого за століття наукового матеріалу, присвяченого питанням людського тіла, не можна стверджувати про досягнення максимального рівня розкриття усіх його аспектів. Світ змінюється, а, отже, й феномени, що супроводжують його зміни, вимагають переосмислення. Одним з таких феноменів в останні роки стала орієнтація індивідів на різні види маніпуляцій з власним тілом заради досягнення певної тілесної досконалості. Отже, мета даної

статті – з соціально-філософської позиції розкрити причини тяжіння до тілесного стайлінгу, як феномена, що характеризує одну з граней існування індивіда в сучасному соціальному просторі.

Виклад основного матеріалу. Тіло соціокультурно обумовлено, тому способи презентації та оформлення зовнішності людини не виникають спонтанно, а діють у відповідності до виставлених соціальних вимог. Для з'ясування з чого починався рух в бік стайлінгу тіла, треба звернутися до думки М. Фуко про те, що влада над життям, починаючи з XVII ст. розвивається в двох формах. Перша – «політика анатомії людського тіла», де тіло розуміється як машина, яка дозволяє збільшувати власні здатності й надає усе необхідне для включення в ефективні економічні системи контролю. Друга – «біо-політика народонаселення», коли тіло визнається основою роду, відтак, конче необхідним стає регулювання суспільством народжуваності, розмноження, тривалості життя й смерті. Ця форма, як вважав М. Фуко, почала свій розвиток і масштабну ходу з середини XVIII ст. З цією формою пов'язана ідея доцільності «інвестування в життя» й з неї фактично починається масштабне поширення різноманітних технік покращення тіл, їхнього підпорядкування й контролю за населенням (наприклад, як це робить в школі, армії) [7, с.243-244]

Таким чином, можемо припустити, що починаючи з XVIII ст. тіло та моделі споживання тілесності стали одними з об'єктів конструювання, завдяки чому надавали можливість індивідові залишатися присутнім в соціумі. Все частіше проголошується, що тіло вимагає постійного контролю, турботливої уваги, інтенсивного догляду й маніпуляцій задля відповідності власного тіла образу тіла, сформованого соціальним простором, а пізніше ЗМІ. Тіло переходить до розряду складових соціальної мобільності та трансформується в повідомлення. Другим наслідком встановлення влади над життям та визначення нормативного тіла став факт перетворення поняття краси, еротичності на функцію, на діяльність чи навіть роботу, чим було спровоковано метаморфозу тіла на розмите утворення, як це притаманне свідомості.

Модерн, а особливо його Пост-форма, додали тілу яскравість барв, принісши з собою нове світосприйняття, яке насамперед проявилось на рівні відчуття часу та стилістики. Так, в 60-ті рр. XX ст. починається трансформація часу з лінійного росту в ритмічне повторення, що іноді ситуаційно переривається, а відтак й рух тіла вперед замінюється поліцентричними рухами. Воно нібито перестає зростати, воно, постійно повертаючись до вже пройденого, набуває додаткових штрихів.

На цей же історичний відрізок припадає й зміна у мовно-стилістичному дискурсі. На початку 60-х рр. XX ст. на сторінках англomовної преси, при обговоренні змін у сфері моди більше вживався концепт «style». Пізніше йому на заміну прийшов інший концепт – «look». Сталося це не випадково і дуже своєчасно. Концепт «style» фактично виступав відображенням внутрішнього вибору людини у зовнішньому самовиконанні, а «look», навпаки, означало зовнішність без внутрішнього забарвлення, такий собі імідж, що змінюється в залежності від вимог ситуації, виявляючи іронічний погляд на стиль з позицій нової системи цінностей. Look – «це байдужість, відсутність різниці» [2, с.37-38]. Як результат, з'являється нове відношення людини до свого тіла, яке все більше стає результатом не власного відчуття себе, а результатом конструкторсько-дизайнерських зусиль. Фактично, Інший вирішує якою бути людині, сприяючи перетворенню тіла на симулякр, який лише віддалено буде нагадувати біологічне тіло живої людини.

Часові та стилістичні зміни, фактично стали важливими елементами в системі соціокультурних змін, які призвели до того, що в новітній ментальності актуалізувалося питання підвищення якості життя через культивування культури і краси тіла. Не останню роль в цій ситуації зіграв процес становлення постмодернізму, якій широко пропагандував в ідеологічній сфері суспільства цінності деконструкції, демонтажу та інші подібні «де-». Й дійсно, не зважаючи на ідеологічний парадокс Постмодерну (одночасна пропаганда «тіла без органів» та проголошення тіло центризму), тіло для Постмодерну не було визнано за об'єкт поклоніння, охорони, особливо збереження цілісності. Тіло визнавалося необхідним для деконструкції (демонтажу), розкладання

та трансформації, заради підтвердження існування [див., напр., 6, с.130].

Відтак, образ тіла, що «вноситься» в уми індивідів, все частіше ґрунтується на технології «будівництва», згідно якої основні параметри задаються та підтримуються ззовні. Індивід все більше стає залежним від технологій та обростає саморегульованими технологічними комплексами, а тіло перестає бути формою, виступаючи в якості формули – успіху чи невдачі, щастя чи негараздів.

Паралельний процес перманентної кризи ідентичності також зіграв свою роль в тому, що людина не виказує невдоволення проти необхідності «зборки тіла». Сучасний індивід зник, що в умовах соціуму він постійно вимушений здійснювати «зборку» власної ідентичності з клаптиків, й тому, у нього майже не виникає сумніву щодо доцільності подібної «зборки» тіла, зборки яка вимагає постійного перегляду того, що вийшло, заради досягнення ілюзорної досконалості. Людини (індивіда) за цієї зборкою вже не має. Є математичний розрахунок чи прорахунок, а тому «... випадковість обличчя, його краса чи потворність, його відмінності, в тому числі й відштовхуючі риси – все це змінюється та доводиться до досконалості – до ідеального обличчя отриманого хірургічним шляхом» [2, с.66]. Тіло визнається або винним, або, у разі якоїсь перемоги, йому приписуються певні заслуги.

«Зборка» ідентичності та «зборка» тіла перетворюють індивіда на «прилад», «автомат» або «машину», а тому вимагають запозичення концепту, який є більш поширеним в практиці покращення зовнішнього виду автомобілів. Мова йде про «стайлінг», що в дослівному перекладі й означає «переробку зовнішнього вигляду». Але якщо дати більш широке визначення, то «стайлінг» – це напрямок художнього конструювання, який не зачіпає конструктивну та функціональну основи речі, він використовує лінії, форми, тони, кольори для зовнішньої зміни речі з метою стимулювання/виклику у глядачів позитивної емоційної реакції. Вкажімо, стайлінг, модифікації тіла можуть мати вигляд: а) немедичне застосування хімічних препаратів (допінг); б) механічні втручання (самопошкодження (пірсинг, татуювання) та пластична хірургія).

Причин звернення людини до тілесного стайлінг багато й подібні звернення, як вже було вище зазначено, не завжди є лише суб'єктивними. Опосередковано на прагнення до тілесного стайлінгу впливає технологізація та науково-технічні здобутки, які провокують втрату здатності тіла терпіти біль, боротися з хворобами, спокійно приймати вікові зміни тіла й взагалі приймати власне тіло. Відзначимо, індивід, який втратив здатність відчувати та переживати власний біль, не здатний відчувати біль іншого. Й це призводить до процесу втрати об'єднаності соціуму: біль є таким повідомленням, що при його передачі провокується співпереживання, застереження, відбувається поштовх до дій.

Відмова від власного, природою даного вигляду не стає причиною метафізичної трагедії втрати селфу. Німецький дослідник Т. Алкемайер звернув увагу на той факт, що на даному етапі розвитку тіло перетворилося на центральний об'єкт формування особистості [1, с.142-143]. В анестезованому соціумі, при відсутності орієнтирів необхідних для пошуків ідентичності будь-які форми тілесного стайлінгу стали механізмом вбудовування себе в ідентичність, в більшості затребувану тією чи іншою ситуацією.

Так, для індивіда, який вдався до практики пірсингу, останній є носієм втраченої чуттєвості. Тіло, що штучно врятоване від болі, двояко відповідає на подібну турботу – страхом болі чи абсолютною нечуттєвістю стосовно неї, тому-то біль переходить до категорії розваг чи залишається в числі маргінальних феноменів. Людина звертаючись до практики тілесного стайлінгу не просто малює власне тіло, а намагається відновити власну чуттєвість, запозичуючи її ззовні, через введення болу у власне тіло. Для індивіда серйознішим видається заміщення душевної порожнечі тілесним болем, який дозволяє окреслити межі ідентичності й, тим самим, дозволяє індивідові набути власне тіло та власну душу, яка здається вже померла, а, отже, процес самоідентифікації видається більш досяжним. Більш того, популярність серед сучасних індивідів різного роду експериментів з тілом у формі пірсингу, татуюваннями, випаленнями клейм, шрами й рубцями в якості прикрас тіла, мож-

на спробувати пояснити тим, що «в плоскому світі з плоскими машинними тілами тільки рани можуть індивідуалізувати тіло» [6, с.129]. Такі спроби індивідуалізації власних тіл можуть мати й екстремальні форми, коли справа доходить до навмисній ампутації деяких частин тіла. Тіло визнається в якості «*tabula rasa*», на якій, через ряд болісних операцій, з'явиться «підданий» певного соціального порядку.

Людина втратила відчуття затишності в своєму тілі, як це було в минулому, тож доволі важливою причиною звернень до практики тілесного стайлінгу можна вважати суб'єктивне бажання індивіда власноруч встановити порядок та означити певну структуру. Індивіду життєво необхідною є певна структурованість власної екзистенції. Він не може існувати в постійному хаосі, який є головною рисою сучасного соціального простору. Тілесний стайлінг представляє собою спосіб встановлення порядку, заснованого на розмежуванні як радощів, так і страждань. Тому-то, в сучасній соціокультурній системі тіло перетворилося на носія певного лейбла.

До впливу на тіло технологізації додається вплив ще одного елементу соціального простору. При падінні ролі інших соціальних інституцій в житті окремого індивіда майже до нуля, одна інституція не тільки зберегла, але й посилила свою роль та зайняла ту позицію, яку займали спочатку релігія, а пізніше ідеологія. Мова йде про моду, отже, можна чітко визначити: тілесний стайлінг – це спроба переробити себе у відповідності до модних тенденцій (здорове, спортивне тіло). Орієнтуючись на модні тенденції людина не розуміє до кінця, що на даний час у моді руйнування, а тому, все більше, краса представлена в варіації «жахливої краси», естетики потворності. Й дуже часто так трапляється, що соціальні сенси тілесних трансформацій часто втрачають початковий сенс, як це відбулося з татуванням, так широко поширеним на даний час.

Ще одна причина захоплення тілесним стайлінгом – поширеність апокаліпсичних теорій, яка провокує розгортання страху перед майбутнім. Людину лякає загрозливе та невизначене майбутнє, й людина вимушена постійно плекати дійсне, знову й знову повертаючи собі молодість, той стан, коли майбутнє було не таким жахаючим через сконцентрованість на речах, далеких від прогностики. Тому-то у людини присутня мрія – тіло яке не зруйнується з часом, а якщо й почне руйнуватися, то його можна «полагодити»/«знову зібрати» як це відбувається при грі в конструктор. Останнє й може пояснити захопленість пластичною хірургією, як прояву бажання збереження «вічної молодості». Ось ще один важливий момент – будь-який вид тілесного стайлінгу є свідомим певної інфантильності, адже саме в наївній дитячій свідомості присутня мрія про тіло, більш досконале та красиве, ніж власне.

Суспільна свідомість постійно підігривається різними образами та уявленнями, що чим індивід є молодшим, тим він є більш затребуваним соціумом. Людина усе своє життя підсвідому тужить за дитинством й це визнається за симптом втрати світу. Дитинство для індивіда виглядає «золотою добою» й коли усвідомлено, що дитинство втрачено назавжди, індивід не бажає миритися зі зрілістю. Філософське трактування цьому небажанню дав в свій час М. Фуко, вказавши, що суб'єкт ніколи не прагне стати зрілим, тому що будь-яка зрілість – це нудьга, адже зрілість вимагає постійності. Варіантом уникнення зрілості як нудьги став «напівсмішний – напівганебний феномен нашого часу – культ «молодості» як такий. Усі від мала до велика подалися в «молодь» [5, с.180].

Спостерігаючи за тілесними змінами в процесі старіння людина постійно відсторонюється від свого образу, що залишився на світлинах минулих років, задаючись запитанням «Не вже це я?». Відтак, людина, яка прагне жити за законами сучасної практичної хірургії, не готова до смерті своєї молодості. Проте вона несвідомо готова до іншої смерті. Культивування юності та тілесної досконалості згідно запропонованої соціумом формули призводить до поширеності синдрому Доріана Грея. Носії синдрому орієнтовані на більш тривале збереження життя, в тому числі й, в рамках особливостей підліткового та юнацького віку. Проявами синдрому вважається поява страху перед фізичним зів'язанням, старінням. У крайніх випадках такий синдром закінчується депресіями та спробами самогубства.

Відтак, тіло з ігнорованого перетворилося в об'єкт поклоніння та обожнювання. Іншими словами, тіло стає цінністю, яку треба пестити, любити, виставляти на по-

каз і його рекомендовано оберегати від вторгнення болю.

Тіло без болю провокує пересиченістю насолодами та знаходить своє вираження в найбільш паталогічній формі егоїзму – нарцисизм. Тож поширення нарцисичної культури теж вносить свою лепту в затребуваність тілесного стайлінгу. Саме «нарцисизм завдяки пильній увазі до тіла, завдяки постійній турботі про його оптимальне функціонування долає «традиційні» джерела опору та робить тіло досяжним для будь-яких експериментів» [4, с.98]. Нарцисичний індивід усе більше фетишизує зовнішню чистоту й привабливість, зовнішню досконалість, забуваючи, що меж досконалості не існує.

Підведемо підсумки. Тіло з давніх-давен було єдиною людиною та умовно стабільним. Соціальні та культурні тенденції ХХ ст. спровокували процес у результаті якого статика зникла, віддавши свої позиції динаміці. Закономірно, що й відношення до тіла кардинально змінилося – тіло стало уособлювати своєрідний костюм, а отже, тіло не доля, воно лише певна сировина, що, заради отримання нової своєї іпостасі, вимагає технології обробки. Втративши постійність форм, тіло стало сприйматися як мінливе та таке, що має піддаватися різним змінам, а саме стайлінгу.

Тіло внаслідок стайлінгу не має ознак хвороби та старості, проте має елементи штучності та перетворюється на проект, що вимагає розробки та впровадження. Відтак, індивід стикається з ситуацією: «Моє тіло не є «Я», адже тілесний стайлінг дозволяє «забути», «перезавантажитися» й почати життя нібито заново. Позитивність такого «перезавантаження» є очевидною, а негативний момент не завжди усвідомлюється і озвучується: подібне забуття має наслідки для минулого, адже відбувається його знецінення та формується байдуже відношення як до власного, так й колективного минулого. Крім того, тілесно досконала та тілесно молода людина – це надлишкова людина, головною метою якої стає вбивство часу. Такий індивід, в певному сенсі, сучасний Фауст, який не здатний вбити самого себе, бо долаючи межу між життям та смертю він, фактично, є безсмертним.

Тіло в результаті включення до практик тілесного стайлінгу, позбавилося своєї ролі носія важливої інформації. Проте, це є ілюзія, в полоні якої перебуває індивід, який вдався до практики тілесного стайлінгу. Людина яка намагається створити собі тіло за вказівками Іншого, не замислюється про перетворення себе на автомат або машину. Тож, закономірно, що соціум охопила паніка, спровокована зникненням тіла та присутністю його симуляції.

Крім того, повсякденністю доведено, що заняття будь-якою формою стайлінгу (автомобілів, ноутбуків, тіла та ін.) є доволі цікавим та затягуючим заняттям, який відмовляється від будь-яких чітких меж. Можна вносити корективи та штрихи постійно, намагаючись досягти досконалості. Часто при захопленні стайлінгом забувається теза: краще – ворог хорошого. Проте, найбільш негативним наслідком є те, що людина не отримує від тілесного стайлінгу того задоволення на який вона розраховувала, іноді людина все більше демонструє нові симптоми захворювання невдоволеності собою - перенасиченість життям, апатію, відсутність сенсу існування.

Бібліографічні посилання

1. Алкемайер Т. Социология спорта Телесные практики субъективации и самоинсценировки / Томас Алкемайер ; пер.с нем. В.Калиниченко // Логос. – 2006. – №3 (54). – С.141–146.
2. Бодрийяр Ж. Прозрачность зла / Ж. Бодрийяр ; [пер. с фр. Л. Любарская, Е. Марковская]. – М. : Добросвет, 2000. – 258 с.
3. Козачинська В.В. Субект інформаційного суспільства: «образ тіла», спорт та «виклики» тілесності / В.В. Козачинська // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту.– 2012. – № 5. – С. 76–79.
4. Липовецкий Ж. Эра пустоты. Эссе о современном индивидуализме / Ж.Липовецкий. – СПб. : Изд-во «Владимир Даль», 2001. – 304 с.
5. Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс / Хосе Ортега-и-Гассет // Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс : сб. ; пер. с исп. – М. : ООО «Изд-во АСТ», 2002. – С. 11–208.
6. Свендсен Л. Философия скуки / Ларс Свендсен ; пер. с норв. К. Мурадян. – М. : Прогресс-Традиция, 2003. – 256 с.
7. Фуко М. Воля к знанию. История сексуальности. / Мишель Фуко // Фуко М. Воля к истине: по ту

сторону знания, власти и сексуальности. Работы разных лет. [сост., пер. с франц., коммент. и послесл. С. Табачниковой ; общ. ред. А.Пузыря]. – М. : Касталь, 1996. – Т.1. – С. 97–268.

Доний Н.Е. Феномен телесного стайлинга в современном социальном пространстве.

Цель данной статьи состоит в раскрытии смысла концепта «телесный стайлинг», который описывает одну из граней существования индивида в современном социальном пространстве. Телесный стайлинг дает телу возможность избавиться от признаков болезни и старости, однако имеет элементы искусственности и превращается в проект, требующий разработки и внедрения. Человек, который придерживается требований проекта телесного стайлинга, не задумывается о собственной трансформации в автомат или машину. Считаем, наиболее негативным последствием увлеченности телесным стайлингом является то, что человек не получая от него того удовольствия на который она рассчитывал, все больше демонстрирует новые симптомы недуга «недовольство собой» – перенасыщенность жизнью, апатия, отсутствие смысла существования.

Ключевые слова: тело, стайлинг, идентичность, социум, мода, пластическая хирургия.

Doniy N. Phenomenon of bodily styling in Modern social space.

The world is changing, and therefore some phenomena change and they require rethinking. In recent years, a number of such phenomena enveloped the individuals' orientation to the various types of manipulation with his own body in order to achieve a certain bodily perfection. The purpose of this article is to reveal the meaning of the concept "bodily styling", which describes one of the aspects of the existence of the individual in contemporary social space.

The body since ancient times has been the only person data. It has also been an important symbolic way of transmitting the information about the social reality. It was indestructible and relatively stable. Social and cultural trends of the twentieth century provoked a series of processes as a result of which the statics disappeared, giving its position to dynamics. Naturally, that attitude to the body has changed dramatically – the body was presented as a kind of costume-suit, so the body has ceased to embody the fate. The body was perceived solely as a certain raw material which, for the sake of getting his new role requires processing technology. Thus, the body began to be perceived as an element of an artificial, mechanical environment, and thus goes into the category of those objects for which the technology of styling can be applied.

The bodily styling gives the body a chance to get rid of signs of illness and old age, but it has elements of artificiality and turns into a project requiring the development and implementation. A person who meets the requirements of the bodily styling project, does not think about his own transformation into an automaton or a machine.

We believe the most negative consequence of bodily styling passion is that a person not getting the pleasure from it, which he hoped for, shows more and more the symptoms of a new disease called "dissatisfaction" – oversaturation with life, apathy, lack of sense of existence.

Key words: body, styling, identity, society, fashion, plastic surgery.

Надійшла до редколегії: 28.03.2014

УДК 1 (091)

С. Г. Карпова

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

ФЕНОМЕН КРИЗИСА В ФИЛОСОФИИ О. ШПЕНГЛЕРА

Проанализирован феномен кризиса в философии О.Шпенглера. Обнаружены и исследованы в работах О. Шпенглера такие типы кризиса как «кризис культуры», «кризис философии», «историко-политический кризис». Проведено исследование методологического аспекта феномена кризиса. Рассмотрены формы и сущность «великого кризиса современности».

Ключевые слова: кризис, кризис культуры, кризис философии, методология, скептицизм, сравнительная историческая морфология, феномен.

Современный человек актуализирует «кризис» для себя и мира. В то же время, он чаще пытается осмыслить не столько «эссенцию» кризиса, сколько его «экзистенцию». Таким образом, как человек который занимается исследованием кризиса, так и тот, который не занимается исследованием, но живёт «в ощущении» кризиса, – оба они оказываются гносеологически ограниченными в пределах лишь экзистенции. Возможно, это происходит потому, что человек постигает не «сущность» кризиса, а только его «существование». По сути, воспринимается поверхностный

слой, а глубина оказывается за пределами даже самой возможности познания. Так, гносеологическая функция оказывается вторичной по сравнению с онтологической. Поэтому актуальными для современного научного знания остаются работы тех философов, которые пытались постичь не только экзистенцию, но саму эссенцию кризиса. Одним из таких авторов был представитель немецкой философии жизни Освальд Шпенглер. Последовательный и глубинный анализ философии О. Шпенглера, возможно, поможет приблизиться к пониманию эссенции кризиса и постичь те кризисы, с которыми сталкивается современный человек.

Данное исследование осуществляется в рамках комплексной темы кафедры философии ДНУ им.О.Гончара № 0113V004397 «Формирование философских, социокультурных и политических механизмов единства украинского народа в контексте разнообразия цивилизационных процессов современного глобального мира».

Исследования, в которых чуть ли не впервые анализировались философские построения О.Шпенглера, были опубликованы ещё в 1922 году, в сборнике «Освальд Шпенглер и закат Европы». Такие авторы как Н. Бердяев, Я. Букшпан, Ф. Степун, С. Франк в этом сборнике представили свои интерпретации творчества немецкого философа. Однако в этих публикациях кризис был осмыслен именно как «кризис культуры», и, к сожалению, кроме культурологического аспекта, другие контексты не были проанализированы. Последние исследования и публикации также недостаточно раскрывают данную проблематику. Украинские авторы, к сожалению, обращают свой исследовательский интерес именно на феномен жизни в философской концепции Шпенглера и косвенно анализируют феномен кризиса. Например, украинский философ О. Базалук, когда исследует философию Шпенглера, то основной акцент ставит на осуществлении экзистенциально-философского анализа феномена жизни. Российскими исследователями эта тема также раскрыта не полностью. Так, российская исследовательница Т. Сидорина в работе «Парадоксы кризисного сознания» хотя и приступает к философии кризиса О.Шпенглера, но акцентирует внимание именно на социокультурном срезе и не уделяет достаточного внимания методологическому аспекту.

Цель исследования – комплексный анализ феномена кризиса в философии О.Шпенглера. Основными задачами здесь будут как обнаружение и исследование методологического аспекта кризиса, так и прояснение сущности «кризиса современности», обозначенного немецким философом.

В работе «Закат Европы», опубликованной в 1918 году, О.Шпенглер приступает к анализу феномена кризиса европейской культуры. Тут кризис осмысляется в первую очередь через понятие «закат», что также фиксирует и дальнейшие векторы построения аргументации немецким философом. В предисловии к первому изданию первого тома «Заката Европы», написанном в 1917 году, Освальд Шпенглер обозначает исторический аспект проблематики и задачей книги видит не только «общую философию истории» [1, с. 127], сколько «...комментарий к великой эпохе, под знаком которой сложились ее путеводные идеи» [1, с. 127]. Он акцентирует внимание на исторической необходимости такого рода мысли. Но уже спустя пять лет, в 1922 г. в предисловии к последующему изданию работы «Закат Европы», он формулирует в своем роде незавершенность, неполноту книги: «Она содержит лишь одну сторону того, что предстает моему взору, лишь один взгляд на историю, своего рода философию судьбы, к тому же еще и первую в своем роде. Она насквозь созерцательна и написана на языке, силящемся чувственно копировать предметы и отношения, а не заменять их понятийными рядами...» [1, с. 125]. Репрезентирует Шпенглер свои положения в первую очередь посредством применения подхода И.Гете, где важным и в определенном смысле даже необходимым становится «благоговение». Именно это «благоговение перед тайной» [1, с. 125], как специфический подход Гете, который использует представитель философии жизни, объясняет, почему понятия и дефиниции не выходят на первый план в построениях О.Шпенглера. Ещё одно объяснение, которое приводит немецкий автор, – это то, что серьёзный читатель стремится не к дефиниции, а к взгляду на мир, который стремится быть открытым: «Кто занят дефинициями, тот не ведает судьбы. Понимать мир значит на моем языке устоять перед миром. Существенной остается суровость жизни, а не понятие жизни, как

этому учит страусовая философия идеализма» [1, с. 125]. Однако это не значит, что философ не обращает внимания на понятийный и методологический аппарат.

Как указывалось ранее, понятие «закат» О.Шпенглером в определенном смысле может быть воспринято как «кризис». В то же время частью современников немецкого философа словосочетание «закат Европы» было осмыслено сквозь призму пессимизма и катастрофизма. Во многом причиной тому стало суждение представителя философии жизни во «Введении» о том, что это «попытка предопределить историю», а также «проследить судьбу культуры, именно, единственной культуры, которая нынче на этой планете находится в процессе завершения, западноевропейско-американской культуры, в ее еще не истекших стадиях» [1, с. 128].

В то же время Освальд Шпенглер намечает не только исторический, но и обязательный философский аспект, реализуемый через онтологию. Это становится особенно явным, когда немецкий исследователь «закат Запада» анализирует как «феномен», зафиксированный в пространственно-временных рамках. Так, он отмечает: «Закат Запада, феномен, прежде всего ограниченный в пространстве и времени, как и соответствующий ему закат античности, оказывается, по всей очевидности, философской темой, которая, будучи понята в своей значимости, заключает в себе все великие вопросы бытия» [1, с.128-129]. Таким образом, если мы отталкиваемся от тождества концептов «закат» и «кризис» в построениях немецкого исследователя, то в таком случае и «кризис» может быть рассмотрен как феномен.

Ещё более философский аспект становится выраженным, когда О. Шпенглер акцентирует исследовательский интерес лишь на частично историческом аспекте и отмечает, что это «... лишь один взгляд на историю, своего рода философию судьбы, к тому же еще и первую в своем роде» [1, с. 125]. В таком смысле репрезентированный исторический аспект, в своей локальности оказывается на самом деле философским.

О. Шпенглер пишет о «великом кризисе современности» и отмечает, что попытаться постичь этот кризис необходимо посредством мира исторических форм, которые оказываются в данном случае более действенными. Сравнивая античность и современность, он приходит к идее «мирового города», к которому «принадлежит не народ, а масса» [1, с. 166]. Такой «массе» непонятна любая традиция, и она (масса) выступает против культуры. Это указывает с одной стороны на бесповоротную завершенность культуры, а с другой стороны на «некую исключительно новую, позднюю и бесперспективную, но вместе с тем и неизбежную форму человеческой экзистенции» [1, с. 166]. В этом, по сути, и проявляется кризис современности. И этот кризис оказывается реальностью, которую не просто возможно осмыслить, а «которая хочет быть увиденной, не глазами партийного функционера, идеолога, злободневного моралиста, из тупика какой-нибудь «точки зрения», но с безвременной высоты, взором, устремленным на тысячелетия мира исторических форм» [1, с.166-167].

Важным моментом является то, что О. Шпенглер актуализирует в определенном смысле и методологический аспект проблемы, с которой сталкивается современный исследователь. Так, он пишет о необходимости вопрошания человека при решении современных проблем. Немецкий философ отмечает, что вопрос должен быть направлен к самому себе и касается того, что «под силу» современному человеку, и что он «должен запретить самому себе» [1, с. 181]. По сути, Шпенглер всё-таки подразумевает этическую тему в связи с антропологической проблематикой. В том числе он не упускает и метафизический срез проблемы. Это обнаруживается когда немецкий автор, анализируя специфику постановки «проблемы», а также вопрошания современного человека, приходит к мысли о наличии метафизических задач в конкретной эпохе мышления: «Существует всегда лишь крайне незначительное число метафизических задач, решение которых зарезервировано за определенной эпохой мышления. И уже снова целый мир лежит между временем Ницше, когда еще веял последний ветер романтики, и современностью, которая решительно покончила со всякого рода романтикой» [1, с. 181]. Тут же, как видно на примере соотношения О. Шпенглером прежней и современной эпохи сквозь призму «романтики», обнаруживается своего рода «разрыв», который может в определенном смысле свидетельствовать о кризисе философии. Он обнаруживается в том числе благодаря

выявлению существования «на грани» исторического и философского срезов. При этом одной из важнейших проблем, при решении данного вопроса, становится тема метода. Методологический аспект проблемы намечается и актуализируется представителем философии жизни в связи с необходимостью использования «метода сравнительной исторической морфологии» [1, с. 182]. Согласно Шпенглеру, этот метод становится не просто возможным, но даже необходимым, для выхода из той ситуации, которая сложилась в современной ему философии. Так, немецкий автор пишет с одной стороны о завершении систематической и этической философии, с другой – о необходимости использования нового подхода [1, с. 181-182]. Аргументирует он положения о завершении систематической философии посредством проведенного историко-философского анализа. В результате этого анализа он считает конец XVIII ст. временем завершением систематической философии. Любопытным является то, что немецкий автор всё же видит возможную альтернативу этической и систематической философии. А «сравнительная историческая морфология» (как метод) по сути оказывается непосредственно подразумевающим историю философии и связанным с ней. Так, альтернативной возможностью-необходимостью, согласно О.Шпенглеру, реализуемой в границах духовного мира Запада, может стать третья философия «...соответствующая в пределах западного духовного мира античному скептицизму возможность, характеризуемая неведомым до сих пор методом сравнительной исторической морфологии. Возможность, т.е. необходимость» [1, с. 182]. При этом представитель философии жизни отмечает, что для современного мышления не подойдет античный скептицизм, аисторичный по своей сути, так как «он сомневается, говоря просто «нет»» [1, с. 182]. В отличие от античного аисторичного скептицизма, Шпенглер предлагает современный скептицизм Запада, который не просто внутренне необходим, символичен, но должен быть обязательно историчен по своей сути. Так, он пишет, что «Скептицизм Запада обязан, если он обладает внутренней необходимостью, если он должен явить собою символ нашей клонящейся к концу душевности, быть насквозь историчным. Он упраздняет, понимая все относительно, как историческое явление. В противовес этому мы принимаем историю философии как последнюю серьезную тему философии. Это и есть скепсис. Отрицаются абсолютные точки зрения: греком, когда он улыбается прошлому своего мышления; нами, когда мы понимаем это прошлое как организм» [1, с. 182]. По сути, Шпенглер тут подразумевает возможность существования современной ему философии не как этической или систематической, а именно как истории философии. Таким образом, он фактически фиксирует невозможность современной ему философии существовать в той форме, в которой она существует. С нашей точки зрения, он в определенном смысле акцентирует внимание на том, что философия пребывает в кризисе. Так, если отталкиваться от общепринятой в научном сообществе дефиниции «кризиса» в науке, то действительно рассматривая ситуацию, сложившуюся в современной философии немецкий философ подразумевает кризис. Так как с одной стороны Освальд Шпенглер сомневается в возможности не только использования этического и систематического метода, но и фиксирует, по сути, ситуацию невозможности использования этих методологических и концептуальных оснований в современной философской парадигме. В определенном смысле Шпенглер предлагает совершить поворот к новой методологии. При этом новый подход, который предлагается представителем философии жизни, ещё не введен в действие, а только планируется как потенциальный вариант. Подтверждение этому мы можем найти в работе «Закат Европы», где он отмечает, что в этой книге «...предпринята попытка бегло набросать эскиз этой «нефилософской философии» будущего – поелейней, должно быть, в Западной Европе. Скептицизм – это выражение чистой цивилизации; он разлагает картину мира предшествовавшей культуры. Здесь имеет место сведение все более давних проблем в плоскость генетического» [1, с. 182]. Этот методологический вариант потенциального скептицизма, возможной «нефилософской философии» предполагает что «историческое» оказывается в основании не только познаваемого, но и естественного. Таким образом, то, что было возможным для прошедшего, становится невозможным для будущего: «Для прошлого мышления

внешняя действительность была продуктом познания и поводом к этическим оценкам; для будущего она есть главным образом выражение и символ. Морфология всемирной истории неминуемо становится универсальной символикой» [1, с. 182]. В таком случае оказывается, что нет необходимости в «систематическом» и «этическом». Взамен этому появляется необходимость в «историческом» и «символическом». Так получается, по О. Шпенглеру, что «высшее мышление» уже не обладает «всеобщими и вечными истинами», а «истины существуют только по отношению к определенному человеческому типу» [1, с. 182]. При этом немецкий исследователь всё же не воспринимает такую свою потенциальную философию отражением мировоззренческих оснований всей мировой цивилизации, начиная с античности до современности. Скорее наоборот, он отмечает, что «... моя философия является выражением и отображением лишь западной души. ... и притом лишь в ее нынешней, цивилизованной стадии, чем и определяются ее мировоззрительное содержание, ее практические последствия и сфера ее значимости» [1, с. 182]. По сути, Шпенглер не только фиксирует наличие кризиса, но и предлагает собственную методологию, используя которую можно постичь и преодолеть его. В то же время основной его задачей становится не столько разбор причин кризиса, характеристики и систематизации кризиса, сколько анализ кризиса культуры, осмысливаемого через «конец культуры». Но более значительной для О. Шпенглера является разработка собственной философии, опирающейся на специфический метод, а это, по сути, ещё раз указывает на то, что при рассмотрении феномена «кризиса» немецкого исследователя интересует больше методологический аспект постижения этого феномена. Так, в работе «Закат Европы» представитель философии жизни формулирует следующее решение сложившейся проблемы – это «... анализ конца западно-европейской, распространенной нынче по всему земному шару культуры. Цель, однако, сводится к разработке некой философии и свойственного ей метода сравнительной морфологии всемирной истории, подвергаемого здесь проверке» [1, с. 182].

Однако возможно обнаружить в философии О. Шпенглера то, как он характеризует «кризис» и специфику его проявления. Так, в его построениях феномен кризиса обуславливается также возникновением «мирового города». Немецкий философ проводит параллель между эпохами эллинизма, барокко и современной, и находит соответствие между ними. То, что объединяет их – это единый духовный процесс, который привел к созданию «большого города», и формированию «духа мировых городов» [1, с. 166], противостоять и сопротивляться которому оказалось невозможным, что и стало, по сути, предвестником кризиса. При этом «мировой город» и само его существование – это результат преобладания и наступления «массы», и здесь, по сути, нет места «народу». Таким образом, Шпенглер фактически называет причиной возникновения кризиса появление «мирового города» и «массы». Это даёт нам основания интерпретировать положения представителя немецкой философии следующим образом. Так, возникновение кризиса не было внезапным, но «назревало» столетиями, а обострило «кризис» (в первую очередь – культуры) преобладание «массы» и массовой культуры. В связи с тем, что в мировом городе доминирует именно «масса», которая по большей части не ценит традицию и ведет борьбу против культуры, то и обостряется кризис именно в культуре. А деструктивное проявление «мирового города» выражается в следующем: «Мировой город означает: космополитизм вместо «отчизны», холодный фактический смысл вместо благоговения перед преданием и старшинством, научная иррелигиозность как петрефакт преставившейся религии сердца, «общество» вместо государства, естественные права вместо приобретенных. ... С этого момента благородное мировоззрение оказывается также и вопросом денег» [1, с. 166]. В это случае, как видно, пересекаются три аспекта – культурный, исторический и экономический. Причем в этом случае неожиданно преобладать начинает именно экономическая составляющая.

В том числе существует и специфическая «обнаженность» и одновременно «неуловимость» для мышления и сознания эпохи тех черт, которые стали характерными для «великого кризиса», осмысливаемого О. Шпенглером. Немецкий философ анализирует современность, зафиксированную в кризисе, не просто посредством каузальной схемы, а через пограничное состояние современности. При этом со-

временность представляется Шпенглеру не как некая констелляция случайных национальных настроений, личных влияний и хозяйственных тенденций, а как «... тип исторического стыка времен, занимавшего биографически predetermined в ходе столетий место в точно установленных границах большого исторического организма» [1, с. 184-185]. Рассматривая данное положение, немецкий исследователь также предполагает, что существование разрозненности в устных и письменных источниках характеризует «кризис». Таким же образом может объясняться наличие и тиражирование рассеянности мнений. Шпенглер отмечает: «Несметное число самых страстных вопросов и доводов, рассеянных и разрозненных нынче в тысяче книг и мнений на ограниченном горизонте какой-либо одной специальности и оттого дразнящих, гнетущих и запутывающих, но не освобождающих, – все это и характеризует великий кризис» [1, с. 185]. В то же время возникает сложность в опознании идентичности кризиса и подобного рода рассеянных мнений, доводов и вопросов. Кризис, о котором пишет О.Шпенглер, с одной стороны характеризуется (через указанные выше аспекты), но при этом оказывается проявлен в конкретных проблемах (которые предчувствовал и пытался решить ещё Ф.Ницше). Так, например, кризис обнаруживается в искусстве (причем немецкий философ выделяет разнообразные проблемы – начиная с проблем «содержания» и «формы», и заканчивая проблемами в живописи, или музыке Вагнера). Но не только в этом проявляется кризис. Так, представитель философии жизни ещё пишет о следующих проблемах: «...упадок искусства, растущее сомнение в ценности науки; тяжкие вопросы, истекающие из победы мирового города над крестьянством: бездетность, бегство из деревни; социальное положение флюктуирующего четвертого сословия; кризис материализма, социализма, парламентаризма; отношение отдельного человека к государству; ...массовый наплыв этнопсихологических трудов, посвященных мифам и культам, истокам искусства, религии, мышления, проблемам, которые внезапно стали трактоваться уже не идеологически, а строго морфологически...» [1, с. 185].

С точки зрения О. Шпенглера, такие проявления кризиса – это не многочисленные задачи, которые возникают перед человеком, постигающим современность, а одна, единая задача, которая предполагает необходимость поиска её решения через «заключительное учение». Тут Шпенглер хотя и предполагает существование подобных предчувствий и учений не только у Ницше, но и других авторов, но всё же, на наш взгляд, имеет в виду свое учение, а также возможность нахождения решения посредством его использования (отталкиваясь от идеи противоположности «истории» и «природы»). Он отмечает следующее: «...глубокая необходимость заключительного учения, которое должно было появиться и могло появиться только в настоящее время. Оно отнюдь не есть посягательство на существующие идеи и свершения. Оно скорее подтверждает все то, что было поиском и достижением целых поколений» [1, с. 185].

В то же время в построениях О.Шпенглера есть и другие контексты, в которых рассматривается «феномен кризиса». Так, немецкий философ анализирует ««одно-временные» политические эпохи» в дискурсе культуры, которая не просто влияет на онтологический и символический аспект, но и на государственный. Здесь «кризис» и «распад» рассматривается в историческом контексте, когда говорится про «бытие патриархальных форм» [1, с. 198].

В том числе «кризис» анализируется Шпенглером в историко-политическом контексте, когда речь идёт о «историческом кризисе» и мировой войне [1, с. 183]. Но наиболее ярко историко-политическая тема рассмотрения феномена кризиса проявляется в построениях немецкого философа, когда он анализирует общественное развитие Средних веков и Нового времени. В связи с тем, что государственная власть была строго персонифицирована и сосредоточена в руках монарха, то государственные и общественные кризисы могли решаться путём династических войн. Таким образом, становится понятно, почему О.Шпенглер, рассматривая специфику политического взаимодействия в эти периоды, так акцентирует внимание на формах, в которых проявлялись кризисы до XIX века: «...большинство великих кризисов принимают форму войн за наследство» [2, с.186]. Однако, анализируя положение дел в

XIX веке, немецкий философ видит другую возможную форму преодоления кризиса. Здесь соотношение «кризис – война» заменяется на другое возможное соотношение – «кризис – компромисс». В подтверждение этого, у О. Шпенглера читаем: «Если XIX век небогат большими войнами (и революциями) и самые тяжелые кризисы были преодолены дипломатическими средствами, на конгрессах, то причина этого заключается как раз в постоянной сверхнапряженной готовности к войне...» [2, с. 456]. При этом преодоление кризиса «дипломатическими средствами» – это скорее та действительность, которая возникает в связи с необходимостью избежать насилия, чем как возможность, которая может быть реализована.

В результате проведенного исследования феномена кризиса в философии О.Шпенглера можно сформулировать следующие выводы: 1) методологический аспект реализуется через признание завершенности систематической и этической философии, а также необходимости создания новой методологии. Здесь предполагается существование современной философии именно как истории философии, и основным инструментом планируется современный скептицизм, историчный по своей сути. Также Шпенглером предлагается использование «пограничного» метода – «метода сравнительной исторической морфологии»; 2) «кризис современности», о котором пишет немецкий философ, – это не только кризис культуры (осмысленный через проблемы «мирового города» и «массы»), но и кризис философии, а также и историко-политический кризис.

Перспективой дальнейших исследований может быть то, что анализ феномена кризиса в философии О.Шпенглера возможно расширить. В том числе благодаря реализации историко-философского исследования посредством рассмотрения феномена кризиса в построениях других представителей «философии жизни» (А. Бергсон, Г. Зиммель и др.).

Библиографические ссылки

1. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории. 1. Гештальт и действительность / О. Шпенглер. – М. : Мысль, 1998. – 663 с.
2. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории. 2. Всемирно-исторические перспективы / О. Шпенглер. – М. : Мысль, 1998. – 606 с.

Карпова С.Г. Феномен кризи в філософії О. Шпенглера.

Проаналізовано феномен кризи в філософії О.Шпенглера. Виявлені та досліджені в працях О.Шпенглера наступні типи кризи: «криза культури», «криза філософії», «історико-політична криза». Проведено дослідження методологічного аспекту феномену кризи. Розглянуто форми і сутність «великої кризи сучасності».

Ключові слова: криза, криза культури, криза філософії, методологія, скептицизм, порівняльна історична морфологія, феномен.

Karpova S. Phenomenon of crisis in philosophy of O. Spengler.

The phenomenon of crisis in philosophy of O. Spengler is analyzed. Was detected and investigated such types of crisis: «crisis of culture», «crisis of philosophy», «the historical and political crisis». The methodological aspect of the phenomenon of the crisis was studied. The form and essence of the «great crisis of our time» was considered.

Modern man actualizes «crisis» for himself and the world. At the same time, he often tries to understand not so much the «essence» of the crisis, as its «existence». In fact, the surface layer is perceived, and the depth is beyond even the possibility of knowledge. Thus, the epistemological function is secondary to the ontological. Therefore works, relevant to modern scientific knowledge, remain of those philosophers who tried to grasp not only of existence, but the very essence of the crisis. One of these authors was a representative of the German philosophy of life, Oswald Spengler. Consistent and in-depth analysis of Spengler's philosophy might help to get closer to understanding the essence of the crisis and to comprehend the crises faced by modern man.

Recent publications which partially treated researched problem, not enough open this topic. Most relevant to this issue are studies that are carried out by O. Bazaluk - Ukrainian philosopher, as well as by the Russian researcher T.Sidorinoy.

The purpose of this study - a comprehensive analysis of the phenomenon of the crisis in Spengler's philosophy. The main tasks will be here as the detection and study of the methodological aspects of the crisis, as well as clarification of the essence of the «crisis of modernity» represented by the German philosopher.

Spengler analyzes the decline of Europe as a phenomenon as recorded in the space- time frame,

and because we can assume the identity of concepts «sunset» and «crisis» in the constructions of the German philosopher, then, respectively, and the crisis is seen as a «phenomenon».

Learning the «great crisis of modernity» implies methodological aspect . On the one hand - it is questioning the modern man and focus on the metaphysical context of the era. On the other hand - the understanding that there is a crisis in philosophy, and in this regard the need to find a new method to the point of historical and philosophical. This method - the «method of comparative historical morphology» is for analysis of the crisis of contemporary culture. Spengler also has a modern skepticism, historicity in essence, for the analysis of the philosophical aspects.

Crisis of culture , in terms of Spengler, due to the emergence of a «world city» and the «masses». German philosopher leads the features characteristic of the «great crisis of our time».

Most clearly historical- political theme consideration the phenomenon of the crisis manifested in the constructions of the German philosopher, when he analyzes the social development of the Middle Ages and modern times. Here crisis can be represented in the form of «war of succession» or in the form of a compromise.

The study of the phenomenon of the crisis in Spengler's philosophy can formulate the following conclusions: 1) methodological aspect is realized through the recognition of completion of a systematic and ethical philosophy , as well as the need for a new methodology. It assumes the existence of modern philosophy precisely as the history of philosophy and the main tool is planned modern skepticism, historicity in its essence. Spengler also proposes the use of «boundary» method - the «method of comparative historical morphology»; 2) «crisis of modernity», which the German philosopher writes about - is not only a crisis of culture (through meaningful problem «world city» and «mass»), but also a crisis of philosophy, as well as historical and political crisis.

The prospect of further studies may be that the analysis of the phenomenon of the crisis in philosophy of Spengler may expand. Including through the implementation of historical and philosophical studies by considering the phenomenon of the crisis in the constructions of other members of the «philosophy of life» (Bergson , G.Simmel etc.).

Key words: crisis, a crisis of culture, a crisis of philosophy, methodology, skepticism, comparative historical morphology, phenomenon.

Надійшла до редколегії: 28.03.2014

УДК 111.82

М. С. Ковалець

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

КОРЕЛЯЦІЯ ОБ'ЄКТІВ І ГІПЕР-ОБ'ЄКТІВ В НОВІЙ МЕТАФІЗИЦІ

Проаналізована кореляція ідеальних, реальних, чуттєвих об'єктів і гіпер-об'єктів в новій метафізиці. Постулюється необхідність заміщення проблематики простих об'єктів гіпер-об'єктами, посиляючись на події, що відбуваються у глобалізованому світі.

Ключові слова: гіпер-об'єкт, інструментальний аналіз, реконструкція заміщення, нова метафізика, об'єкт

Актуальность рассмотрения корреляции объектов и гипер-объектов в новой метафизике опосредована необходимостью выявления их истинных отношений исходя из отказа от догматической картины мира. Отказ от догматизма опосредован тем, что его механизмы не срабатывают в XXI веке. Новая метафизика всецело поглощена в корреляционное взаимоотношение идеальных (чувственных), реальных объектов и гипер-объектов. Данная проблематика реализована в современном философском направлении – спекулятивном реализме, в частности, в книге Грэма Хармана «Хайдеггер и метафизика объектов», в статье «О замещающей причинности» и в основном труде Тимоти Мортон «Гипер-объекты: философия и экология после конца света». Харман отталкиваясь от идеальных объектов Гуссерля, рассматриваемых им в его «Логических исследованиях», трансформирует их в чувственные объекты, при этом привязывает к ним ряд новых характеристик. Реальные же объекты, исследуемые в работе Хайдеггера «Исток художественного творения», Харман преобразовывает в инструменты, с помощью Хайдеггеровского инструментального анализа. На данный момент конечную цепь объектов завершают гипер-объекты, представленные в новой метафизике Мортон. Предмет данного исследования: новая метафизика с ориентацией на объектные отношения. Объект: корреляция об-

ектов внутри новой метафизики. Задача: раскрыть конститутивные аспекты новой метафизики как проекта освобождения от классического догматизма.

Новая метафизика противостоит догматической метафизике. Еще Кант заложил основы противостояния догматизму, так как человек существо сомневающееся, и занимает в этом мире всего-то роль субъекта, и, исходя, хотя бы, из этого, он не способен познать истинную сущность окружающего его мира, не говоря уже об истине за его границами. Уже в эпоху немецкого гения, метафизика утратила свою авторитетную позицию, которую она имела во времена царствования в античности. И это подтверждается в основном труде Канта: «... благодаря чему все вновь впадало в обветшалый, изъеденный червями догматизм, поэтому метафизика опять стала предметом презрения, от которого хотели избавить науку. В настоящее время, когда (по убеждению многих) безуспешно испробованы все пути, в науке господствует отвращение и полный индифферентизм – мать Хаоса и Ночи...». [4, с. 8]. Но считать метафизику, по Канту, «источником заблуждений», который необходимо устранить, – я не считаю правомерным, так как нет настолько первоначально фундаментальной системы, которая смогла бы разрушить влияние метафизики на мировое развитие истории философии. В своей «Философии природы», Гегель описывает метафизику как ту область знания, которая представляет собой весь спектр универсальных определений мысли, так сказать уподобляется чистому алмазу, которые первоначально несет в себе истинный смысл. Каждое образованное сознание имеет свою метафизику, инстинктивное мышление, абсолютную силу внутри себя, которую мы используем в качестве объекта нашего сознания. Гегель писал, что там, где вырождаются цветы, не может жить человек. Но, цветок являет собою конечное существование, и, следовательно, не может быть подходящим объектом философии, но он может служить прекрасным примером для иллюстрации философских законов. Если рассматривать цветок, то наше понимание отмечает его особенности, химия расчленяет и анализирует его. Таким образом, мы отделяем цвет, форму листьев, лимонную кислоту, эфирное масло, углерод, водород и т. д., а теперь мы говорим, что установка состоит из всех этих частей. Этот вопиющий разрыв требует, чтобы мы стали более осведомлены о надлежащей оценке интуиции (чувственное восприятие) и его отношение к рациональному мышлению, и то, как мы можем преодолеть этот раскол. Мы догадываемся, что Вселенная представляет собой органическое целое и эта совокупность проникнута разумом, и он также чувствует себя в единстве с самим собой. Но даже если бы мы собрали все ингредиенты цветка воедино – результат все равно не-цветок. Мы явно хотим понять, что это за универсальность, которая осуществляет сама себя, а также содержит значение. Метафизика утверждает то, что мы не можем знать объекты, так как они абсолютно закрыты для нас. Понимание знакомит нас с объектами, но не в их чувственном существовании, содержании, а так сказать, в их форме, практической универсальности. В какой-то мере, данную трансформацию метафизики можно уподобить принципу деструкции, предложенного Хайдеггером. Автор пишет: «Если для самого бытийного вопроса должна быть достигнута прозрачность своей ему истории, то требуется расшатывание окостеневшей традиции и отслоение наращенных ею сокрытий. Эту задачу понимаем как проводимую по путеводной нити бытийного вопроса деструкцию наследованного состава античной онтологии до исходного опыта, в каком были добыты первые и с тех пор ведущие определения бытия». [5, с. 19]. Таким образом, возрождение новой метафизике на почве классического догматизма не нивелирует правомерность последнего, но не является ни позитивным, ни негативным преобразованием.

Следует начать с дескрипции идеальных объектов исследуемых Эдмундом Гуссерлем. Необходимо разъяснить различие между реальными и идеальными объектами: «Надо ясно понять, что же такое есть это идеальное само по себе и в его отношении к реальному, как может быть установлено соотношение между идеальным и реальным, как идеальное присуще реальному и познается в нем. Основной вопрос заключается в том, действительно ли идеальные объекты мышления – выражаясь по-современному – суть лишь указания сокращенные ради «экономии мышления» способов выражения, которые, будучи сведены к своему собственному содержанию, распадаются на сплошь индивидуальные единичные переживания, на сплошь

представления и суждения о единичных фактах». [2, с. 166]. Понимание различия реального и идеального, у автора, предполагает правильные понятия очевидности и истины. Гуссерль пишет: «Очевидность же есть именно не что иное, как «переживание» истины. Истина переживается, конечно, только в том смысле, в каком вообще идеальное может быть (переживанием) в реальном акте. Другими словами, истина есть идея, единичный случай который есть актуальное переживание в очевидном суждении. Очевидное же суждение есть сознание первичной данности». [2, с. 167]. Таким образом, все что наличествует в нашем сознании несет в себе потенциальный характер, а не реальный. Гуссерль вводит феноменологическое различие самостоятельных и несамостоятельных объектов. Здесь можно провести параллель между первичными и вторичными качествами восприятия действительности. Скажем, первичным, идеальным или же самостоятельным является нечто конкретное независимое от субъективной оценки. А вот несамостоятельным объектом является то, что имеет прямое отношение к субъективному схватыванию, к примеру, звук, вкус, запах, цвет – несамостоятельные, а поэтому не идеальные объекты. так как мы не можем заметить эти качества сами по себе неотделимо от конкретного самостоятельного объекта, например, дерева. Данный пример и приводит Гуссерль: «Пространственный образ чувственно воспринимаемого дерева как такового, если его рассматривать точно в таком виде, в каком он присутствует как момент в интенциональном предмете данного восприятия, не есть геометрическое построение, не есть нечто «идеальное» или «точное» в смысле геометрической точности. Равным образом созерцаемый цвет как таковой не есть идеальный цвет, вид которого – это идеальная точка в «теле цвета». Сущности, схватываемые в созерцаемых данностях посредством прямой идеации, суть «неточные» сущности, и их не следует путать с сущностями «точными», которые являются идеями в кантовском смысле и возникают благодаря своеобразной «идеализации» (к таким сущностям относятся, например, «идеальная» точка, поверхность, пространственная фигура или цвет как «идеальный» вид в «идеальном» теле цвета)». [3, с. 221]. Следовательно, идеальные объекты Гуссерля – это конкретные самостоятельные объекты, которые субъект способен интенционально воспроизвести в своем сознании, и при этом выявить в них дополнительные несамостоятельные качества. Человек – существо чувствующее и тонко воспринимающее окружающую действительность и заполняющее его объекты, поэтому и объекты наделяются чувственностью, и таким образом, предстают пред нами феноменами, данными нам в чувственном сознании. Грэм Харман в своей работе «О замещающей причинности» пишет: «В то время, как Гуссерль основывает свою систему идеальных объектов (которые я буду называть чувственными объектами), Хайдеггер восстанавливает реальные объекты в философии с помощью своего знаменитого анализа объектов (toolanalysis). Легко догадаться, что эти два типа объектов различны и в то же время дополняют друг друга. Взаимодействие между реальными и чувственными объектами представляют онтологию с радикально нового ракурса. В инструментальном анализе Хайдеггера, мы находим, пожалуй, наиболее прочное понимание философии XX века. Наши первичные отношения с объектами заключаются не в их восприятии или теоретизации, а в полагании в них некоей скрытой цели. Если мы по-прежнему находимся на данном этапе, то может показаться, что вся теория, по Хайдеггеру, основана на практике, и что мы должны каждый день вступать в определенные отношения с леопардами или кислотами, прежде чем разработать учение о них. Но даже наше практическое отношение к этим объектам не дает нам возможности понять их в полной мере». [7, с. 191]. Следовательно, инструментальный анализ Хайдеггера дает нам возможность разорвать классическое отношение между веществом и отношением. Когда что-то «настоящее – athand» присутствует здесь пред нами, то это значит, что данный объект зарегистрирован через последующие отношения: восприятия, теоретизации, практики или чистой причинности. Далее Харман пишет: «Гуссерль подчеркивает интенциональность сознания, то есть мы всегда сосредоточены на чем-то или ком-то и вообще на множестве объектов. Для Гуссерля, единственно строгим методом, который дает возможность описать, как мир дан сознанию до всех теорий. Философия

теперь изучает явления, а не реальные объекты. Но явления являются объектами, но уже на идеальном уровне. Мы сталкиваемся с миром разбитым на куски: деревья, почтовые ящики, самолеты, скелеты... лежат перед нами, и вызывают определенные настроения. Поскольку мы говорим исключительно о феноменальной области, то не имеет значения являются ли эти вещи галлюцинациями или нет». [8, с. 194]. Автор подчеркивает, что философия Хайдеггера немыслима без работ Гуссерля. Феноменология последнего должна просто описывать окружающий мир. Когда мы слышим взрыв, мы слышим просто взрыв, а не волны вызывающие вибрацию в барабанной перепонке и передачу сигнала в нервную систему. Говоря более технически, феноменология выносит за скобки мир природы, для того, чтобы сосредоточиться исключительно на объекте, как он предстает перед нами. Для Гуссерля не имеет смысла говорить о реальных объектах, лежащих за пределами феноменального поля. Но мы не должны забывать, что Гуссерль вводит новый и глубокий дуализм в феноменальную область, поскольку он отвергает обычный эмпиризм, утверждая, что яблоко просто «пучок качеств» (красное, гладкое, сладкое, сочное) произвольно связанных друг с другом в человеческом разуме с помощью обычаев или привычки. Для Гуссерля, чувственные объекты никогда не связаны с качествами, через которые они представлены, так как дом или сообщение можно рассматривать с помощью бесчисленных профилей, при этом не теряя рассматриваемый объект с поля нашего зрения. Инструментальный анализ Хайдеггера утверждает то, что реальные объекты лежат далеко за рамками человеческого сознания. Ключ к достижению надлежащего отношения (корреляции объектов) лежит в дистанции, которая регулирует возможность сближения объектов. Другими словами, мир существует отдельно от человеческого доступа к нему. Термин «вещь» противопоставляется «объекту». В вещи заложено позитивное значение, в объекте же негативное. С одной стороны, кувшин это вещь, а не объект, так как он существует сам для себя, то есть в нем заложена независимая позиция, которая отделяет его от объекта. Или же к примеру, реальные объекты Хайдеггер иллюстрирует на примере башмаков написанных Ван Гогом метафорично скрывающих одиночество художника, и башмаков, которые носит крестьянка для работы в поле. Автор пишет: «Дельность изделия хотя и состоит в его служебности, но сама служебность покоится в полноте существенного бытия изделия. Мы это бытие именуем надежностью. В силу этой надежности крестьянка приобщена к немوتствующему зову земли, в силу этой надежности она твердо уверена в своем мире... Отдельное изделие, если им пользоваться, изнашивается и истрачивается, но вместе с этим использованием и самое использование используется, изнашиваясь и делаясь обыденным. И так само бытие изделия приходит в запустение и опускается. Такое опустошение дельности есть убывание надежности. ... Истираясь и страчиваясь, обыденность изделия начинает выпирать наружу как единственный и будто бы единственно возможный для изделия способ бытия». [6, с. 119-120]. То есть только надежность показывает нам истинную сущность изделия. Истина в творении. С помощью своего инструментального анализа, Хайдеггер и пытается преобразовать объекты в инструменты. И таким образом, используя анализ инструмента, мы приходим к тому, что то, что казалось только что было для нас вещественной вещью (кувшин, башмаки) трансформируется в объект с помощью нашего представления. Внешнее представление вещей никогда не покажет нам их истинную внутреннюю жизнь. «наука уничтожила вещи задолго до того, как взорвалась атомная бомба. Этот взрыв является самым грубым из всех подтверждений уничтожения вещи, которое произошло давно: подтверждением вещи является недействительным. Но не только наука виновна в этом. Вся история философии вращается вокруг присутствия, то есть ложной близости. Далее Харман приводит пять различных видов отношений между вышеупомянутыми объектами:

1. Сдерживание. Намерение которое содержит, как и мое настоящее я, так и чувственное дерево.

2. Смежность. Различные чувственные объекты лежат бок о бок, и при этом не влияют друг на друга, лишь изредка они сливаются или смешиваются. К примеру, любые чувственные объекты могут быть перемешаны, и при этом не повреждать

идентичность объекта, подобно как дрейфующие туманы не мешают моей акцентуации на дерево.

3. Искренность. В этот самый момент я поглощен или очарован чувственным деревом, даже если мое отношение к этому цинично и манипулятивно. Намерение в том, чтобы обеспечить театральную площадку для моей искренности. И вследствие этого, я расходую свою энергию в принятии дерева серьезно, в то время как оно не может дать мне пользы, так как оно не реально.

4. Подключенность. Намерение в целом должно возникать из реальной связи реальных объектов, хотя и в косвенном подключении. В конце концов, различные возможные комбинации дают совершенно разные результаты. Два чувственных объекта, например, две ветряные мельницы, являются лишь декорацией намерений, а не самим намерением. Таким образом, реальные объекты возникают благодаря отношению других реальных объектов через неизвестные замещающие друг друга (косвенные –vicarious) средства.

5. Отсутствие отношения. Это обычное состояние вещей. Реальные объекты не имеют прямой связи, да и вообще большинство не имеет никакого эффекта друг на друга. Даже закон всемирного тяготения относится только к узкой среде физических объектов. Или чувственное дерево не имеет никакого отношения ко мне.

«Vicarious» означает, что объекты противостоят друг другу по доверенности через чувственный профиль внутри другого объекта.

«Ассиметричный» означает, что начальное противостояние всегда разворачивается между реальным объектом, с одной стороны, и чувственным, с другой.

«Буферный» означает, что я не сливаюсь с деревом, и дерево не сливается со своими чувственными соседями.

И теперь мы получаем пять видов объектов: реальное намерение, реальное Я, реальное дерево, чувственное дерево, чувственный шум.

И пять различных видов отношений: сдерживание, примыкание, искренность, соединение и отсутствие отношения.

Кроме того, у нас есть три прилагательных, которые разворачиваются внутри объекта: уполномоченный, ассиметричный и буферный.

И три различных вида шума окружающих чувственный объект: качество, случай, отношение. Автор указывает: «Хотя это и не может быть исчерпывающим описанием реальности, но данная модель предоставляет возможность выявить те элементы, которые мы упускаем из виду, и которые нам еще предстоит выяснить, к примеру, как один тип отношения переходит в другой, или как новый реальный объект, парадоксальным образом, возникает из взаимодействия между реальным объектом и чувственным». [9, с. 201].

В 2010 году Тимоти Мортон, участник движения объектно-ориентированной философии, ввел термин «гиперобъекты», для того, чтобы объяснить расположение объектов во времени и пространстве, которые превышают локальные пределы, к примеру, это климатические изменения или глобальное потепление. Гиперобъекты наделены пятью характерными чертами:

1. Вязкость. Гиперобъектам свойственна ироническая дистанция. Они находятся в сцеплении с другими объектами, не смотря на сопротивление последних. Следовательно, чем больше объект пытается сопротивляться гиперобъекту, тем более приклеенным к гиперобъекту он становится.

2. Расплавленность. Гиперобъекты настолько массивны, что они опровергают идею того, что пространство и время афиксировано, конкретно и последовательно.

3. Нелокальность. Гиперобъекты столь массивно распространяются в пространстве и времени, что их совокупность не может быть реализована в конкретном месте. Например, глобальное потепление является гиперобъектом, которое воздействует на метеорологические условия, которые приводят к формированию торнадо. Тем не менее, по Мортону, объекты не чувствуют глобального потепления, но вместо этого испытывают повреждения в определенных местах вызванные торнадо. Следовательно, нелокальность описывает каким образом гиперобъект играет более существенную роль, чем проявление, коотрое он производит в определенном месте.

4. Поэтапность. Гиперобъекты занимают более высокое мерное пространство, чем то, которое может воспринимать субъект. То есть, гиперобъекты появляются, приходят и уходят в трехмерном пространстве, но при этом буду выглядеть поразному для наблюдателя.

5. Интеробъективность. Гиперобъекты формируют отношения между объектами. Объекты воспринимаются на отпечаток или след, а гиперобъекты – через другие объекты, которые несут в себе информацию. Например, глобальное потепление, как образование при взаимодействии с Солнцем, ископаемым топливом и диоксидом углерода, среди других объектов. Тем не менее, глобальное потепление прослеживается через уровни выбросов, изменения температуры и уровня океана, что придает ему свойство научной модели.

С точки зрения Мортон: «Именно мы люди и производим эти гипер-объекты, то есть вещи которые не разрушаются и преодолевают наши личную смерть. К примеру, пенополистирол, плутоний... Разрушая мир и все больше вовлекаясь в этот процесс, Мортон табуирует гипер-объекты, так как жизнь и смерть сегодня требует новых форм коллективной и духовной близости. Чтобы жить и противодействовать нашему медленному самоуничтожению мы должны заботиться о себе и о нашей планете... К сожалению, мы утратили мягкую, иррациональную, авторитарную природу. Мы действительно утратили ее, потому что она никогда не существовала». [10, с. 130, 133].

Таким образом, конститутивные аспекты новой метафизики как проекта освобождения от классического догматизма заключены в корреляционном взаимоотношении объектов, берущих свое начало в классической картине мира, и объектов, эволюционирующих в артефакты новой рациональности или же гипер-объектов. Это чувственные объекты, или же идеальные, классификация которых берет свое начало в интенциональной субъективности начала XX столетия, и исследуется в философии интерсубъективности Гуссерля, и более обширно развита в концепции чувственных объектов Хармана. В противовес данному направлению выстроено учение Хайдеггера о реальных объектах, а точнее, восстановление этих объектов в настоящей реальности присутствия. Реальные и идеальные (или же чувственные) объекты не противостоят друг другу, и ни сколько не принижают собственные достоинства, а наоборот дополняют друг друга, то есть находятся в определенном взаимодействии. Данное переплетение объектов приводит к новой парадигме отношений, которые представлены в объектно-ориентированной философии Хармана. Глобализация современной философии такова, что мы не можем вести опосредованное размышление об объектах, не обращая внимания на возникновение нового феномена на арене новой метафизики, а точнее, феномена гипер-объектов.

Библиографические ссылки

1. Гегель Г.В.Ф. Философия природы / Гегель Г.В.Ф. // Энциклопедия философских наук. – М. : Мысль, 1975. – Т.2 – С. 695
2. Гуссерль Э. Прологмены к чистой логике / Э. Гуссерль // Логические исследования. – М. : Академический Проект, 2011. – Том I. – С. 253
3. Гуссерль Э. Исследования по феноменологии и теории познания / Э. Гуссерль // Логические исследования. – М. : Академический Проект, 2011. – Т. II. – Ч.1. – С. 565
4. Кант И. Критика чистого разума / Кант И. // Сочинения в 6 томах. – М. : Мысль, 1994. – С. 591
5. Хайдеггер М. Бытие и время / М. Хайдеггер. – Х. : «Фолио», 2003. – С. 503
6. Хайдеггер М. Исток художественного творения / М. Хайдеггер. – М. : Академический Проект, 2008. – С. 528
7. Graham H. On Vicarious Causation / Harman Graham // Collapse II. –2007. – pp. 187-221
8. Graham H. Tool-Being: Heidegger and the Metaphysics of Objects / Harman Graham. – Chicago : Open Court, 2002 – 256 p.
9. Graham H. Falmouth. On the horror of phenomenology: Lovecraft and Husserl, in Collapse IV / Harman Graham. – UK : Urbanomic, 2008.
10. Timothy M. The Ecological Thought / Morton Timothy. – Cambridge : Harvard University Press, 2010. – P. 184–186

Ковалец М.С. Корреляция объектов и гипер-объектов в новой метафизике

Проанализирована корреляция идеальных, реальных, чувственных объектов и гипер-объектов в новой метафизике. Постулируется необходимость замещения проблематики простых объ-

ектов гипер-объектами ссылаясь на события происходящие в глобализированном мире.

Ключевые слова: гипер-объект, инструментальный анализ, косвенная реконструкция, новая метафизика, объект

Kovalets M. Correlation between objects and hyper-objects in new metaphysics

The correlation is analyzed between ideal, real, sensual objects and hyper-objects in the new metaphysics. Postulated the need to replace the common objects by hyper-objects referring to the events which take place in the globalized world. The actuality of learning the correlation of objects and hyper-objects in new metaphysics is explained by the necessity to show their real interaction based on refusal from dogmatic picture of the world. Mechanisms of dogmatism don't work in the XXI century. New metaphysics is entirely absorbed into correlative interaction between ideal (sensitive), real objects and hyper-objects. This problem is realised in contemporary philosophical trend – speculative realism, particularly, in the book by Graham Harman «Heidegger and the Metaphysics of Objects», in the article «On vicarious causation», and in the main work by Timothy Morton «Hyperobjects: Philosophy and Ecology after the End of the World». Harman transforms the ideal objects of Husserl, who studies them in his «Logical Investigations», into sensitive objects and adds some new characteristics to them. The real objects, investigated by Heidegger in his book «The Origin of the Work of Art» are transformed into tools by Harman with the help of Heidegger's toolanalysis. At present the final chain of objects is ended by hyper-objects represented in new metaphysics of Morton. The subject of this investigation is new metaphysics oriented on objective relations. Object is the correlation of objects inside new metaphysics. Objective is to show the constitutive aspects of new metaphysics as the project of liberating from classical dogmatism. Thus, constitutive aspects of new metaphysics as the project of liberating from classical dogmatism are found in correlative interaction of objects originated in classical picture of world and objects evolutioned in the artifacts of new rationality or hyper-objects. These sensitive objects or the ideal ones, which were classified in intentional subjectivity at the beginning of the XX century, are investigated in philosophy of intersubjectivity of Husserl and in conception of sensitive objects of Harman. On the other hand Heidegger's teaching on real objects contradicts to these ideas. Real and ideal (or sensitive) objects don't work against each other, more than that they complement each other. Such interaction of objects lead to a new paradigm of relations shown in object-oriented philosophy of Harman. The globalization of modern philosophy stresses on the idea that we cannot contemplate on objects without paying attention to the arising of new phenomenon in new metaphysics – the phenomenon of hyper-objects.

Key words: hyper-objects, toolanalysis, vicarious reconstruction, new metaphysics, object

Надійшла до редколегії: 30.03.2014

УДК 378.4(73)''19''

О. М. Кузьменко

Київський університет імені Бориса Грінченка

АМЕРИКАНСЬКІ КОНЦЕПТУАЛЬНІ МОДЕЛІ УНІВЕРСИТЕТУ XX СТ.: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ

Проаналізовано концептуальні моделі ідеального Університету американських дослідників: Т. Веблена, К. Керра, А. Флекснера, Р. Хатчінса; визначено ті характеристики класичних моделей XIX ст. (В. фон Гумбольдта та Дж. Ньюмена), які лягли в основу даних концепцій; осмислено нові завдання, ідеали та цінності Університету XX ст., які були сформовані під впливом загальної кризи науки, філософії прагматизму та взаємозв'язків між освітою, наукою і бізнесом; визначено основні ознаки нового історичного типу Університету, який у кінці XX ст. постає не тільки як професійна вища школа та дослідницький інститут, а і як центр освітніх послуг та суспільних трансформацій.

Ключові слова: модель Університету, ідеал освіченості, місія та завдання Університету, новий історичний тип Університету.

XX ст. стало тріумфом людини-маніпулятора, яка поставила під контроль різні види природної енергії та суспільні інститути. Філософи відкрили непізнаваність світу; психологи – ірраціональну природу людини; антропологи, соціологи, економісти – несумірність соціальних явищ у порівнянні з людським розрахунком [5, с.935]. У різних інтелектуальних осередках почали лунати запитання: куди, в ім'я яких цілей, у відповідності з якими цінностями безладно рухається метушливе людство. На цьому фоні по-новому почали формуватися й цілі, цінності та ідеали вищої освіти.

До осмислення ідеї Університету у свої працях зверталися Ю. Габермас «Ідея

університету – навчальні процеси», Г.-Г. Гадамер «Ідея університету – вчора, сьогодні, завтра», В. Лепеніс «Ідея німецького університету – погляд ззовні», Ф. Р. Лівіс «Ідея Університету», В. Мацкевич «Культурна політика й ідея університету», Я. Пелікан «Ідея Університету. Переосмислення», К. Ясперс «Ідея Університету» та ін.

У науковій літературі, присвяченій ідеї Університету, детально проаналізовано основні європейські теоретичні моделі ХХ ст. (М. Вебера, С. Й. Гессена, Х. Ортегі-і-Гассета, К. Ясперса та ін.), у той час, як американським концепціям приділено значно менше уваги. На нашу думку, аналіз основних цілей, цінностей та ідеалів Університету, які обґрунтували у свої працях Т. Веблен, А. Флекснер, Р. Хатчінс та Дж. Керр, залишається актуальним дослідницьким завданням, адже ці мислителі виявилися більш чутливими до суспільних викликів, ніж їхні європейські колеги, а тому змогли обґрунтувати прогресивні моделі, які засвідчили початок формування нового історичного типу Університету. Відповідно завдання даного дослідження – здійснити соціально-філософський аналіз американських концепцій ідеального Університету з визначенням їх новаторських ознак.

Модель Т. Веблена

Перед Університетом у ХХ ст. постало нове завдання – використовуючи новітні наукові досягнення, він мав дати адекватну і точну картину розвитку суспільства та людини. Це було зумовлено тим, що саме в цей період освіти почали розглядати як основний гарант суспільного розвитку. На думку видатних соціологів тих часів, вища освіта почала перетворюватися в центр суспільного тяжіння і в основну силу, що інтегрує суспільство в єдине ціле. Тому виникла необхідність злиття ліберального та утилітарного підходів до визначення основних завдань Університету в єдину інтегровану теорію (К. Мангейм).

У такому ракурсі модель Університету була представлена Т. Вебленом, який вперше в американській науковій думці здійснив рефлексію над сутністю Університету і запропонував власну оригінальну концепцію (праці: «Теорія бездіяльного класу»: глава «Вища освіта як вираження грошової культури», 1899 р., «Вища освіта в Америці», 1918 р.).

Ідеальний Університет Т. Веблена – це автономний науково-дослідний інститут, корпорація вченої аристократії. Вперше саме в цій концепції він постає як невід’ємна частина соціально-економічної структури, що відповідає особливостям ринкового виробництва і сприяє пристосуванню індивіда до сучасної йому економічної ситуації (тобто здійснює первинну економічну соціалізацію молоді). Ідеалом освіченості для Т. Веблена були інженери та техніки – нові соціальні лідери, від яких, на його думку, в першу чергу, залежить прогрес людства. Вони втілювали високі інтелектуальні ідеали і були, в той же час, важливими виробниками матеріальних благ. Відтак «Університет – це місце, де зустрічаються мудреці минулого й обрана молодь нового покоління» [2, с. 75].

Новий прагматичний підхід до розуміння цілей та ідеалів вищої освіти у Т. Веблена парадоксально поєднаний із германськими ідеалами науковості, за яким пошук знань в жодному разі не повинен мати практичного характеру. Підготовка професіоналів – медиків, інженерів, юристів – це, на думку дослідника, підпорядкування вищої школи «служінню культу бізнесу», а тому не має бути завданням Університету, основна функція якого – дослідницька.

Ідеальний Університет Т. Веблена мав слугувати, перш за все, суспільству і загальному поступу науки, а не приватним інтересам зацікавлених осіб. Його місія полягала у збереженні та розширенні галузі пізнання, що безпосередньо зумовить, на думку дослідника, суспільний прогрес. У даній концепції збережені гумбольдтівські принципи: пріоритетність дослідницької функції, дотримання ідеалів «чистої науки», безкорислива наукова діяльність, елітарність вищої освіти, заперечення необхідності здійснювати в Університеті професійної підготовки тощо. Проте, у той же час, на прикладі моделі Т. Веблена можна вперше в теорії Університету простежити вплив прагматизму на визначення цілей, цінностей та ідеалів вищої освіти, що засвідчує перехід до нового історичного типу Університету, в якому утилітарні та ліберальні цінності будуть поєднаними.

Модель А. Флекснера

У ХХ ст. науковці прийшли ще до одного важливого висновку – освіта зобов'язана реагувати на результати соціального розвитку, на нові явища в соціальному організмі. Перед Університетом було поставлено завдання розширити сферу свого впливу і активно включитися в суспільне життя (Е. Дюркгейм). Відповідна концепція Університету, була запропонована американським вченим А. Флекснером («Університети: американські, англійські, німецькі», 1930 р.).

У своїй моделі ідеального Університету дослідник намагався, як і Т. Веблен, зберегти гумбольдтівські ідеали і, у той же час, продемонструвати, що сучасний Університет змінює свої класичні засади і поступово стає багатофункціональним. Для А. Флекснера Університет – це активний центр дослідження та рефлексії. Він є дзеркалом для суспільства, що здатне впливати як на теперішнє, так і на майбутнє. Саме А. Флекснер вперше зробив акцент на необхідності подолання «суспільного відставання» (social lag) і розробки такої моделі Університету, яка була б орієнтована не просто на класичну спадщину минулого чи занурена у практичні потреби сьогодення, а стала основою такого Університету, в якому можуть сформуватися нові рушійні сили, які будуть здатні впливати на формування раціонального суспільства майбутнього.

Основними завданнями ідеального Університету, за А. Флекснером, стали:

а) проведення наукових досліджень і підготовка вчених. На його думку, в Університеті можуть культивуватися тільки «вчені професії», які пов'язані з науковими ідеалами та дослідженнями, які відзначаються об'єктивними, інтелектуальними та альтруїстичними цілями: «Університет не повинен давати ні середню, ні професійну, ні загальнодоступну освіту» [6]. Університетська вища освіта відтак була призначена для мислителів, експериментаторів, винахідників, вчителів, які досліджують феномени суспільного життя і намагалися зрозуміти їх. Відповідно другим завданням Університету є:

б) вивчення суспільних проблем з ціллю визначення способів їх вирішення. У цьому контексті Університет розглядається як місце, де суспільство може усвідомити себе, дослідити й осмислити. Головним завданням відтак стає пошук методології для суспільних наук. На думку А. Флекснера, Університет більше не має права відмежовуватися від світу, боячись втратити свою автентичність. І хоча, як зазначає дослідник, суспільні науки й повинні бути відокремленими від втручання бізнесу, політики, вони все ж періодично потребують контакту з ними. Адже, на думку А. Флекснера, університети, вивчаючи суспільні феномени, не можуть не хотіти сказати законодавчій владі, громадам, муніципальним органам чи торговим представництвам, що їм варто було б зробити у конкретному випадку щодо конкретних речей: «Я думаю вони можуть і повинні. Це питання про ідеали та організацію» [6]. У його моделі університетські вчені стають безкорисливим державним радниками-експертами. При цьому А. Флекснер застерігає, що Університет «не повинен бути флюгером, який відповідає за всі капризи загалу. Університети повинні давати суспільству час від часу, не те, що суспільство хоче, а те, що воно потребує» [6, с. 5]. Велику роль у цьому відіграє філософське осмислення, яке стає третім завданням:

в) філософське осмислення досягнень науки та техніки. Ідеальний Університет у концепції А. Флекснера постає як активний центр дослідження та рефлексії. Він зводить разом усі типи фундаментальних знань. Відтак інтенсивне вивчення суспільних феноменів і безперервна боротьба за те, щоб побачити їх у взаємозв'язках – це і є основною місією ідеального Університету.

Підводячи підсумок, варто зазначити, що ідеальний Університет А. Флекснера, як і Т. Веблен, був орієнтованим на еліту, а відтак заперечувалася його роль як центру професійної підготовки, що все більше суперечило наростаючій масовізації вищої американської освіти. У той же час, вперше саме у концепції А. Флекснера відбулося перетворення Університету на важливу інституцію, яка здійснює активну взаємодію із суспільством, впливаючи на нього і визначаючи вектори його розвитку, що засвідчило подолання ізоляціонізму Університету та орієнтацію на випереджаючу політику, які стали характерними ознаками нового посткласичного Університету.

Модель Р. Хатчінса

Наука у др. пол. XX ст. перебувала у складній ситуації. Замість ґрунту під ногами та цілісної картини світу вона почала слугувати іншим цілям: як зазначає Ж. Дерріда: «...стало неможливо відрізнити програми, які є «достойні» чи технічно вигідні для людства, від тих програм, які можуть стати руйнівними» [1, с. 253]. Світові війни переконливо довели, що нічим не обмежений науково-технічний прогрес приховує в собі тотальну загрозу всьому людському. Ці та деякі інші обставини зумовили руйнування ідеалів класичного Університету як Храму науки, що за В. Лепенізом, призвело до кризи його автопортрету та його самообґрунтування [1, с. 220]. Розчарування в науці полягало в тому, що вона спромоглася дати лише тисячі фрагментарних знань про світ, відтак не вдовольнивши ні жагу пізнання, ні потребу в особистій освіті. Спеціалізація призвела до того, що науковець обмежувався і замикався в дедалі вужчому полі інтелектуальної праці (Х. Ортега-і-Гассет). Як результат, він став схожим на фабричного робітника, який впродовж всього життя не робить нічого, окрім певного гвинта або ручки до інструментів або машин, досягаючи у своїй спеціалізації вражаючої віртуозності (Ф. Ніцше).

Ці суспільні настрої стали причиною появи моделей, в яких дослідницька функція перестала бути основною справою Університету (в європейському дискурсі – модель Х. Ортега-і-Гассета, в американському – Р. Хатчінса). Пріоритет в них надається освітній / культурній функції та загальнолюдським ідеалам.

Американський дослідник Р. Хатчінс прагнув подолати кризу Університету за рахунок повернення до ідеалів ліберальної освіти. Його модель дістала назву «чиказької» і була розроблена в США у 30-х рр. (теоретичне обґрунтування було здійснене у праці «Університет утопії», 1953 р.). Перш за все, Р. Хатчінс вважав помилковим уявлення про прогрес, який ототожнювався лише зі швидким технологічним і матеріальним розвитком та економічним процвітанням. На його думку, такі хибні погляди призвели до того, що інтелектуальні сили й енергія людства стали направлятися виключно на збільшення кількості матеріальних благ: «Люди люблять гроші і думають, що освіта є способом їх отримання. Вони не вірять у розвиток інтелекту заради самого інтелекту» [7]. Індустріалізація, як зазначає Р. Хатчінс, призвела до однобічного погляду на світ, адже єдине, що потрібно знати – це як взаємодіяти з технікою. Цінності ліберальної освіти у цьому контексті стають нікому не потрібними. В Університеті це зумовило зменшення годин для вільних мистецтв; переоцінку значення емпіричних наук; утвердження сервісної функції, що «змусило освіту слугувати будь-яким існуючим в суспільстві на даний момент рухам, якими б поверховими вони не були» [2, с. 171].

У своєму баченні ідеальної моделі Р. Хатчінс орієнтується на традицію, яка від Аристотеля до Дж. Ньюмена проголошувала головним завданням вищої освіти розвиток інтелекту, а основною функцією – освітню. Його «Університет утопії» – це не професійна вища школа і не дослідницький центр. Мислитель висунув парадоксальну тезу: нам потрібні спеціалізовані інститути та неспеціалізовані люди. На думку Р. Хатчінса, Університет, намагаючись відповідати ідеалу космосу наук, помилково прагнув охопити всі види спеціального знання і через це втратив власне історичне обличчя, адже сукупність знань про оточуючий світ постійно зростає і суттєво перевершує ті надбання людства, які існували, коли формувалася ідея всеохопності. Тому має бути введений «принцип економії».

Університет має готувати «неспеціалізованих людей», адже спеціалізація, на думку мислителя, забирає у вчених і студентів спільну мову та можливість філософської оцінки тієї справи, яку вони роблять разом. Тому в межах Університету, за Р. Хатчінсом, потрібно відмовитися від професійної підготовки і зробити його осередком інтелектуалів, здатних мислити філософськи. Різноманітні дослідження ж мають виконувати спеціальні організації, які будуть пов'язані з Університетом, але функціонуватимуть окремо. Їх завдання мають полягати у зборі інформації для університетів, у здійсненні професійної підготовки науковців на високому рівні, у пошуку шляхів вирішення актуальних суспільних проблем тощо (за своєю суттю, такі наукові інститути відповідають тим академіям, які були ідеалом для Т. Веблена).

Ці дослідницькі центри, на думку Р. Хатчінса, є єдиними інститутами, з яких

ми Університет може гармонійно взаємодіяти. Щодо індустріально-комерційного світу, то він сповідує власні прагматично орієнтовані ідеали. Через те, що існує невідповідність ціннісних орієнтацій та цільових установок між ним та академічним середовищем, Р. Хатчінс відстоює необхідність ізоляціонізму для університетської освіти, за рахунок якого буде досягнуто її самозбереження та самозаглиблення, що є важливими передумовами діяльності Університету.

Проаналізувавши дану концепцію, можна зазначити, що найбільш деструктивний вплив на Університет, на думку Р. Хатчінса, здійснюють індустріалізація, спеціалізація та антиінтелектуалізм. Їх наслідок – відчуженість від загальнокультурних цінностей, відчуженість між людьми. Тому, за своєю суттю, концепція дослідника – це спроба створити центр еталонного типу, незалежної інтелектуальної думки як високий приклад для американської нації, місія якого полягає у вияві філософських апріорних принципів, що керують соціальним та політичним світом, а також розвиток інтелекту для їх розуміння.

Підсумовуючи, варто зазначити, що Р. Хатчінс спробував по-своєму реанімувати модель Дж. Ньюмена, утверджуючи високі інтелектуальні цінності. Його заслуга полягає в тому, що він наголосив: кризу Університету як наукового центру супроводжує криза Університету як центру культури. На той час, у вже прагматично зорієнтованому академічному середовищі це була смілива спроба відстояти ідеали класичної ліберальної освіти. Проте ізоляційна політика спричинила банкрутство університету, який Р. Хатчінс очолював, що засвідчило непрактичність багатьох його ідей.

Модель К. Керра

У другій пол. XX ст. під впливом філософії прагматизму принцип, за яким отримане знання невіддільне від формування розуму і навіть самої особистості, застаріває і виходить із вжитку. Як зазначає Ж.-Ф. Ліотар, знання виробляється і буде вироблятися для того, щоб бути проданим, воно споживається і буде споживатися, щоб набути вартості в новому продукті, і в обох цих випадках, щоб бути обмінним. Воно перестає бути самоціллю [4]. Цим зумовлена поява сервісної функції Університету, який у другій половині XX ст. посів важливе місце у секторі надання освітніх послуг.

Модель, яка вперше втілила дані принципи, була запропонована американцем К. Керром у 1963 р. («Цілі Університету»). Дослідник сформував концепцію мультиверситету як великого університетського комплексу, багатоцільового інституту, у якому функціонують підсистеми адміністративного, навчального, дослідницького, професійного, обслуговуючого, комерційного, культурологічного та інших типів. Основне завдання такого Університету – поставити набуття знань на індустріальну основу. Так, вперше сервісна функція починає переважати над навчальною, освітньою та дослідницькою. Як зазначає Н. С. Ладижец, ідеальний Університет К. Керра мав готувати висококваліфікованих спеціалістів і водночас виробляти небачений досі продукт – «знання», в якому виявилися зацікавленими всі: промисловість, бізнес, сервісні структури, найрізноманітніші верстви населення [3, с. 56].

У концепції К. Керра, Університет є «плюралістичним в орієнтаціях на різні цілі, а не на одну, у володінні різними центрами влади, а не одним, у служінні різним клієнтам, а не одному» [8, с.136]. Уявляючи свій ідеальний Університет центральною інституцією в суспільстві, дослідник вбачає його місію у служінні окремому регіону, нації, суспільству в цілому.

Відтак вперше саме в концепції К. Керра була здійснена переорієнтація на практичну підготовку, освітній ідеалом стала успішна людина, яка приходить до Університету, щоб отримати освітні послуги. Змінив свій облік й університетський професор, який, окрім традиційних академічної та викладацької діяльності, став консультантом урядових агентств. Такий професор значно відрізнявся від флекснерівського радника-експерта, який безкорисливо допомагав державі та неурядовим організаціям. Реалії другої пол. XX ст. засвідчили, що вчені все частіше працювали за контрактом з промисловими та комерційними фірмами, реалізуючи при цьому не стільки інституційні, скільки власні інтереси. У концепції К. Керра можна простежити, як ідея свободи вибору у проведенні наукового дослідження змінилася ідеєю свободи вибору пріоритетів діяльності: «Федеральні гранти

та приватні контракти стали провідними факторами, що визначили статусні та дослідницькі позиції багатьох університетів» [3, с. 60].

Відтак, проаналізувавши основні американські моделі XX ст., встановлено, що вони поєднують ознаки класичних концепцій XIX ст. (В. фон Гумбольдта та Дж. Ньюмена) з новими завданнями та функціями, які виникли у зв'язку із загальною кризою науки, філософією прагматизму та взаємозв'язками між освітою, наукою та бізнесом. Відповідно в кін. XX ст. сформувався новий історичний тип Університету, який, осмислюється як:

- центр освітніх послуг, що здійснює свою діяльність відповідно законам економіки і вступає у тісні взаємозв'язки, як з державними, так і з приватними організаціями;

- центр суспільних трансформацій, що проголошує своєю місією служіння цивілізації, суспільству, нації, регіону, орієнтуючись як на загальнолюдські, так і на національні цінності;

- професійна вища школа, що на демократичних засадах забезпечує рівний доступ для всіх бажаючих та надає високоякісну фахову підготовку;

- дослідницький інститут, який слугує збереженню та накопиченню знань, загальному поступу науки та інноваційному розвитку.

Головним суб'єктом посткласичного Університету стає студент як основний споживач освітніх послуг, відповідно до потреб якого починає визначатися вся діяльність Університету.

Бібліографічні посилання

1. Антологія / упоряд. : М. Зубрицька, Н. Бабалик, З. Рибчинська; відп. ред. М. Зубрицька. – Львів : Літопис, 2002. – 304с.: іл.
2. Вебер М. Избранные произведения / М. Вебер ; [пер. с нем.; сост., общ. ред. и послесл. Ю. Н. Давыдова; предисл. П. П. Гайденко]. – М.: Прогресс, 1990. – 808 с. – (Социологич. мысль Запада).
3. Захаров И. В. Миссия университета в европейской культуре / И. В. Захаров, Е. С. Ляхович. – М., 1994. – 240 с.
4. Ладзынец Н. С. Университетское образование. Идеалы, цели, ценностные ориентации : моногр. / Н. С. Ладзынец. – Ижевск : Филиал изд-ва Нижегородского ун-та при УдГУ, 1992. – 236 с.
5. Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна [Електронний ресурс] / Жан-Франсуа Лиотар ; [пер. с фр. Н. А. Шматко]; – М. : Издательство «АЛТЕЙЯ», – Режим доступа: http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/liot/
6. Мак-нил У. Восхождение Запада: История человеческого сообщества / У. Мак-нил – К. : Ника-Центр ; М. : Старклайт, 2004. – 1064 с.:ил.
7. Соловьев А. А. Образование в контексте смены типов рациональности : дис. ...кандидата философ. наук: 09.00.11 / Соловьев Андрей Александрович. – Волгоград, 2009. – 155 с.
8. Flexner Abraham. Universities: American, English, German. – OXFORD UNIVERSITY PRESS, New-York, 1930.
9. Hutchins, Robert Maynard. Education For Freedom / Robert Maynard Hutchins. – 1943. – Chapter 2: The Aims of Education.
10. Kerr C. The uses of the university: With a "Postscript-1972". – N. Y.: Harper Torchbooks, 1972. – P. 136.

Кузьменко О. Н. Американские концептуальные модели Университета XX ст.: социально-философский анализ

Проаналізовано концептуальні моделі ідеального Університету американських дослідників: Т. Веблена, К. Керра, А. Флекснера, Р. Хатчинса; определено те характеристики класических моделей XIX в. (В. фон Гумбольдта и Дж. Ньюмена), которые легли в основание данных концепций; осмыслено новые задания, идеалы и ценности Университета XX в., которые были сформированы под влиянием общего кризиса науки, философии прагматизма и взаимосвязей между образованием, наукой и бизнесом; определено основные признаки нового исторического типа Университета, который в конце XX в. становится не только профессиональной высшей школой и исследовательским институтом, а и центром образовательных услуг и общественных трансформаций.

Ключевые слова: модель Университета, идеал образованности, миссия и задания Университета, новый исторический тип Университета.

Kuzmenko O. American conceptual models of the University in the XX c.: social and philosophical analysis

It is analyzed the theoretical models of the ideal University of the American researchers: A. Flexner,

R. Hutchins, C. Kerr, T. Veblen; it is distinguished the main tasks, ideals and values, that characterized these models.

T. Veblen's ideal University serves the society and provides general development of knowledge. It is research institute for the new social leaders. A. Flexner considers that the ideal University is an elitist research institute, which mission is to influence the society through analysis of the social problems and consulting of the state institutes and different organizations. R. Hutchins describes his ideal University as the center of culture and philosophical thinking. He doesn't observe the research as one of the most important tasks of the University. C. Kerr according to the new philosophy of pragmatism proposes the model of the multiversity which main function is to provide the educational service. In this conception, the student becomes the main user of the educational services and all functions and mission of the University become forming according to his need.

It is formed the features of the new historical tape of the University that is developing as:

- the center of the educational services, that acts according to the economical law and connects with the state and private institutes;
- the center of the social transformation which mission is to serve the civilization, society, nation, region and orients at the same time to the all human values and to the national ones;
- professional high school that provides for equal access for all persons interested and high quality professional training on the democratic basis;
- research institute, that provides keeping and growth of knowledge, improvement of the science and innovative development.

Key words: model of the University, ideal of the educated person, mission and tasks of the University, new historical type of the University.

Надійшла до редколегії: 28.03.2014

УДК 1 (091)

Ю.В. Макешина

Днепропетровский институт физической культуры и спорта

ЛИБЕРАЛЬНЫЙ ФЕМИНИЗМ И ПСИХОАНАЛИЗ: ОБЩЕСТВО VS. СЕМЬЯ.

Социокультурные, философские и психологические подходы для анализа материнства, которые демонстрируют представители феминизма в эпоху постмодернизма, позволяют поставить важные вопросы, которые выходят за рамки темы материнства и позволяют изучить проблемы общественных настроений и культурных изменений относительно данного явления. Однако, исполнение материнских функций женщиной по-прежнему является определяющей характеристикой социальной организации гендера и лежит в основе мужского доминирования. И либеральный феминизм, и феминистский психоанализ утверждают: материнский опыт дает основу для политического сопротивления патриархатному режимам.

Ключевые слова: либерализм, психоанализ, гендер, эпистемология, материнство, доминантность, гендерный конфликт, справедливость.

Постановка проблемы. В 1970-х годах XXв. философы-феминисты подвергли сомнениям либеральную веру в возможность равенства женщин и мужчин. Более того, Э. Джаггар, С. Хардинг, Дж. Скотт и др. исследователи также оспорили феминистскую эмпирическую методологию изучения неравенства и либеральные феминистские рецепты для его преодоления. Таким образом, постсовременная феминистская теория, предложив путь радикального феминизма (А. Дворкин, К. Миллет, Э. Спелман и др.), бросила вызов продолжительной исторической традиции либерального феминизма. В отличие от либералов радикальные феминисты не поддерживают идею стремления женщин к равенству с мужчинами, скорее, они прославляют уникальные женские добродетели, которые обесцениваются в патриархатных обществах.

Психоаналитическая теория также говорит о различиях между мужчинами и женщинами и предлагает «женские способы познания» (К. Джиллиган, С. Раддик, Н. Ноддингс). Все эти подходы так или иначе затрагивают важнейшие теоретические вопросы «оппозиционного мышления»: в данном случае, оппозиции «публичное-частное».

Исследования и публикации. Ученые утверждают, что современные феминистские теории развились на почве исторических традиций феминизма, которые уxo-

дят корнями в XVII и XVIII века и ассоциируются с такими именами, как Кристина Пизанская, Мэри Эстелл, Мэри Уоллстоункрафт, Мэри Монтану, Мария Эджворт и другие. Наказание за отказ следовать гендерным ролям было жестоким для женщин, ломающих процесс нормативности и регулирования того, кем должен стать человек в соответствии с гендерными требованиями, примером чего служит и «скандальная» слава М. Уоллстоункрафт, и не менее «скандальная» история брака леди Монтану [1, с.112]. В исторической перспективе, безусловно, представляется ключевым изучение тематики и приоритетов произведений женщин-писателей: можно утверждать, что в Англии, например, женская литература уже существовала в XVIIв., принимая во внимание значительные достижения М. Кавендиш, А. Финч, А. Бен. Вопреки распространенному мнению феминизм не возник с Мэри Уоллстоункрафт в XVIIIв. и не был специфически ориентирован на политическое равноправие женщин, хотя политические вопросы имплицитно обозначились с самого начала, действительно открыто привнесенные М. Уоллстоункрафт в 90-х годах XVIIIв. [2]. Но хотя первые провозглашенные требования женщин были направлены, скажем, не на избирательное право, но на освобождение от различного рода ограничений, налагаемых на них моралью и церковью, либеральный феминизм рассматривает вышеупомянутых «феминисток до феминизма» в качестве своих «матерей-учредительниц».

В данном контексте следует подчеркнуть: либеральный феминизм, начиная с Просвещения, глубоко укоренен в Модерне; это, бесспорно, модернистский феминизм, репрезентирующий рационалистский проект эмансипации, вдохновленный идеями французской революции и классически сформулированный Мэри Уоллстоункрафт в её «Защите прав женщины», доказывающей, что у женщины должен быть такой же шанс развивать свои рациональные способности, как и у мужчины.

В целом, либеральный феминизм – это мощная интеллектуальная традиция, которую нельзя недооценивать: большинство реформ, которые принесли пользу женщинам, могут быть приписаны именно либеральному феминизму. Как отмечается, либеральный феминизм в целом полагается на позитивистскую эпистемологию, типичную для аналитических и эмпирических традиций знания, которые зародились в Европе в XVII веке. Эти традиции знания основаны на утверждениях о существовании объективной реальности, независимой от нашего понимания и научно познаваемой беспристрастными наблюдателями, чьи ценности могут остаться за пределами их теоретических изысканий [3]. Либеральные феминистки утверждают, что «знание», поскольку оно не включает знание о женщинах, является предубежденным и необъективным; вместе с тем они верят, что эту проблему можно устранить, включив женщин в рамки существующего знания. Поэтому либерально настроенные феминистки утверждают, что проблема создания «лучшего знания» связана не с самим научным методом, а с его отклонениями от тех направлений, в рамках которых научные теории формировались и развивались [4]. Либеральные феминистки полагают, что препятствия к проявлению женщинами всех их рациональных способностей можно ликвидировать устранением правовых и других барьеров, не признающих за ними таких же прав и возможностей, как и за мужчинами.

Поскольку либеральная традиция, основываясь на концепции индивидуалистической человеческой природы, представляет людей в качестве отдельных рациональных агентов, либеральные феминистки утверждают, что дискриминация лишает женщин равных прав реализовывать свои рациональные интересы.

«Личное есть политическое» – принципиальный постулат феминистской критики либеральной дихотомии «публичное-частное». Исследователи комментируют значение этого принципа следующим образом: «Большинство феминисток девятнадцатого и начала двадцатого века не задавались вопросом о роли женщины в семье и не оспаривали особую женскую роль в ней. Таким образом, хотя они и боролись за то, чтобы уничтожить узаконенное подчинение жен и требовали равных прав для женщин в общественной сфере, в большинстве своем они допускали, что тесная связь женщин с домашней сферой и ответственность за неё являются естественными и неизбежными [5, с. 927].

Со времен Просвещения главная дилемма феминизма в своем основном виде

остається прежньої і не решеної: 1) існувати з чоловіками на ліберальному шляху до рівності; 2) йти проти чоловіків по радикальному сепаратистському шляху. Останнє знашло відображення в відомих роботах по «гендерній різниці», оказавших значительне вплив на емпірично налаштованих дослідницького гендера. В цілому, суперечливість позиції, визнаючої «двійну роль» жінок, прослідковується во багатьох роботах «другої хвилі» фемінізму.

Цілі статті пов'язані з розглядом феномена материнства в межах неklasического і посткласического дискурсів, в цілому, і в теоріях постфемінізму, в частині. В статті передбачається аналіз феномена материнства як одного з ключових феноменів приватної сфери в опозиції «публічне-приватне» в руслі подолання модерністського уявлення про ліберальний фемінізм і психоаналіз.

Ліберальний фемінізм і психоаналіз як відображення опозиції «публічне-приватне».

Возможно, сьогодні найбільш складним для учених-феміністок є пошук збалансованої позиції в відношенні того, як урахувати і оцінити досвід жінок і при цьому не відтворити соціально окрашені гендерні ролі. Багато дослідницького гендера є послідовницями К. Джилліган, С. Раддик, Н. Чодоріу і інших феміністок, чия моральна аргументація оказується для них особливо важливою. Вищеозначені дослідницького гендера пишуть, що, оглядаючись на недавнє ще минуле, можна побачити, як змінилась роль жінки в виробництві і відтворенні, як змінилась і сама сім'я, і роль жінки в ній. Тоді не менш виконання материнських функцій жінкою по-прежнему є визначаючою характеристикою соціальної організації гендера і, як стверджують учени-феміністки, лежить в основі відтворення чоловічого домінування (М. Розальдо, Ш. Ортнер, Н. Чодоріу). Чоловік теж бере участь в справах сім'ї, але його переважне місце – в публічній сфері. Дослідники підкреслюють: всі системи «пол/гендер» контролюють пол, гендер і дітей. Полове розподіл праці, при якому жінка виконує материнські функції, впливає найбільш значущим чином на формування дітей [6, с. 17]. Більш того, відтворення материнства, тобто материнського поведінки і стану, починається з відносин мати-дитина на самому ранньому етапі дитячого розвитку. Психоаналітики підкреслюють важливе значення раннього відношення дитини до того, хто за нею доглядає [6, с. 72]. Н. Чодоріу стверджує: гендерні відмінності в моральних судженнях коріняться в дитячому розвитку, особливо в різних відносинах, що складаються у хлопчиків і дівчаток з їх першим вихователем – матір'ю.

Опираючись на дослідження в області моралі, починаючи з З. Фрейда до Л. Колберга, К. Джилліган в своїй відомій роботі по психологічній теорії і розвитку жінок оскаржила заявлення про те, що жінки досягають невисокого рівня морального розвитку, при якому доброта асоціюється з оказанням допомоги і угодженням іншим. Довольно цікаво, зауважує К. Джилліган, що ті якості, які традиційно характеризують «доброту жінок», оказались саме ті, за які жінок вважають морально недорозвиненими [7]. Абстрактні правила, які визначають моральні судження чоловіків, пише К. Джилліган, відображають завершення становлення чоловічої особистості через радикальне відокремлення від матері і підтримку жорстких меж свого еґо. Ситуативні принципи, визначають моральні судження жінок, відображають етап розвитку жіночої особистості через значно менш радикальні форми відокремлення від матері і підтримки емпатических відносин з іншими.

С. Раддик стверджує в своїй роботі «Материнське мислення», що материнський досвід жінки дає основу для політичного опору авторитарним режимам, і наполягає на тому, що роль жінок в підтримці життя представляє собою життєво важливу модель громадянського участя [8].

Як зауважується, не всі феміністки повністю погоджені з моделлю «матеріалістського мислення», деякі з них відносяться до цієї моделі дуже скептично. «Мейнстрім» феміністських дискусій шев в руслі критики скептицизму деяких учених в відношенні будь-яких зусиль переглянути традиційну роль

женщин в семье. В то же время бесспорным представляется утверждение: мы рассуждаем о материнстве в «эпоху выбора» [8], мы размышляем о семье в контексте трансформирующейся экономической и политической реальности. «Выбор» работает идеологически, риторически, политически с одной общей целью: усилить партикулярное понимание особенностей культурных изменений.

Материнство как философский, социальный, политический концепт связан с множеством аспектов нашего общества, поскольку именно материнство полагается главной характеристикой половой/гендерной системы. И, как указывают исследовательницы гендера, анализ материнства невозможен вне психоаналитической теории. Например: то, что женщины обращаются к детям для заполнения «треугольника отношений» или для воссоздания единства матери и ребенка, означает, что материнство инвестируется конфликтной, амбивалентной, но мощной потребностью матери в её собственной матери. То, что женщины обращаются к детям для удовлетворения тех эмоциональных желаний, на которые не ответили мужчины, означает, что мать ожидает от ребенка того, что можно ожидать только от другого взрослого человека, и т.д. Безусловно, психологи и психоаналитики рассматривают проблемы, которые, как представляется, не менее важны, чем анализ полового разделения труда или гендерного неравенства.

Обращаясь к гендерным отношениям в семье – отношениям между родителями и детьми, ученые замечают, что гендерные роли матери и отца по отношению к детям существенно различаются в стилях поведения матери и отца, различиях стиля поведения по отношению к сыну или дочери, демонстрации в поведении гендерно-типичных черт своего пола (Э. Маккоби).

Различия между женщинами и мужчинами обнаруживаются в использовании инструментального (мужчины) или экспрессивного (женщины) лидерского стиля (здесь необходимо вспомнить теорию половых поведенческих стилей Т. Парсонса и Р. Бейлза), в степени грубого физического взаимодействия, в различной чувствительности к проявлению эмоций у детей, в проявлении либо взаимности, либо властной асертивности при предъявлении требований, в конфронтации и дисциплине, в обучении и информировании детей [9, с. 320].

Ученые указывают: если мужчины превосходят женщин по проявлению прямой физической агрессии, то женщины – по скрытой вербальной агрессии. Отмечается, что хотя в исследованиях было установлено превосходство мужчин над женщинами по доминантности и асертивности, девочки и женщины тем не менее не являются более «подчиненным» полом, проявляя контрдоминантность. И такое сочетание личностных черт у мужчин и женщин может вести к гендерным конфликтам, в том числе – в семье. Мальчики и девочки прибегают к разным манипулятивным стратегиям (макиавеллизм): первые используют прямое принуждение, вторые действуют более тонко. Большая эмоциональность женщин, связанная с одним из наиболее устойчивых и распространенных гендерных стереотипов, также может ассоциироваться с конфликтогенностью. Однако в исследованиях было установлено, что «мужские» гнев, агрессия и презрение, так же как и «женские» печаль, страх и тревога, могут одинаково осложнять взаимопонимание между полами в конфликтной ситуации как в семье, так и в социуме [9, с. 326]. Предпочитаемые способы разрешения конфликта также, как отмечается, гендерно маркированы. Женщины выбирают те стратегии, которые способствуют сохранению существующих взаимоотношений, а не достижению личных целей (сделку, компромисс, уменьшение враждебности). Мужчины же используют давление и стараются доминировать над партнером, чтобы добиться своего (С. Кросс, Л. Мэдсон и др.). Замечается, что в этом плане мужчины и женщины оказались похожими на представителей соответственно восточной коллективистской и западной индивидуалистической культур. Американские психологи С. Кросс и Л. Мэдсон объясняют эти данные наличием различных «Я»-концепций у женщин и мужчин: у первых она «взаимозависимая», у последних «независимая», когда взаимоотношения с другими людьми служат лишь средством к достижению индивидуалистических целей.

Гендерные отношения супругов в процессе выполнения ими родительских ролей

зависят от того, какой стратегии они придерживаются. В исследованиях было установлено, что отцы в два раза чаще поддерживают мать, чем наоборот. Возможно, это связано с тем, что супруг считает, что она более компетентна и делает все правильно. Существуют и другие стратегии взаимодействия супругов при воспитании детей, например: отец использует ребенка, чтобы показать свою власть и превосходство над женой; мать тайком разрушает влияние отца на ребенка; родители имеют в виду разные цели при воздействии на ребенка [9, с. 324]. Эти разные стратегии порождают различные типы гендерных отношений как между супругами, так и между родителями и детьми.

Подобные гендерные исследования в конце XX в. стали широко использоваться в подходах к анализу политических или стратегических проблем. Сегодня феминистская критика политического реализма, государства, дискурса, национальной безопасности является важной составляющей гендерного анализа (Дж. Э. Тикнер и др.). К. Джиллиган полагает, что у женщин и мужчин существуют разное понимание нравственности и разные способы её обоснования. По известной шкале Л. Кольберга женщины редко достигают шестой или высшей стадии связи с универсальными абстрактными принципами справедливости, но скорее являются примером третьей стадии – нравственного удовлетворения, выраженного в терминах межличностных соглашений, доставляющих удовольствие их участникам [10, с. 55]. Вопреки Л. Кольбергу К. Джиллиган утверждает, что у женщин не менее развито чувство справедливости, чем у мужчин. Нравственный выбор у женщин производится не на основе универсальных этических установок, но проистекает из альтернатив, возникающих в конкретных контекстах.

Выводы. Психоаналитический феминизм подвержен критике за свой эссенциализм, за представления о женщинах «вообще» как о категории, не дифференцируемой во времени или в рамках принадлежности к определенному классу, расе, этносу, культуре. Нельзя не отметить, что, выделяя и подчеркивая «женские» качества, можно скорее увековечить, чем преодолеть маргинализацию женщин. Тем не менее этот подход предложил точки зрения, которые затем были усовершенствованы и включены в другие, в том числе и постлиберальные, подходы (например, вербальная доминантность и асептивность, явная и скрытая агрессия, манипулятивные стратегии и т.д.). Представляется очевидным, что хотя определения фемининности и маскулинности как форм гендерных отношений вариативны в различных культурах, они почти всегда не сбалансированы. Несмотря на то, что гендер часто рассматривают в связи с семьей и домашним хозяйством, исследователи постлиберальной ориентации (Дж. Скотт, Дж. Флекс, С. Хардинг) доказывают, что он вырабатывается в структурах экономики и политики посредством различных институциональных структур, которые обладают эффектом «натурализации» женщин.

Новейшие феминистские работы, которые рассматривают проблемы семьи, культуры, расы и класса, все больше подчеркивают отношения гендера и власти [11]: гендер в структурном смысле выступает как непосредственный способ обозначения отношения к власти не только в публичной, но и в частной сфере.

Библиографические ссылки

1. Власова Т.И. Формирование гендерных стереотипов в западноевропейской философии / Т.И. Власова. – К.: Генеза, 2006. – 296с.
2. Wollstonecraft M. A Vindication of the Rights of Woman / M. Wollstonecraft. – L.: Penguin, 1975. – 340p.
3. Пшинько А.Н. Познание и рациональность в культуре постмодерна / А.Н. Пшинько, Т.И. Власова. – Дн-вск: Изд-во Маковецкий, 2012. – 152с.
4. Женщины, познание и реальность. – М.: РОССПЭН, 2005. – 440с.
5. Оукин С.М. Гендер: публичное и приватное / С.М. Оукин // Гендерная реконструкция политических систем. – СПб.: Алетейя, 2004. – С. 920–945.
6. Чодороу Н. Воспроизводство материнства / Н. Чодороу. – М.: РОССПЭН, 2006. – 496с.
7. Jilligan C. In a Different Voice: Psychological Theory and Women's Development / C. Jilligan. – Harvard University Press, 1993. – 216p.
8. Contemplating Maternity in an Era of Choice / ed. S. Hayden. – N. Y.: Lexington Books, 2010. – 356p.
9. Бендас Т.В. Гендерная психология / Т.В. Бендас. – СПб.: Питер, 2005. – 431с.

10. Тикнер Дж. Э. Мировая политика с гендерных позиций / Дж. Э. Тикнер. – М. : Культурная революция, 2006. – 336с.

11. Журнал исследований социальной политики. – Т. 10. – № 3, 2012. – 430с.

Макешина Ю.В. Ліберальний фемінізм і психоаналіз: суспільство VS. сім'я.

Соціокультурні, філософські і психологічні підходи до аналізу материнства, що демонструють представники фемінізму в епоху постмодернізму, дозволяють ставити важливі питання, які виходять за межі теми материнства і дозволяють вивчити проблеми суспільних настроїв і культурних змін щодо даного явища. Однак, виконання материнських функцій жінкою як і раніше є визначальною характеристикою соціальної організації гендера і підлягає основі чоловічого домінування. І ліберальний фемінізм, і феміністський психоаналіз стверджують: материнський досвід дає основу для політичного спротиву патріархального режиму.

Ключові слова: лібералізм, психоаналіз, гендер, епістемологія, материнство, домінантність, гендерний конфлікт, справедливість.

Mackeshina J. Liberal feminism and psychoanalysis: society VS. family.

Feminism's position in the current gender studies highlights the artificially constructed debate between «liberal feminism» and «feminist psycho-analysis». In a way this debate has served to divide liberal (modernist) feminism from radical (postmodern) feminism.

Liberal feminism is a rationalistic project of emancipation, classically formulated by M. Wollstonecraft's «Vindication of the Rights of Woman» in 1792. Wollstonecraft and her followers claimed that the rights of men could be extended to women without causing large-scale disruption of the existing social institutions. Feminism since Wollstonecraft has faced the dilemma that is still unresolved: either coexist with men on the liberal route to egalitarianism or come out against men on a radical separatist route. It is necessary to stress that liberal feminism is a mighty intellectual traditions and a lot of positive gender reforms have been possible thanks to it. «The body», the psychoanalyst approach to gender is usually taken as irrelevant to liberalism in particular and philosophy, in general. In reaction to this idea feminists have begun to explore embodiment as a relevant site of difference between the sexes along with Lacan feminist thought (Kristeva, Ruddich, Chodorow). Gender research has included an orientation of ethical thinking towards an ethics grounded in maternal thinking (Ruddich), and directed towards an ethics of care (Jilligan). One of the principal elements of this orientation is the emphasis on our caring connection with others and against the liberal ideal of the rationalistic Cartesian thinker. The important issue in this agenda is the idea that the networks that constitute our relations both in the public and in the private spheres constitute our identities, and taking seriously our responsibility to others (maternal responsibility is of paramount significance here) thus also contributes to the very notions of our identities. C. Jilligan claims that men and women have different understanding of justice. According to L. Kohlberg's scale of moral development women do not as a rule achieve the sixth stage of the connection with the universal abstract principles of justice. Jilligan proves that women have the development sense of justice; she adds that Kohlberg's definition of the stages of moral development is biased toward the «conventions of logic». Jilligan's work alongside with the research of Ruddich, Noddings and others, contested the ground of debates over biological and psychological essentialism, the exclusionary politics of feminist theory included. The psychoanalytical approaches have been criticised mainly for their neglect of the important interrelation of race, class, sexuality and gender. Now the demand is evident both for the liberal feminism and feminist psychoanalysis: we need to balance feminist demands for equality with a recognition of differences not only between the sexes but also among women who are differently raced and classed.

Key words: liberalism, psychoanalysis, gender, epistemology, maternity, dominance, gender conflict, justice.

Надійшла до редколегії: 26.03.2014

УДК 130.2

В. С. Микольченко

Криворізький національний університет

ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ ЯК ПІДҐРУНТЯ ВИБОРУ МІЖ VITA MINIMA TA VITA HEROICA

Досліджується особливість менталітету українців як основного підґрунтя формування феномену національного героїзму. Спираючись на дослідження О. Кульчицького, проведено аналіз розвитку героїчної особистості від *vita minima* до *vita heroica*. Зроблена спроба вироблення позитивного бачення героїзму у вітчизняному соціокультурному просторі.

Ключові слова: героїзм, герой, героїчне, феномен героїзму.

Кожен народ має свою історію, яка сприяє дотриманню національної ідентичності через збереження і відтворення культурних, ментальних, психологічних основ. Історія становлення та розвитку української нації складна й неоднозначна: українці переживали соціальний, політичний тиск, що призвело до формування своєрідних психічних та духовних якостей українців, формування виняткового менталітету. Останнє є історично зумовлений феномен, який характеризує певну людську спільноту (за етнічним походженням, політичними поглядами, територіальним розташуванням) і розкриває особливості її мислення, спілкування й поведінки людей у певних умовах [1, с. 197]. Українці мають свою особливу й неповторну ментальність, яка формувалася під впливом тиску тагноблення народу.

За визначенням В. Храмової, ментальність – це спільне «психологічне оснащення» представників певної культури, що дає змогу хаотичний потік різноманітних вражень інтегрувати свідомістю в річище певного світобачення [2, с. 5]. Саме збереження генетичного коду нації, розуміння закономірностей розвитку культури, суспільної моралі й лежить в основі ментальності.

Ментальність українців формувалася не лише під впливом істотисторичних чинників, значний внесок у її розвиток та становлення зробили представники української філософської думки: Г. Сковорода, П. Юркевич, Т. Шевченко, П. Куліш, М. Костомаров, О. Кульчицький тощо.

Представники української філософської думки по-різному підходили до розуміння й усвідомлення національної ментальності. Перша спроба дослідити характер української ментальності здійснена у праці М. Костомарова «Дві руські народності», у якій пізнання ментальності відбувається в результаті заглиблення в історію буття нації. Таке заглиблення дало змогу поєднати романтичне світоосягнення з ідеями християнства при визначенні особливостей національного менталітету українців.

У творі «Нариси з історії філософії на Україні» Д. Чижевський обґрунтовував три основні напрямки визначення психологічного типу народу: дослідження народної творчості; характеристика найяскравіших, найвиразніших історичних епох, які пережив окремих народ; характеристика найвидатніших представників певного народу [3, с. 16]. Філософ вважав, що жоден із наведених факторів не може мати пріоритету, лише разом вони можуть відтворювати картину української ментальності.

Менталітет виступає важливою складовою національної ідентифікації, на що звернули увагу представники діаспорної філософії. Передусім це зумовлено тим, що вони не перебували під тиском тоталітарної системи, що, на нашу думку, й зробило їх погляди незаангажованими. Серед характерних рис менталітету українців потрібно підкреслити сильно розвинену емоційно-чуттєву рису, кордоцентричність, сентиментальність, чуттєвість, толерантність.

Дослідження ментальності в українській соціальній філософії обумовлене необхідністю формування соціально-психологічного підґрунтя духовного самовизначення, національної самосвідомості українців [4, с. 176]. Визначення ментальності як основного чинника відображення та формування національної самосвідомості українців сформовано в працях А. Бичко, В. Горського, О. Киричука, М. Поповича, В. Храмова, В. Шинкарука тощо. Характерною особливістю становлення рис українського менталітету є чітко виражена автохтонність і формування способу життя відповідно до місцевого ландшафту. У ході досліджень О. Киричуком було виділено чотири системотворчі ознаки ментальності українського народу, що яскраво виражені у творчості філософів епохи романтизму:

Інтровертивність вищих психічних функцій у сприйнятті дійсності через звернення насамперед до внутрішнього світу і його проблем. Перевага особистого над суспільним характеризує українців як егоцентристів та має негативний вплив на розвиток нації в цілому. Індивідуалізм українця спрямований на побутові питання, на відміну від індивідуалізму європейця, котрий направлений на вирішення суспільно-політичних справ. Саме цей фактор пояснює дуже низьку соціальну

активність української нації та кожного її представника.

Кордоцентричність українців характеризує їх як люблячих, чутливих і сентиментальних.

Індивідуалізм призводить до постійного прагнення індивідуальної свободи і відсторонення від державних цінностей. Така риса українського менталітету завжди робить неможливим формування загальнодержавних цілей та ідей, спричиняла дезорганізованість української нації. Індивідуалізм призводить українців до суперечок і розколів, заважає згуртуванню народу навколо спільної мети.

Переважа емоційної і чуттєвої складової української ментальності над волею та інтелектом, першість морального буття перед інтелектуальним по відношенню до екзистенційного значення [5, с. 11]. Ідея первинності емоційної складової ментальності українців підтримується й іншими представників української філософської думки (П. Юркевич, Д. Чижевський).

Українські мислителі (В. Липинський, Д. Чижевський, М. Грушевський, О. Рудакевич, А. Бичко, Н. Хамітов) зазначають, що головними особливостями української ментальності є інтроверсивність вищих психічних функцій у сприйнятті світу, зосередженість людини на фактах і проблемах внутрішнього, особистісно-індивідуального світу; кордо центричність, що проявляється в сентименталізмі, чутливості, любові до природи, антеїзмі, естетизмі народного життя, культуро творчості, перевазі емоційного, почуттєвого над волею та інтелектом, морально-го буття над інтелектуальним. Однак українцям бракує ясних цілей, достатньої стійкості, дисципліни й організації [4, с. 178].

Яскравим прикладом інтровертивності українців є життя відомих українських філософів, письменників – Г. Сковороди, М. Гоголя, Т. Шевченка, М. Максимовича, П. Куліша, які були схильними до духовного усамітнення, пропагували право людини на власний етичний шлях.

Основи українського індивідуалізму закладені в національних традиціях рівності та відсутності «старшинства» (рівність усіх синів у питаннях розподілу майна в українській родині, також практично відсутня гендерна нерівність). Постійне перебування нашого народу в колоніальному стані й нав'язування українцям комплексу «меншовартості» також вплинули на проявлення особливих індивідуальних рис українців.

Останньою системною ознакою української ментальності є емоційно-чуттєва складова, яка ввібрала в себе попередні характеристики та пов'язана з намаганням використати архетип Матері-Землі у свідомості нації. Д. Чижевський називає її «... бездумною рисою психічного складу українця поряд із сентименталізмом, чутливістю, ліризмом» [3, с. 17]. Адже відомо, що з давніх-давен українці позиціонуються як нація хліборобів, селян, що щільно пов'язує кожного члена національної спільноти з землею. Саме тому в складні часи українцям притаманна «повернення до землі», природи, яка завжди асоціювалася з емоційним, чуттєвим началом.

Розглядаючи ментальність українського народу О. Кульчицький визначає шість чинників, які впливають на формування менталітету українця: расові, геопсихічні, історичні, соціологічні, культуроморфні та глибинно-психічні. Звичайно, всі перелічені чинники тільки в сукупності можуть відтворити «етнопсихе українського етнотипу» [6, с. 67].

За расового розподілення, на думку Кульчицького, українці поділяються на динарську та остійську (східну) раси. Представники саме першої раси (динарської) і наділені геройськими якостями. Їх філософ відносить до типу «козака-героя». Інша раса (остійська) схильна до чуттєвого світосприйняття. Поеднуються ці дві риси у своїй релігійності, доповнюючи одна одну у повсякденному житті й формуючи загальний портрет українця, хоча подальший духовний розвиток їх різний.

Територію України О. Кульчицький поділяє на чотири пояси: південний (степовий), середній (смуга лісостепу), північний (низовий) та гірський, які теж певним чином впливають на розвиток українців. Незаперечним є той факт, що природа, яка оточує людину з дитинства, клімат, особливості рельєфу беруть активну участь у формуванні характеру особистості, її світогляду та внутрішніх якостей.

Геопсихічний вплив півдня, завдяки своїм більш складним кліматичним умовам, сприяє постійній боротьбі за існування; більш вигідні умови сприяють формуванню песимістичного світогляду. Південні степи формують у людини відчуття безмежності, що дає змогу як рухатись до недосяжного, так і рухатись у нікуди. У смузї лісостепу кліматичні і ландшафтні умови поліпшуються, що призводить до оптимізації світогляду. Інколи такі позитивні умови існування призводять до безтурботності, м'якості, поступливості чужому тиску. Четвертий тип геопсихологічного поясу – гірський, він є характерним для кордонів нашої держави та впливає на особливості менталітету вузької спільноти, а не усієї нації.

В усі часи образ рідного краю сприяв єднанню нації через спільний материнський ґрунт, землю предків. Знавець українського менталітету Г. Липинський уважав, що земля як етнічне підґрунтя має особливу енергетику, котра впливає на долю та індивідуальність народу. Саме тому архетип землі в українському менталітеті сформував аграрно-виробничий, соціально-історичний та духовно-культурний атрибути національного життя, звичаїв та обрядів, утілював передчуття українців. Цей архетип проходить крізь увесь масив історії української духовності, від язичницьких обрядів землеробства, через християнські цінності та козацькі ідеали вільного хутора, до наукових розробок сучасності [7, с. 277].

Одним із найголовніших елементів, що впливає на формування української ментальності, на думку О. Кульчицького, є історичний фактор. Філософ робить наголос на «межовість» положення України, що формує особливості менталітету нації. З першого погляду на географічну мапу видно, що наша держава знаходиться між західним і східним світами, виконуючи роль певного буфера. І тому не дивним є те, що й ментальність українця увібрала в себе все найкраще та адаптувала його до нашої дійсності. Про це свідчить толерантне ставлення до різних релігій, поєднання психічних функцій як заходу, так і сходу – розуму, волі та чуттєвої складової. Ще з трипільської культури українці перейняли культ землі, яку вони підносили та наділяли божественними якостями.

Аналізуючи погляди мислителя, бачимо, що українська ментальність являє собою симбіоз із різних світових культур. Звертаючись до геополітичного положення України, мислитель говорить про складності існування нації – постійні страждання, загрозу смерті, життя «на межі можливого». Такі умови, на думку Кульчицького, призводять до відходу особистого щастя на другий план та перехід до вищого екзистенційного буття, де на перший план виходить ідея, ідеал. Індивід такої формації керується поняттями волі, честі, віри, героїки. Такий стиль життя визначається філософом як «*Vita heroïka*» і яскраво проявляється на українській землі в добу козаччини. Протистоїть героїчному стилю життя «*Vita minima*» – стиль, що вводить людину у анабіотичний стан і допомагає дочекатись кращих історичних часів.

Історичні умови, у яких перебували й перебувають українці, дуже активно впливають на розвиток національної ментальності. Постійна боротьба між Сходом і Заходом робить ще більший акцент на межовому положенні України та спонукає націю адаптуватися до таких обставин на всіх рівнях: духовному, ментальному, соціальному тощо. Така ситуація призводить до виникнення дружинницького, а з часом і лицарсько-козацького типу людини, яка культивує в собі ідеали свободи, честі, героїзму.

Історично склалося так, що Україна й українці зазнавали простійного політичного і соціального тиску, що поступово призвело до втрати самоусвідомлення, чіткої національної позиції. Хоча такі процеси не зменшують прояви «*vita heroïka*» в усі часи становлення української державності.

Отже, спираючись на погляди О. Кульчицького, ми з'ясували, що слабкість персональної надбудови психіки українця є відносною і сприятливою до внутрішніх і зовнішніх чинників. Зміцнення цієї надбудови є можливим лише за умови активізації соціально-політичної поведінки нації, подолання «комплексу меншовартості» та розвитку могутніх внутрішніх ресурсів («*vita heroïka*»), які закладені в душі українців.

Якщо ми поглянемо на феномен героїзму не з точки зору суспільно-філософського

значення, а безпосередньо з точки зору особистісного відношення людини до світу, суспільства, до себе, то побачимо, що героїзм формується передусім під впливом суто індивідуальних життєвих настанов. Потрібно зазначити, що здатність до здійснення героїчних вчинків має лише внутрішньо вільна людина, здатна до особистісного самовияву. «*Vita heroica*» – це духовний життєвий ідеал людини, змістом якого є її ціннісна «хтоїність», що забезпечує можливість суверенності, конститує творчу активність особистості у виборі життєвої позиції, можливість створення автономного життєвого світу [8, с. 151].

І дійсно, героїчними якостями наділені особливі люди: «... Я не хочу розчинитися у всіх і всьому, я хочу бути особливим. Таке моє бажання є моєю власністю й означатиме, що я вимагатиму від себе більшого, ніж потребується від іншого тому, що бажання бути особливим не задовольняється тим, що є в собі і для себе сушим» [9, с. 204]. Бажання бути особливим на засадах людяності й гуманності є актуальним у сучасному світі, у якому відбувається зміна цінностей. Сьогодні більшість людей знаходяться у стані «*vita minima*», живучи без будь-яких життєвих сенсів одним днем. І лише усвідомлення й служіння вищим формам буття виводить людину на вищу форму життєвої активності – «*vita heroica*», яка проявляється не лише в екстремальних ситуаціях, а й у повсякденному житті, де необхідним є опанування себе та збереження індивідуальності.

Герої складають основу суспільства, а процеси дегероїзації, які характерні для сучасного українського суспільства, є небезпечними та перетворюють народ на масу. Тенденції розвитку сучасного соціуму спрямовані на зневагу до людської честі та гідності, що призводить до приниження здобутків минулих поколінь та возвеличення героїв. Зневагу до таких суспільних змін висловлював ще Гегель: «... Для лакеїв за своєю психологією не існує героїв не тому, що вони не герої, а тому, що самі вони лакеї» [9, с. 169].

У сучасному українському суспільстві існує два кардинально різні образи героїв: герой «радянського формату» та герой-десидент. У цьому й полягає проблема: відсутність загальноприйнятих критеріїв героїзму для всіх українців призводить до розколу нації й втрати життєвих ідеалів наступними поколіннями. Потрібно звернути увагу на думку М. Вебера, яка останнім часом активно насаджується суспільству, про те, що життєва героїка має – це всього лише сприйняття харизматичності вождя, партії у вигляді «героїчності» віри в доцільно сформовані ним правила людського співжиття, за допомогою яких можлива мобілізація власних зусиль на підтримку мужніх дій та помислів харизматичного лідера [10, с. 680]. З такою думкою складно погодитись, бо життєва героїка особистості полягає не лише в підтримці харизматичного лідера, а й у власному виборі життєвих пріоритетів та поведінки. Людське життя багатоманітне і не може бути виключно героїчним або навпаки. В різні періоди життя особистість змінює жертвну самовіддачу на втрату чіткої визначеності мотивів поведінки, яка долається героїчним зусиллям волі. Таке явище Вебер називає «героїчним песимізмом».

Отже, бачимо, що поняття «*vita heroica*» та «*vita minima*» тісно пов'язані між собою, і лише життєві обставини можуть посприяти різкому стрибку від повсякденності та спокою до рішучості та героїзму. Саме тому поняття «*vita heroica*» – це не просто загальноприйняте уявлення про мужність як спроможність людського самовиявлення. Це життєво-культурна ланка, що сполучає віки, пов'язує покоління, це таке соціокультурне підґрунтя, завдяки якому існує сьогодення й готується поява наступного дня [8, с. 159-160].

Таким чином на формування менталітету українців вплинула не лише особливість історичного розвитку нації, а й географічне положення, землеробська традиція. Саме довготривала відсутність в українців власної держави, що унеможливлювало поширення своєї культури, мови, традицій та цінностей, сприяла формуванню менталітету українського народу. Врахування особливостей менталітету українців є необхідною складовою для вироблення стратегії формування позитивного бачення героїзму у вітчизняному соціокультурному просторі.

Бібліографічні посилання

1. Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ ст. / В. Іваненко, В. Корнієнко ; [пер. з англ.]. – К., 1997. – 423 с.
2. Храмова В. До проблеми української ментальності / В. Храмова // Українська душа. – К. : МП «Фенікс», 1992. – 128с.
3. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні / Д. Чижевський // Філософські твори у 4-х томах. – К. : Смолоскип, 2005. – Т.2. – 472с.
4. Цимбал Т.В. Феномен еміграції: досвід філософської рефлексії / Т.В. Цимбал. – К., Кр. Р. : Видвничий дім, 2012. – 396с.
5. Киричук О. В. Ментальність: сутність, функції, генеза / О. В. Киричук // Тези доповідей та матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. «Ментальність. Духовність. Саморозвиток особистості». – Ч. І, Розд. І. - Київ-Луцьк, 1994. – С. 7–20.
6. Чикаленко-Келлер Г. Спогади / Г. Чикаленко-Келлер. – К. : «Темпора», 2003. – 547с.
7. Пономарьова І. С. Походження і сутність героїчного / І. С. Пономарьова // Етика та естетика : міжвідом. наук. зб. – 1968. – Вип. 4. – С. 139–144.
8. Попович М.В. Проблеми теорії ментальності / М.В. Попович. – К. : Наукова думка, 2006. – 402с.
9. Хорольська Т.А. Роздуми про героїчне як життєвий ідеал людського екзистування в контексті світової та вітчизняної філософської думки / Т.А. Хорольська // Вісник Дон ДУЕТ. – Серія «Гуманітарні науки». – 1999. – С. 56–69.
10. Гегель Г.В.Ф. Философия права / Г.В.Ф. Гегель. – М. : Мысль, 1991. – 524с.
11. Вебер М. Политика как призвание и профессия. Избранные произведения. – М. : Прогресс, 1990. – 824с.

Микольченко В.С. Особенности украинской ментальности как основа выбора между *vita minima* и *vita heroica*

Исследуется особенность менталитета украинцев как особенной почвы для формирования феномена национального героизма. Опираясь на исследования А. Кульчицкого, проведен анализ развития героической личности от *vita minima* до *vita heroica*. Сделана попытка выработки позитивного видения героизма в отечественном социокультурном пространстве.

Ключевые слова: героизм, герой, героическая личность, феномен героизма.

Mikolchenko V. Features of the Ukrainian mentality as the basis of the choice between *vita minima* and *vita heroica*

Explores the mentality of Ukrainians as a basis for formation of a phenomenon of national heroism. Every nation has its own history, which promotes respect for the national identity through the preservation and restoration of cultural, mental, psychological fundamentals. The history of formation and development of the Ukrainian nation is complex and ambiguous: Ukrainians experienced social, political pressure, which led to the formation of the common mental and spiritual qualities of Ukrainians, forming a sort of mentality. Drawing on research A. Kulchytsky, the analysis of development of heroic individuals from *vita minima* before *vita heroica*. The historical conditions in which were and are Ukrainians, very actively influence the development of the national mentality. The constant struggle between East and West, places even greater emphasis on border Affairs in the country and urges the nation to adapt to circumstances at all levels. This situation leads to a knight-Cossack type of person who is cultivating in oneself the ideals of freedom, honor, heroism. Formation of the Ukrainian mentality uplynula not only the historic development of the nation, but also the geographical position, agricultural tradition. It is a long-term lack of self Ukrainian state, which made it impossible to spread their culture, language, traditions and values helped shape the mentality of the Ukrainian people. Made an attempt to develop a positive vision of heroism in Russian socio-cultural space.

Key words: heroism, the hero, holding out for a hero, the phenomenon of heroism.

Надійшла до редколегії: 27.03.2014

УДК 930.1+308:37.013.3

В.І. Мудрак

Національний університет біоресурсів і природокористування України

**ФІЛОСОФСЬКО-ОСВІТНІ ПІДХОДИ ДО СТАНОВЛЕННЯ ФАХОВОЇ
КОМПЕТЕНТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ В СИСТЕМІ ВИЩОЇ
ОСВІТИ ЯК РЕАЛІЗАЦІЯ СПІВВІДНОШЕННЯ
«ОСОБИСТІСТЬ-ІНФОРМАЦІЯ-ЗНАННЯ»**

Сучасні підходи до здійснення співвідношення «особистість-інформація-знання» на теренах вищої освіти в глобальному інформаційно-пізнавальному просторі розгортаються в системі

інформаційного забезпечення фахової компетентності в системі вищої освіти. Таке забезпечення базується на основі напрацювання новітніх філософсько-освітніх підходів до реалізації основної суперечності в галузі вищої освіти – між різноманіттям соціальної інформації та оптимальної її трансформації в зміст і організацію вищої освіти як процес формування мобільної фахової компетентності особистості на сучасному глобальному ринку праці.

Ключові слова: інформація, компетентність, система, знання.

Проблематика даного дослідження знаходиться в площині філософсько-освітніх підходів до вироблення засад кількісної й якісної оптимізації пізнавальної духовно-культурної, техніко-технологічної інформації у змісті й організації вищої освіти в умовах формування і становлення фахової компетентності для реалізації на глобальному ринку праці, реалізації останньої в інформаційно-пізнавальному просторі, в обширі якого висувуються новітні вимоги щодо реалізації особистісного пізнавального і фахово спрямованого потенціалу.

Розробка і застосування таких підходів необхідно спираються на систему методологічного забезпечення процесу інтенсивного напрацювання новітніх знань, умінь і навичок професійної діяльності, що мають проєктивний характер у галузі фахової компетентності на базі вищої освіти стосовно реалій глобального світового ринку праці. Такий ракурс заявленої проблеми розгортається в річизі інтеграції інформаціологічного забезпечення фахової компетентності вищої освіти в світовий освітньо-науково-професійний простір, що в ньому розгортається особистісний потенціал (в системі відносин «особистість-інформація-професійні знання»), спрямування якому надане в межах вищої освіти. Це передбачає, перш за все, сконцентрованість зусиль усіх ланок вищої освіти щодо підвищення рівня вітчизняного науково-професійного потенціалу, а з іншого боку, пошук шляхів інтеграції останнього в світову систему ринку праці. Відповідальність за оптимальне узгодження вітчизняних вимог до підготовки майбутнього фахівця із глобальними світовими вимогами до його рівня фахової компетентності покладається на систему вищої освіти, що неухильно інтегрується в останні.

Саме тут виникають новітні підходи з точки зору філософсько-освітнього забезпечення такої інтеграції. З одного боку, для майбутнього фахівця відкриваються раніше небачені можливості доторкнутися до глибин інформаціологічного забезпечення фахової підготовки, а з іншого, - така особистість стикається із світом відкритих проєктів, що несуть масу викликів: духовних, психологічних, політико спрямованих, економічних, інформаціологічних, тощо. Йдеться про адаптацію молодого фахівця до системи інтерактивних зв'язків у інформаційно-пізнавальній галузі. На нашу думку, долучення особистості молодого фахівця до світового ринку праці вимагатиме креативних зусиль усієї системи вітчизняної вищої освіти.

Обговорення проблеми:

Хід розробки наукової проблеми базується на досягненнях як вітчизняних, так і зарубіжних вчених в галузі теорії інформації та управління нею в суспільно-соціальних відносинах (В.Г. Афанасьєв, Бауер Фрідріх Л., І.Й. Блох, Д.І. Блюменау, М. Боніц, Н. Вінер, М.В. Вачевський, Леон Бріллюен, Т.Г. Герашенко, Н.Г. Джинчарадзе, У. Ешбі, Ю.М. Канигін, С.Г. Кулешов, Л. Куффінал, М.М. Мойсєєв, Рейворд І. Бойд, А.Д. Урсул, Ю.А. Шрейдер, К. Шеннон та ін.). Разом з цим, швидкоплинний сучасний ринок інтегрованої світової праці і застосування на ньому новітньої пізнавально-ціннісної-фахової інформації передбачає новітнє теоретичне забезпечення руху такої інформації і залученості до неї майбутніх фахівців. Такий процес передбачає подальше дослідження означеної проблеми.

З погляду методології науки й освіти соціальна інформація пізнавального характеру розглядається й аналізується як ресурс і потенціал їх розвитку в науково-освітніх комунікаціях, техніко-технологічних структурах науково-освітнього спрямування, системах, формах тощо як вітчизняними, так і зарубіжними вченими (Дж. Бернал, В.О. Виноградов, Г.М. Добров, Г. Клаус, О.М. Князева, А.Й. Уйомов, Ф.М. Цирдя, та ін.). У свою чергу, вимагає подальшого дослідження процес реалізації таких комунікацій у системі «вітчизняна освіта-міжнародний ринок праці».

Застосування соціальної інформації в освіті й науці на теренах інформаційного

суспільства з погляду сучасної філософсько-освітньої думки і практики та їх трансформація на рівні знання, духовно-ціннісного досвіду людства, нації, особистості розглядаються як новітній етап їх розвитку (В.П. Андрущенко, В.П. Бех, М. Кастельс, В.Г. Кремень, Т.П. Малькова, М.І. Михальченко, В.А. Рижко, та ін.). Саме тут, на нашу думку, полягає основний шлях сучасних філософсько-освітніх розробок на теренах співвідношення вітчизняних досягнень у галузі фахової компетентності вищої освіти з точки зору її інтеграції в світовий інформаційно-пізнавальний простір й напрацювань із загальносвітового досвіду реалізації фахової компетентності на інтегрованому міжнародному ринку праці.

Функціонування, трансформація, управління пізнавальною соціальною інформацією в змісті й організації вищої освіти розглядаються на теренах філософії освіти, соціальної філософії, методології освіти, дидактики, зокрема (Л.П. Бусева, Е.М. Гусинський, І.А. Зязюн, С.Ф. Клепко, В.С. Лутай, М. Малкей, Л.А. Мікешина, М.І. Романенко, та ін.). Такі розробки, на наш погляд, необхідно інтегрувати в систему інтернаціонального досвіду впровадження результатів фахової компетентності, надбаної в системі вітчизняної вищої освіти. Проективним уявляється процес розширення поля підходів стосовно інтеграції вітчизняних напрацювань в систему світових розробок, що набули креативного значення. Щодо розвитку вищої освіти в сучасному суспільстві, застосування соціальної інформації пізнавального характеру, спрямованого на підвищення фахової компетентності як вищої освіти в цілому, так її вихованців, розглядається як методологія реалізації науково-професійного знання, його презентації; форма здійснення інтелектуального й емоційного розвитку особистості; процес розвитку управлінської освітньої системи на рівні подання навчального і практично спрямованого матеріалу, організаційно-методичних засад вищої освіти, методології програмованого навчання, інформатизації процесу наукового, освітнього пізнання, що в ньому реалізуються новітні техніко-технологічні засоби, спрямовані на активізацію процесу професійного і загальноосвітнього становлення особистості (А.М. Алексюк, В.І. Астахова, В.П. Безпалько, В.Ю. Биков, Я.Я. Болюбаш, А.В. Васильєв, О.О. Жук, Г.О. Козлакова, Массінга Венансіо, Іван Марєв, Н.В. Морзе, О.В. Оліфіров, С.А. Ракова, В.Г. Розумовський, та ін.). В контексті нашого дослідження йдеться про пошук шляхів оптимізації загальносвітової науково-професійно-пізнавальної інформації стосовно розвитку потенціалу фахівців, які виходять на світовий ринок праці, маючи підготовку у вітчизняній освіті. Такий процес має багатоаспектний характер, що вимагає подальших досліджень, які в свою чергу, мають бути покладеними на філософсько-освітню методологію.

Мета статті:

Показати процес розгортання сучасних підходів до розвитку співвідношення «особистість-інформація-професійне знання» в глобальному інформаційно-пізнавальному просторі на основі інформаціологічного забезпечення фахової компетентності в межах вищої освіти, яка інтегрується в глобальний ринок освітніх послуг. Це передбачає напрацювання новітніх соціально-філософських тенденцій у контексті «людина-технологія-вища освіта-фахова компетентність».

Завданнями в річці дослідження є: формування інтегрованого науково-освітнього інформаційного середовища, що в ньому оптимально з точки зору співвідношення «людина-інформація-професійне знання» в умовах новітньої пізнавальної інформаційно-пізнавальної ситуації реалізується потенціал особистості-впроваджувача фахової компетентності, надбаної в річці вищої освіти; створення оптимальної інформаційної інфраструктури в кожній зі складових ланок вищої освіти для здійснення науково обґрунтованого співвідношення особистісних зусиль і суспільних вимог щодо підготовки майбутнього фахівця; формування й раціональне використання індивідуалізованих пізнавально-духовних інформаційних ресурсів з точки зору ентропійних і негаентропійних процесів у галузі техніко-технологічного обґрунтування пізнавального процесу; створення баз даних і знань, зорієнтованих на прогнозування інтегративних пізнавально-ціннісних процесів розвитку вищої освіти на усіх рівнях - від особистісного до загальнодержавного, планетарного, тощо.

Виклад основного матеріалу. В умовах глобального інформаційного суспільства, глобального ринку праці, в якому головним ресурсом і потенціалом є людина у системі соціальної інформації пізнавально-технологічного характеру (фахівець з певним запасом знань, умінь та навичок), виникають новітні підходи до розвитку вищої освіти як креатора професійної компетентності своїх вихованців. Такі підходи виходять з розуміння інформаційної ситуації, в якій знання, культурно-духовне надбання в системі пізнання як результат індивідуальної й колективної науково-технологічної обробки інформації, духовно-ціннісного досвіду інтегруються у загальноосвітній духовно-пізнавальний простір, що в ньому розгортаються суперечності.

Головною суперечністю сучасної пізнавально-ціннісної науково-освітньої доби є розрив між індивідуалізацією й усупільненням знання, соціальної інформації, духовно-ціннісного досвіду; між індивідуальними і загальносуспільними зусиллями у царині сучасних техніко-технологічних підходів до формування адекватної сучасним досягненням наукової картини світу, проектуючого і вмотивованого ринку праці, що на ньому застосовуються знання, уміння і навички фахівців, сформованих в системі вищої освіти. Вирішення її полягає в наступному: уточненні мети вищої освіти для молодшої особистості, її мотивів і смислів, особливо у галузі оволодіння фаховою компетентністю; модернізації змісту, організації вищої освіти відносно новітніх соціально-філософських уявлень про світ, місце в ньому людини, специфікації вищої освіти щодо сучасної інформаційно-фахової-науково-професійної світової ситуації, що в ній індивід співвідноситься із глобальним усупільненням знання і духовно-ціннісного досвіду, практичних настанов на подальше життя у світі швидкоплинних технологій й адаптації до інновацій, участі в них; застосування новітніх інформаціологічних технологій пізнання, що сягають сутнісних глибин людського буття; створення оптимальної для особистості і суспільства методолого-технологічної системи входження і праці в глобальному інформаційному просторі, де антропологічний фактор розвитку пізнавальної сфери і сфери праці стає всеохоплюючим. Інша сучасна суперечність полягає у неспівпадінні національної належності знання, духовно-ціннісного досвіду, організації вищої освіти, професійної компетентності з глобальними викликами, в контексті яких останні перетворюються на всесвітній продукт споживання, безвідносний до коренів і витоків. Інтернаціоналізація і глобалізація суспільства призвели до того, що зміни в одній галузі дуже швидко переносяться на інші, підсилюючи взаємовплив та взаємозв'язок цих сфер. За таких умов отримані знання втрачають свою індивідуальну цінність. І це викликає безліч питань стосовно подальших перспектив вкорінення здобутків вітчизняної освіти в інтернаціональний інформаційно-пізнавальний, професійно орієнтований простір.

Вища освіта у такому ракурсі повинна вирішити наступні завдання: 1) гуманізувати інформаціологічні якісні і кількісні характеристики професійно-наукового, адаптованого знання у системі вищої освіти, загальносвітowego ринку праці; надати техніко-технологічним характеристикам розвитку пізнавального процесу індивідуалізуючий рис, коли людина не є придатком техніки та інформаційних технологій, але є її спрямовуючим началом, наповнюючи ці характеристики різнобарв'ям виявів; 2) індивідуалізувати вплив освітньо-наукової, професійно спрямованої інформації через її, з точки зору соціальної філософії, вияви на особистість як науково обґрунтованої оптимізації вибору особистісного пізнавального шляху; 3) фундаменталізувати зміст й організацію вищої освіти відносно цілісних уявлень про Всесвіт, людину, природу, суспільство, систему взаємодій «особистість-інформація»; 4) спроектувати можливі конфігурації співвідносин у межах інтернаціональної системи «людина-інформація-техніка-технології-освіта-ринок праці»; 5) оптимально індивідуалізовано технологізувати освітньо-пізнавальний простір відносно застосування медіа-засобів, систем, прийомів, форм трансформації, модернізації науково-освітньої інформації, маючи на меті повноцінний розвиток особистості в умовах глобальних суспільних викликів; 6) організувати техніко-технологічну підтримку особистісних розвивальних пізнавально-ціннісних підходів - контекстуальних, діалогічних, ігрових, комунікативно-рольових, імітаційно-моделюючих та ін. у системі вищої освіти; 7) інтегрувати зусилля усіх на-

вчальних, виховних, культурних, соціальних інституцій, поза навчальних організацій, структур, ЗМІД, соціального оточення, з точки зору індивідуалізованого спрямування розвитку особистості XXI століття; 8) розробити глобальні системи оптимізації вироблення і застосування пізнавально-ціннісної інформації, розрахованої на проєктивні підходи до спрямування чинника техніки і технологій у людину центроване річище, гармонійно узгоджуючи таке спрямування із буттям природи.

Висновок: для досягнення інформаціологічно-знаннєвої оптимізації зусиль сучасної вищої освіти відносно становлення молоді в глобальному світі праці необхідно реалізувати такі підходи: гармонізувати пізнавальні, духовні зусилля особистості в системі вищої освіти із загальносвіттовим духовно-пізнавальним простором; стимулювати науково обґрунтоване програмування інтелектуального, емоційного, нейрон-психофізіологічного розвитку особистості через розробку новітніх шляхів наукового, ціннісного пізнання світу в цілому, світу людини, що здійснюється через інфомаціологічне забезпечення цього процесу; оптимізувати інформаційно-ціннісний простір пізнання особистістю світу в системі вищої освіти через навчання життю в умовах прогресуючого інформаційного середовища, особливо в умовах трансформацій на світовому ринку праці; розробити проєктивні підходи до гармонізації стосунків людини і техніко-технологічних процесів, спрямованих на поступ суспільства в умовах глобальних викликів, що, у свою чергу, висуває новітні завдання у царині вищої освіти стосовно реалізації антропного принципу розвитку науки і техніки, інноваційних технологій у галузі пізнання світу природи, суспільства і людини. Проєктивним баченням уявляється процес створення найновіших підходів до оптимального узгодження зусиль вищої освіти та професійно-наукових установ до вироблення шляхів сучасного входження особистості – вихованця вітчизняної освіти до світового ринку праці; напрацювання новітніх філософсько-освітніх методологій щодо оперативного коригування процесу оволодіння професійно спрямованими знаннями, уміннями та навичками, що мають як стратегічний, так і тактичний характер стосовно реалізації особистісного потенціалу соціальної спільноти в умовах глобалізованого інформаційно-пізнавального і науково-професійного простору.

Бібліографічні посилання

1. Абдеев Р.Ф. Философия информационной цивилизации. – М.: Владос, 1994. – 336 с.
2. Андрущенко В.П. Організоване суспільство. Проблема організації та суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть: Досвід соціально-філософського аналізу / В.П. Андрущенко. – К.: ТОВ «Атлант ЮеМСі», 2006. – 498 с.
3. Белл. Д. Грядущее постиндустриальное общество: Опыт социального прогнозирования / Даниел Белл; [пер. с англ., ред. и вступ. статья В.Л. Иноземцев]. – М.: Наука, 1989. – 345 с.
4. Гусинский Э.Н. Введение в философию образования: уч. пособ. / Э.Н. Гусинский, Ю.И. Турчанинова. – М.: Логос, 2001. – 234 с.
5. Забродська Л.М. Інформатизація закладу освіти: управлінський аспект / Л.М. Забродська. – Х.: Видавнича група «Основа», 2003. – 240 с.
6. Інтеграція вищої освіти України в європейську систему: Збірник наукових праць: За матеріалами Міжнародної науково-методологічної конференції «Інтеграція вищої освіти України в європейську систему», Дніпропетровськ, 05 травня 2001 р. / ред. Н.С. Бойцун; Міжнародний фонд «Відродження». – Дніпропетровськ: Арт-Прес, 2001. – 108 с.
7. Кастельс М. Информационная эпоха. Экономика, общество и культура / М. Кастельс. – М.: Интер-Пресс, 2000. – 345 с.
8. Кулицький С.П. Основи організації інформаційної діяльності у сфері управління: навч. посіб. / С.П. Кулицький. – К.: МАУП, 2002. – 224 с.
9. Навроцький О.І. Вища школа України в умовах трансформації суспільства / О.І. Навроцький. – Х.: Основа, 2000. – 240 с.
10. Урсул А.Д. Модель ноосферно-опережающего образования III-го тысячелетия / А.Д. Урсул // Сб. тезисов и материалов III-го Международного симпозиума «Открытое общество и устойчивое развитие». – Т. VII. – Зеленоград, 2001. – 456 с.
11. Фініков Т.В. Сучасна вища освіта: світові тенденції і Україна / Т.В. Фініков // Міжнародний фонд досліджень освітньої політики, Інститут економіки та права «КРОК». – К.: Таксол, 2002. – 176 с.
12. Яблонський В.А. Вища освіта України на рубежі тисячоліть: проблеми глобалізації та інтернаціоналізації / В.А. Яблонський. – К., 1998. – 278 с.

Мудрак В.И. Философско-образовательные подходы к становлению профессиональной компетентности личности в системе высшего образования как реализация соотношения «личность-информация-знания»

Современные подходы к осуществлению соотношения «личность-информация-знания» в

области высшего образования в глобальном информационно- познавательном пространстве разворачиваются в системе информационного обеспечения профессиональной компетентности в системе высшего образования. Такое обеспечение базируется на основе наработки новейших философско- образовательных подходов к реализации основного противоречия в области высшего образования - между многообразием социальной информации и оптимальной ее трансформации в содержание и организацию высшего образования как процесс формирования мобильной профессиональной компетентности личности на современном глобальном рынке труда.

Ключевые слова: информация, компетентность, система, знания.

Mudrak V. Philosophical and educational approaches to formation of expert competence in the personality of higher education how to sales ratio «personality-information-knowledge»

Current approaches to the development of the relationship between «identity-information» in the global information space cognitive system deployed in information of professional competence within higher education. This includes the latest developments of social and philosophical approaches in the context of «human technology, higher education, professional competence». Last unfolds as a system called «relations between phenomena of modern society - a society of new knowledge, global information, new methods, technologies, particularly in the field of general knowledge and personal involvement in the design of modern information culture». Here is a difficult tension between personal mastery opportunities in the system and information processing cognitive nature and requirements of the rapidly changing social transformation in education system. It is necessary to develop projective ways of raising the quality of professional competence on the basis of modern information and learning situations. Current requirements for entry of a young person in modern social labor market cause vision newest value in the «identity-information». This requires, in turn, the need to appeal to the global general philosophical as well as general approaches to new information culture. First of all, it concerns the methodological principles of perception and information processing cognitive character of the individual. The novelty of the application, in our opinion, is the systematic process of social and psychological problems that are crucial in the field of higher education as a creator of professional competence of the individual. It's very important place to the principle of simplification, consolidation of information from its fundamentalization. The latter, in turn, is based on searching generalizing universal reason being in general: the Cosmos, Nature, Society, the World of Man. Disclosure of bases at personal perception is in higher education, which forms the information knowledge potential professional competence. In our view, the deployment of social and philosophical methods of simplification, consolidation of information cognitive nature enables rapid design oriented personal potential in the world of progressive media. These methods are:

- the ascent from the concrete to the abstract and vice versa;
- fundamentalization information as an attribute of matter and consciousness, consideration of entropy and nehaentropy processes in the infosphere that examines, in turn;
- informologic - the science of infosphere.

Key words: information, professional competence, system, knowledge.

Надійшла до редколегії: 29.03.2014

УДК 11, 14, 16, 17, 101

В. Н. Самченко

ФГОУ ВПО «Красноярский государственный аграрный университет»

ФИЛОСОФИЯ НОВОГО ВРЕМЕНИ: НОВОЕ СОДЕРЖАНИЕ В НОВОЙ ФОРМЕ

Данный ритмизованный текст применяется с целью облегчить студентам усвоение учебного курса. В то же время, в нём отражаются моменты научной новизны, отражающие исследования автора и опыт его работы в сфере истории философии.

Ключевые слова: история философии, философия Нового времени, эм-пиризм, рационализм, диалектика.

Новое время - когда создаётся промышленность. Слово само говорит, как важна тут активная мысленность. Мануфактура машинная - индустриальный завод, Он инженеров и физиков неудержимо зовёт. Двинуть науку в хозяйство! - гласила тех лет резолюция. Так начиналась Научная революция.

«Знание - сила», - тогда Френсис Бэкон сказал. Эксперимента разумного принци- пы он показал. Путь паука или путь муравья не милы! Правильный к знанию путь ты займи у пчелы, Что поначалу нектар и пыльцу соберёт, Ну а потом из них сладостный делает мёд. Чувствами действуй и мыслить не забывай, Славный в науке тогда испечёшь каравай!

Бэкона блеск и поныне никто не затмил: Лорд-канцлер Англии, он же, быть мо-

жет, Шекспир; Всей философии новой бесспорный отец, Сильный провидец и тонкий житейский мудрец. Правда, в конкретном развитии точного знания Он неудачно судил и не встретил признания. Был под конец королём заподозрен во взятке, Брал ли - поныне нельзя утверждать без оглядки. И не вина его, что муравей - эмпиризм Скоро уж выполз на сцену. Ведь правил капитализм, А у мещан - животы в роли мысленных призм.

Был Томас Гоббс личный Бэкона секретарь; Мыслил, однако, как все ме-тафизики встарь: Дескать, насквозь материальна душа, И кроме счёта в мышлении нет ни шиша. Ньютон великий механику развивал, Общий в тогдашней науке он тон задавал. Гоббс подмешал его в старый материализм, И получил ограниченный механицизм.

Гоббс был сторонник в политике абсолютизма - Власти единой с бездушием механизма: Будь государство свирепый Левиафан, И не щади никого, если вдруг забалует профан! Мол, по природе все люди находятся в вечной войне, Так что без власти крутой может сгинуть культура в огне!

В сути наследовал Гоббсу философ Джон Локк, Но политический курс разделить тот не мог: Ведь буржуазная власть окончательно победила, И либеральная снасть больше ей теперь подходила. Приняв живое участие в создании этих снастей, Локк поддержал идеал разделения властей.

Вновь не как Гоббс, в бога искренне веровал Локк, Только и верить по прежним стандартам не мог. Вы не припишете Локку никак никакой атеизм, Но у него исподволь пробивается модный деизм. Это когда бог трактуется как часовщик: Сделал часы, а они без него чик да чик! Нету здесь повода к вере особо стервозной, Локк был сторонник терпимости религиозной.

Локк же довёл эмпиризм до логической точки, Не оставляя опорой для духа ни маленькой кочки. Стала девизом ему позабытая стоиков фраза, Что де сознание без опыта - это лишь *tabula rasa*, То есть пустая, инертная к знанию доска; Разум без чувства де - лишь нищета и тоска. Тут родилось, а потом и усилилось мнение, Что наши мысли суть в принципе ощущения.

На континенте, в хозяйства развитии карта Хуже легла, и родила Европа Декарта. Он в понимании мира был дуалист, В сфере познания - плоский рационалист. Он призывал всё сомнению подвергать, Ну а критерий в сужденье одном лишь искать, Не ощущая в себе как бы душу живую: «Если я мыслю, то значит и существую». Нечто подобное раньше сказал Августин, Только мы гению и повторенье простим.

Доля людей по Декарту лишь тем и завидная, Что железа есть в мозгу у нас шишковидная. Тут прикрепляется к телу божественный дух, В силу чего мы и мыслим, и ходим на двух. А все животные - попросту автоматы, Ни ощущений у них не найдёшь, ни ума ты.

Знаний основы нам тоже от бога даны, Опыт нас учит лишь как одевают штаны. Это должны мы, конечно, учесть и принять, Только важнее по правилам размышлять. И неплохие Декарт положил в закрома Правила для руководства ума, Для отысканья в науке надёжного истины, И благодарны за это мыслителю исто мы. Много развитию физики он же помог, Много вообще ещё сделать в науке он мог, Только напрасно зимой с королевой связался, И оттого, простудившись, внезапно скончался.

После Декарта осталась в ученьи заноза, Кою извлечь Бенедикт попытался Спиноза. Если природа и дух - разных сущностей две, То непонятно, откуда у нас в голове Мысли берутся от опыта в полной свободе, Но в соответствии с происходящим в природе? Вот Бенедикт и решил, что одна лишь субстанция Бог и материя, так что в мышлении танцы я Вроде бы с богом танцую и с вещью любой, Мир познавая и наслаждаясь собой. Даже двойной тут выходит полезный эффект: Дарит свободу душе познавательный этот аффект. Ни суетиться не надо, ни унывать, И не смеяться, не плакать, а понимать. Он выражал эти мысли не в песне лирической, Он их доказывал в «Этике геометрической». Но не считалась с аффектом свободы житейская проза, И вот Спиноза скончался от туберкулёза.

Как и Декарт, был Спиноза рационалист, Может быть, в смысле каком-то и дуалист, Ну а скорее он всё-таки пантеист. А вот последний в той линии был уже

плюралист: Универсальный, блистательный, хоть и не гордый, Гений Германии - Лейбниц, по имени Готфрид.

Именно он и придумал такие монады, Коим про вещи другие и знать-то не надо. Их, дескать, бог из себя самого эмануирует, Связь и порядок за них во Вселенной планирует. В предустановленной благодатью бога гармонии Мир наш звучит слаще самой прекрасной симфонии. Хоть в нём, казалось бы, много наломано дров, Всё же он лучший из всех вероятных миров, И происходит в нём всё и всегда только к лучшему. Это не принял Вольтер, поражаясь несчастному случаю. Но нам ученье такое зато объясняет, Как познаём мы умом, чего чувство не знает...

Так или нет, а во многих науках свой след Лейбниц оставил. И мощный авторитет, И пронизательность взгляда поистине редкая, Строгость мышления, характеристика меткая Не изменяли при жизни ему до конца. Да и по смерти не потерял он лица. В логике первый он далее греков шагнул, И нет учёного ныне, чтобы не помянул Лейбница принцип достаточного основания. Он для России планировал образование. С Ньютоном раньше делил он приоритеты, А как наткнулись на квантовые предметы, Лейбница начали часто опять поминать, Ибо один он умел и тогда понимать, Суть прозревая своей головой гениальной, Что все причины не сводятся к связи локальной.

Были обужены взгляды его, пусть невольно, В телеологии благодатной у Христиана Вольфа: Вроде бы, всё предусмотрено богом для нас, Чтобы мы бо-га могли прославлять каждый час; Мыши нужны для питания кошек, а кошки — для истребления мышей... В целом система хорошая, только для малышей. Всё-таки стала она самой главной в Германии. Вольф преуспел и в тогдашнем естествознании, И в воспитании, и ещё в самых разных вопросах. Видный его ученик — Михаил Ломоносов.

Гением был как от бога француз Блез Паскаль. В юности сделал уж много, но дальше его не пускал Страх перед миром, что в душу с болезнью проник. Он говорил: человек — это мыслящий только-тростник, Странно из бездны возник и покончит он бездной; Что же геройствовать в жизни такой бесполезной? Лучше молиться да соблюдать целибат! Начал учёный, а кончил — монах и аббат.

Те достижения науки своё освещение Обществу дали всему: началось Просвещение. Тут и хозяйство от медленной эволюции Вдруг переходит к Промышленной революции. Всюду проникла механика неживая, Мощно машина её повела паровая. Скоро меняется всё; до сих пор человек Быстрых таких изменений не видел вовек. Вот и задумал науку к себе применить, Общество к лучшему силой её изменить.

Не обходилось, конечно, при том без потерь. Бил без пощады по старым идеям Вольтер. Прежнюю собственность кражей Руссо называл, Новый людей договор учредить призывал, Хоть и считал, что отчасти противники правы: Портят прогресс и наука житейские нравы. Все эти мысли в делах применялись реальных, И в революциях высились либеральных; Но много трещин возникло в устоях моральных.

Тихо, но прочно готовила атеистов Мощная школа Французских материалистов. В ней Ламетри, и Гельвеций, и Гольбах могли Всем доказать, что всё создано из земли. Сам человек, по их мнению, прогресса вершина Лишь потому, что сложнее других как машина. Чувствами мир он природный воспринимает, А сверх того ум нисколько не понимает, — Если отбросить обычные заблуждения, От воспитания идущие и от рождения. Рок нас по жизни ведёт и господствует фата, В газовом шаре Вселенной сложившись когда-то. И до рождения задана траектория, Чертим ногами на шаре земном мы которую.

Это, конечно, не всякому по душе. В веке самом Просвещения, в начале уже, Явным ответом на грубый материализм Поднял свой флаг субъективный идеализм. Взялся за дело британский священник Джордж Беркли. Ясные мысли его до сих пор не померкли. Истый ирландец, необычайно упорный, Смелый в решениях, в поисках плодотворный, Первый он создал систему на этой стезе, Принцип один проводя неуклонно везде, И не стеснясь быть многими не понимаемым: «Существовать — значит быть воспринимаемым». Если бы сам этот принцип не был явный бзик, Беркли действительно был бы в науке велик.

Много воспринял от Беркли идей Дэвид Юм — Также типичный шотландский,

скептический ум. Локка он тоже любил, но метафизический Локк Без привлечения бога ему объяснить бы не смог, Как проникает наш разум в глубины вещей; Юм же весьма не любил сверхъестественных щей. Если, по Локку и Беркли, одни только чувства Знание дают, то какое найти нам искусство, Чтоб убедиться, что чувства нас учат не ложно? Чувствами чувства проверить никак невозможно! И заключил он, что знать мы на деле не можем, То же мы видим, что есть сам предмет, иль не то же. И хоть великий в науке проделал он труд, Юма агностиком в будущем назовут.

Сильно на Канта немецкого Юм повлиял: Иммануил говорил, что до Юма он спал Сном догматическим, следуя Вольфу и Лейбницу. Но окунувшись он в Юма как будто в целебницу, И вдруг увидел он, призванный к новой судьбе, Что под вещами-для-нас дышат вещи-в-себе. Вещи-для-нас, иль феномены — вещи поверхность, Чувствами их познаём, и присуща тем знаниям верность. Вещи-в-себе не увидим, конечно же, сразу мы, Это ноумен — по-гречески, постигаемый разумом. Только по Канту постигнуть его мы не можем, И понапрасну ноумен умом своим гложем. Эти попытки рождают в уме антиномии — Противоречия умственной анатомии, Вроде того, что свобода и есть, и совсем её нет. Из антиномий не сделаешь сытный обед, Значит, опять — знаем только свои ощущения!.. Это уже вырождение Просвещения. Правда, «религию в разума только пределах» Кант для спасенья морали решил тут приделывать. Ну а фактически вновь открываются двери Пошлого быта рассудку и нерассуждающей вере.

В гору зато поднималась Немецкая классика, В ней проявлялась мышления высшая пластика. Кант, говорят, первый тут, и протаптывал путь для них; Правда, он сам диалектик в значении «путаник». Раньше такой «диалектик» был сын Парменида Зенон, Он «подтверждал» парадоксами папин закон, Что де движение — это иллюзия, равная праху, А «по уму» Ахиллес не догонит никак черепаху. В сути же Кант и Зенон — оба крайние метафизики, Опровергает их мысли развитие физики, Не посчитай за ведущих мыслителей их ты. Канта отверг ученик, Иоганн Готлиб Фихте.

Старенький Кант на двух стульях пытался сидеть. Хоть никого не хотел специально задеть, А не понравиться мог и материалистам, И убеждённым логичным идеалистам. Фихте же прям был и гол, как таранный сокол, Идеализм субъективный до самого края довёл: Тезис в творении мира есть наше же чистое Я, А антитезис — не-Я, сотворённый им круг бытия. Я и не-Я дальше в синтезе соединяются, Новые Я и не-Я «со штрихом» порождаются; Так вот в себе бесконечно и кувыркаются. Это пока что ещё не сама диалектика, Но предваренье её, называется антитектика.

Кант без успеха участвовал в старом уж споре, Как о явлениях можно судить априори, То есть до опыта. Вспомним: Декарт и Спиноза С Лейбницем знали, какая тут скрыта заноза. Фихте же махом её на скаку расчленил Тем, что весь мир нашим знаниям он подчинил. Все, мол, явления — наши же мысли и есть, Значит, мы всё можем в нашем сознании прочесть. Правда, не каждый: ведь Я — не мыслишки твои: Это наш дух во всемирном его бытии.

Всё ж для науки неясно до опыта много!.. Можно, конечно, искать тут ре-шений у бога, Только ведь Фихте был истинный мысли герой, Он не смирился бы с этой в системе дырой. И вот решил, что сознания чистое Я Вроде имеет в себе неизбежный изъян: В нём обязательно есть бессознательный дух, Так что творение мира исходит от двух.

Мучился Фихте проблемой той до конца, Но не терял ни в каких переменах лица. Верил, что Я от нас требует праведно жить, Жертвенно нации нашей прогрессу служить. И на войну он пошёл, этой мыслью горя. Там и погиб; как я думаю, всё-таки зря.

Но не стихает мышленья немецкого шелест! Был уж на сцене той Фридрих Вильгельм Йозеф Шеллинг. В юности даже, мышленья развитием ранний, Притчей он был уже разных немецких собраний. Он и поэт, и в политике след свой оставил, Действуя не по указке бюрократических правил. Больше всего о науке, однако, мечтал, В 23 года уже он профессором стал. Очень тогда занимал его ум и сознание Путь осмысления данных естествознания.

С Фихте учения Шеллинг свой путь начинал, И хотя в небо ушёл, но всё в тот же капкан он попал. Фихте проблему он вроде сначала решил Тем, что всю трудность творения переложил С Я субъективного на Мировой некий Разум, Мир и творящий, и постигающий разом. В этом тождествен тот дух самому же себе! Мы же попроще, нам знанье даётся в борьбе, И редко нам понимать получается сходу То, что тот Разум великий вмещает в природу.

Но к тому времени ясно наука открыла, Что постепенно природа все вещи творила. Долго была в мире этом почти пустота, Долго шла мелкая после того суета. Так почему же потенция Разума абсолютная Мир создала не извечно, коль ей это дело минутное?! Шеллинг нашёл, что творенья нескорая доля Определяется тем, как решает не Разум, а воля Этого Разума-бога; но воля порой бессознательна, И ей логически действовать не обязательно. Разум тогда постепенно уходит в забвение, Тождество сходит в церковное Откровение.

Долго ещё Шеллинг бодро трудился и жил, Но ничего уже нового не предложил, Хоть из-за множества разных непраздных затей Звали когда-то его «философский Протей». В старости, только заумная тусклая мистика - Вот вся учения Шеллинга характеристика.

Там, где не разум ведущий, а воля и чувство, — Там не наука на первых ролях, а искусство. К этому Кант уже в старости слабой пришёл, Шеллинга дух Откровенья туда же привёл. А в обстановке тогдашней отсталой Германии Он вдохновлялся твореньями мрачной романтики, Провозглашая и пестуя скорбь мировую, Чествуя прошлого душу уже неживую.

Но есть живое в почтеньи к искусству зерно: К практике ближе науки подходит оно. Знанье с умением вместе дают красоту. Фихте ещё ниже практики ставил мечту. Эта идея и стала опорой стратегии для Новой творца диалектики, Георга Фридриха Гегеля.

Фихте и Шеллинг, напомним, понять не могли, Как объяснить не мгновенность создания Земли. Гегель считал, что на правильном Шеллинг пути: Лучше, чем дух объективный, творца не найти, И лишь добавил, что Разум де тот мировой Сам развивается, словно ребёнок живой; Но называл он его абсолютной идеей. Что та идея во внешней природе ни сделай, Прежде должна она формы в себе наработать, — Это является главною духа заботой. Сложный процесс той идеи саморазвития, Через скачки, через синтезы и открытия, Через огромную «духа живаго» историю, Вынул дать диалектику как теорию.

Впрочем, скорей был то повод, а не причина. Если взглядеться, творится здесь та ж чертовщина, Что и у Шеллинга. Ведь непонятно, с чего Дух не развился предвечно в себе до всего, Иль почему он с твореньем так долго чудил? Может быть, кто-то недавно его породил?..

А диалектику вызвало к жизни, конечно, Вовсе не то, что живёт себе якобы вечно, Миру вещая святое своё руководство, — А эволюция быстрая производства, Давшая обществу революционный толчок. Только в Германии дверь от него — на крючок! Гегель же мудро обрёк себя на молчок.

Он говорил: всё разумно, что ныне действительно, Думал же тихо: — пока оно убедительно; А с неразумного этот спадает венец, Быстро ему наступает законный конец. Злоба реакции — это пустые поллюции, А диалектика — алгебра революции. Практика тоже есть дело святое идеи. Слушай её и своё соответственно делай. И по призванью её это мир познавай: В деле начало найдёшь, середину и край!

Всё-таки то не прошло без последствий, что Гегель, Пусть не по воле своей, но от истины бегал. Тут поминают обычно его панлогизм И в философии странный его финализм. Думал он: всюду идея пробила нам тропы та, Значит, мы логикой можем постичь всё без опыта. Та же идея — начало всему и вершина, Самосознанием в Гегеле, дескать, свой путь завершила. И хоть в вещах наблюдаем противоречия, В целом теперь за себя волноваться нам нечего. Пусть прусский мир на поверку не так уж здоров, Лучший он всё же из всех вероятных миров!

И в благодарность, наверно, идея взяла свои меры: Гегель совсем не блаженно почил от холеры. Старше он Шеллинга, поздно созрел и работал недолго, Но среди

философов он величал, как средь рек наших Волга.

Идеализм после Гегеля сильно зачах, Но появился в Германии Фейербах, Что в переводе огня означает поток, Имя же Людвиг — боец. Но он был одинок. С Гегелем смолodu связь он наладить пытался, Гегель, однако, на письма не отзывался. Энгельс и Маркс молодые ему написали, Только ответа от Людвигу не получали. Он, не как Гегель, скрывать не умел свои взгляды, Ну а в Германии этому были не рады. И, хотя явственно было большое призвание, Но запретили философу преподавание.

Он же, явив своей жизнью пример постоянства, Всюду прославился критикой христианства. По Фейербаху, не бог создал нас, но вовек Бога всегда создаёт для себя человек. И, не стесняясь идти против признанных правил, Богом для нас самого человека он ставил. Он говорил: человек — это чувственный универсум, А потому нам не надо сомнительных версий, Ставящих дух за пределы природы искусства: Ею же дух порождён, как слияние всякого чувства. Сам он — в природе, и свёрнута вся в нём природа; Вот оттого и в познании наша свобода. Антропологическим этот назвали материализм; Сам же философ его называл «реализм».

Хоть высоко человека он поднимал, А диалектики всё же не понимал, Практику действия общего мало ценил; Был в результате конец Фейербаха уныл. Классике вместе немецкой приходит конец, Вклад Фейербаха — её и разгром, и венец. А от него начались два особых пути, Каждым из них предстоит нам за мыслью пройти. В годы одни начались становленье марксизма И социальный подъём буржуазного волонтаризма.

Век XIX-й, самая середина. Быстро меняется жизни живая картина. Практика всюду выходит на первые роли, И осветить её рвутся все мысли герои.

Классов промышленных тут обострилась борьба, И к коммунизму опять обратилась судьба. Два молодых гегельянца, Фриц Энгельс, Карл Маркс, Мыслью своей попытались рассеять здесь мрак, И написали почти за единый присест Коммунистический громовой манифест. Сказано в нём, что рабочие долю несчастную Могут сменить, подчинив себе собственность частную. Но там не сказано «надо её уничтожить». Социум вроде, по Гегелю, «снять» её может, То есть в хозяйство её под контролем включить, И гармоничное общество тем получить. Этого многие вовсе не понимали: Ведь революции головы только снимали!

Прав Гегель в том, что познание, мысли, идея «Снятие» могут без осложнений проделать, Прежнее памятью в целостном виде храня. Но от гниенья, от старости, от огня Прежнее гибнет в реальном процессе развития Прежде ещё, чем вполне совершилось раскрытие Новых потенций субстанции молодой. Синтеза тут не увидит порой и седой. Ведь чтобы прежнее вновь обрело свою грацию, Надо пройти ему долгую реставрацию, Надо, чтоб новое к этой задаче созрело, Видя себя у смертельного тоже предела. Иначе всякому юному кажется вечно, Что будет жить и цвести оно бесконечно, Что с появленьем его только начался свет, И что за прежним ни правды, ни прав больше нет.

А если частная собственность уничтожена, То и активность мышленья в хозяйстве стреножена; Общество может подпрыгнуть, но скатится вниз; Социализм это будет, а вовсе не коммунизм. Энгельс и Маркс эту видели перспективу, Но уступили стихийному массы мотиву: К социализму тогда устремлялись рабочие, Если отстанешь — окажешься на обочине. Маркс лишь себя утешал, что рабочее братство Может войти в коммунизм с нарастаньем богатства, Только вот как и в какой — это сам он неясно учил; Не удивительно, что ерунду получил.

Тем же не менее, многое сделал марксизм. Хоть не в почёте сегодня социализм, Это не повод марксизм батогами захлёстывать, С грязной водою ребёнка из ванны выплёскивать. Вам и поныне опросный любой скажет лист, Что был Карл Маркс величайший в истории экономист. А в философии новую будто галактику Создал, включив в основание общества практику. Должен мыслитель, сказал он, не только наш мир объяснить, Но и предвидеть научно, как к лучшему мир изменить.

И в результате, напомним, впервые марксизм Диалектический дал как систему материализм. Вырос естественно он из источников двух: От Фейербаха пришло, что природой рождается дух; Взяли от Гегеля дух диалектики; только вот тело Дать ей

пришлось, и во многом её переделать, Мистики выдуть туман. Получилась в итоге система, В коей решается гибко любая проблема.

Были, однако, и важные здесь недостатки: Где — от политики, где — от бывшего остатка, Где — оттого, что в любом крупном деле реальном Новое просто не может созреть моментально. Напоминаю: марксизм ещё верует в «снятие», Будто оно применимо везде без изъятия. Вот что Иосифа Сталина привело К поползновенью убрать, как нелепость и зло, В целом закон отрицания отрицания, Хотя утвердил его Энгельс и Ленин признал его ранее. Как без души, диалектика дальше жила, Плохо работала, хоть всё же полностью не умерла. Этой обкорнанной якобы-диалектикой Путь не спланируешь, и приходилось эклектикой Скрытно в путей осмыслении её заменять, А про себя на марксизм потихоньку пенять.

Библиографические ссылки

1. Момджян Х.Н. Французское Просвещение XVIII века / Х.Н. Момджян. — М., 1983. — 447 с.
2. Мотрошилова Н.В. Социально-исторические корни немецкой классической философии / Н.В. Мотрошилова. — М., 1990. — 208 с.
3. Нарский И.С. Западноевропейская философия XVII века / И.С. Нарский. — М., 1974. — 379 с.
4. Нарский И.С. Западноевропейская философия XVIII века / И.С. Нарский. — М., 1975. — 384 с.
5. Нарский И.С. Западноевропейская философия XIX века / И.С. Нарский. — М., 1976. — 585 с.
6. Разин А.В. Кант и нравственная свобода / А.В. Разин // Вестник Москов. уни-верситета. — Сер. 7. Философия. — 2006. — № 2. — С. 52–70.
7. Соловьев Э.Ю. Непобежденный еретик: Мартин Лютер и его время / Э.Ю. Соловьев. — М.: Мол. гвардия, 1984. — 288 с.
8. Французское Просвещение и революция / М.А. Киссель, Э.Ю. Соловьев, Т.И. Ойзерман и др. — М.: Наука, 1989. — 272 с.

Самченко В. Н. Філософія Нового Часу: новий зміст в новій формі

Даний ритмизований текст застосовується з метою полегшити студентам засвоєння навчального курсу. Водночас, в ньому відбиваються моменти наукової новизни, що відображають дослідження автора і досвід його роботи у сфері історії філософії.

Ключові слова: історія філософії, філософія Нового часу, емпіризм, раціоналізм, діалектика.

Samchenko V. Philosophy of Modern Times: new content in a new form

This text is applied with the purpose to facilitate to students mastering of a training course. At the same time, in it there are the moments of scientific novelty re-flecting researches of the author and experience of its work in sphere of history of philosophy.

We emphasize, that the unilateral empiricism of western philosophy XVII-XVIII centuries (and in the further) is expression of special ideological installation of bourgeois public consciousness - so-called biocentrism. The person here is equated to a kind of animals, therefore all ostensibly superhuman abilities are ideologically re-jected, despite of a reality in sphere of knowledge and practice. On the other hand, rationalism of this time in its all expressions put, but could not solve a problem of conformity of cognitive processes in thinking of the person and the phenomena of the validity. Even I. Kant, taken an intermediate position, formulated it as one of the ma-jor problems of the doctrine - as synthetic judgments a priori are possible?

Kant is treated by us not as the ancestor of German classical dialectics, and as soon as its predecessor, and in essence not dialectic, and the extreme metaphysics. In development of German classics it is traced not such as it is usual, continuity of ideas, with the explanatory its developments of a society. It is shown, that Fichte, Schelling and Hegel actually solved all the same Kant's problem, and too it is unsuccessful. Hegel's dialectics actually has grown not from its decision, and from inquiries of the evolutionary theory in a science of revolutionary changes in the industry and in a life of a society.

The idea of dialectic removal on Hegel, in its application to development of real things is in passing criticized, and it is underlined need for restoration for the sake of the future synthesis in such real processes. Belief in such removal - one of the theoretical reasons of errors of Marxism in construction of the program of transfor-mation of a society by it. It is noted, that from L. Feuerbach the Marxism borrowed not materialism as those, and idea of generation of spirit from the nature, but has given to it new sounding.

Key words: history of philosophy, philosophy of New time, empiricism, ration-alism, dialectics.

Надійшла до редколегії: 28.03.2014

О. Л. Соколовський*Житомирський державний університет імені Івана Франка***ІСТОРИКО-ДУХОВНІ ВИТОКИ Й ОСОБЛИВОСТІ ВІРОВЧЕННЯ ХРИСТАДЕЛЬФІАН**

Розглядається поява релігійного об'єднання христадельфіан, динаміка і головні фактори його розвитку. Аналізуються ідейно-концептуальні особливості віровчення христадельфіан і його вплив в Україні. Показано, що особливістю даного руху була критика традиційного християнського віровчення і заперечення основних догматів ортодоксальної Церкви.

Ключові слова: христадельфіани, христологія, сотеріологія, догмат Святої Трійці, еклесія.

Сучасна історична епоха характеризується переломними змінами як у суспільно-політичному житті, так і в сфері духовних цінностей. Переорієнтація українців на нові життєві парадигми, подолання нав'язаних їм раніше ідеологічних схем відбувається на основі відродження культурно-історичної спадщини, важливим компонентом якої є релігійні традиції українського народу. Сьогодні ми живемо в суспільстві, де особистість має свободу пропагувати чи слідувати релігійним вченням за власним вибором. За останні десятиріччя на території України почали активно відновлювати прозелітичну діяльність релігійні організації, які за доктринально-інституційним змістом ототожнюють себе з християнством. Однак, коли індивіди чи цілі групи публічно стверджують, що лише їх догмати є істинними, на відміну від інших релігійних вчень, постає необхідність детально познайомитися з історією виникнення і особливостями віровчення релігійних культів, місце яких на релігійній карті України зростає з кожним роком.

Актуальність дослідження процесу виникнення релігійного об'єднання христадельфіан в Україні зумовлена рядом факторів. Так, з одного боку, знайомство з історією становлення руху актуальне в наші дні у зв'язку із необхідністю мати цілісну історію релігійного процесу в Україні. З другого боку, це прагнення об'єктивно здійснити аналіз віросповідних основ й інституційних особливостей релігійного об'єднання христадельфіан.

У сучасний період історії христадельфіани як релігійна організація не стали об'єктом ґрунтовного наукового аналізу. Комплексного вивчення цієї релігійної громади, розкриття її особливостей і зв'язків з культурними і конфесійними процесами в Україні, перспектив її розвитку у період незалежності ще не здійснювалось. Важливим етапом в осмисленні феномена христидельфіанства та його доктринального змісту стали наукові розробки С. Гущина та Роберта Хіла. Але самодостатність цієї громади в Україні залишається до сьогодні невивченою, нез'ясованим є її ставлення до неї суспільства.

Відродження США в ідеологічній сфері значною мірою проходило під впливом європейських революційних ідей. Багато протестантів емігрували в Північну Америку і стали вільно декларувати свої погляди про основи християнського віровчення. Колонізація Америки була характерна тим, що люди нерідко виявлялися географічно ізольованими від досвідчених пасторів. У духовному відношенні це створило сприятливі умови для розквіту протестантизму. Однак розрізнені протестантські конфесії були не здатні сформувати сакральний релігійний вимір, і саме у світському, індивідуалістичному середовищі унітарних філософів епохи романтизму була здійснена спроба запозичення з духовної історії людства і привнесення до світосприйняття американців тих першооснов сакрального, які орієнтувалися на етичний ідеал.

Антитринітарний рух в Америці в першій половині XIX ст. не набув чіткого доктринально-інституційного змісту. Характерною особливістю даного руху була критика традиційного християнського віровчення і заперечення основних догматів ортодоксальної Церкви. Антитринітарні релігійні об'єднання заперечували догмат Трійці, існування Христа до народження як божественної особи, особу Сатани, пекло як вмістище вічного вогню, небо в якості нагороди праведним, безсмертя душі.

Вони замінили традиційні християнські ідеї вірою в те, що Ісус – Син Божий, який був без гріха і мав людську природу, оскільки з'явився на світ після народження від Марії. Святий Дух сприймався як сила Божа, а не божественна особа. Людська природа і душа, як зазначали антитринітарії, були смертними [1, с. 23-25].

Пошуки виходу з духовної кризи та шляхів до спасіння намагалася здійснити одна з антитринітарних громад, створена за ініціативою Джона Томаса. Після прибуття в Америку 1832 р. він потрапив під вплив віросповідних принципів реставраційного руху, який очолював Олександр Кемпбелл. З моменту свого виникнення в США на початку XIX ст. реставраційний рух був не стільки окремим християнським віровченням, скільки духовною течією всередині різних протестантських груп, окремі члени яких не бажали зупинятися на традиційному антикатолицизмі своїх конфесій як єдиній відправній точці росту й миритися з тими наслідками, що принесла Реформація. Однак теологічні погляди представників цього руху, і, насамперед, О. Кемпбелла стосовно фундаментальних принципів учення про церкву, сотеріологію, христологію призвело до виходу Дж. Томаса з цього руху.

У роки Громадянської війни в Америці почали виникати антитринітарні релігійні громади, члени яких називали себе «істинними християнами», «христадельфіанами» або «Христовими братами». У 1864 р. Дж. Томас у Нью-Йорку офіційно зареєстрував як релігійну організацію «Королівську асоціацію вірян». Еклезії були організовані за конгрегаційним принципом, у якому кожна церква обирає керівників общини та проповідників. До числа останніх відносилися брати, що управляли і керували громадою. Групи еклезій збиралися на братські збори, які однак не мали законодавчої влади.

Релігійно-світоглядні погляди Дж. Томаса є синтезом попередніх традиційних вірувань, сповідуваних різними християнськими групами, які були висвітлені в книзі «Надія Ізраїлева». Аналіз релігійних видань дозволяє простежити розвиток основоположних ідей христадельфіанського віровчення. Деякі дослідники вважають, що суттєве значення у формуванні релігійно-світоглядних переконань Дж. Томаса відіграло вчення Бартона Стоуна, який був послідовником модалістичних поглядів та заперечував догмат Святої Трійці. Вчення модалістів про різні форми Бога відповідає антитринітарному вченню про Трійцю, але відрізняється тим, що Син і Дух, на їх думку, виступають один за одним у різних стадіях. Бог не є одночасно Отцем, Сином і Духом, тому справжньої Трійці не існує. Модалізм, сповідуваний Стоуном, підкреслює єдність сутності Сина і Отця. Але при цьому неможливо правильно визначити людську природу Христа. В модалізмі яскраво виражений раціоналізм, в якому Одкровення підміняється метафізичними побудовами.

Інші дослідники вказують на вплив різних антитринітарних проповідників на формування світоглядних ідей Томаса. Зокрема, Томас запозичив вчення про безсмертя душі у Джорджа Сторза, про пекло як могилу – у Еліаса Сміта, заперечення догмату Святої Трійці і божественної сутності Ісуса Христа – у Бенджаміна і Томаса Вілсонів тощо.

Основоположником і найвідомішим представником руху христадельфіан у Європі був Роберт Робертс, який не лише вибудував організаційну структуру цієї організації, а й сформулював основні положення їх віровчення. Робертс проголосив «Бірмінгемські положення віри христадельфіан» основою істинного віровчення христадельфіанської співдружності.

До кінця XIX ст. було сформовано основні положення вчення христадельфіан як символ віри релігійної організації. Однак, христадельфіани були розділені на «співдружності», частина з яких відмовлялася прийняти «Бірмінгемські виправлені положення віри» (БВПВ), запропоновані Робертсом. Такий стан справ спостерігався протягом усієї історії христадельфіанства, в межах якого деякі еклезії були відлучені, але дотримувалися основних його положень, а інші заперечували одне або декілька положень цього вчення.

В результаті внутрішніх протиріч, що тривали протягом усього XX ст., було організаційно оформлено більше 100 «співдружностей» христадельфіан, котрі відмовлялися від будь-яких контактів між собою. Ситуація загострювалася, коли одні групи проповідували Євангеліє і хрестили людей, нав'язуючи їм свої погляди.

Коли «співдружність» у результаті внутрішніх суперечок розпадалася на громади, новонавернені зазнавали кризи віри. Це призвело до поділу між ліберальною і консервативною течіями христадельфіан, при чому деякі адепти організації піддавали сумніву приналежність до одного віросповідання. Лідери консервативного крила тримають під суворим контролем поведінку членів організації: визначають форму одягу на зборах (жінки мали бути з покритою головою на усіх зборах, чоловікам належало носити краватку, темне взуття і костюм); нав'язують думки, що людська природа настільки компрометована, що Христос помер в ім'я її очищення.

Христадельфіани відзначають, що вчення Біблії відносно Бога було спотворене доктриною триєдності, ідеєю, яка не знаходить підтвердження в Писаннях. Доктрина триєдності ґрунтована на тому, що існують три Бога: Бог-Отець, Бог-Син і Бог Дух-Святий, три в одному і один в трьох. Триєдність, у їх розумінні, визначається в Єдності. Вони рівні і вічні, в той же час це не три Бога, але лише один Бог. Данкан Хістер наполягає, що тринітарії вдаються до «гри слів, що заплутує і бентежить розум, використовуючи Біблію для підтвердження своєї теорії» [2, с. 8-9]. За твердженням христадельфіан, у Біблії немає поняття «Трійця» або виразу «Бог-Син». Аналізуючи тексти Священного Писання, христадельфіани приходять до висновку, що Бог – єдиний, і що Його Син – Ісус. Повною мірою, як гідний син кориться батькові, так і Ісус підкоряється Богові. Ісус ніколи не стверджував, що Він рівний Богові, а навпаки підкреслював свою залежність від Батька.

Варто зазначити, що доктрина Трійці являє собою один із найбільш складних аспектів християнського богослов'я, потребуючих детального аналізу. Деякі дослідники, які критикують або заперечують догмат Трійці наголошують, що в Священному Писанні міститься лише два вірші, котрі вказують на трьохіпостастну сутність догмату. Прибічники тринітарної концепції вважають, що сутність Трійці можна знайти у всеохоплюючій божественній діяльності, свідченням чого є Новий Завіт. Отець відкривається в Сині через Святого Духа. У новозавітних Писаннях існує тісний зв'язок між Отцем, Сином і Святим Духом. Повнота божественної рятівної присутності може бути виражена у поєднанні всіх трьох елементів.

Подібну структуру Трійці її прихильники знаходять і в Старому Завіті. На його сторінках виділяють три оснóвні персоніфікації, які приводять до християнської доктрини про Трійцю: Мудрість – Слово Боже – Дух Божий. Ці три іпостасі Бога не складають доктрину про Трійцю, а лише вказують як Бог діє і присутній в акті творення і через творення, по відношенню до якого Бог виступає одночасно іманентним і трансцендентним. Антитринітарна концепція Бога виявилась не здатною передати це динамічне розуміння Бога. Саме в образі божественної діяльності послідовники тринітарної концепції розкривають доктрину Трійці.

В той же час христадельфіани зазначають, що істинне вчення про Бога не повинне ґрунтуватися на елліністичній філософії чи на помилкових рішеннях Вселенських Соборів, які нічого не знали про єдиного істинного Бога. Поступово церква прийняла ідею «трьох Богів в одному» і стала заперечувати біблійську істину, що Бог єдиний. Христадельфіани наголошують, що «велич і сила Бога перевершують все, що людина може уявити. Вона не в змозі навіть наблизитися до розуміння того, як у Безсмертного Бога міг бути Син, народжений жінкою з плоті і крові» [3, с. 42].

Як зазначає відомий богослов Карл Барт у своїй праці «Догматика Церкви»: «Гріхове людство нездатне пізнати таємницю Трійці без сторонньої допомоги» [4, с. 270]. Барт не визнавав за людиною спроможності тлумачення одкровення, вважаючи, що таким чином божественне об'явлення підкорюється людським теоріям пізнання. Визначення одкровення повинно виходити з діяння Бога через Святого Духа. Людство не здатне чути слова Господа, а вміння слухати надається через дії Святого Духа.

Інший сучасний богослов Роберт Джонсон представив свіжий і творчий погляд на традиційну доктрину Трійці. У багатьох аспектах погляди Джонсона наслідують та розвивають позиції Карла Барта. У своїй праці «Триєдність: Бог згідно Євангелії» Джонсон виділяє особистісне сприйняття Бога з метафізичних роздумів. «Отець, Син, Святий Дух» є власними іменами, які ми повинні використовувати коли

згадуємо Бога і звертаємося до Нього. «Лінгвістичні способи визначення власних імен стають для релігії необхідністю. Молитви, як і інші прохання, повинні мати звернення» [4, с. 273]. Таким чином, Трійця слугує інструментом богословської конкретизації, яка змушує нас бути точними у відношенні до Бога.

Натомість, сучасний ідеолог христадельфіанин Пол Біллінгтон зазначає, що якщо сучасна філософія проникає у віруючу людину, то її вкорінення відбувається за рахунок послаблення голосу Божого Слова. Непохитність в прийнятій вірі поступово розмивається, а тверді переконання перероджуються в думки. Все перетворюється на теорію і людина стає на шлях відступництва і зречення віри [5, с. 12].

Порівнюючи вчення христадельфіан про Бога з вченням традиційних християнських церков, можна виокремити протиріччя в його інтерпретації. Христадельфіани вірять, що існує тільки один Всемогутній Бог, Який представляє одну іпостась Божества. «Це Бог, в Якого вірили Аврам, Ісаак, Іаков, це Бог Господа Ісуса Христа» [2, с. 9]. Христадельфіани зазначають, що Біблія говорить про людську природу, її сутність, як про «плоть і кров», іноді називаючи її просто «плоттю». Сутність Бога вони знаходять у словах Апостола Павла (1Тим. 1: 17; 1Тим. 6: 16), зазначаючи, що в них «зрозумілі якості природи Бога, виражені негативними прикметниками «нетлінний» і «безсмертний». Один з ідеологів христадельфіан Альфред Ніколлс приходить до висновку, що «Ми повинні думати про Бога як про Того, хто має природу, протилежну природі людини. Бог, абсолютно безперечно, – це «не людина». Тому Він «вічний», у буквальному розумінні «від століття» [6, с. 14].

Христадельфіани піддають нищівній критиці християнське розуміння Бога, яке привело до припущення, що Бог взагалі не має фізичної форми. Вони вказують, що християни, посилаючись у Священному Писанні на Його «очі» і «руки», є нічим іншим як «антропоморфізмом», тобто приписуванням Богові певних людських якостей щоб, людям, було простіше Його розуміти [6, с. 14]. Таким чином, для християн, з точки зору христадельфіан, Бог не має певної форми або виду, але може перетворитися на «осереддя» вищої слави і досконалості. Проте, за вченням христадельфіан, такі міркування не виправдані, бо Бог постійно підноситься у Біблії як Особа зі Своїми власними чітко визначеними якостями і характеристиками.

Третя Іпостась догмату Святої Трійці, яку відкидають христадельфіани, – вчення про особу Святого Духа. За визначенням одного з ідеологів христадельфіанського руху Фреда Пірса: «Дух Божий – це сила Бога, а не окрема особа, за допомогою якої Він створив небо і землю, і яка підтримує життя цього творіння. Активна діяльність творіння існує тільки завдяки мудрості Творця і безперервній роботі Його Духа – божественній енергії, Яка реалізує Його наміри» [7, с. 27]. Проте, цим визначенням поняття про Святого Духа не обмежується, Він є невід'ємною частиною божественної природи, котру можна назвати Його характером чи моральними принципами. Коли місце перебування Самого Бога обмежене небесами, Святий Дух розсіяний по всьому творінню. Енергія, що випромінюється богом є основою усього творіння. В цьому відношенні наука сьогодні підтверджує Писання, наголошуючи, що енергія – основа всякої матерії.

Таким чином, Святий Дух представляється нам у вигляді еманції, яка виходить від Бога. Вони заперечують біблійське уявлення про божественність Святого Духу, при чому Дух самостійно існує, але розділяє загальну природу з Батьком і Сином [8, с. 23]. Усі уривки Писання, де Дух зображується самостійною особою відкидаються.

Особа Ісуса Христа посідає центральне місце в християнському богослов'ї. Складова частина богослов'я, традиційно відома як «христологія», підкреслює головну роль Ісуса Христа. Природу цієї ролі можна охарактеризувати як достатньо складну через полярність поглядів, що склалися на протязі всієї історії християнства. Класичні підходи до христології носять яскраво виражений богословський характер. Центральним елементом християнського богослов'я є ідея про те, що Бог через одкровення присутній у Христі. Другий підхід полягає у порятунку в християнському розумінні, котрий виявляється в житті, смерті і воскресінні Ісуса Христа, через них і на їх основі. І третій підхід пов'язаний з питанням про те, яким чином Ісус Христос може бути моральним і духовним прикладом для віруючої людини.

Традиційні погляди на особистість Ісуса Христа стали об'єктом критики послідовників антитринітарного вчення. Розкриття христологічної проблеми крізь призму заперечення християнських догматів, на думку христадельфіан є важливим результатом в істинному розумінні Його людської природи. Це дозволить зрозуміти сенс життя і смерті Ісуса Христа як Божий задум по відношенню до людства.

Релігійна література христадельфіан з питань христології аналізує Священне Писання. Особлива увага акцентується на людській природі Ісуса, запереченні Його божественного походження й ствердженні, що Христос не існував до Свого земного втілення. Як доказ людської сутності Христа христадельфіани відзначають, що Ісус був «породжений» Богом, а не створений ним, як, наприклад, Адам [9, с. 677]. Цей факт використовується ними для пояснення Його природної схильності наслідувати Свого Батька.

Народження Ісуса Христа, за вченням христадельфіан, відбулося через непорочне зачаття Дівою Марією дією Святого Духа, оскільки вона була не в змозі зачати Ісуса від свого чоловіка. Те, що Ісус був «зачатий» в череві Марії є доказом Його фізичної неспроможності існувати до свого народження: «Якщо Ісус мав своїм Батьком Бога, то це служить доказом того, що Його Батько старший, ніж Він Сам – Бог не має початку, і тому Ісус не може бути Самим Богом» [9, с. 677]. У зв'язку з цим ідеолог христадельфіан Данкан Хістер приходить до висновку, що «Його генетичний код містив усю інформацію, яка передалася Йому від Його матері Марії, оскільки Він мав людську природу» [10, с. 6].

Першоджерелом христології є Новий Завіт. Проте, новозавітні роздуми про значення і природу Ісуса Христа христадельфіани доповнюють Старим Завітом. Визначаючи природну сутність Христа, вони акцентують увагу на формулюванні в Біблії двох природних сутностей: природа Бога і природа людини. За природою Бог не може померти, тому у земному житті Христос не мав природи Бога. Так як Христос не міг одночасно мати дві природи, христадельфіани приходять до висновку, що Він мав природу людини [10, с. 9].

Місія Христа полягала у наставлянні гріховного людства на шлях подолання земних спокус. Категорія «гріха», згідно тлумаченню христадельфіан, відноситься до природної схильності людини задовольняти спокусу в силу своєї сутності [11, с. 25]. З метою подолання цієї схильності, людина потребувала допомоги зовнішніх сил для досягнення досконалості. Задля цього Бог послав власного Сина, який отримав гріховне тіло з такими ж уподобаннями до гріха, що і всі звичайні люди. Однак, на відміну інших людей, Христос зумів подолати усі спокуси. Подолавши свій гріх, перед людством відкрився шлях до порятунку від гріховної плоті [12, с. 6].

Аналізуючи тексти Нового Завіту, христадельфіани знаходять суперечливі місця, в інтерпретації яких розкривається уся повнота людської природи Ісуса. Христадельфіани зосереджувалися на пошуку відмінностей між Богом і Його Сином. Зокрема, вони звертають увагу, що впродовж усього життя Христос підпорядковував волю Богові, готуючись до останнього випробування на хресті. «Я нічого не можу творити Сам від Себе. Як чую, так і суджу, і суд Мій праведний, бо не шукаю Моєї волі, але воля Моя Батька» [9, с. 690], що послав. Ця відмінність між волею Христа і волею Бога служить вагомим доказом Його людської природи. Процес духовного розвитку Ісуса, що закінчився його смертю на хресті, вказує людству шлях до порятунку. Таким чином, Він став бездоганним в результаті правильного відношення до Своїх страждань. Людина за прикладом Христа повинна вчитися покорятися волі Бога [13, с. 32].

Важливо зазначити, що в старих роботах з християнського богослов'я проводиться різке розмежування між особистістю Христа (христологія) з одного боку, і «діяннями Христа» (сотеріологія) – з іншого. З богословської точки зору, близький зв'язок між цими дисциплінами отримав загальне визнання. Тому христологічну проблематику христадельфіани, подібно іншим антитринітарним об'єднанням, вивчають крізь призму сотеріології [14, с. 61-69].

Даний підхід має філософське підґрунтя і виражається через кантівське розмежування між «річчю в собі» і її сприйняттям. Думка Канта зводиться до того,

що ми не можемо пізнати предмет, який завжди залишається за межами пізнання, хоча до певної міри ми знаємо, чим він не є. Хоча кінцевий філософський висновок цього твердження виходить за межі предмета дослідження, його богословський висновок є очевидним: особистість Христа пізнається через Його діяння на людину. Таким чином, існує органічний зв'язок між христологією і сотеріологією. Крім цього, зростає усвідомлення ідентичності між функціональними і онтологічними христологічними системами, тобто між системами, які розглядають функції та діяння Христа і системами, які розглядають Його Особистість чи буття. З позиції христадельфіан впливає, що смерть Христа була не просто прикладом благородного самопожертвування, вона була необхідною для спокутування гріхів, що дає можливість людині отримати надію на порятунк.

Вчення тринітарних християнських церков, на думку христадельфіан, які розкривають питання сотеріології, не знаходить свого підтвердження у Біблії. Ідея передіснування «Бога Сина» на небі змінює сенс земного життя Ісуса як самостійного, відповідального Людського Сина, який також є Сином Божим, і таким чином позбавляє істинного значення Його життя і смерть як спокутування гріхів, що досягається раз і назавжди.

Христадельфіани вірять, що крім Ісуса Христа ніхто не може бути посередником або заступником людини перед Богом. Оскільки сполучною ланкою між грішною людиною і безгрішним Богом не може бути Сам Бог, нею повинна бути безгрішна людина, однак гріховної людської природи. Тому вони не моляться і не поклоняються ні Святим, ні Матері Ісуса, і нікому іншому окрім, як Богіві через Христа. «Бо єдиний Бог, єдиний і посередник між Богом і людьми, людина Христос Ісус».

На початку XXI ст. об'єктом місіонерської діяльності христадельфіан стали країни Східної Європи, зокрема й Україна. Труднощі, з якими вони зустрілися під час зустрічей на спеціально організованих зборах, – не володіння більшістю населення англійською мовою. Відсутність перекладів БВПВ національними мовами призвела до чергового конфлікту між Христадельфіанською Біблійною місією (ХБМ) та Фондом поширення христадельфіанства (ФРХ) або Службою охорони христадельфіанства (СОХ), створеному у 2002 р. родиною Хістер після їх розриву з ХБМ. Згідно з положенням, опублікованим в журналі «Христадельфіанин» у 2004 р., хрещення, які проводив Фонд поширення христадельфіанства (ФРХ) не вважалися дійсними.

З метою переманити новонавернених на свою сторону ХБМ пропонувала вірянам матеріальні заохочення, забороняла виконувати обряд заломлення хліба з вихідцями ФРХ, а також співпрацювати з тими, хто належав до СОХ. В якості головного засобу проповідування ФРХ використали книгу Данкана Хістера «Основи Біблії», яка була перекладена на більшість національних мов країн Східної Європи. Ця книга набула поширення в христадельфіанстві як засіб ознайомлення читачів з основами положеннями вчення.

Напружені стосунки між Христадельфіанською Біблійною місією та Фондом поширення христадельфіанства зберігаються до сьогодні. Таке становище не влаштовує багатьох adeptів організації. Деякі еклесії відмовилися називати себе христадельфіанами й проводять свої збори під назвою «Біблійний центр» або «Церковна община».

Таким чином, стан і динаміка сучасного руху христадельфіан свідчать про наявність соціокультурного потенціалу течії. Він прагне розширити межі діяльності у суспільному, духовному, національному, міжконфесійному житті, розглядаючи таку діяльність як невід'ємну складову свого світорозуміння. Простежується усвідомлена тенденція щодо зміцнення позицій своїх осередків світі на шляху їх максимальної адаптації до нових реалій життя, урізноманітнення форм і методів євангелізації, піднесення рівня пропаганди, професійної теологічної освіти віруючих, гнучкої міжконфесійної позиції.

Бібліографічні посилання

1. Пирс Ф. Положение о вере и основы учения / Фред Пирс // Добрые вести. – Люберцы, 2006. – № 46. – С. 18–25.
2. Хистер Д. Основы Библии / Данкан Хистер. – Riga : «Carelinks Ministries», 1992. – 237 с.
3. Хистер Д. Ветхий Завет с комментариями Данкана Хистера / Данкан Хистер ; пер. с англ. I. Sabele. – Riga : «Carelinks Ministries», 2012. – 524 с.
4. Мак-Грат А. Введение в христианское богословие / Алистер Мак-Грат ; [пер. с англ.]. – Одесса: «Богомыслие», 1998. – 493 с.
5. Биллингтон П. Война против книги и ее народа / Пол Биллингтон // Добрые вести. – Люберцы, 2007. – № 49. – С. 6–17.
6. Николлс А. Положение о вере и основы учения / Альфред Николлс // Добрые вести. – Люберцы, 2002. – № 29. – С. 13–17.
7. Пирс Ф. Положение о вере и основы учения / Фред Пирс // Добрые вести. – Люберцы, 2002. – № 30. – С. 26–29.
8. Биллингтон П. Если же вы Христовы / Пол Биллингтон // Добрые вести. – Люберцы, 2001. – № 25. – С. 20–24.
9. Хистер Д. Новый Завет с комментариями Данкана Хистера / Данкан Хистер; Перевод с английского на русский: Irma Sabele. – Riga : «Carelinks Ministries», 1997. – 704 с.
10. Хистер Д. Человеческая сторона Христа / Данкан Хистер // Утренняя звезда. – Полтава, 2006. – № 8. – С. 3–12.
11. Смит М. Грех в Жизни верующего человека / Марк Смит // Добрые вести. – Люберцы, 2009. – № 57. – С. 24–27.
12. Гроукотт Дж. Разум Христов / Дж. Гроукотт // Добрые вести. – Люберцы, 2010. – № 59. – С. 3–9.
13. Рэмчерен Д. Принципы Жертвы / Дэв Рэмчерен // Добрые вести. – Люберцы, 2009. – № 58. – С. 28–34.
14. Искажение Писания. Настольная книга христадельфиан, содержащая предполагаемое объяснение трудных для понимания отрывков. – Riga : Христадельфианская Библейская Миссия, 2007. – 92 с.

Соколовский О. Л. Историко-духовные истоки и особенности вероучения христадельфиан.

Рассматривается появление религиозного объединения христадельфиан, динамика и главные факторы его развития. Анализируются идейно-концептуальные особенности вероучения христадельфиан и его влияния в Украине. Показано, что особенностью данного движения была критика традиционного христианского вероучения и отрицание основных догматов ортодоксальной Церкви.

Ключевые слова: христадельфиане, христология, сотериология, догмат Святой Троицы, еклесия.

Sokolovskiy O. Historic and spiritual sources and features of Christadelphians' creed.

Modern historical epoch characterized as a turning changes in social and political life, and in the field of spiritual values. The reorientation of Ukrainian in new life paradigms overcoming the imposed ideological schemes is based on the revival of cultural and historical heritage, which is an important component of the religious traditions of the Ukrainian people. Today we live in a society where the person is free to follow or promote religious doctrine of their choice. Over the past decade in Ukraine began to actively restore activity convert religious organizations, which are doctrinally-institutional meaning identify with Christianity. However, when individuals or whole groups publicly assert that only their doctrines are true, unlike other religious teachings, there is a need for detailed acquainted with the history of dogma and features of worship, place of which on the religious map of Ukraine is growing every year.

The relevance of the research of the process of Christadelphians religious association in Ukraine due to several factors. On the one hand, acquaintance with the history of the formation of the movement relevant today because of the need to have a complete history of the religious process in Ukraine. On the other hand, is the desire to make an objective analysis of the religious foundations and institutional features of Christadelphians religious association.

Condition and dynamics of modern Christadelphians indicate a potential of socio-cultural movement. It seeks to expand the scope of activities of social, religious, national, interfaith life, treating such activities as an integral part of its vision. There has recognized the trend to strengthen of its position in the center of the world on the path of maximum adaptation to the new realities of life, diversity of forms and methods of evangelization, the rise of advocacy, professional theological education believers flexible Interfaith position.

Key words: Christadelphians, Christology, soteriology, the dogma of the Holy Trinity, the ecclesia.

Надійшла до редколегії: 25.03.2014

С. Ш. Айтов*Днепропетровский национальный университет железнодорожного транспорта
имени акад. В. Лазаряна***ФИЛОСОФИЯ ИСТОРИИ И РАЗВИТИЕ КОГНИТИВНЫХ ПОДХОДОВ
ИСТОРИЧЕСКОЙ АНТРОПОЛОГИИ****Анализируется рецепция методологических подходов философско-исторического познания исторической антропологии.***Ключевые слова:* философия истории, историческая антропология, научная динамика, когнитивные подходы.

Философия истории и историческая антропология исследуют исторические процессы на разных когнитивных уровнях с помощью различных методологий. Поэтому, со стереотипной точки зрения, эти науки существуют в разных исследовательских и социокультурных плоскостях.

Вместе с тем, родство объектов, изучаемых этими науками, в частности, массовое сознание народов и «локальных» цивилизаций в связи с траекторией их исторического развития и проекцией последнего в будущее, создает условия для теоретического, методологического взаимодействия этих наук (с преимущественным влиянием философии истории).

Проблемой данной работы является исследование влияния философии истории, как одной из ведущих и актуальных наук «философско-обществоведческо-гуманитарного» цикла на зарождение, развитие и перспективы дальнейшего развития исторической антропологии.

Обзор литературы. Философско-исторические концепции Н.Я. Данилевского, О. Шпенглера, В. Шубарта, А. Дж. Тойнби, Л.Н. Гумилева, философско-политическая теория С. Хантингтона, которая возникла как синтез идей Тойнби и геополитических подходов является весьма распространенной в научной среде Восточной Европы.

Однако, исследования влияния философии истории на общественные, политические, гуманитарные науки, в частности, на историческую антропологию, мало распространены.

С точки зрения философско-исторических подходов это обстоятельство связано с большей ориентированностью этой науки на осмысление путей развития «макрообъектов» (цивилизаций), их стратегических траекторий в историческом процессе, без тщательного анализа отдельных элементов цивилизационных систем. С точки зрения исторической антропологии, именно целостность, когнитивная «макроориентированность» философии, выступают препятствиями на пути возможности рецепции концепций и познавательного опыта последней.

Показательно мнение одного из руководителей французской «новой исторической науки» и исторической антропологии Л. Февра, который весьма негативно отозвался о теории О. Шпенглера [17, с. 78-79] и А. Дж. Тойнби [17, с. 95-96]. Исходя из такого отношения, исследователи антропологических подходов в исторической науке анализировали влияние на историческую антропологию таких наук, как география (учение Видаль де Ла Бланш), философская антропология (учение А. Бергсона), история и философия культуры (концепции Й. Хёйзинги), социология (учение Э. Дюркгейма), и оставили вне научного внимания идеи и методологии философии истории.

Целью данной работы является исследование влияния философии истории, в качестве одного из концептуальных и методологических факторов, на развитие исторической антропологии. Решение указанной задачи является актуальным для изучения исторической антропологии и других гуманитарных наук (например, культурологии, социальной психологии), поскольку оно позволяет лучше понять сущность, динамику, интеллектуальное и социокультурное значение данной научной дисциплины. Изучение влияния философско-исторических теорий на истори-

ческую антропологию является объективно необходимым и потому, что последняя, отделившись от когнитивной и социокультурной матрицы «новой исторической науки», необходимо унаследовала ее полидисциплинарность. Историческая антропология может быть представлена как междисциплинарный когнитивный комплекс, пространство, объединяющее интеллектуальные достижения ряда научных дисциплин (в частности, индивидуальной, социальной и этнической психологии, социологии, географии и др.).

Изучение научного диалога такой интегративной науки, как историческая антропология, с философией истории, изучение влияний последней значительно углубит представления о функционировании научного комплекса исторической антропологии, одной из главных задач которой, по мнению А.Я. Гуревича есть «... воспроизведения картин мира присущих разным эпохам и культурным традициям, и тем самым реконструкция субъектов реальности, которые были содержанием сознания людей данной эпохи и культуры и определяли стиль и сущность последней, характер отношений людей к жизни, их самосознание» [7, с. 237]

Следует отметить, что философия истории содержит определенные подходы, которые корреспондируют с подходами и ценностями исторической антропологии, одним из которых является внедрение категории ментальности. Исследуя цивилизации, образующие мироустройство в каждую историческую эпоху, невозможно игнорировать ментальность этих крупных природных и социокультурных целостностей, изучаемых философией истории. В свою очередь, понятие ментальности является одной из фундаментальных в исторической антропологии. В последней оно трактуется как «... наличие у людей того или иного общества принадлежности к одной культуре, детерминированной общим «умственным инструментарием», «психологической оснасткой», которая дает возможность по-своему воспринимать собственное природное и социальное окружение и самих себя» [7, с. 237]. Согласно обстоятельствам корреспондирования категории ментальности в философии истории и исторической антропологии, видим что, размышления о ментальности и влияние этого социокультурно-психологического феномена присутствуют, в разной форме в выдающихся представителях философско-исторического познания.

Так, И.Г. Гердер часто использовал понятие «характер народа» [4, с. 231]. Он указывал на важное значение, которое имеет для исторического процесса учет «... большого влияния ... образа жизни и национального состава каждого народа [4, с. 233]. Отмечая разницу ментальностей наций, он писал: «То, что одна нация считает необходимым для своего круга понятий, о том другая никогда и не думала, или даже видит в этом вред» [4, с. 235]. Н.Я. Данилевский в теории культурно-исторических типов отводил должное место социально-психологическим факторам этих «квазицивилизационных» образований. На его взгляд особенности психического склада народов делают их особенными и самобытными субъектами истории [9, с.494]. Важную роль в генезисе и развитии высоких культур «ментальных» факторов указывал О.Шпенглер [22, с. 25-38]. Ментальные социокультурные и социально-психологические особенности, влияющие на развитие цивилизаций, отметил В. Шубарт [23, с.108].

Автор теории «локальных цивилизаций», А.Дж. Тойнби отметил существование, важную роль в их возникновении и развитии ярко выраженных «психических или духовных качеств которые можно найти в отдельных человеческих обществах и которые могут служить отдельным фактором, который направляет определенное общество к пути цивилизации» [14, с. 101-102]

Л.Н.Гумилев, отстаивающий теорию этногенеза, и обосновавший социально-биологическую природу этноса, считал ментальность мощным фактором этнического развития. По его мнению «каждый этнос имеет свою внутреннюю структуру и свой неповторимый стереотип поведения, ... который меняется от поколения к поколению» [6, с. 99]. В свою очередь, «... стереотип поведения этноса является таким же динамичным, как и этнос. Обряды, обычаи, нормы, взаимоотношения изменяются или постепенно, или очень быстро» [6, с. 101].

Современные украинские исследователи, которые применяют традиции философско-исторических концепций в отечественной науке, также обращают внимание

на роль ментальных факторов в цивилизационной динамике, указывая на значение наличия «специфических идейно-ценностных мотиваций в основе больших традиционных цивилизаций», и их развития в начале XXI века [20, с. 590].

Влияние философии истории на историческую антропологию объективно обусловлено высоким теоретическим, методологическим уровнем этой области философского познания, ориентированной на осмысление и объяснение исторических событий и, главным образом, исторических процессов, наличием в собственном интеллектуальном универсуме достаточно значимой историко-антропологической компоненты.

Следует отметить также и фактор научного авторитета философии истории как значительно более древней и укорененной в мировой интеллектуальный дискурс науки, чем историческая антропология, которая появилась в составе «новой исторической науки» в 1930-х гг. и сейчас не насчитывает и века научной деятельности. Итак, влияние философии истории на историческую антропологию имело объективный и необратимый, хотя и неявный, характер, который осуществлялся ранее и реализуется сейчас, несмотря на некоторые негативные мнения и отзывы сторонников последней (вспомним точку зрения Л. Февра) и различия в основных направлениях и целях исследования. Указанное научное влияние реализовалось в течение XX-го и в начале XXI века по следующим направлениям.

Наиболее общее направление воздействия проявилось в обращении историко-антропологических исследований к категории цивилизация («локальная» цивилизация), весьма весомого в философско-исторических концепциях. Интересно и показательно совпадение: почти через 30 лет после опубликования критической статьи Л. Февра по концепции О. Шпенглера и А. Дж. Тойнби (1936) [17], один из выдающихся специалистов в области исторической антропологии, Ж. Ле Гофф, опубликовал монографию «Цивилизация средневекового Запада» (1964) [5]. Как видим, в этом исследовании понятия «цивилизация» вынесено в заголовок монографии и является главной исследовательской целью этого труда. [5, с. 5]

Наиболее важной частью данной научной работы Ж. Ле Гофф считает ее часть «... посвященную средневековой цивилизации (Западной Европы), где была предпринята попытка объяснить ее развитие в X-XIV вв. » [5, с. 6].

Следующим направлением воздействия философии истории на историческую антропологию можно считать понимание последней значение действия географических факторов для социокультурных ценностей и ментальности народов. И. Г. Гердер, А. Дж. Тойнби, Л. Н. Гумилев анализировали влияние географических факторов на траекторию развития цивилизации. Достаточно большое значение придавалось изучению роли климата, ландшафта, рельефа и др. Исследование действия географических факторов на социальную психологию, повседневную жизнь и общественные институты были реализованы и в пределах исторической антропологии, в частности Ф. Бродезем и Ф. Фюре. В монографии Ф. Броделя о Средиземноморье во время правления испанского императора Филиппа II, первая часть этой большой работы была посвящена изучению «... истории человека в его взаимоотношениях с окружающей средой, медленно протекающей и мало изменяющейся истории ...» [3, с. 20]. В созданной на грани экономической географии и исторической антропологии научной работе Ф. Фюре проанализировал причины существенных общественных различий в странах Западной Европы в XVII - XVIII вв. С точки зрения французского исследователя, «... различные экономические зоны (Франции и Западной Европы) по-разному реагировали на изменение экономической конъюнктуры во времени». Например проблемы различия экономического роста в Англии и Франции XII в.; противоположность взлета Каталонии в XVII в. и экономического кризиса в Кастилии (того же времени); между Бовери охваченного в середине XVII в. экономическим ростом и относительно успешным Провансом [19, с. 257-258]. Ф. Фюре видит в этих различиях проявления ментального фактора, разницу в мировоззрении, морально-этических ценностях, трудовой этике жителей указанных регионов.

Влияние философско-исторических концепций на историческую антропологию реализовался также и в изучении последней крупных геоисторических объектов,

«макрообъектов». Так Ф.Бродель и Ж.Ле Гофф в соответствующих монографиях [3], [5] исследовали крупные структуры, как: этно-социо-культурный мир Средиземноморья XVI в. на фоне его ландшафта и других географических условий; «локальную цивилизацию» средневековой Западной Европы. Социо-психологически-культурные основы России XVIII века как представителя славяно-православной цивилизации глубоко проанализированы Ю.М.Лотманом в содержательной работе «Беседы о русской культуре» (СПб. 1994).

Наиболее плодотворным направлением влияния философии истории на историческую антропологию оказался направление, заключается в выявлении отдельных черт ментальности, повседневной жизни, социокультурного контекста, социо-культурно-психологических факторов, развития «локальных цивилизаций» (по терминологии А.Дж. Тойнби). Историко-антропологические исследования ментальных и социокультурных особенностей Западной Европы являются наиболее весомыми и разнообразными, по сравнению с изучением других «культурных миров». Историко-антропологические исследования Западноевропейской цивилизации объединяют изучение различных ментальных и социокультурных проявлений и структур ее народов. В частности Л.Февр воспроизвел систему взглядов на мир, отдельные черты повседневной жизни, морально-этические ценности западноевропейских торговцев XVI в. [18].

М. Блок проанализировал социально-психологические и культурные условия феномена народных верований средневековья в короля как помазанника Божьего. Целью его исследования веры в сверхъестественные, как считалось, магические способности королей было «... понять, чем были монархи прошлого, а главное ... выяснить причину длительного господства королей над человеческими умами ...» [2, с. 84]. Комплекс культурных и мировоззренческих представлений, свойственных народному сознанию средневековых западноевропейцев проанализировал А.Я. Гуревич. Среди рассмотренных проблем исследованы вопросы соотношения в общественных представлениях веры в магию и народной религиозности [8, с. 281 -295], социально-психологические причины охоты на ведьм, характерные для средневекового Запада [8, с. 311 - 318].

Социокультурный институт «куртуазной любви» и социопсихологический комплекс связанных с ним представлений и учреждений бытового поведения проанализировал Ж. Дюби, получив выводу о существенном влиянии этих феноменов на изменение положения женщины (из дворянского сословия) в тогдашнем социуме [10, с. 94]. Вопрос эмоциональности человека средневековья рассмотрел Л. Февр, отметив вслед Й. Хейзингой «... изумительные неустойчивость (индивидуальных и общественных) настроений, чрезвычайную чувствительность, свойственную людям того времени» [16, с. 104].

Достаточно актуальным является изучение сновидений людей позднего Средневековья [21, с. 351]. Они ориентированы на понимание социально-культурных аспектов повседневности и элементов коллективного бессознательного этой эпохи.

Влияние религиозных представлений на народную эмоциональность проанализировал Дж.Фехлейсон. [23]. Ч. Хайх исследовал влияние созданного литературой и газетами Англии конца XVI - начала XVII века . образа противников пуритан на массовое сознание того времени [24, с. 687 - 688].

Историко-антропологический аспект функционирования славяно-православной цивилизации, по терминологии А.Дж. Тойнби, рассмотрены, в частности, в многочисленных научных трудах Ю.М.Лотмана и Б.А.Успенского. В монографии о личности и творчестве Н.М. Карамзина, Ю.М.Лотман реализовал методологию изучения миропонимания и мировоззрения «культурного слоя» России второй половины XVIII века через посредство реконструкции и анализа взглядов на мир, идеологических и морально-этических убеждений, интеллектуальных стереотипов Карамзина, которые нашли отражение в «Письмах русского путешественника» [12, с. 14]. Восприятие времени в средневековой Руси ее элитой и народом реконструировал и исследовал Б.А. Успенский, указав на существенное влияние его на особенности российского исторического процесса в XV - XVI вв. ст. [15, с. 89 - 90].

Синтетической, с точки зрения исследованных культур прошлого, является научная работа О.В. Подосинова [13], посвященная изучению проявлений географических, ориентационных принципов и представлений людей разных эпох и регионов в повседневной жизни и в сакральной сфере [13, с. 20].

Выводы. Суммируя, следует указать на такие направления влияния философии истории на историческую антропологию, как: обращение последней в категории «цивилизация» (локальная), анализ влияния географических факторов на эволюцию (или более радикальные и быстрые типа изменений) ментальности, повседневной жизни, социально-культурных норм, традиций и институтов; исследования «макрообъектов», совокупности историко-культурных регионов, подобных Средиземноморью или отдельных «локальных» цивилизации, таких как западноевропейская, или славяно-православная; реконструкция и анализ различных аспектов ментальности и ее воплощение в социокультурную реальность, «структуры повседневности», общественную жизнь и ее элементы, и др.

Влияние указанных направлений и факторов влияния философско-исторических концепций на историко-антропологические исследования было неодинаковым с точки зрения тематики и интенсивности когнитивного воздействия в разные периоды XX - начале XXI века. В частности, анализ географических факторов, влияющих на историко-антропологические феномены, а также изучение «макрообъектных контекстов», в рамках которых реализовались различные аспекты антропологических элементов исторических процессов, наиболее эффективно и динамично воспринимались исторической антропологией в 1950-е – 1960-е годы. Кульминацией этого стало послевоенное творчество Ф. Броделя. Изучение определенных элементов историко-антропологического универсума Западной Европы были наиболее актуальны в 1930-1950-е гг; социокультурные феномены ведьмовства, магизма, народной религиозности активно исследовались в 1960 - 1970 гг, роль женщины в обществе Европейского Средневековья и Нового Времени, а также микроисторические подходы получили высокий исследовательский статус в 1970-х гг. и до современности.

Можно сказать, что в ходе развития всех парадигм, по признакам теории Т. Куна [11, с. 32] за последние почти 80 лет философско-исторические концепции осуществляли существенное влияние на методологические и методические аспекты развития исторической антропологии. Различная интенсивность влияния философии истории на историческую антропологию обусловлена сложностью когнитивного диалога этих наук, чему иногда способствует и общественная конъюнктура.

Перспективность дальнейшего исследования этой проблематики заключается в необходимости изучения научных и социокультурных контактов указанных наук с целью более глубокого понимания проблематики философии истории и «науки о людях во времени» [1, с. 19].

Библиографические ссылки

1. Блок М. Апология истории / М. Блок // Апология истории. Феодальное общество. – М. : Наука, 1973 – 254с.
2. Блок М. Короли – чудотворцы/ М. Блок. – М. : Языки русской культуры, 1998 – 712 с.
3. Бродель Ф. Средиземное море и средиземноморский мир в эпоху Филиппа II : в 3х т. – Роль среды / Ф. Бродель. – М. : Языки славянской культуры, 2002 – Т.1. – 496 с.
4. Гердер И.Г. Идеи о философии истории / И.Г. Гердер. – М. : Наука, 1977. – 502с.
5. Гофф Ле Ж. Цивилизация Средневекового Запада / Ж. Ле Гофф. – М. : Прогресс, 1992. – 541 с.
6. Гумилев Л.Н. Этногенез и биосфера земли/ Л.Н. Гумилев. – СПб. : Кристалл, 2001 – 639с.
7. Гуревич А.Я. Историческая антропология: проблемы социальной и культурной истории / А.Я. Гуревич // История – нескончаемый спор – М. : РГГУ, 2005. – С. 288–299.
8. Гуревич А.Я. Средневековый мир: культура безмолвующего большинства/ А.Я. Гуревич. – М. : Искусство, 1990 – 395с.
9. Данилевский Н.Я. Россия и Европа / Н.Я. Данилевский. – М. : Книга, 1991 – 572с.
10. Дюби Ж. Куртуазная любовь и перемены в положении женщин во Франции XII в. / Ж. Дюби/ Одиссей. – М. : Наука, 1990 – С.90–97.
11. Кун Т. Структура научных революций/ Т. Кун. – М. : Прогресс, 1975 – 300с.
12. Лотман Ю.М. Сотворение Карамзина / Ю.М. Лотман. – М. : Книга, 1987. – 336с.
13. Подосинов А.В. «Ex oriente lux!»: ориентация по сторонам света в архаических культурах Ев-

разии / А.В. Подосинов – М. : Языки Русской культуры, 1999. – 718с.

14. Тойнби А.Дж. Постижение истории : в 2х т. / А.Дж. Тойнби. – М. : Айрис – Пресс, 2004 – Т.1 – 638с.

15. Успенский Б.А. Восприятие истории в Древней Руси и доктрина «Москва – Третий Рим» / Б.А. Успенский // Этюды о русской истории. – М. : Academia, 2002. – с.89 – 148.

16. Февр Л. История и психология / Л. Февр // Бои за историю. – М. : Наука, 1991. – С. 97–108.

17. Февр Л. От Шпенглера к Тойнби / Л. Февр // Бои за историю – М. : Наука, 1991 с.72 – 96.

18. Февр, Л. Торговец XVI века / Л. Февр // Бои за историю – М. : Наука, 1991. – С. 217–238.

19. Фюре Ф. О некоторых проблемах, поставленных развитием количественной истории / Ф. Фюре // Философия и методология истории. – М. : Прогресс, 1977. – С.245–262.

20. Цивилизационные модели современности и их исторические корни – К. : Наукова думка, 2002 – 630с.

21. Шмитт Ж.-К. Сны Гвиберта Ножанского / Ж.-К. Шмит // Одисей. 2010-2011. – М.: Наука, 2012. – С. 351–378.

22. Шпенглер О. Закат Европы: очерки морфологии мировой истории : в 2х т. / О. Шпенглер. – Минск : Попурри, 1999 – Т.2. – 719с.

23. Шубарт В. Европа и душа Востока / В. Шубарт // Общественные науки и современность. – 1993 – №1– С.108–120.

24. Fehleison J.R. Appealing to the senses: The Forty Hours Celebrations in the Duchy of Chablais, 1597 – 1598 / J.R. Fehleison// The Sixteenth Century Journal – 2005 – №2 – P.375–396.

25. Haigh Ch. The Character of an Antipuritan / Ch. Haigh // The Sixteenth Century Journal – 2004 – №3 – P.671–688.

Айтов С. Ш. Філософія історії та розвиток когнітивні підхід історичної антропології
Аналізується рецепція методологічних підходів філософсько-історичного пізнання історичною антропологією.

Ключові слова: філософія історії, історична антропологія, наукова динаміка, когнітивні підходи.

Aytov S. Philosophy of history and development of cognitive approaches of historical anthropology.

Summing up , it should point to areas such influence on the philosophy of history, historical anthropology , as the last recourse in the category of «civilization» (local) analysis of the impact of geographic factors on the evolution (or more radical and rapid changes in the type) mentality , daily life, social and cultural norms, traditions and institutions; research «macroscopic» set of historical and cultural regions such as the Mediterranean or the individual «local» civilization , such as Western European or Slavic- Orthodox , the reconstruction and analysis of various aspects of mentality and its embodiment in the socio-cultural reality , «structure of everyday life» , social life and its elements , etc. The effect of these trends and the factors influencing the philosophical and historical concepts to the historical- anthropological study was different in terms of subject matter and the intensity of the cognitive effects in different periods of XX - beginning of XXI century. In particular, the analysis of geographic factors affecting the historical and anthropological phenomena , as well as the study of «makroobjektive context» in which implement various aspects of anthropological elements of historical processes , the most efficient and dynamic perceived historical anthropology in the 1950s - 1960s . The culmination of this was the post-war work of Fernand Braudel . The study of specific historical and anthropological elements of the universe in Western Europe were the most relevant in the 1930-1950 -ies, socio-cultural phenomena of witchcraft, of magic, popular religiosity actively investigated in 1960 - 1970 years, the role of women in the society of the European Middle Ages and modern times, as well as approaches of microhistory have a high status in the research of the 1970s. and up to the present.

Key words: philosophy of history, historical anthropology, scientific dynamics, cognitive approaches.

Надійшла до редколегії: 5.03.2014

УДК 316.323

О. Ф. Захарчук, О. М. Ярош

ДВНЗ «Национальный горный университет» (г. Днепрпетровск)

КАПИТАЛИЗМ В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ

Рассмотрено капитализм как характерный элемент современного постиндустриального общества и его культуры. Производится обзор работ ряда авторитетных зарубежных и отечественных исследователей, которые преимущественно с критической точки зрения подходили к осмыслению данного явления. В работе также ставится и анализируется вопрос о дальнейших перспективах функционирования капитализма в современном обществе и его культуре.

Ключевые слова: капитализм, общество, культура, отчуждение, буржуазная культура, социализм.

Осмысливая современное состояние и тенденции развития современного общества, актуальным является рассмотрение феномена капитализма, который определил в свое время характер развития западной цивилизации, а в современном мире стал доминирующей формой организации большинства стран. Украинское государство также находится в числе таких стран. Такое положение дел и обуславливает актуальность рассмотрения феномена капитализма в различных аспектах. Данная работа посвящена социокультурным аспектам в осмыслении современного состояния и дальнейших перспектив существования капитализма.

В исследованиях посвященных капитализму, прежде всего делается акцент на экономическом характере данного явления. Капитализм - экономическая система, в которой широко распространена частная собственность на факторы производства, а распределение произведенного продукта, товаров, благ, услуг осуществляется в основном посредством рынка. Капитализму свойственны свободное предпринимательство, конкуренция, стремление производителей и продавцов товаров к извлечению прибыли. Капитализм, будучи социально-экономической системой, тесно связан с общественно-политической системой страны, а иногда во многом предопределяет последнюю [6].

Массовое производство с преобладанием наемного труда называется капитализмом. В этом смысле зачатки капитализма можно обнаружить уже в древности, и тем более в мануфактурном производстве позднего средневековья. Но современный капитализм начинается лишь с изобретения машин, namного увеличившего производство однородных изделий и превратившего наемный труд в регулярную работу у станка, в фабричном цеху [7, с. 177].

Безусловно, что капитализм – это, прежде всего, форма организации хозяйственной деятельности. Однако, как считают многие исследователи, только лишь экономическими определениями капитализм не исчерпывается. Капитализм зачастую ассоциируется, прежде всего, с политической сферой, а в более широком смысле и с универсальным способом бытия общества, культуры в целом. Данная многоплановость понятия «капитализм» создает определенные трудности в прояснении того, с чем следует, или, наоборот, не следует ассоциировать понятие капитализма помимо экономических аспектов: «Центральными в общем описании капитализма являются, т.о., понятия: гражданское общество, правовое государство, многопартийность, демократия, принцип разделения властей, частная собственность, рынок, права человека и др.» [8].

Опыт XX в. показывает, однако, что капиталистической экономике могут сопутствовать различные политические формы – либерально-демократическая, социал-демократическая, фашистская, республиканская, монархическая, с крайней централизации государственного управления. Это составляет основу изучения государства (state) при капитализме. Хотя капитализм всегда развивался на фоне мирового рынка, последние перемены, связанные с «глобализацией капитала» и распадом СССР, укрепили убежденность в том, что теперь его следует рассматривать как мировую систему [4].

Итак, если под капитализмом понимать только лишь экономический аспект, то можно констатировать, что он может существовать при различных политических системах. В то же время, основная проблема в осмыслении капитализма видится в том, что в какой бы политической системе он не существовал, капитализм активно воздействует на все стороны человеческой жизнедеятельности, во многом определяет характер той или иной культуры.

Говоря о влиянии капитализма, на общество, культуру, прежде всего, следует сделать акцент на критическом подходе, и обратиться к тем исследованиям, которые осмысливают капитализм как негативное явление в жизни современного общества.

Безусловно, классической критикой капитализма являются воззрения Карла Маркса, который еще в 19 в. указал на многие опасные для общества и культуры изъяны капитализма. Прежде всего, это феномен отчуждения, который Маркс применил для описания не только классового конфликта, но и разрушения человеческих отношений в капиталистическом обществе. Такие виды отчуждения как

Отчуждение от своей сущности и Отчуждение от окружающего мира (людей, природы) [2, с. 843] могут быть осмыслены и в современных понятиях потребительского массового общества, процесса «атомизации» современного общества.

Как отмечал М. Хайдеггер в одной из своих публикаций «Письмо о гуманизме»: «Поскольку Маркс, осмысливая отчуждение, проникает в сущностное измерение истории, постольку марксистский взгляд на историю превосходит другие исторические теории» [11, с. 207]. Неудивительно, что феномен отчуждения как элемент присущий капитализму рассматривался в дальнейшем и другими мыслителями.

Видный представитель гуманистического психоанализа Эрих Фромм считал отчуждение главным фактором современного капиталистического общества. «Отчуждение, каким мы видим его в современном обществе, носит почти всеобщий характер; оно пронизывает отношение человека к своей работе, к потребляемым им вещам, к государству, к своим ближним и к самому себе. Человек создал мир рукотворных вещей, какого никогда не существовало прежде. Он разработал сложное общественное устройство, чтобы управлять созданным им техническим механизмом. Однако все созданное им возвышается и главенствует над ним. Он чувствует себя не творцом и высшей руководящей инстанцией, а слугой Голема, сделанного его руками. Чем могущественнее и грандиознее высвобождаемые им силы, тем более бессильным он чувствует себя как человеческое существо. Он противостоит себе и своим собственным силам, воплощенным в созданных им вещах и отчужденным от него. Он больше не принадлежит себе, а находится во власти собственного творения. Он соорудил золотого тельца и говорит: «Вот ваши боги, которые вывели вас из Египта» [10, с. 122].

Резкой критике подвергает современный капитализм представитель Франкфуртской школы неомарксизма Герберт Маркузе. Главным обещанием капитализма «является еще более комфортабельная жизнь для все большего числа людей» [3, с. 10]. Сами эти люди «не способны вообразить себе иной универсум дискурса и поступка, поскольку сдерживание и манипулирование подрывными усилиями и элементами воображения стало составной частью данного общества» [3, с. 32].

«В наши дни счастье человека состоит в получении удовольствия, - констатирует Фромм. - Удовольствие заключается в удовлетворении от потребления и «поглощения» товаров, зрительных впечатлений, пищи, напитков, сигарет, людей, лекций, книг, кинокартин - все это потребляется, поглощается» [9, с. 154]. Подобные характеристики особенностей капитализма можно найти и у многих иных современных мыслителей. Безусловно, что проблема отчуждения и как ее следствие «атомизация» общества, формирование массового, потребительского общества является наиболее очевидной современной тенденцией в социокультурном процессе.

В этой связи следует отметить, что в большинстве случаев критика капитализма западными мыслителями чаще всего увязывается с критикой буржуазного общества, в котором, собственно, исторически и возник капитализм. Т.е. капитализм рассматривается как атрибут буржуазной культуры, в некотором смысле можно сказать, что капитализм – это некое рафинированное проявление самой ее сути, хотя, как считает французский философ-постструктуралист и семиотик Ролан Барт, в самом буржуазном обществе есть стремление завуалировать свое влияние на социокультурный процесс.

«Анонимность буржуазии еще более усугубляется, - пишет Р. Барт, - когда мы переходим от собственно буржуазной культуры к ее производным, вульгаризированным формам, используемым в своего рода публичной философии, которая питает обыденную мораль, церемониалы, светские ритуалы, одним словом, неписанные нормы общежития в буржуазном обществе.

Невозможно свести господствующую культуру к ее творческому ядру; существует буржуазная культура, которая заключается в чистом потребительстве» [1, с. 108].

«...Именно буржуазная этика пронизывает все французское общество, - констатирует Барт, - буржуазные нормы, применяемые в национальном масштабе, воспринимаются как само собой разумеющиеся законы естественного порядка; чем шире распространяет буржуазия свои репрезентации, тем более они натурализуются. Факт существования буржуазии поглощается неким аморфным миром, единствен-

ным обитателем которого является Вечный Человек - ни пролетарий, ни буржуа» [1, с. 109]. Барт говорит все это о французском обществе, но очевидно, что таким же является всякое развитое капиталистическое общество.

Действительно, и в современном культурном дискурсе мы можем видеть некую фигуру умолчания, когда сами термины «буржуазия» и «капитализм» редко используются. Более общеупотребимыми понятиями являются демократия, либерализм, свободный рынок, права человека и пр. При этом, однако возникает стойкое ощущение, что само собой разумеется, что в этот список обязательно должны войти и капитализм и буржуазность. Поэтому в данном контексте уместно поставить вопрос о возможности разведения этих понятий. А в более широком смысле, вопрос о том, какие дальнейшие перспективы развития современного общества и какова судьба в нем капитализма.

Современное положение дел указывает на многие недостатки капитализма. Это и выше означенные в данной работе проблемы и иные проблемы, в том числе и те, которые имеют непосредственный экономический характер. Безусловно, нельзя сбрасывать со счетов мировой экономической кризис и как его следствие, ухудшение экономического положения широких масс населения во многих странах. Поэтому естественен вопрос о возможностях дальнейшего поступательного развития цивилизации в рамках ныне существующей капиталистической модели. Не стал ли капитализм в современном мире сдерживающим фактором развития? Критики капитализма особенно из левого идеологического сектора на этом тезисе, в общем-то, настаивают давно. В частности Г. Маркузе отмечает: «Очевидно, что современное общество обладает способностью сдерживать качественные социальные перемены, вследствие которых могли бы утвердиться существенно новые институты, новое направление продуктивного процесса и новые формы человеческого существования. В этой способности, вероятно, в наибольшей степени заключается исключительное достижение развитого индустриального общества» [3, с. 14].

Однако, даже если принять за истину тезис о негативной роли капитализма в современном обществе, то неизбежно возникает вопрос о возможности альтернативы капитализму. Как известно, исторический антагонист капитализма – социализм и связанные с ним левые идеологии.

О том, что капиталистический социокультурный порядок все более становится неудовлетворительным и несовременным, говорят, по мысли П. А. Сорокина, – известного российского социолога и культуролога, и попытки заменить этот порядок коммунистическим, социалистическим, фашистским, нацистским, «корпоративным» и другими некапиталистическими типами общественного устройства, государством всеобщего благоденствия, управляемой демократией и т.п. [5, с. 118]. Сорокин дает описание некоторых особенностей постепенного преобразования классического капитализма в посткапитализм. Однако из той характеристики неклассического капитализма, которую набрасывает Сорокин, вовсе не следует, что посткапитализм - это уже не капитализм, а некий новый тип общественного устройства или же переходная общественная система, непосредственно предшествующая утверждению нового типа общества. Сорокин рассматривает капитализм только со стороны его экономики, а не как целостную культуру, представляющую собой единство материальной и духовной ее сторон. В результате капитализм понимается чрезмерно узко, а естественная его эволюция истолковывается как несомненный отход от капитализма. Идея упадка реального капитализма связана у Сорокина с другой ведущей его идеей - убеждением во взаимной конвергенции капиталистического и коммунистического порядков и образов жизни. В результате такой конвергенции должен появиться, полагает Сорокин, «смешанный социокультурный тип», включающий в себя большинство позитивных ценностей капитализма и коммунизма и свободный от серьезных дефектов каждого из этих типов общества [5, с. 118].

Теория конвергенции, имевшая широкое распространение в середине XX века, довольно быстро обнаружила, однако, свою несостоятельность. Коммунизм оказался совершенно неспособным учиться у капитализма и развалился под грузом своих неразрешимых проблем; в ведущих капиталистических странах утвердился поста-

питализм, но вовсе не в результате усвоения позитивных уроков коммунизма.

Как мы можем видеть, в настоящее время капитализм одержал историческую «победу» над социализмом. Однако снимает ли эта «победа» капитализма порожденные им проблемы? – очевидно, что нет. Все современные модели капиталистической системы, какой бы они уклон не имели, начиная от модели государственного капитализма и заканчивая неолиберальными моделями, тем не менее, оставляют все проблемы капитализма открытыми.

Безусловно, что капитализм даже за последние сто лет прошел сложный путь эволюции, претерпел значительные изменения, однако своей сути он не утратил. Поэтому вполне возможно предположить, что на сегодняшний день капитализм уже полностью реализовал свой потенциал к развитию, и его дальнейшие трансформации уже не принесут позитивного эффекта для общества. Если это предположение верно, следует сделать довольно пессимистический вывод о дальнейших перспективах развития современного общества, т.к. на сегодняшний день никаких четких альтернатив капитализму, помимо потерпевшего историческое поражение социализма, нет. Не смотря на все издержки, капитализм на данный момент, остается доминирующей общественной, экономической да и культурной моделью. Его механизмы в ближайшей, а скорее всего, и в отдаленной перспективе сохранят за ним доминирующее положение в существующей цивилизации.

«Разумеется, против буржуазной идеологии время от времени вспыхивают бунты, - пишет Р. Барт. - Их обычно называют авангардом. Однако такие бунты ограничены в социальном отношении и легко подавляются» [1, с. 108]. Это происходит потому, что сопротивление исходит от небольшой части той же буржуазии, от ограниченной группы художников и интеллектуалов. Публикой, к которой они обращаются и которой бросают вызов, является только сама буржуазия, в деньгах которой они нуждаются, чтобы иметь возможность выразить себя. Далее, в основе этих бунтов лежит четкое разграничение буржуазной этики и буржуазной политики. Авангард протестует только в области искусства и морали, ополчаясь на лавочников и обывателей, но никак не в области политики. «Авангард испытывает отвращение к языку буржуазии, но не к ее статусу. Нельзя сказать, что он прямо одобряет этот статус, скорее он заключает его в скобки: какова бы ни была сила вызова, бросаемого авангардом, в конце концов предмет его забот - затерянный, а не отчужденный человек, а затерянный человек - это все тот же Вечный Человек» [1, с. 108]. Однако, к счастью, «под консервативно настроенной основной массой народа скрыта прослойка отверженных и аутсайдеров, эксплуатируемых и преследуемых представителей других рас и цветов кожи, безработных и нетрудоспособных. Они остаются за бортом демократического процесса, и их жизнь являет собой самую непосредственную и реальную необходимость отмены невыносимых условий и институтов. Таким образом, их противостояние само по себе революционно, пусть даже оно ими не осознается. Это противостояние наносит системе удар снаружи, так что она не в силах уклониться; именно эта стихийная сила нарушает правила игры и тем самым разоблачает ее как бесчестную игру... И тот факт, что они уже отказываются играть в эту игру, возможно, свидетельствует о том, что настоящему периоду развития цивилизации приходит конец» [3, с. 336-337].

Даже если согласится с Маркузе в его надежде на силу протеста маргинальных слоев общества в нынешней капиталистической системе, вопрос, что будет после падения капитализма остается открытым. И видимо, отсутствие позитивного, понятного для общества ответа на данный вопрос, главным образом и оберегает капитализм от крушения.

Концепция «третьего пути» (не капитализм и не социализм), которая могла бы стать реальной альтернативой современному капитализму если и существует, то лишь в разрозненных утопических умонастроениях отдельных мыслителей, что не позволяет говорить о ней как о реальной перспективе. Так, альтернатива капитализма, предложенная самим Маркузе, является характерным примером утопичности и практической несостоятельности теории «третьего пути».

«В настоящий период, - пишет Маркузе, - все исторические проекты имеют тенденцию поляризоваться на два конфликтующих целых - капитализм и коммунизм,

и результат, по-видимому, зависит от двух антагонистических рядов факторов: (1) большей силы разрушения; (2) более высокой производительности, не связанной с разрушительными последствиями. Иными словами, исторически ближе истине та система, которая предложит большую вероятность умиротворения» [3, с. 294]. В чем же заключается это «умиротворение», мыслимое как третий путь между двумя крайними и явно неприемлемыми вариантами - капитализмом и коммунизмом? Умиротворенное существование включает, по Маркузе, отказ от всякой жестокости, клановости, равнодушие к мнению большинства, исповедание страха и слабости, чувствительную интеллигентность и т.п. Но прежде всего умиротворение - это количественное изменение в капиталистическом уровне жизни, т.е. сокращение чрезмерного развития. «Уровень жизни, достигнутый в наиболее развитых странах, - пишет Маркузе, - вряд ли может служить подходящей моделью развития, если целью является умиротворение. Принимая во внимание то, что этот уровень сделал с Человеком и Природой, необходимо снова поставить вопрос, стоит ли он принесенных во имя него жертв. Этот вопрос уже не звучит несерьезно с тех пор, как «общество изобилия» стало обществом всеобщей мобилизации против риска уничтожения, и с тех пор, как спутниками продаваемых им благ стали обольщивание, увековечение тяжелого труда и рост неудовлетворенности» [3, с. 317].

Пока новый проект излагается в общих терминах, он кажется в известном смысле привлекательным. Но как только речь доходит до тех важных деталей, без которых невозможно обойтись при переустройстве общества, оказывается, что проект Маркузе - это только новый вариант коллективистического общества, избегающего, как кажется автору, недостатков и капитализма, и коммунизма. Однако все усовершенствования капитализма, предлагаемые Маркузе, способны привести в конечном счете только к современному (индустриальному) коллективизму. У Маркузе нет никаких доказательств того, что предлагаемый им коллективизм не окажется обычным тоталитаризмом, родственным коммунистическому варианту последнего.

Таким образом, следует сделать вывод, что капитализм в обозримой перспективе продолжит оставаться доминирующей формой общественного устройства. Проблемы, которые обусловлены характером капитализма, видимо будут и в дальнейшем нарастать. Однако в целом общество будет стремиться решить или минимизировать данные проблемы в рамках самого капитализма, предпринимая дальнейшие попытки его (капитализма) модернизации. Видимо сейчас еще невозможно дать однозначного прогноза насколько эффективным для общества будет полагание на капиталистические механизмы.

Не следует сбрасывать со счетов и мнение тех сторонников капитализма, которые считают, что он еще далеко не исчерпал своего положительного потенциала. Следует признать, что в настоящее время капитализм все же является относительно устойчивой общественной системой, а проблемы, которые существуют в этой системе, не обязательно следует оценивать как критические.

Однако, вполне обоснованным видится опасение, что негативные тенденции порождаемые капитализмом в обществе и культуре будут и в дальнейшем усиливаться, что может привести к серьезным потрясениям в различных сферах с непредсказуемыми последствиями.

Библиографические ссылки

1. Барт Р. Избранные работы. Семиотика. Поэтика / Р. Барт ; пер. с фр. - М. : Прогресс, 1989 - 616 с.
2. Маркс К. Капитал: критика политической экономии / К. Маркс ; пер. с нем. - Т.1. - М. : Эксмо, 2011 - 1200 с.
3. Маркузе Г. Одномерный человек / Г. Маркузе ; пер. с англ. - М. : REFL-book, 1994. - 368 с.
4. Политика. Толковый словарь / общ. ред. И.М. Осадчая. - М. : «ИНФРА-М», Издательство «Весь Мир», 2001. - 768 с.
5. Сорокин П. А. Главные тенденции нашего времени / П. А. Сорокин ; пер с англ. - М. : Наука, 1997. - 350 с.
6. Райзберг Б.А. Современный экономический словарь / Б.А. Райзберг, Л.Ш. Лозовский, Е.Б. Стародубцева. - 2-е изд., испр. - М. : ИНФРА-М, 1999. - 479 с.
7. Фет А. И. Инстинкт и социальное поведение. Второе издание / А. И. Фет. Новосибирск : ИД Сова,

2008. – 720 с.

8. Философия: Энциклопедический словарь / под ред. А. А. Ивина. – М. : Гардарики, 2004. – 1072 с.
9. Фромм Э. Душа человека / Э. Фромм ; пер. с англ. – М. : Республика, 1992. – 430 с.
10. Фромм Э. Здоровое общество / Э. Фромм ; пер. с англ. – М. : АСТ, Хранитель, 2006. – 544 с.
11. Хайдеггер М. Время и бытие: Статьи и выступления / М. Хайдеггер ; пер. с нем. – М. : Республика, 1993. – 447 с.

Захарчук О. Ф., Ярош О. М. Капіталізм в сучасному суспільстві

Аналізовано капіталізм як характерний елемент сучасного постіндустріального суспільства та його культури. Здійснюється огляд робіт ряду авторитетних закордонних та вітчизняних дослідників, які переважно з критичної точки зору підходили до осягнення даного явища. В роботі також ставиться та аналізується питання щодо подальших перспектив функціонування капіталізму в сучасному суспільстві та його культурі.

Ключові слова: капіталізм, суспільство, культура, відчуження, буржуазна культура, соціалізм.

Zakharchuk O., Yarosh O. Capitalism in modern society

The article deals with capitalism as a characteristic element of the modern post-industrial society and its culture. It is noted that, along with the historical, economic and other aspects of understanding the capitalism's phenomenon, in this paper considers, mainly, its impact on modern culture in general, and the role of capitalism in the formation of a number of features of bourgeois ideology, in particular.

For the disclosure of this issue in the paper appeal is made to some foreign and domestic researchers, who have paid special attention to this problem. Among these researchers can call following: P.A. Sorokin, R. Barth, Erich Fromm, Herbert Marcuse. These researchers mainly critically comprehend the role of capitalism in modern society.

Based on the analysis views this researchers on the role of capitalism in modern society and culture, this paper raises the question of the future prospects of the functioning of capitalism. Conclusion on the issue presented in the following: capitalism as an organic element of modern post-industrial society in the foreseeable future will continue to be the dominant form of its ideological, cultural and economic life. This conclusion is due primarily to such three factors: first, the decline in the modern world's socialist systems, secondly, the absence of other clear alternatives to capitalism, and, thirdly, the relative stability and plasticity of capitalism itself.

Key words: capitalism, society, culture, alienation, bourgeois culture, socialism.

Надійшла до редколегії: 1.03.2014

УДК 111

О. Н. Андреева

Первый Тамбовский филиал ФГБОУ ВПО «Российская академия народного хозяйства и государственной службы при Президенте Российской Федерации»

**РЕФЛЕКТИВНОЕ ВОПЛОЩЕНИЕ МОДУСОВ БЫТИЯ В КУЛЬТУРЕ
С ПОЗИЦИЙ «СЕМАНТИЧЕСКОГО»:
ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ**

Онтологические модусы «бытие в себе», «бытие для себя» и «бытие для другого» имеют различные семантические позиции, обусловленные содержанием и структурой модусов и составляющих культуры. Релевантным для воплощения бытия с позиций «семантического» является интерпретация смыслов вербальных и невербальных компонентов культуры.

Ключевые слова: культура, бытие, модусы бытия, онтология, семантические релеванты, «возможное», «сущее», «должное», «семантическое», рефлексивное воплощение, интерпретация, семасиология.

Культура как явление бытия, как его отражение и развитие, в конечном счёте, как само бытие всецело и всеобъемлюще. «Бытие» и «культура» - взаимопроницаемые и взаимодополняемые категории: начало бытия как акта существования и развития всего сущего подразумевает начало (возникновение) и развитие культуры как смысла существования, как фокуса передачи и движения знаний, мыслей; как идея существования бытие может актуализироваться только как развитие культурных знаний, культурных смыслов, культурных понятий. Объективация и интерпретация всего сущего происходит в рамках составляющих культуры как онтологического процесса. Объективация как система мыслей предметной сферы и интерпретационных полей порождают разность культур, то есть разность онтологий, в связи с

чем «онтологию можно расценить как семантическое ядро культуры, производящее смыслозначимые каркасы мира» [6, с. 163]. В большинстве практик осуществления составляющих культурных систем онтологические фокусы реализуются в составе так называемых «модусов бытия»: «бытие в себе», «бытие для себя», «бытие для другого». Каждый модус бытия не существует изолированно; между ними наблюдается непрерывное взаимодействие и взаиморазвитие при реализации культурных сценариев. Модусы бытия показывают постоянное развитие культуры как основы бытия, жизнедеятельности социума, индивида.

В философии модусы бытия как семантические релеванты культуры не могут рассматриваться отдельно от их воплощения, реализации. Бытийность модусов проявляется не только в их существовании, развитии, но и в их воплощении, представлении, в передаче смыслов. Онтологические основания культуры, воплощение модусов бытия рассматривались в трудах современных философов, в частности, П. Гуревича, Г. Зиммеля, В. Ильина, М. Кагана, П. Сорокина, В. Степина и др.

Акты различного рефлексивного воплощения модусов бытия чаще всего триедины: «бытие, взятое с позиций «возможного», «бытие, взятое с позиций «сущего» и «бытие, взятое с позиций «должного» [6, с.166]. «Возможное», «сущее» и «должное» - это не что иное, как категориальный аппарат мышления, рассмотрение бытия как воплощения в реализации основных контекстов существования. Это категории абстрагированного восприятия, категории общие, которые «вписывают» в свою структуру всё множество вариаций в той или иной степени и возможности реализации бытия. Однако онтология как семантико-семиотическое ядро культуры не столь категорична/абстрактна в своих суждениях. Культура и есть воплощение «возможного», «сущего» и «должного», но культура помимо этого интерпретирует, анализирует, сопоставляет составляющие своей структуры, объясняет их, показывает их смыслы. В связи с этим одной из главных проблем, являющейся частью общей проблемы рефлексивного воплощения модусов бытия, является проблема реализации модусов бытия, взятых с позиций «семантического». В литературе проблема реализации модусов бытия, взятых с позиций «семантического», отдельно не анализировалась, в связи с чем особое внимание автора уделяется рассмотрению семантико-семиотических составляющих бытия культуры, смыслов культурных явлений. Указанная проблема связана с важнейшими научными и практическими задачами: реализация бытия с позиций «семантического» позволяет аккумулировать научные знания о значении и смысле того или иного элемента культуры, анализировать их, использовать для построения новых научных теорий, для поиска новых онтологических значений. В практическом плане данный фокус реализации бытия позволяет развивать культуру, олицетворять её смыслы, создавать новые акциональные значения на базе существующих истолкований.

Цель написания статьи – обоснование на конкретных примерах возможности рефлексивного воплощения модусов бытия в культуре, взятых с позиций «семантического».

Выявление семантических смыслов осуществления бытия, семантического ядра онтологии, базирующегося на знании содержания и форм рефлексивного воплощения модусов бытия, не может быть единственно верным, имеющим определённый алгоритм. Сама широта и всеохватность любого культурного явления подразумевает множество трактовок и интерпретаций, основой которых является сумма знаний (предметная область бытия) интерпретатора, важность культурного события (ситуации), акциональная соотносённость с ситуацией бытия, рамки реализации культурного события и множество иных факторов. Позиция «семантического» - динамически развивающаяся из значений и смыслов первопричины сущего, последовательно формирующая иные значения и смыслы. Бытие культуры, взятое с позиций «семантического», подразумевает интерпретацию системы знаков культуры, их значения, смысла, формы, выражения.

В литературе неоднозначно прослеживается мысль о том, как используется интенциональная и референтная части буквального прочтения текстов для построения их итогового интенционала – через универсализацию функций составляющих текст ком-

понентов. В данном процессе немаловажную роль играет система универсального разграничения категорий «значение» и «смысл» в семантической структуре языка. Данный теоретический аспект проблемы относится и к сфере онтологии культуры с позиций «семантического». Традиционно являясь основными категориями семантики, понятия «значение» и «смысл» остаются в современной семасиологии (по отношению друг к другу) не только неоднозначными, но и противоречивыми. Проблема соотношения значения и смысла настолько многогранна, что часть учёных их не разграничивает, употребляя соответствующие термины как абсолютные синонимы.

Известные дихотомии В. фон Гумбольдта и Ф. де Соссюра развели эти понятия в разные стороны: значение – в сферу языка, а смысл – в сферу речи. «Значение» и «смысл» как продукты мыслительной деятельности оказываются в той или иной мере связанными с двумя познавательными операциями: «значение» формируется, главным образом, в результате узнавания предметов путём определения их сходных и отличительных признаков, а познавательным субстратом «смысл» выступает понимание места и роли этих предметов в структуре соответствующей ситуации или фрагмента деятельности.

Смысл возникает в результате мыслительного кодирования отношения мотива (мотивационно побуждающего фактора в речепорождающем процессе) к цели (к тому, ради чего, собственно, и осуществляется речемыслительная деятельность). Это направление в самом общем виде рассматривает движение мысли от системы к её речевой реализации.

Категория «смысл» связана с пониманием высказывания и с различными модификациями языковых значений.

Семантически смысловые структуры различаются не только набором сем, но и уровнем их абстрагированности. Семантическая структура абстрагирована от предметного обозначения, а смысловая структура предметно ориентирована, всегда направлена на референт.

Для понимания функций составляющих культуры необходимо знание, прежде всего, означающего знаковой структуры. Воплощение модусов бытия в культуре с позиций «семантического» должно развиваться по двум параметрам: лингвистическому и культурологическому [1, с. 16].

Лингвистический параметр воплощения модусов бытия в культуре с позиций «семантического»

Лингвистические параметры воплощения модусов более интенсивное развитие получают в коммуникативно-прагматических текстовых теориях (центральная проблема – взаимодействие языка и социальной коммуникации). Согласно дихотомии «язык – речь» Ф. де Соссюра, предложение и текст относятся к сфере речи (этой же точки зрения придерживались такие учёные, как Л. Блумфильд, А. Гардинер, В.А. Звегинцев, Р. Якобсон и др.).

Большинство определений термина «текст» отождествляют данное понятие с речью, поэтому текст – это, прежде всего, процесс речевой деятельности. Конкретный, индивидуальный текст есть единица речи. Текст можно определить как продукт, результат языковой деятельности человека, направленный на коммуникацию.

Для решения цели и задач настоящего исследования текст понимается в очень широком смысле. С точки зрения общей семиотики, текст представляет собой сообщение информации, «осмысленную последовательность любых знаков, любую форму коммуникации» [9, с.555], то есть всякая передача информации есть текст. Под информацией понимается вся совокупность данных об элементах бытия, содержащаяся в определённых знаках – кодах. Информация может быть зашифрована в разных видах. Текстом будет являться не только вербальная информация, передаваемая на естественном языке человека, но и существующие в разных формах невербальные её типы. Высказывания, построенные по законам языка, мимика, жест, обряд, танец, ритуал – это также определённые текстовые структуры, существующие по соответствующим информативным законам. Следует отметить, что важным признаком текста является его целостность и законченность. Текст предполагает построение и передачу сообщения, тему. Вокруг темы текста (концентрированная

абстракция всего текстового содержания) организуется семантическое содержание текста, так называемое семантическое поле смысла. Главная цель семантики текста – описание структуры понятий, лежащих в основе текста или частей текста и, в первую очередь, описание структуры семантических отношений текста. В связи с этим понятием «текст» целесообразно обозначать опосредованную номинацию событий, совокупность номинаций объектов и явлений бытия, модусов бытия, говоря о ситуационно-объектных отношениях в любом тексте.

Культурологический параметр воплощения модусов бытия в культуре с позиций «семантического»

Культурологический параметр и его представление в системе онтологического знания необходимо рассматривать как функционирование такого семантико-семиотического явления, такого трансформы, как «составляющие культуры». Данные составляющие будут описаны с позиций семиологического анализа. Первостепенная задача семиологического анализа заключается в том, чтобы по возможности свести любое спонтанное явление к условности, любой естественный фактор – к фактору культуры, любую аналогию и соответствие – к коду, любой предмет – к символу, любой относительный признак – к соответствующему смыслу и, наконец, любое проявление деятельности – к социальному понятию.

Тексты многослойной структуры, соответствующего «порядка», по терминологии Ю.М. Лотмана, описывающие несколько составляющих модусов бытия, в отличие от текстов-высказываний на естественном языке, отличаются лишь степенью сложности информационного поля, содержащегося в их структурно-семантическом оформлении. При исследовании текста в культурологическом аспекте можно увидеть, по мнению Ю.М. Лотмана, базирующегося на исследовании языка искусства, что «текст, фактически, закодирован дважды: на естественном языке и на метаязыке грамматического описания данного естественного языка» [7, с.203].

Если придерживаться точки зрения, согласно которой лингвистическим текстом можно считать текст на естественном языке (вербальном/невербальном), то можно утверждать, имея многочисленных предшественников, что любой элемент культурного явления прежде всего является лингвистическим текстом. Исторические, социальные, этнокультурные и иные изменения, непрерывно происходящие в человеческом обществе, определяют новые вехи и тенденции развития научной мысли. Так, в науке появляется мнение, согласно которому «текст не дан непосредственно и как таковой вообще может быть обнаружен только в определённой познавательной ситуации» [5, с. 70]. Это означает то, что практически любому лингвистическому тексту необходимо расширить свои рамки до границ культуры (необходимо заметить, что в данном контексте под понятием «культуры» имеется в виду образ жизни, смысл бытия и развития человеческой индивидуальности), то есть явиться верным отражением всей культуры своего творца.

Современные тенденции развития бытия с позиций «семантического» предполагают воплощение его модусов как организованного целого, невербального текста, выраженного семиотическим языком культуры. При рассмотрении составляющих культуры как некоего культурного (лингвокультурного) текста за основу берётся семантический аспект процесса развертывания обрядово-ритуальных действий во всем разнообразии составляющих лексических кодов или «слоёв»: акционального, реального или предметного, вербального [10, с.5–6], а также персонального, локативного, темпорального, музыкального, изобразительного и т. д. Таким образом, производится «горизонтально-вертикальный срез» культурного явления. При изучении фактов народной традиционной культуры на таком уровне обобщения наблюдается некая метасистема, где все компоненты системы как лингвокультурного текста относятся к содержанию единого комплекса, имеющего сложную, развивающуюся во времени структуру.

Как правило, смысловое поле лингвокультурного текста выходит за рамки содержания отдельно взятого вербального, акционального и других составляющих систему компонентов. Суть данного текста может быть раскрыта лишь при синтезе всех потоков информации при учёте и так называемого «контекстного потока», то

есть значимости совершаемого события в культурной традиции в целом. Контекстный поток, в сущности, и определяет жанровую специфику текста, обусловленную влиянием экстралингвистических факторов.

Лингвокультурный текст является очень гибкой структурой и представляет собой своеобразное моделирование и оформление обрядово-ритуальных компонентов. В зависимости от этого культура как текст обладает и способностью к свёртыванию до уровня одного языкового элемента, вбирающего в себя всю сложность смысловой нагрузки (в данном случае уместно ввести терминологическое обоснование «слово-имя»), но может включать и полный набор языковых средств. Если текст представляет собой непосредственную характеристику каждого компонента культуры и как бы «растворён» в нем, то есть текст и составляющие культуры изначально однородны в результате проявления первичного синкретизма, то такого рода тексты, по мнению представителей этнолингвистической школы (Л.Н. Виноградова, С.М. Толстая и др.), необходимо рассматривать как «тексты – обряды», «тексты – ритуалы». Полное разграничение текста и явления культуры (календарного праздника, обряда, ритуала) в этом случае ошибочно «не только из-за невозможности семантической интерпретации одного без другого, но и из-за их структурного взаимопроникновения и дополнительного функционального распределения: одно и то же содержание может быть выражено в одних случаях ... словом, в других – действием» [3, с. 167].

В науке уже утвердилась позиция об отнесении лингвокультурного текста к группе прецедентных текстов [8] как к «законченным и самодостаточным продуктам речемыслительной деятельности» [4, с. 8]. Для данной группы текстов, как и для других типов текстов, характерны следующие уровни текстовой структуры, определяющие построение и функционирование модусов бытия (Textstrukturebenen):

1) ситуативная структура (Bedingungsgetuegestruktur) – отражение в тексте коммуникативной ситуации;

2) тематическая;

3) интенциональная (Intentionalstruktur) – коммуникативные намерения автора текста;

4) языковая (sprachliche Strukturebene);

5) метаязыковая (Auxilianstruktur) – метаязыковые сигналы членения текста, служащие для пояснения;

6) внешняя структура (Praesentationstruktur) – просодические элементы для устного текста, графический облик для текста письменного [11].

Указанные уровни текстовой структуры, несомненно, образуют более ёмкие глубинные и поверхностные структуры текста. Под глубинной структурой понимается наличие идейно-тематического содержания. Поверхностная структура – лингвистическая форма, в художественном тексте она формально-содержательная.

Наряду с выделенными текстовыми структурами не менее важное значение приобретают и текстовые категории, категории выражения бытия культуры. Одна из таких категорий – континуум – означает определённую последовательность фактов, событий, развёртывается во времени и пространстве. Сила континуума состоит в том, что он способен нивелировать темпоральные различия. Другая категория текста – автосемантия, то есть формы зависимости и относительной независимости отрезков текста по отношению к содержанию всего текста или его части. Немаловажными являются и такие категории, как ретроспекция и проспекция. По существу, данные категории являются формами дисконтинуума. В большинстве текстов ретроспекция проявляется имплицитно. Она основана на способности нашей памяти удерживать ранее сообщённое и сцеплять его с сообщаемым в данном отрезке повествования. В проспекции имплицитность направляет внимание индивида, мобилизует его творческий потенциал. Любой текст также обладает категорией завершенности текста.

Данные понятия не нарушают закона логики развития языка, показывая тем самым, что «текст может возникнуть лишь тогда, когда язык (человек, владеющий языком) подчинит своим собственным нормам какой-то фрагмент материальной субстанции и приспособится к определённым свойствам материальной субстан-

ции» [2, с.57]. Эта идея находит своё развитие в трудах Ю.М. Лотмана, который утверждал, что высказывание на естественном языке может стать текстом лишь в том случае, если будет превращено в ритуализованную форму, закодированную каким-либо вторичным языком. Такие высказывания Ю.М. Лотман называет текстами первого порядка. Тексты второго порядка более сложны и представляют собой «соединение каких-либо формул», то есть здесь может происходить соединение текстов на принципиально различных языках (вербальном – невербальном), например, словесная формула и ритуальный жест способствовали возникновению текстов типа «ритуал», «обряд», «действие». Наиболее сложными, согласно размышлениям Ю.М. Лотмана, являются тексты третьего порядка – художественные тексты [7, с.203]. Так, теория Ю.М. Лотмана о трёхслойности текстов представляет реализацию на практике трёх модусов бытия: «бытие в себе» - тексты первого порядка, «бытие для себя» - тексты второго порядка, «бытие для другого» - тексты третьего порядка. Рефлексивное воплощение указанных модусов бытия с учётом их взаимодействия и взаимопроникновения также происходит с позиций «возможного», «сущего», «должного» и «семантического», причём последнее воплощение релевантно для каждого из модусов.

Представляется важным выделение из структуры культурных воплощений собственно фольклорных систем – текстов в узком смысле – речевых единиц, кодирующих и передающих информацию языковыми средствами. Категория «культурный текст» совпадает в определении предметных границ с представленными семиотическими составляющими текстовых структур как центральным звеном лингвокультурного текста. При этом текст по своим функциям выходит за рамки лингвистических знаний, так как является не конечным результатом создания, а способом воздействия, средством передачи информации и регуляции отношений человека в пространстве бытия. В области культуры функционирует не одна, а комплекс языковых или знаковых систем, включающий вербальные, интонационные (звучно-ритмические), изобразительные (в том числе – пластические, мимические, предметно-символические), акциональные (кинетические) средства выражения, выработанные данной этнической общностью и традиционным образом кодирующие сложный спектр содержания и значений. Язык в культуре, особенно в её празднично-обрядовых и ритуализированных формах, обладает свойствами условности, обобщённости (концентрации), многозначности, наделён магической силой, что свидетельствует о значительной символической нагрузке знаковых систем. При этом необходимо иметь в виду, что знаковая система в культуре – не отвлечённый умозрительный код, а символическое выражение, с одной стороны, опирающееся на конкретно-чувственное, образное мировосприятие, с другой – имеющее традиционные, выработанные в культурной практике значения.

На определённой ступени развития лингвокультурный текст представляет собой усложнённую систему, компоненты которой обнаруживают высокую степень обобщения функционального начала и способны «перемещаться» в качестве самостоятельных текстов, актуализируясь в различных обрядовых или бытийных ситуациях, вступая в новые системные отношения и образуя культурные тексты-комплексы.

В случаях сложного полиэлементного строения цельность лингвокультурному тексту придаёт, во-первых, общее смысловое и функциональное поле, возникающее на уровне слияния взаимодополняющих семантических линий, во-вторых, общие и нередко скоординированные, пронизывающие и объединяющие все знаковые ряды композиционно-ритмические закономерности. Все образующие художественную форму семиотические ряды представляют собой равноценные языки-коды, «расшифровка» которых имеет неопределимое значение при выявлении семиотических составляющих текстовых структур и анализе синкретизма авторского понимания первоисточника и всевозможных элементов нелингвистического плана.

Семантико-семиотическое ядро культуры, ярко выраженные семиологические смыслы, акциональные и обрядово-ритуализированные константы в системе культуры закреплены в так называемых лингвокультурных текстах. Лингвокультурный (культурный) текст как форма трансляции, «транскрипции» культуры всегда семантически

насыщен, представляет собой знак культуры с позиций «семантического» анализа.

Модусы бытия, находя своё выражение в знаковых структурах, рефлексивно осваиваются и устанавливаются в «возможном» бытии (процесс осваивания новых культурных смыслов, возможное их воплощение и интерпретация), в «сущем» бытии (каждый элемент культуры существует в настоящем, опирается на «чувство жизни» [6, с.166]), в «должном» бытии (каждый элемент необходимо выполняет какие-то присущие ему функции, назидает о «совершенной жизни» [6, с.166]), в «семантическом» бытии (анализ значения и смыслов элементов культуры). Бытие с позиций «семантического» интерпретирует способы выражения смысла и значения, а также контекстную семасиологию указанных рефлексивных воплощений модусов бытия.

Библиографические ссылки

1. Андреева О.Н. Системный анализ проблем лингвокультуроведения в процессе подготовки кадров управленческой среды : моногр. / О.Н. Андреева. – Тамбов: Изд-во Чеснокова А.В., 2008. – 172 с.
2. Васильев С.А. Синтез смысла при создании и понимании текста / С.А. Васильев. – К. : Наукова думка, 1988. – 240 с.
3. Виноградова Л.Н. Ритуальное приглашение мифологических персонажей на рождественский ужин: формула и обряд / Л.Н. Виноградова, С.М. Толстая // Малые формы фольклора: сборник статей памяти Г.Л. Пермякова. – М., 1995. – С. 49–98.
4. Гунько Ю.А. Особенности функционирования прецедентных высказываний в разговорной речи носителей русского языка : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук: (10.02.01) / Ю.А. Гунько ; [С.-Петерб. гос. ун-т]. – СПб., 2002. – 24 с.
5. Донских О.А. Проблемы осознания текста в истории европейской культуры / О.А. Донских // Текст как явление культуры. – Новосибирск, 1989. – С. 35–71.
6. Ильин В.В. Философия: учеб. в 2 т. / В.В. Ильин. – Ростов н/Д: «Феникс», 2006. – Т. 1. – 832 с. – (Высшее образование).
7. Лотман Ю.М. Семиотика культуры и понятие текста / Ю.М. Лотман // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста: Антология. – М., 1997. – С. 202–205.
8. Никитина С.Е. Устная народная культура и языковое сознание / С.Е. Никитина. – М. : Наука, 1993. – 189 с.
9. Николаева Т.М. От звука к тексту / Т.М. Николаева. – М. : Языки русской культуры, 2000. – 680 с.
10. Толстой Н.И. Фрагмент славянского язычества: Архаический ритуал – диалог / Н.И. Толстой // Славянский и балканский фольклор. Этногенетическая общность и типологические параллели. – М., 1984. – С. 5–72.
11. Hengst K. Eigennamen und Textstruktur / K. Hengst // Proceedings of the XIV th International Congress of Onomastic Sciences. – Aberdeen, 1996. – S. 32–43.

Андреева О. Н. Рефлексивне втілення модусів буття в культурі з позицій «семантичного»: теоретичні та практичні аспекти.

Онтологічні модуси «буття в собі», «буття для себе» і «буття для іншого» мають різні семантичні позиції, зумовлені змістом і структурою модусів і складових культури. Релевантним для втілення буття з позицій «семантичного» є інтерпретація смислів вербальних і невербальних компонентів культури.

Ключові слова: культура, буття, модуси буття, онтологія, семантичні релеванти, «можливе», «суще», «належне», «семантичне», рефлексивне втілення, інтерпретація, семасіологія.

Andreeva O. The Reflective Realization of Modes of Existence in Culture from the Attitude of 'Semantic' Part: Theoretical and Practical Aspects, the purpose of writing of article is the explanation of possibility of a reflective realization of modes of existence taken from the attitude of 'semantic' part on concrete examples in the culture. Ontologic modes 'existence in themselves', 'existence for themselves' and 'existence for another' have various semantic attitudes caused by the contents and structure of modes and components of culture. The interpretation of meanings of verbal and nonverbal components of culture. Modes of existence, being expressed in sign structures, are reflectively accustomed and established in 'possible' existence (process of researching of new cultural meanings, their possible embodiment and interpretation), in 'real' existence (each element of culture exists in the present and relies on 'feeling of life'), in 'due' existence (each element necessary carries out its functions and points at 'perfect life'), in 'semantic' existence (the analysis of value and meanings of elements of culture). Existence from the positions of 'semantic' part means interpretation of the system of the signs of culture and their meanings, senses, forms and expressions; also it interprets the ways of expression of sense and meaning, and contextual semasiology of the specified reflective realization of the modes of existence. Meaning and sense are connected with two informative operations: meaning is formed, mainly, as a result of recognition of subjects by definition of their similar and different signs, and 'sense' acts as an informative substratum of understanding of a place and a role of these subjects in the structure of the corresponding situation of existence. The Semantic-semiotic center of culture, pronounced semiotic

meanings, effective and ceremonial ritual constants in the system of culture are fixed in lingua cultural texts. The lingua cultural (cultural) text as a form of translation, 'transcription' of culture is always semantically informative and represents a culture sign from the attitude of the 'semantic' analysis.

Key words: culture, existence, modes of existence, ontology, semantic relevant parts, a 'possible', 'real', 'due', 'semantic' part, reflective embodiment, interpretation, semasiology.

Надійшла до редколегії: 1.03.2014

УДК 17.0:261.4

О. Є. Цимбал

Національний університет фізичного виховання і спорту України

ОСОБЛИВОСТІ ХРИСТИЯНСЬКОЇ ЕТИКИ В КОНТЕКСТІ ТРАДИЦІЙНОЇ МОРАЛЬНІСНОЇ СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКОЇ НАРОДНОЇ КУЛЬТУРИ

Предметом дослідження є вплив християнської етики як на духовно-світоглядні орієнтації, так і на соціальне функціонування суспільства. В процесі роботи визначаються православні морально-етичні особливості, як на рівні вищої моральності, так і на побутовому рівні. Вивчення християнської моральності дозволило виділити такі її форми як етос святих, чернечий етос, народний християнський етос, католицький етос, православний етос, протестантський етос. В процесі дослідження проаналізовано співвідношення офіційної християнської культури і народного християнства та його взаємовплив. Народне християнство містить у собі народний католицизм і народне православ'я. Особливості народного православ'я полягають у привабливості християнства для слов'ян в його моральній та естетичній засадах, в його красі. В основі сприйняття християнства три основні засади: природна доброта, совість і сердечне споглядання; освячення простору та часу; юродство; містика смерті і воскресіння, яка спирається на вчення святих отців про вічне життя. Для народного православ'я та народного католицизму спільним було слабке розуміння догматичного християнства та живучість язичницьких вірувань. Аналізуючи народну християнську культуру, виявлено, що магічна свідомість як глибинний пласт народної свідомості, пов'язаний з магією, залишається майже незмінним з глибини століть і до нашого часу.

Ключові слова: християнська етика, християнський етос, народне християнство, народний католицизм, народне православ'я, традиційна моральнісна культура.

Християнська етика справила помітний вплив на культуру, побут, сім'ю, звичаї, традиції і нрави народів. Етичне вчення християнства історичне. Зберігаючи незмінними базові постулати християнської етики, кожна епоха і різні християнські конфесії пропонують своє розуміння конкретних шляхів їх втілення у життя. Специфіка цього розуміння визначається великим комплексом соціокультурних факторів, наприклад, зміна соціальної дійсності, умонастроїв і систем цінностей; засвоювання філософської спадщини античності; розвиток богослов'я. Таким чином, відбувається не змінення моральнісного вчення християнства, але лише подальше виявлення, розкриття його смислу. Християнська етика отримує свій вираз у християнському етосі – певному стилі життя, який має історично різноманітні форми і який притаманний як окремим індивідам, так і великим суспільним групам, які сповідують християнство (етос святих; чернечий етос; народний християнський етос та інші) [13, с. 600-601].

Розглянувши християнську моральність, яка, до речі, включає і народну моральність, і визначивши її вищий рівень – етос святих, потрібно встановити, а яка реальна моральність існувала в епоху середньовіччя, коли християнство було домінуючою релігією та ідеологією одночасно [3, с. 290-291]. Тематика проблем християнської етики в наш час цікавить багатьох науковців: етиків, релігієзнавців, істориків-медієвістів, культурологів, етнографів, фольклористів, і звичайно, теологів та богословів.

Крім опрацювання класичних праць відомих філософів та священнослужителів, довелося звертатися до сучасних досліджень, які працювали в руслі означеної проблематики: О. Кундеревиц (покаяння), В. Ларіонова (етика абсолюту), І. Ломачинська (православне чернецтво), В. Нападиста (моральне богослов'я), Л. Северин (моральнісний розвиток людини у середні віки), С. Снігур (моральні цінності хри-

стіянства Київської Русі), але це дослідження присвячується порівняльному аналізу офіційного православ'я та народного православ'я.

Для подальшого дослідження слід відповісти на такі питання: що розуміти під поняттями «народний католицизм», «народне православ'я», «народне християнство»; яке тлумачення має поняття «магічна свідомість»; чи були засвоєні християнські ідеали середньовічним суспільством.

Магічна свідомість, за А. Гуревичем, глибинний пласт народної свідомості, пов'язаний з магією – специфічним способом людської поведінки, який не приймає в розрахунок зв'язків природної причинності і спирається на впевненість у ефективності такого впливу на оточуючий світ, який витікає з безпосередньої включеності людини у природу [4, с. 137]. На думку православного священника О. Осипова, магічна свідомість притаманна старозавітній людині. Для багатьох православ'я – це поставити свічки, «припасти» до ікони, щось пожертвувати, подати поминання, замовити обідні, молебні, панахиди, відвідати святі місця, сповідатися і причаститися. А головне, без чого не можливе спасіння – виконання заповідей і покаєння, забувається. Але без духовного змінення всі ці зовнішні дії, що найменше марні, проте частіше шкідливі, оскільки створюють видимість праведного життя і приводять людину до самовпевненості і неприязні до всіх «грішників». Самі таїнства в православ'ї спасительні лише за умови щирого прагнення людини духовно і морально змінитися. Тільки ж зовнішнє їх прийняття може стати для людини пагубним. Магічне сприйняття таїнств, церковних священних дій, культу в цілому є однією з головних причин виродження християнської релігії в людях, її спотворень, сповзання до язичництва [7].

Відомий культуролог С. Аверінцев розглядає народне християнство, але використовує термін «християнська міфологія». Християнська міфологія – комплекс уявлень, образів, наявних символів, які пов'язані з релігійною доктриною християнства і які розвиваються у взаємодії цієї доктрини з фольклорними традиціями народів. Співвідношення між християнською доктриною і християнською міфологією, за С.Аверінцевим, суперечливе. Християнська доктрина як така, у своєму обов'язковому для віруючого вигляді, є теологією – системою догматів і моральних принципів, свідомо протиставлених чуттєвій наочності і побутовим цінностям. Вона стадіально відмінна від міфології, більш того, протилежна принципу міфології як узагальненню архаїчного «звичаю», оскільки протиставляє даності «звичаю» потойбічну «істину» [1, с. 193-201].

Народне християнство містить у собі народний католицизм та народне православ'я. «Народне православ'я», на думку етнолінгвіста М.Толстого, постає як поєднання щонайменше трьох елементів: ортодоксально-догматичного «церковного» християнства, слов'янського язичництва та «анти-християнства» (або ахристиянства), частіше всього знову язичництва, але неслов'янського походження, яке потрапило в слов'янське народне середовище разом з християнством або іншим (субстрактним, інтерферентним) шляхом [8, с. 32-33]. На думку фольклориста і етнографа О. Панченко, народне православ'я постає історичною формою розвитку фольклорної свідомості [8, с. 35].

Говорячи про хрещення Русі, не можна забувати про особливості християнізації східних слов'ян. По-перше, християнство приходить на Русь значно пізніше, ніж у держави західної Європи, і на територію, де існували багаточисельні язичницькі культу, причому відношення їх були складними і неоднозначними. З одного боку, християнство і язичництво виступали як конкуруючі ідеології, з іншого – відбувався процес їх взаємопроникнення і співіснування при пануванні православ'я. Слід зазначити, що свідомість політичної еліти у даному випадку явно випереджала масову народну свідомість. Християнізація Київської Русі була проведена «зверху», насильницькими засобами. І це природно, бо в давньоруському язичництві ще не склався єдиний пантеон (як було, наприклад, в Давній Греції або в Давньому Римі), не виробилися чіткі уявлення про потойбічний світ. Іншими словами, язичництво в Давній Русі ще не пройшло всього кола свого розвитку і не досягло тієї межі, коли розпочинається його розпад і виникає потреба в новій вірі. В результаті на

Русі протягом тривалого часу існувала особлива система релігійних уявлень, в якій язичницькі і християнські вірування перетиналися, взаємодіяли і доповнювали одне одного. Така своєрідна система отримала назву «давньоруське православ'я» і трималася на двох основних «стовпах»: віра у Бога, яка йшла від християнства, і марновірство, породжене язичницькими уявленнями. З часом складалося не двовір'я, а нова синкретична віра як результат обрусіння християнства. Християнство було своєрідно засвоєно руськими, як і все, що потрапляло ззовні.

В результаті християнські уявлення про Бога, пекло і рай зазнали змін на Русі до невпізнанності. Спасіння ж, яке приносить Ісус Христос, перетворилося у народному уявленні в принесення благополуччя. У народному світогляді рай існував на небі, щоб туди потрапити, не потрібно ніяких подвигів. Достатньо залізти до неба на драбині, прорубати у ньому діру і пролізти туди; райське ж блаженство було у тому, що у раю стоять чудові жорна – як повернутися, тут тобі каша і пироги. Цей міф приніс із собою деяке доповнення до похоронних обрядів: у домовину стали класти ремінці або випечені із тіста сходинок, щоб допомогти душі у сходженні на небо. Таке ж перетворення розповсюдилося і на інші християнські уявлення. Так, весна перетворилася у Богородицю, яка приїжджає на «Благовіщення» на плузі. Святі Ілля, Юрій і Микола перетворилися у покровителів сільськогосподарських робіт і помічників хліборобів. Так, Микола посів місце попереднього житнього діда, який «жито родить», «ярові засіває», «горох сіє». Заключне жертвне свято весняного хліборобського циклу стало присвячуватися Миколі, отримавши назву «микольщини» і було зафіксовано 9 травня. Юрій став богом – покровителем худоби і богом весняної рослинності, Іллю Пророка наділили функціями Перуна, бога грому.

Настільки ж живучими були і попередня обрядовість і магія: переплетіння язичницьких і християнських уявлень відобразилося у народних заклинаннях. Міцні позиції зберіг і попередній культ предків. Доповнила нова віра і старі поховальні обряди: коли помирав грішник, який не розкався, для проходу його душі виймали дошку зі стелі, бо душа грішника разом з чортами, які її супроводжують, не може пройти через вікна або двері, які звичайно освячуються святою водою. Зазнала змін на Русі і традиційна християнська теорія біса. Біси тісно переплелися з образами водяників, домовиків і часто не несли в собі ніяких ознак демонічного духу зла і пекла. Бісам подобається жартувати над людиною, але часто вони і підкорюються їй, роблять їй послуги. Біс настільки близький людині, як будь-яка жива істота у природі; живе він під землею або у болотах, але ні трохи не страшний. Двовір'я Київської Русі відмічалася і служителями церкви. Сучасні російські соціологи К.Кузьмін і Б.Сутирін зазначають, що у кінці XI століття митрополит Іоан скаржився, що багато хто причастя не приймає ніколи, що церковний обряд вінчання дотримується тільки боярами і князями, а прості люди укладають шлюби за попереднім звичаєм, а деякі «без сорому» мають по дві жінки [5, с. 142-151]. За М.Бердяєвим, дві протилежні засади лягли в основу формації руської душі: природна, язичницька діонісійська стихія і аскетично-чернече православ'я. Можна відкрити протилежні якості в руському народі: деспотизм, гіпертрофія держави і анархізм, вільність, жорстокість, схильність до насильства і доброта, людяність, м'якість; обрядовір'я і шукання правди; індивідуалізм, загострене усвідомлення особистості і безособовий колективізм; націоналізм, самовихваляння і універсалізм, загальнолюдськість; есхатологічно-месіанська релігійність і зовнішнє благочестя; шукання Бога і войовниче безбожжя; сумирність і нахабство; рабство і бунт [2, с. 44-45]. За М.Бердяєвим, дуже сильна в руському народі релігія землі, це закладено в дуже глибокому пласті руської душі. Земля-остання заступниця. Основна категорія-материнство. Богородиця іде попереду Трійці і майже отожднюється з Трійцею. Народ більше відчував близькість Богородиці-Заступниці, ніж Христа. Христос-Цар Небесний, земний образ Його мало виражений. Особисте втілення отримує тільки мати-земля [2, с. 48].

По-друге, сам феномен прийняття Руссю християнства також достатньо складний. Воно не містило в собі тієї раціональної основи, як це було в Європі. Привабливість християнства для слов'ян була перш за все в його моральній та естетичній засаді, в його красі. Руські люди з особливою силою сприймали на Русі

християнство в його красі: те, що зараз вважається легендою, - розповідь літопису про те, як послі Володимира Святого були приголомшені красою візантійського богослужіння, - надзвичайно характерно для естетичного сприйняття, яке дійсно супроводжувало появу християнства на Русі; нехай розповідь літопису є легендою, але саме виникнення є цінне свідчення того, що несло християнство руській душі (В. Зеньковський). Таким чином, для давньоруської людини важливим було не раціональне християнське пояснення світобудови, а краса церковних служб і обрядів. Тут у повній мірі втілилася особливість руської свідомості. Зупиняючись на сенсі і змісті «руської ідеї», російські релігійні філософи відмічали, що руська ідея є ідея серця. Вона стверджує, що головне в житті є любов і що саме любов'ю будуватиметься спільне життя на землі. Цю ідею русько-слов'янська душа сприйняла історично від християнства. Руське православ'я сприймає Бога любов'ю, шле йому молитву любові і звертається з любов'ю до миру і до людей. В основі ж руського сприйняття християнства лежали три основних засади: природна доброта, совість і сердечне споглядання. Коли руська людина вірує, то вона вірує вогнем серця. Коли її віра споглядає, то вона прагне побачити істину досконалості. Коли її віра бажає, то вона бажає досконалої якості (І. Ільїн). Названі вихідні засади виявляються у всьому: в руській народній казці, проникнутій «співочою доброчесністю»; в руській пісні, наповненій самим сердечним почуттям; у танці; в образах перших історичних руських князів (Володимира I Святого, Ярослава Мудрого, Володимира Мономаха), які були, за народними переказами, «героями серця і совісті». Серце і споглядання повинні «дихати» вільно; їм не можна приписувати, що потрібно бачити і що потрібно творити; людина повинна творити сама, згідно своїм внутрішнім «потребам». Цій вимозі відповідала концепція «древнього руського православ'я» – не формальна, моралізуюча, а звільняюча людину до живої любові і до «живого совісного споглядання». Споглядання, до того ж, не могло не бути предметним, бо сама релігійна свобода для того і дана людині, щоб «сформуватися», самій знайти «предмет і перебування у ньому». Руська релігійність повинна стверджуватись на сердечному спогляданні і свободі і завжди дотримувати свій совісний акт (І. Ільїн).

Містика «спільної справи», яка виражається в «долетворенні», творчості своєї історії як священної, як проекції євангельських подій і подій «Одкровення» (Апокаліпсису) на повсякденне життя, на матеріал історії і долі всього людства, і містика смерті і воскресіння складають архетипічне ядро руського народного етосу [9]. Якщо західну людину в «океані історичного часу» орієнтувала горизонталь, тобто розпластування її в матеріальній причинно-наслідковій площині, що вело до усунення духовного виміру, дехристиянізації, то руська людина в історії орієнтувалася вертикаллю, іншими словами, для неї все життя, у тому числі і так зване повсякденне життя, були образом і подобою священної історії. Весь рік був суворо упорядкований, пов'язаний відомими євангельськими подіями, так що навіть невеликий відступ (наприклад, порушення посту) не просто вважалося гріхом, але реально переживалося як гріх, від чого людина страждала і фізично і морально. Причому страх такого порушення нічого спільного не мав зі страхом покарання, який відчував раб перед господарем. Він, носив містичний характер, це був страх Божий, вельми стійке поняття в Православ'ї, основа, на якій ґрунтувалися народні нрави. Не тільки всі події року день у день були освячені, але і розпорядок кожного дня також був означений священними символами. Без звернення до Бога, без благословення не починали справ. Будь-яка річ вимагала освячення. Не було поділу на світське і священне, все було священне. Таке істинно традиційне суспільство, моральнісний порядок якого ґрунтується у всіх своїх проявах на духовному порядку. Звичайно, що таке ж відношення було і до простору. Освяченим був не тільки простір храму, але і дому. Більш того, відрізнялися благодійні (святі) місця від згубних, поганих (наприклад, у Гоголя «Зачароване місце»). Дуже розповсюджене було паломництво, зокрема, мандрювання у святі місця. Святі місця шанувалися з самих різних причин – за появою Божої Матері, за появою святих, прославленими мощами, за святими джерелами, за місцем життя святих, місцезнаходженням відомих храмів, монастирів, лавр, взагалі всі ті місця, в яких «сходила благодать»,

де можна було отримати очищення від гріхів, яку-небудь іншу духовну допомогу. Освячувалися не тільки, так би мовити, умови буття, тобто час і простір, але і будь-яке діяння, імена, люди, речі, тварини, взагалі, все те, що могло включатися в розпорядок життя. Ідеально все життя уявлялося освяченим, реально ж, певна річ, не можна було не помічати відступи від цього і порушення традиційного порядку, при якому священне не протилежне світському, оскільки все освячене.

Поряд зі страхом Божим, вищою цінністю святості у всіх життєвих проявах, моральнісним принципом була також необхідність покаяння – одного з самих глибоких і містичних переживань людини. Погляд на життя як на аскетичний подвиг і навіть мучеництво був дуже розповсюджений, як і надання високої, навіть спасительної цінності стражданню. У зв'язку з цим відношенням, яке зовсім не означало, ні песимізму, ні смутку, якій вважався, навпаки, великим гріхом, основними цінностями спілкування визначалися смирення, терпіння і любов до Бога і ближнього. У відповідності зі словами Христа про те, що багатий вже все отримав у цьому світі, і іншими такими ствердженнями, вважалося, що в житті все потрібно «перетерпіти», благословляти за все, миритися з усім, і навіть радіти «у скорботі», бо Бог карає тих, кого любить. В певному відношенні духовний порядок був зворотнім мирському, звідси – добровільне жебрацтво, юродство, самоприниження і «останні будуть першими». Єдність чернечого ідеалу і мирського служіння у світлі цього ідеалу М. Гоголь узагальнив в афоризмі: «Вся Росія – наш монастир». Подвиг юродства є покликанням переважно руського православ'я. Саме на Русі юродство як особливий чин мирської святості досягає повного розквіту, невідомого ні греко-візантійському, ні тим більш римо-католицькому світу. З 36 юродивих, офіційно причислених Церквою до лику святих, і великої кількості юродивих, шанованих народом, але не канонізованих Церквою, тільки шестеро були на християнському Сході ще до хрещення Русі.

Розквіт юродства на Русі припадає на XIV-XVII ст., коли юродивий стає «ходячою мирською совістю, живим образом викриття людських пороків» (В.Ключевський). Священне право юродивого відкрито і прямо говорити правду Христову сильним світу цього свідчить про те, що в феномені юродства із найбільшою силою виявились суттєві «архетипічні» риси руського національного духу. Духовна свобода, яка доходить до анархічного індивідуалізму, зневага до форми і до всякої міри, жага абсолютного у всьому, ненависть до загальноприйнятих правил та міщанського духу отримують в юродстві цілісний вираз.

Особливо сильним залишається у психології народу зв'язок зі світом померлих, взагалі зв'язок з духовним світом. Містика смерті тут особливо розповсюджена. Відоме пророцьке слово «пам'ятай про смерть, і довіку не будеш грішити» було прийняте як сама буквальна повсякденна заповідь. Заздалегідь готувалися до смерті, готували одяг, місце, не рідко передчували і час своєї смерті (дуже розповсюджені розповіді про те, що та або інша людина говорила своїм близьким: «Через стільки-то днів помру» і давала вказівки про своє поховання, інші розпорядження, і дійсно помирала у означений час). Взагалі, помирали, ніби здійснювали ритуал (за виразом І.Тургенєва). Ретельно стежили за тим, щоб перед смертю помираючий сповідався і причастився, це впливало на його посмертну долю, щоб був повністю дотриманий чин відспівування, порушення якого загрожувало великими неприємностями душі покійного (і повинні були дотримуватися багато які інші ритуальні дії, пов'язані зі смертю). Смерть була важливою і урочистою справою життя. Кожен день перед сном будь-який православний християнин читав молитву, в якій сон дорівнювався смерті і вказувалася готовність померти в будь-яку хвилину. Це звичайно, не означало ніякого відчуття приреченості, навпаки, пам'ять про смерть додавала особливу цінність життя, кожний момент якого отримував глибокий духовний смисл. Покаяння, піст, молитва, аскетичні подвиги смирення, довготерпіння, любов до Бога і до ближнього та інші максими і добродійності православних християн мали своєю метою полегшення перш за все саме посмертної долі людської душі, її спасіння.

Взагалі, потойбічний світ не тільки мислився існуючим, уявлявся, але з ним співіснували вже при житті, він в житті активно був присутній, визначаючи со-

бою моральнісну поведінку людей нітрохи не менше юридичних установ. Містика смерті і Воскресіння ґрунтується на вченні святих отців про вічне життя, яке було розроблене Православ'ям; вчення святих отців, особливо аскетичні, в Росії шанувалися. Це вчення про Вічне Життя також було, по суті, повсякденним відтворенням великої Євангельської події – Воскресіння Христового, про яке сказано: «Смертю смерть зруйнуємо». Чистота цього вчення збереглася в Православ'ї, як про це, наприклад, писав архієпископ Сергій Старгородський, оскільки в Росії, на відміну від західного християнства, якому властива правова (юридична) постановка вчення про спасіння, коли вічне життя мислиться за зразком праці і нагороди, подвигу і вінця, і цим обмежується, замість цього підневільного правового стану було засвоєне вчення про благодать, про тотожність добродійності і благодаті як суті спасіння. Тому і відношення до смерті і Воскресіння було більш духовно освіченим: «вічне життя не обумовлене воскресінням з мертвих, воно раніше його, і ніби навіть обумовлює його собою... Отримати Вічне Життя не означає перейти з однієї області буття в іншу, а означає отримати відому душевну прихильність. Вічне Життя, таким чином, не одержується, а постійно росте в людині... Отці церкви взагалі уявляли собі життя людини невинним розвитком, який починається тут на землі і продовжується на тому світі. Земне життя для них було підготовкою до життя потойбічного, і саме в смислі предначаття післяднів, насадження його в дусі» [11, с. 113-115].

Надзвичайно важливе значення для дослідження народної релігійності мають свідчення Т.Рильського, просвітителя, громадського та культурного діяча, батька відомого поета М.Рильського, про засвоєння християнського учення сільським населенням та про його відношення до релігійного культу і до його представників і які ще раз підтверджують, що магічна свідомість знову і знову відтворює свою структуру [10, с. 25-51]. Вже в молоді роки Т.Рильський відчув історичну несправедливість у зверхньому ставленні правобережного польського панства до корінного українського населення, у намаганні розглядати землі Правобережжя як провінцію польської корони. Саме ця патріотична ідея зумовила його зречення католицької віри і прийняття ним православ'я, намагання вивчити культуру і побут населення рідного краю. Наукова розвідка Т.Рильського «До вивчення українського народного світогляду» містить, крім надзвичайно цікавих наукових спостережень і узагальнень автора, багатий фольклорний матеріал, професійно зібраний автором, який також становить незаперечну історичну цінність.

Як зазначає Т.Рильський, в народній масі немає ні якого сумніву в тому, що вона належить цілком християнству. Як тут не процитувати слова Е.Хантінгтона: «те, що ми думаємо про самих себе, те, до чого прагнемо – це і є ідентичність» [12, с. 51]. Але люди зберігають і вірування, і приписують величезне значення надприродним силам, які стоять позитивно поза християнським світоглядом. Т.Рильський відмічає, що з догматикою взагалі народ мало знайомий. Бог, як творець і держатель всього світу, насаджувач добра і каратель зла, складає основне поняття його християнсько-релігійних вірувань; Святого Духа згадує народ тільки у вивчених на пам'ять молитвах, під символом Бог він має на увазі завжди Бога – Отця; Ісус Христос відомий народу не менше Бога – Отця, як учитель християнської релігії, розп'ятий за неї і за людей на хресті; до нього ж звертається народ переважно з деякими проханнями, зверненими до благості Господньої. «Дав би то Син Господній», щоб пішов дощ, щоб хліб уродився у цьому році та інше. Далі Т.Рильський наводить розповідь про створення світу і про походження злого духу, яку він чув від діда Жука з села Маковищі Київського повіту. Ця розповідь показує, що християнське учення було засвоєно поверхово і вільно трактувалося. Дід розповідав про створення світу і з початку цілком наближувався до біблійної оповіді, чим і викликав загальний подив своєю ерудицією. Далі, відхилившись від неї вже більш різко, він розповів, як Бог створив чорта. Чорт був один, і він гнівався, що залишився без прислуги. «Ото він іде до Бога та просить, щоб Бог дав йому слуг. То Бог сказав: «Іди та махни рукою, тай матимеш слуг». Чорт махнув рукою, та й явились у нього слуги. Але чорт – сказано – ненаситний, давай махати та махати руками. Ото з того ті маленькі чортики, розвилась їх велика сила. Тоді Бог скликає усіх ангелів, архангелів, херувимів тай

каже: «А що ж ви, хлопці – чорноморці, підніміть мій престол повище усіх тих вражеських сил». Так вони і зробили» [10, с. 38].

Т.Рильський відмічає, що вірування в потойбічне життя у населення всезагальне; міркування про те, «як то буде на тому світі», можна почути дуже часто. Що до питання про потойбічне життя можна почути: «А Бог його знає; ніхто з того світу не вертався». На деяку своєрідність у погляді на святих угодників свідчить часто повторювальна фраза, яка має на увазі рекомендувати святкування менших церковних свят: «Часом і малий святий за великого накарає». Значення церковних обрядів мало відоме народу, але він дуже дорожить ними, хоча іноді і тлумачить їх своєрідно. На питання: чому ти називаєшся християнин? – дитина зі слів батьків завжди відповість: тому, що я хрещусь. За Т.Рильським, християни, які не використовують хресне знамення, для народу взагалі не зрозумілі, тому він і не визнає, наприклад, штундистів християнами. (Штундизм – пістична течія у протестантизмі. У 19 столітті поширився серед іноземців – колоністів в Україні, активізувавши тут опозиційні православ'ю раціоналістично – єретичні рухи, близькі духоборству і молоканству) [9, с. 384]. На принцип штундистів не використовувати хресне знамення люди дивляться не як на відоме релігійне учення, а дещо таємниче. Справа у тому, що селяни вважали, що «злий» боїться хреста. Не зважаючи на ці і їм подібні значні неточності розуміння християнської догматики, на думку Т.Рильського, загальний дух християнського вчення доволі зрозумілий народу, хоча і це розуміння виражається іноді в дещо своєрідних формах. Людям була дуже близька ідея про рівність всіх перед Богом. Один юнак так говорив про зображення Божої Матері: «Матір Божу малюють завжди паненою, а вона була проста людина. Її б треба малювати у сірій світлі, а то в міщанському синьому жупані». Євангельська притча про Лазаря перейшла в малоруську народну пісенність. Пісня ця дуже популярна. Всякий лірник її знає; простий народ слухає з зосередженою увагою і хвилюванням речитатив лірника, розповідавший про приниження убогого брата багатим, який «брата свого Лазаря за брата не мав», про розраду ображеного в потойбічному житті, «в честі та в хвалі». Що ж стосується форм релігійного поклоніння, то вони дотримуються взагалі старанно, хоча звичайно з велими незначним розумінням їх значення або навіть зовсім без всякого іншого розуміння, крім того, що так потрібно робити набожній людині. І тут також є своєрідні поняття. Так, наприклад, дотримуючись святкового відпочинку, безумовно не можна виконувати деякі роботи, в той час як за інші «Бог простить». У всі взагалі неділі і свята не можна різати (крім їжі); ні тесати дерево, ні косити, ні жати і нічого тому подібного. Але можна, у випадку нагальної потреби, «у гарячий час», в'язати снопи, гребти сіно, складати копни та інше. Є церковні і народно-звичаєві свята, в які можна самому робити, але «худобою грішно».

Т.Рильський зазначає, що буденні молитви також значно відрізняються від молитов, проголошених у церкві. Т.Рильський відмічає, що деякі незрозумілі для того хто молиться слова у переліку, наприклад, святих Таїнств, не турбують особливо його. Молитва твориться як дещо обов'язкове для набожної людини, із значною, навіть урочистістю у позі, у виразі обличчя і загальному відчутті здійснення важливого обов'язку, особливо у святкові дні, коли турботи по господарству не відволікають думки і не викликають переплетіння слів молитви словами, зверненими до домашніх. Але той, хто молиться, зовсім не задається думкою заглиблення у смисл вимовлених слів. Це не заважає тому, що даним актом викликається деякий урочистий, молитовний, так би мовити, психічний настрій. Т.Рильський пише: «Хто бачив селянську сім'ю у білих сорочках, у святковому одязі, яка сидить за столом у великі свята і здійснює молитву перед трапезою, хто прислухався до урочистої інтонації слів, які промовляє господар за першою чаркою, хто замислився над тим, яке велике значення для виснаженого постійною фізичною працею при невибагливій, а то і мізерній їжі, має святковий відпочинок і звичайна кількість і різноманітність святкових страв і напоїв, той зрозуміє ту численність різних спонукань, з яких складається відчуття набожно-урочисте, яке викликається святкуванням Різдва або Великодніх свят, і для того стане зрозумілий загальний урочистий настрій простої людини, яка молиться, незважаючи на слабке її розуміння слів молитви. Той же загальний

настрій набожності властивий їй і в церкві, незважаючи на слабе її розуміння почутих слів і символічного значення обрядів. Селянин наш захоплюється поезією зовнішнього культу. Велика, сама витончена у селі будова, численність ікон, свічок, святково одягнутий народ, дим кадил – все це разом узятє – викликає поетично – урочисте враження» [10, с. 41]. Набожний у загальному смислі схильності до поетично-урочистого релігійного настрою, але поганий богослов – народ не особливо достеменно розрізняє значення тих або інших окремих обрядів; місцеві народні звичаї зливаються для нього в одне ціле з обрядами церковними. Святить паски у перший день Паски, як і дочитатися до Христа; кутя напередодні Різдва, снопок на покуття (обжинковий сніп жита восени ставиться під образи в хаті на знак побажань сімейного добробуту, багатства, врожаю на майбутній рік), колядки – такі ж необхідні речі різдвяних свят, як і церковне богослужіння та інші.

Підсумовуючи, можна сказати, що спільним між православним та католицьким, взагалі християнським народним етосом, є поверховість засвоєння християнського вчення та стійкість існування у народній свідомості язичницьких вірувань, а загалом, християнство є однією зі світових релігій і має багато прихильників, тому перспективи подальших досліджень науковців різних напрямів є невичерпним.

Бібліографічні посилання

1. Аверинцев С.С. София – Логос. Словарь / С.С. Аверинцев. – 2 – е изд. – К. : Дух і літера, 2001. – С. 193–201.
2. Бердяев Н.А. Русская идея. Основные проблемы русской мысли XIX века и начала XX века / Н.А. Бердяев // О России и русской философской культуре: философы русского послеоктябрьского зарубежья. – М. : Наука, 1990. – С. 43–271.
3. Всемирная энциклопедия : Философия: XX век / гл. науч. ред. и сост. А.А. Грицанов. – М. : АСТ, Мн. : Харвест, Современный литератор, 2002. – С. 290–291.
4. Гуревич А. Я. Проблемы средневековой народной культуры / А. Я. Гуревич. – М. : Искусство, 1981. – 359 с.
5. Кузьмин К.В., Сутырин Б.А. История социальной работы за рубежом и в России (с древности до начала XX века) / К.В. Кузьмин, Б.А. Сутырин. – М. : Академический проект, Екатеринбург : Деловая книга, 2002. – 480 с.
6. Любимова Т.Б. Этнос исторического деяния / Т.Б. Любимова // Этнос религиозного опыта. – М. : ИФРАН, 1998. – С. 6–25.
7. Осипов А.И. Путь разума в поисках истины / А.И. Осипов. – М.: Издательство «Сретенский монастырь», 2004. – 432 с.
8. Панченко А.А. Исследования в области народного православия. Деревенские святыни Северо-Запада России / А.А. Панченко. – СПб. : Алетей, 1998. – 305 с.
9. Релігійзнавчий словник / за ред. проф. А.Колодного, Б.Лобовика. – К. : Четверта хвиля, 1996. – 191 с.
10. Рылский Ф.Р. К изучению украинского народного мировоззрения / Ф.Р. Рылский // Українці: народні вірування, повіря, демонологія. –К. : Либідь, 1991. – С. 25–51.
11. Старогородский Сергей, архимандрит. Православное учение о спасении / архимандрит Сергей Старогородский. – М. : Изд. отд. Московского Патриархата, 1991. – 263 с.
12. Хантингтон С. Кто мы?: Вызовы американской национальной идентичности / С. Хантингтон. – М. : ООО «Издательство АСТ»: ООО «Транзиткнига», 2004. – 635 с.
13. Этика: Энциклопедический словарь / под ред. Р.Г. Апресяна, А.А. Гусейнова. – М. : Гардарики, 2001. – С. 600–601.

Цымбал Е. Е. Особенности христианской этики в контексте традиционной нравственной восточнославянской народной культуры.

Предметом исследования является влияние христианской этики как на духовно-мировоззренческие ориентации, так и на социальное функционирование общества. В процессе работы выявляются православные морально-этические особенности, как на уровне высшей нравственности, так и на бытовом уровне. Изучение христианской нравственности позволило выделить такие её формы как этос святых, монашеский этос, народный христианский этос, католический этос, православный этос, протестантский этос. В процессе исследования проанализировано соотношение официальной христианской культуры и народного христианства и её взаимовлияние. Народное христианство включает в себя народный католицизм и народное православие. Особенности народного православия лежат в привлекательности христианства для славян в его моральном и эстетическом началах, в его красоте. В основе восприятия христианства – три основные особенности: природная доброта, совесть и сердечное созерцание; освящение пространства и времени; юродство; мистика смерти и воскресения, которая лежит на учении свя-

тых отцов о вечной жизни. Для народного православия и народного католицизма общим было слабое понимание догматического христианства и живучесть языческих верований. Анализируя народную христианскую культуру, выявлено, что магическое сознание как глубокий пласт народного сознания, связанный с магией, остается почти неизменным с глубины столетий и до нашего времени.

Ключевые слова: христианская этика, христианский этос, народное христианство, народный католицизм, народное православие, традиционная нравственная культура.

Tsybmal O. Features of Christian ethics in the context of moral traditions of South-Slavic folk culture

The subject of investigation is the influence of Christian ethics both on spiritual orientation and social life of people.

There are specific features in Christian ethics. This features are evident in the attitude towards the world in everyday behavior of people in various spheres of social and private life. There is a significant influence of Christian ethics on culture, life, family, customs, traditions and life style of the peoples in the process of investigation. Christian ethics is manifested in Christian ethos, which takes various historical forms in the process of cultural development. Christian ethics is specified in Christian morality and Christian morals. Orthodox morals and ethical features are defined both at the high morals level and at the life level in this project.

Investigating relations between official Christian culture and folk Christian culture we can notice both antagonism and mutual penetration of elements from one culture to another. Official Christianity is represented in the system of dogmas and moral principles and it is a theology. Such notion as folk Christianity is defined as the unity of Christian studying and folk traditions of the people. The components of the people's Christianity are a folk Catholicism and folk Orthodoxy. The features of national Orthodox Christianity are represented in the appeal to the Slavs in its moral and aesthetic principles in its beauty. There are three main principles represented in the basis of the perception of Christianity: natural goodness, conscience and heartfelt contemplation; sanctification of space and time, craziness, mystic death and resurrection which are based on the teaching of the Holy Fathers of eternal life. Severe ideological, psychological and moral control over the population, not only on the part of the priest but also on the part of people, was a feature of folk Catholicism. Thus, we can draw the following conclusions: both folk Catholicism and folk Orthodoxy have their own features, but the common were poor understanding of dogmatic Christianity and pagan beliefs vitality. Analyzing the folk Christian culture it was revealed that magical consciousness, as the deep layer of the national consciousness connected with magic, remains almost unchanged from the ancient time until the present one.

Key words: Christian ethics, Christian ethos, folk Christianity, folk Catholicism, Orthodox folk, Traditional Moral Culture.

Надійшла до редколегії: 20.04.2014

УДК 2-13

О. М. Шепетяк

Київський університет імені Бориса Грінченка

ТРИНІТАРНЕ БОГОСЛОВ'Я КАРЛА БАРТА І КАРЛА РАНЕРА

Проведений аналіз богословського доробку швейцарського протестантського богослова Карла Барта та німецько-австрійського католицького богослова Карла Ранера в царині тринітології; викладена дискусія, в контексті якої зародилися їхні ідеї та умови, в яких вони розвинулися; позазане значення, яке відіграв доробок цих мислителів у світовій науці.

Ключові слова: Барт, Ранер, богослов'я, тринітологія, католицизм, протестантизм

Аналіз сучасної цивілізації з її філософією, культурою та світоглядом не мислимий без глибокого осмислення розвитку релігійної думки, яка лягла в основу буття Європи та сформувала спосіб бачення світу. Незважаючи на важкі удари, які зазнала релігія в європейському суспільстві від часу Просвітництва й до сьогоднішнього з його секуляризацією та абсолютною байдужістю до всього, що не торкається матеріального збагачення і гедоністичного задоволення, релігія не тільки вижила, але й зуміла продовжити розвиток релігійної думки. Християнство XIX і XX століття зіткнулося з новими культурними дійсностями, яких не знало досі. Нові виклики змусили богословів та релігійних філософів переосмислити способи вираження віри та євангельських істин. Результатом такого переосмислення стали креативні та цікаві форми богословствування.

Ціллю цього дослідження є аналіз доробків швейцарського протестантського богослова і пастора Карла Барта та німецько-австрійського католицького богослова і єзуїтського священника Карла Ранера в царині тринітології, тобто богословського вчення про Пресвяту Трійцю, яке є основним у богослов'ї. Напрацювання саме цих богословів стало визначальним для дискусії у католицькому та протестантському богослов'ї, а також мало неабиякий вплив на розвиток сучасного православного богослов'я. Свідченням ролі доробків К. Барта та К. Ранера для православ'я є численні переклади їхніх творів на мови традиційно православних народів, до того ж здійснюються ці переклади у провідних православних наукових та навчальних установах.

Незважаючи на неабиякий вплив сучасних західних богословів на гуманітарно-наукову та філософську дискусію в різних країнах світу, їхні доробки залишаються зовсім невивченими в Україні. Їхні імена та теми, які вони розпрацьовували, не відобразилися в дисертаційних дослідженнях вітчизняних науковців, а також недостатньо прозвучали в наукових публікаціях. Зацікавлення доробками К. Барта та К. Ранера у світовій науці та відсутність їх вивчення в Україні ставлять виправлення ситуації, що склалася у вітчизняній науці.

В ході цього дослідження ми звертатимемося до джерельних праць, окрема до «Основ віри» К. Ранера [1], а також до робіт, які дозволяють заглибитися у поставлену проблему. Серед таких важливе місце займають дослідження Андреаса Кірхбаума «Керегард і Шляєрмахер: історично-систематичне вивчення поняття релігії» [4] та Р. Шефера «Річль». В обох працях автори розкривають феномен ліберального богослов'я, що стало предметом нищівної критики К. Барта. Також для нашого дослідження є корисною праця фундатора ліберального протестантизму Фрідріха Шляєрмахера «Християнська віра» [6]. Богословських доробок К. Барта чудово розкриває Чарльз Валдроп у монографії «Христологія Карла Барта» [7]. Для кращого розуміння основ протестантизму ми посилатимемося на основоположні віровчительні документи лютеранства і кальвінізму, а саме «Авгсбургське віровизнання» [2] і Гайдельберзький катехизм» [3].

Богословська дискусія XIX століття пережила кризу відходу від традиційних віровчительних догматів у ліберальному протестантизмі та реакційне відродження істин віри у протестантській неоортодоксії. Ця полеміка не тільки загострила інтерес до нової інкультурації християнства у культурні, філософські та світоглядні метаморфози Нового часу, а й відкрила нові горизонти релігійного теоретизування. Початок дискусії покладений німецьким протестантським пастором і богословом Фрідріхом Шляєрмахером (1768-1834), який, прагнучи прокласти шлях до віри своїм друзям, що захоплювалися просвітницьким раціоналізмом і щойно зародженим романтизмом, здійснив спроби ревізії протестантського богослов'я його часу. Основою релігії Ф. Шляєрмахер вважав непізнані раціонально метафізичні окреслення Бога, і навіть не істини, дані в одкровенні, а власне пережиття досвіду Бога, яке він називав «Gefühl» (почуття) [4, с.234], що розкладається на дві категорії: богосвідомість і самосвідомість. Змінюючи метод богословствування, Ф. Шляєрмахер змінив і його зміст. Якщо людина пізнає Бога на основі власного почуття, тоді їй не потрібне одкровення. Відповідно, зникає потреба у сходженні Бога до людини, у воплощенні Сина Божого, самовираженні Божества. Грунтуючи своє богослов'я на таких основах, Ф. Шляєрмахер сприймає Святе Письмо не як одкровення Бога, а як свідчення богосвідомості Христа і перших християн [6, с.153], а Ісуса – не як Сина Божого, а як людину, яка зуміла досягти високого рівня релігійного почуття. Тому Христос є для Ф. Шляєрмахера не Спаситель, який хресною жертвою спас людину, а «Urbild» (приклад) і «Vorbild» (взірець) для християн.

Ідеї Ф. Шляєрмахера лягли в основу богословської новизни ліберального протестантизму, в якому основою віри вважали особистісне пережиття досвіду Бога. Більшість богословів-лібералів відкидали основні догми, на яких базується християнське віровчення, тобто Божество Христа і триєдність Бога. Для фундатора ліберального протестантизму Альбрехта Річля (1822-1889) Христос є лише найвищим моральним авторитетом [5, с.104]. На його думку, гріх, який з'явився у світі людей, став причиною формування грішного суспільства. Моральна праведність Хри-

ста зробила Його провісником Царства Божого. Відмова від визнання христологічної догми змусила А. Річля відмовитися і від тринітарної догми. На перше місце у його богослов'ї стає етика. Якщо християнство позбавляється особового зв'язку з Богом, оснований на Його Троїчності, якщо руйнується онтологічний зв'язок Бога і людини у Христі, тоді Бог стає для людини далеким і недоступним. Християнство без христології і тринітології втрачає свою містичність і перетворюється на моральну філософію, що й відбулося у концепції А. Річля.

Позиція Ф. Шляєрмахера, А. Річля та їхніх однодумців йшла в руслі загальних настроїв, які панували в Німеччині в епоху Просвітництва. Культ розуму, який став символом французького Просвітництва, не перенісся до Німеччини. Якщо у Франції він породив майже дикі форми псевдокульту, то в Німеччині просвітницький ідеал розуму породив величні філософські системи та поклав початок столітнього домінування німецької науки у світі. І. Кант, Г.В.Ф. Гегель та інші сформували такі філософські системи, під знаком яких розвивається вся наступна філософія. Схожих результатів досягли й інші науки. Згадаймо, принаймні, поступ у лінгвістиці, який відбувся завдяки В. фон Гумбольдту, Ф. Боппу та іншим, або розвиток літератури у творах Й.В. фон Гьоте чи Й.К.Ф. фон Шиллера. Цей очевидний прогрес захоплював кращі уми Німеччини. Для віруючого німця, який водночас був освіченим, така ситуація видавалася серйозним викликом. Поставало питання про узгодження релігійної віри, перейнятої через тисячолітні традиції, і новітніх наукових досягнень. Деякі богослови, які прагнули залишатися членами освіченого товариства, вирішили поступитися деякими основами віри задля її узгодженості з начебто науковим світоглядом. Якщо до цього додати ще й політичну ситуацію, що склалася в Німеччині після 1871 року, тобто після об'єднання німецьких земель в єдину імперію під короною династії Гогенцольнерів, зокрема розпочату імперським канцлером Отто фон Бісмарком Kulturkampf, то в цьому світлі збереження християнської світоглядної традиції виглядало справжнім подвигом.

Поступово богослови, які до глибини душі пройнялися новими ідеями і прагнули підтягування основ віри до ідеалу науки, зайняли провідні позиції в суспільстві. В їхніх руках опинилися чи не всі кафедри факультетів протестантського богослов'я в Німеччині, а вплив їхніх ідей простягався серед протестантів найрізноманітніших деномінацій далеко поза межі Німеччини, а й навіть Європи. Напрямок, початок якого поклали Ф. Шляєрмахер та А. Річль, отримав назву «протестантський лібералізм», ціллю якого було проголошення свободи богословської думки. Як це не дивно, він викликав значну опозицію серед протестантів на батьківщинах політичного та економічного лібералізму: у США численні богослови стояли на традиційних фундаментах й атакували нове віяння у своїх творах, а в Британії ці ідеї отримали ще менше поширення. Однак в Німеччині, де богослови-ліберали витіснили традиціоналістів і консерваторів з навчальних закладів, традиційному протестантизму просто ніде було формувати високоосвічені кадри, які могли б скласти конкуренцію лібералам. Парадоксально, але єдину надію на формування опозиції до лібералізму з ціллю повернення до традиційного протестантизму можна було очікувати лишень у лавах богословів-лібералів. Так і відбулося.

Реакцією на позицію Ф. Шляєрмахера, А. Річля та інших представників ліберального протестантизму були богословські погляди швейцарського пастора і богослова К. Барта (1886-1968). Цей богослов здобув добру освіту у кращих університетах Німеччини і Швейцарії, і, як і більшість його колег, набрався ліберальних ідей. Розпочавши своє пастирське служіння як помічник пастора у Женеві, в тому самому храмі, де 50 років до цього проповідував Ж. Кальвін, молодий богослов все ще був сповнений новаторських ідей ліберального протестантизму. Однак невдовзі він перебирається до невеличкого містечка на кордоні з Німеччиною. Саме там він пережив перше розчарування в ліберальних поглядах, коли він усвідомив, що йому нічого сказати на проповіді тим людям, в серцях яких панує щира віра, і які не шукають компромісів із науковим світоглядом. Наступне розчарування К. Барт пережив з початком Другої Світової війни. Багато ліберальних богословів не встояли перед тиском нацистської влади, і підтримали режим

А. Гітлера. Такий крок К. Барт не міг простити своїм колегам. Він побачив проблему зради у відсутності міцного фундаменту. Сутність ліберального протестантизму в тому, що його прихильники будь-якою ціною прагнуть знайти компроміс із сучасним їм науковим світоглядом, легко відмовляючись від традиційного віровчення задля компромісу. Якщо пошук компромісу легко підштовхнув до відмови від власної ідентичності на доктринальному рівці, як це сталося у випадку зближення з просвітницькими ідеями, то що тоді може завадити так само легко відмовитися від власної ідентичності на моральному рівці задля компромісу, як це сталося у випадку підтримки нацистської ідеології!

Вихід із ситуації богослов вбачав лишень у тому, щоби відродити традиційне віровчення. Саме ця мета стала справою його життя. Безперечно, кожне «назад до...» приречене на певну невдачу. Неокантіанці не зуміли здійснити повне «назад до Канта», як і неотомісти не повернулися «назад до Томи». Як би вони не прагнули «назад до...», вони назавжди залишалися дітьми свого часу. Однак кожен з цих закликів завершувався оригінальною концепцією, в якій старі традиції переосмислювалися на основі доробків новітньої епохи. К. Барт не зумів повернутися до чистого Кальвіна; він зумів по-новому викласти протестантське богослов'я, однак в центрі його творів стоїть принцип безкомпромісного дотримання і збереження традиції віри. В цьому його оригінальність і цінність для наступних поколінь.

К. Барт запропонував нове розуміння одкровення Бога. Дещо відходячи він традиційних поглядів М. Лютера та Ж. Кальвіна, він вів мову про три етапи одкровення: Христос, Святе Письмо і традиція Церкви. Два останні він вважав похідними від першого, оскільки вони фіксують та передають наступним поколінням самоодкровення Бога у Христі. Так, Христос в концепції К. Барта став центральною постаттю. Саме заглиблюючись в христологічні таємниці, богослов будував свої подальші розмірковування. Такий початок розмислів стали важливими передовсім з огляду на те, що богослови-ліберали легко пожертвували догматом про Божественність Христа задля досягнення своєї примарної цілі.

Поставивши Христа в центрі одкровення, К. Барт відстоював Його Божественність [7, с.48]. Для швейцарського богослова христологічних догмат, повністю окреслений на Ефеському у 431 році та Халкедонському в 451 році Вселенських Соборах, не викликав жодних сумнівів. Цими поглядами К. Барт міцно тримався традиційного християнського віровчення, яке не піддавалося сумніву навіть у протестантизмі.

Важливе місце у концепції К. Барта займала тринітологія. Богослов відстоював догму про єдність природи і троїчність осіб Бога, яка була окреслена в оросах Першого Нікейського 325 року і Першого Константинопольського 381 року Вселенських Соборів. В Нікеї Отці Церкви ствердили єдиносущність (ομοούσιος) Отця і Сина, осуджуючи при цьому ересь Арія, який не визнавав Божество Логоса. Зібрані в Константинополі соборні Отці підтвердили віру Церкви в Божество Святого Духа і осудили ересь пневматомахів, які висловлювали сумніви з цього приводу. Ці богословські твердження не піддавалися сумніву фундаторами Реформації, про що свідчать «Авгсбурзьке віросповідання» [2, с.23] і «Гейдельберзький катехизм» [3, с.47].

К. Барт, перейнятий ідеєю нової інкультурації, бачив проблемність традиційної тринітологічної термінології, в якій єдине Божество окреслюється поняттям «природа» (ουσία, essentia, natura), а троїчне поняттям «особа» (ὕποστασις, persona). К. Барт побачив проблему в терміні «особа». Цей термін був проблемним вже в перші століття християнства, викликаючи необхідність богословського пояснення, яке найповніше подало отці-кападокійці. З розвитком сучасних психології та соціології цей термін отримав нові значення, які ще більше ускладнюють його розуміння в богослов'ї. Саме на цій підставі К. Барт запропонував відмовитися від цього терміну та замінити його більш придатним і зрозумілим. На заміну традиційному терміну «особа» богослов запропонував використовувати поняття «модус (спосіб) буття Бога». Ця термінологічна зміна не містила в собі жодних догматичних проблем: вона торкалася не змісту віровчення, а тільки способу його вираження.

Цю ідею К. Барта перейняв католицький священик і богослов, єзуїт Карл Йозеф Еріх Ранер (1904-1984). Саме на долю цього богослова випали вагомі перемини в

Католицькій Церкві. Навчання та початок його діяльності припадає на час, коли в католицьких навчальних закладах домінувала неосхоластика. Якщо протестанти розпочали дискусію з просвітницькими ідеалами, що врешті-решт привело до виникнення ліберального протестантизму, то католики обрали інший шлях оборони від нових викликів. Вони категорично відмежувалися від новітніх віянь, не пропустивши у свої навчальні заклади та наукові інститути просвітницькі ідеали. Кілька папських енциклік, починаючи від «Aeterni Patris» Папи Лева XIII 1879 року, стверджували необхідність викладати та розвивати томізм, який вважався найкращим засобом проповіді християнства за посередництвом філософської мови. Такі різкі кроки дали можливість зберегтися від просвітницьких впливів. Навіть католицький модернізм, який став калкою ліберального протестантизму в католицизмі і розвинувся значно пізніше останнього, не набрав значних розмахів. Другий Ватиканський Собор став переломним етапом у житті Католицької Церкви. Зібрані на ньому учасники поставили перед собою ціль дати відповіді на наболілі для Церкви питання. Серед вражаючої кількості проблем, розглянутих в рамках Собору, його учасники зуміли також переосмислити підходи до розвитку богослов'я. Строгий контроль, якого дотримувалися католики у XIX столітті, став непотрібним у середині XX-го. Богослови отримали свободу думки і змогли шукати нових засобів проповіді. Тепер це було безпечно, оскільки просвітницькі спокуси давно канули в минуле.

Серед богословів, які відіграли особливу роль в роботі Другого Ватиканського Собору, був К. Ранер, який приймав участь у Соборі у групі богословських експертів. Богословські експерти на Соборі – це була група провідних католицьких богословів з усього світу, які формували чорнові варіанти текстів документів Собору та, перебуваючи в тіні, виконували основну роботу по творенні духу Собору. Саме в цій групі працював тоді ще молодий, але перспективний богослов, Йозеф Ратцінгер, який згодом став Папою Римським під іменем Венедикт XVI. Поряд із богословськими експертами, які були виключно католиками, працювали також групи спостерігачів, до яких входили запрошені богослови з інших конфесій. Саме до роботи в такій групі був запрошений і К. Барт, який щоправда через важку хворобу та похилий вік не зміг приїхати до Риму.

К. Ранер став одним із найбільших католицьких богословів XX століття. Саме його перу належать праці, яких не оминає жоден студент богослов'я, і не тільки католицького. Однак К. Ранер в багатьох із своїх поглядів опирається на доробок К. Барта. Обидва богослови виступали як такі, що намагалися зберегти традицію, дотримувалися лозунгу «назад до...»; обидва водночас стали настільки творчими особистостями, що не змогли поміститися ані в рамки традиції, ані в рамки її новаторської опозиції. Їхні вчення стали синтезом старого і нового, традиційного і сучасного. Вони вільні від консерватизму, однак вірні ідеї, задля якої працювали.

К. Ранер повністю погоджувався з К. Бартом щодо необхідності осучаснення термінологічного вираження тринітарного богослов'я і також вважав доречним вести мову радше про модус буття Бога, аніж про особу. В основі всієї концепції К. Ранера лежить ним впроваджене поняття трансцендентального екзистенціалу, під яким він розумів онтологічну присутність Божественного одкровення в людині, природну схильність людини відчувати Бога і сприймати Його Слово. Трансцендентальний екзистенціал є внутрішнім одкровенням у серці людини, наявність якого уможливлює людині сприйняти всезагальне Боже одкровення в часі і просторі. Завдяки наявності трансцендентального екзистенціалу людина спроможна відкритися на Боже одкровення і сприйняти його. Відповідно, людині відкрита лише та сторона Бога, яку Він сам їй відкриває. На цій основі К. Ранер відкидає традиційне схоластичне тринітарне богослов'я [1, с.187], в якому розрізняються трансцендентна Трійця, тобто ті аспекти буття Бога, які дані людині в одкровенні, та іманентна Трійця, себто те, що людині не відкрито.

Для К. Ранера трансцендентна Трійця абсолютно недоступна людському сприйняттю. Бог перевершує світ настільки, що людина не може сягнути Його сутності. Єдине, що може людина знати про Бога, то це те, що він сам про себе відкриває. Одкровення Бога відбувається найрізноманітнішими способами: через Святе Письмо,

творіння, особисту духовну зустріч людини з Богом. Проте найглибшим для людини, як і таким, що уможливило сприйняття інших шляхів одкровення, є присутність Бога в середині людини. вчення про надприродний екзистенціал у творах К. Ранера став його основним новаторством. Тільки завдяки тому, що Бог перебуває в людині, вона стає об'єднавчою ланкою між Богом і світом. Присутність Бога також творить з розумної істоти людину як духовну сутність, яка може вникати в таємниці буття та входити у спілкування з Богом. Водночас одкровення Богом себе людині дає їй можливість пізнати лишень ті аспекти Божества, які присутні в одкровенні, а не найглибшу Його сутність. Візантійський середньовічний богослов Григорій Палама називав той аспект Божественного буття, який розкривається людині, нествореними енергіями. Для К. Ранера те, що Бог сам про себе відкрив, є доступне людині. Отже, все, що ми можемо знати про Пресвяту Трійцю, є трансцендентним, тобто вираженням назовні. Саме цей аспект доступний людині. Однак поза її увагою застається все те, що Бог людині не об'явив.

Так, тринітарна проблематика в сучасному богослов'ї тісно пов'язувалася з ученням про одкровення і спасіння. Дискусія, яка розгорілася між ліберальним протестантизмом та фундатором протестантської неоортодоксії К. Бартом відкрила нові горизонти злету богословської думки. Позитивні аспекти цієї дискусії відобразилися і в католицькому богослов'ї, особливо в міркуваннях К. Ранера. Тринітологічна проблематика в силу своєї складності не надто часто піднімається у богословських творах. Якщо й піднімається, то з осторогою щодо будь-яких переосмислень. Наукові доробки К. Барта та К. Ранера стали чи не найсуттєвішим кроком у новому осмисленні тринітології від часу Нікейського і I Константинопольського Вселенських Соборів та св. Августина. Їхні досягнення вимагають від наступних поколінь ретельного вивчення і продовження великої справи, ними започаткованої.

Бібліографічні посилання

1. Ранер К. Основания веры. / Карл Ранер. – М. : Библейско-богословский ин-т св. апостола Андрея, 2006. – 658 с.
2. Die Augsburger Bekenntnis. / Hrsg. von Günther Gassmann. 6. Aufl. – Göttingen: Vandenhoeck u. Ruprecht, 1988. – 67 s.
3. Heidelberger Katechismus. / Hrsg. von G. Trummacher. – Duisburg: Verlag von Joh. Ewich, 1855. – 110 s.
4. Kirchbaum A. Kierkegaard und Schleiermacher: Ein historisch-systematische Studie zum Religionsbegriff. / Andreas Kirchbaum. – Berlin: de Gruyter, 2008. – 419 s.
5. Schäfer R. Ritschl. / Hrsg. von Gerhard Ebeling. – Tübingen: Mohr, 1968. – 225 s. – (Beiträge zur Historischen Theologie).
6. Schleiermacher F. Der christliche Glaube. / Friedrich Daniel Ernst Schleiermacher. Hrsg. Von Hermann Peiter. – Studienausgabe. Bd. 1. – Berlin, New York: de Gruyter, 1984. – 363 s.
7. Waldrop Ch. Karl Barth's Christology. / Charles T. Waldrop. – Berlin: de Gruyter, 1984. – 271 p.

Шепетяк О.М. Тринитарное богословие Карла Барта и Карла Ранера

Проведен анализ богословского наследия швейцарского протестантского богослова Карла Барта и германско-австрийского католического богослова Карла Ранера в области тринитологии; изложена дискуссия, в контексте которой родились их идеи и условия, в которых они развились; показано значение, которое сыграло наследие этих мыслителей в мировой науке.

Ключевые слова: Барт, Ранер, богословие, тринитология, католицизм, протестантизм

Shepetyak O. Trinitarian theology of Karl Barth and Karl Rahner

The purpose of this study is to analyze the works of Swiss Protestant theologian and pastor Karl Barth and German and Austrian Catholic theologian, Jesuit priest Karl Rahner in the field of Trinitarian theology, in other words the theological doctrine of the Holy Trinity which is major in theology. Works of these theologians were decisive for the discussion in the Catholic and Protestant theology and had a considerable influence on the development of modern Orthodox theology. The evidence of the role of the works by K. Barth and K. Rahner in Orthodoxy is numerous translations of their works into the languages traditional for Orthodox nations, moreover, these translations are performed in leading Orthodox scientific and educational institutions. Despite the considerable influence of modern Western theologians on humanitarian, scientific and philosophical debate around the world, their works remain completely unexplored in Ukraine. Their names and topics which they developed are not reflected in the scientific dissertation research and are not expressed in scientific publications. Interest in the

achievements of Karl Barth and Karl Rahner in the world science and the lack of their study in Ukraine make to fix the situation existing in native science. K. Barth suggested a new understanding of God's revelation. Stepping aside from somewhat traditional views of M. Luther and J. Calvin, he talked about three stages of the revelation comprising Christ, Scripture and Tradition of the Church. The last two, he believed, derived from the first as they are recorded and transmitted to future generations of God's self-revelation in Christ. Thus, Christ became the central figure in K. Barth's concept. Getting deeper into the Christological mystery, theologian built his future thoughts. Such beginning of thoughts was important primarily due to the fact that Liberal theologians easily sacrificed dogma of the divinity of Christ to achieve their chimerical objectives. K. Rahner completely agreed with K. Barth on the need for modernization of terminological expression of Trinitarian theology and also thought it is appropriate to talk more about the mode of existence of God rather than individual.

Key words: Barth, Rahner, Theology, Trinitarian theology, Catholicism, Protestantism

Надійшла до редколегії: 27.03.2014

УДК [316.613:159.923.2]:316.7

О. Б. Сінькевич

Львівський національний університет імені Івана Франка

НАРАТИВНА ПЕРСОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ В ДОБУ МАСОВОЇ КУЛЬТУРИ

Аналізуються причини та наслідки кризи персональної ідентичності в сучасну епоху. Визначається історична роль нараційного дискурсу у формуванні ідентичності та особливості прояву наративних стратегій самоідентифікації в наш час. Розглядається специфіка конструювання наративної ідентичності під впливом мейнстріму масової культури. Доводиться безперспективність пасивного відтворення тиражованих масовою культурою образів і необхідність активного і відповідального творення власного Я.

Ключові слова: ідентичність, ідентифікаційна стратегія, наратив, масова культура

В сучасних умовах культурно-цивілізаційної кризи відбувається трансформація в структурі індивідуальної та колективної ідентичності, з'являються нові чинники та інститути ідентифікації та відроджуються в нових іпостасях традиційні, ідентичність втрачає чітку конфігурацію, стає більш складною, мінливою. Це повною мірою стосується й персональної ідентичності

Персональна ідентичність – це здатність сприймати себе як цілісного на фізичному та ментальному рівні, автономного, самодостатнього, унікального, активно діючого і відповідального суб'єкта, відкритого до спілкування з іншими людьми [2, с. 55]. Персональну ідентичність характеризують як постійність особистості у просторі і часі, становлення котрої відбувається в ході соціальної взаємодії, як «Я-тут-і-тепер-серед людей-зі своїм минулим» [11, с. 134].

Проблема персональної ідентичності присутня вже в античній філософії, де вона була предметом зацікавлення Парменіда, Сократа, Платона, Арістотеля. Питання «Хто Я?» поставив у своїй «Сповіді» Августин. Природу і сутність ідентичності намагались пояснити Р. Декарт, Д. Локк, Д. Юм. З різних методологічних позицій її досліджували представники німецької класичної філософії І. Кант, Й.Г.Фіхте, Ф.В. Шеллінг, Г.В.Ф. Гегель.

У ХХ ст. питання про персональну ідентичність, її сутність, необхідність, шляхи формування виділилось в окрему проблему. Характеристика Я, його взаємовідносин з Іншим розглядалось в працях М. Бубера, Е.Гусерля, Ж.-П. Сартра, М. Гайдеггера. Стратегії конструювання самоідентичності досліджували М. Кастельс, П. Бергер, П. Бурдьє, А. Гідденс, І. Гофман, Т. Лукман, Ю. Габермас, В. Хесле. Серед українських вчених, які зробили значний внесок у дослідження проблем ідентичності, слід згадати Н. Яковенко, В. Ляха, В. Андрущенко, М. Степико, Н. Козловца, Н. Пелагешу.

Однак незважаючи на наявність значного корпусу зарубіжних та вітчизняних досліджень проблема персональної ідентичності залишається однією з найбільш складних для розуміння та інтерпретації і разом з тим однією з найбільш актуальних.

Її актуальність обумовлена самим характером сучасної доби, котру визначають як добу соціокультурних та парадигмальних трансформацій і котра в силу цих своїх

характеристик обумовила виклики цілісності Я.

Сучасна людина, постійно приміряючи на себе різні соціальні ролі, слідує різним ідейним віянням та модним трендам, опинилась у «лабіринті ідентичностей». Американський психіатр Р.Дж. Ліфтон назвав цей стан «протеївською ідентичністю»: ідентичність не може залишатись стабільною, і людина стає подібною до античного божества Протея, котрий постійно змінював свій вигляд.

Ця «плинність» ідентичності обумовлена рядом причин. Одна з них – це глобалізація, взаємодія і взаємопроникнення культур, внаслідок чого людина відчувається «громадянином світу» і втрачає відчуття коренів, зв'язків з традиційними суспільними інститутами, котрі виконували роль механізмів ідентифікації. З'явилося багато нових культурних символів, котрі за допомогою засобів масової інформації долають національні кордони, дозволяючи кожному індивіду відчувати зв'язок не лише зі своїм ближнім, а й з усім людством. У цих умовах людина вже не може почувати себе автономною, замкненою монадою [6].

Кризу персональної ідентичності обумовила й переоцінка цінностей, які завжди слугували основою ідентифікації.

Викликом Я стала масова культура, продуктом котрої є масова людина. Не вдаючись до детального аналізу цього феномену, зазначимо, що людина, сформована масовою культурою, опинилась в ситуації, яку З. Бауман характеризує таким чином: «Якщо бути індивідом нині означає бути таким, як інші, то, можливо, бути унікальним індивідом парадоксальним чином означає відмову бути індивідом? Хоча це неприродно і дивно, але саме відсутність бажання бути особистістю (в час, коли всі хочуть бути особистістю) дарує нам цю можливість» [19, с.29].

В сучасних умовах людині надзвичайно складно створити певний образ Я: його структура, яка включає багато різних Я-образів, стає такою складною, якою не була ніколи раніше: чим більше Я-образів, тим складніше зберігати їх взаємозв'язок та відчуття приналежності до єдиного комплексу Я. Нормальна ідентичність являє собою збалансовану систему Я, де всі Я-образи пов'язані між собою та сприймаються індивідом як такі, що належать йому та відображають частину його свідомості. Кризова ідентичність виявляється як порушення цих зв'язків і цієї цілісності [15].

Отже, проблема персональної ідентичності становить один з важливих аспектів сучасного філософського дослідження. В руслі цієї проблеми актуальним є питання ідентифікаційних стратегій, які застосовує сучасна людина в процесі формування своєї персональної ідентичності

Дана стаття має на меті розглянути одну з цих стратегій – наративну.

Реалізація цієї мети передбачає вирішення таких завдань:

- виявити та обґрунтувати роль наративу в конструюванні персональної ідентичності;
- дати характеристику наративної стратегії самоідентифікації;
- розглянути сучасні форми вияву цієї стратегії.

Наратив (лат. *narrare* – мовний акт, тобто вербальний виклад на відміну від уявлення) визначають як поняття філософії постмодернізму, котре фіксує процесуальність самоздійснення як спосіб буття оповідного тексту.

І хоча це поняття набрало особливої популярності саме в наш час, варто згадати, що воно має давню історію.

В античному світі поняття *narratio* використовувалось як технічний термін, котрий позначав частину промови оратора, що слідувала за проголошеною тезою. Буквальне тлумачення слова наратив в сучасній мові (англ. та фр. *narrative*) – розповідь, оповідь, оповідання, здатність розповідати про події в осмислено організованій послідовності.

Наратив – це особливий, притаманний людині принцип самоорганізації свідомості, спосіб осмислення світу, модель його «експериментального освоєння» і одночасно специфічно людський модус буття. [5]. Наративний погляд на світ є природним для людини: ми намагаємось пізнати його, накидаючи на нього «наративну сітку», розташовуючи події за просторово-часовим принципом, поєднуючи їх причинно-наслідковими зв'язками, вибудовуючи розповідь про нього, в якій є

початок, розвиток та закінчення, розповідь, яка укладається в певну цілісність, а самих себе та інших бачимо її героями. Наша здатність розповідати історії – головний спосіб упорядкувати та осмислити оточуючий світ. Наративи відіграють роль лінз, крізь які незалежні елементи існування розглядаються як взаємопов'язані частинки цілого. Вони задають параметри повсякденності та визначають правила і способи ідентифікації об'єктів, котрі підлягають включенню у дискурсивний простір [10].

Таким чином, наратив являє собою найважливіший механізм упорядкування людського досвіду, спосіб розуміння та пояснення дійсності.

Виникнення та розвиток оповіді мало надзвичайно важливе значення для розвитку людини і культури: будучи найважливішим способом оволодіння часовою складовою життя, оповідь сформувала здатність бачити світ в його сюжетному (подієвому) аспекті.

«Наративне знання» має універсальне розповсюдження: воно присутнє як у повсякденній свідомості, так і в художній практиці, антропології, соціології, філософії.

Протягом історичного розвитку культури сформувались різноманітні форми наративу. «Одним з проявів формування людиною культури було творення нею різних нараційних форм – від міфів, казок чи легенд до оповідань і коміксів,» – пише польський дослідник Б. Башчак [18, с. 125-126]. Найяскравішою з нараційних форм є література, котра слугує своєрідною моделлю для всіх інших: будь-який нелітературний дискурс функціонує відповідно до притаманних їй принципів [5].

Наративний дискурс відіграє важливу роль і у формуванні ідентичності.

Оповідь – це не реальне життя, а його мовна конструкція, яка має надзвичайно важливе значення, з одного боку, для організації комунікативного впливу, з іншого – для самоусвідомлення. «Єдність Я міститься в єдності наративу, котрий пов'язує воєдино життя від народження до смерті як належить в наративі – від початку до кінця,» – вважає А. Макінтайр [8, с. 278].

Оповідь дала людині можливість сприймати себе в третій особі, адже для її побудови необхідний погляд ззовні, зі сторони, з точки зору іншого – реального чи уявного двійника.

Оповідь дарує людині відчуття свободи по відношенню до власного життя: відділяючись від нього, вона певним чином обробляє свій життєвий досвід, воскрешаючи з нього те, що вважає необхідним для свого майбутнього, і зрікаючись того, що було помилкою.

Обґрунтування фундаментальної ролі оповіді про життя людини в процесі ідентифікації міститься в творі Г. Арендт «Становище людини» [1]. У її філософському вченні «наративність» - це спосіб індивідуалізації Я та ідентифікації його дій. «Що?» дії та «Хто?» агента (діючої особи) взаємопов'язані в процесі ідентифікації: ідентифікувати дію – означає розповісти історію її початку, розгортання, занурення у мережу відносин, котра створюється діями та розповідями інших. Дія, хоча й спрямована на досягнення певної мети, завжди слугує ще й засобом репрезентації homo agens, розкриття його ідентичності.

Найбільш повно і послідовно роль наративу в конструюванні ідентичності проаналізована працях П.Рікера [12 ; 13 ; 14].

За твердженням філософа, персональна ідентичність – це не якась природна даність свідомості, а результат опосередкування оповідями, наративами, через посередництво яких людина заявляє про себе. Як вважає П. Рікер, оповідна, або наративна, ідентичність особистості коливається між тотожністю і самістю. Під тотожністю він розуміє «перманентність незмінної субстанції», котрої не змінює час і котра притаманна характеру індивіда; самість же – це ідентичність, відкрита до змін під впливом зовнішніх та внутрішніх чинників. Цю ідентичність людина вибудовує сама, орієнтуючись на існуючі в культурі норми, ідеали, моделі, виявляючи при цьому себе як відповідальна та моральна особистість, котра здатна бути господарем по відношенню до самої себе, власних бажань та можливостей. Така зріла особистість конституюється на основі предикації «хто?»: хто говорить? хто діє? про кого розповідає історія? хто несе відповідальність? Саме етична

відповідальність, на думку філософа, увінчує піраміду людських діянь.

Вчинки, досвід та психологічні риси людини стають частиною її ідентичності завдяки тому, що вони укорінюються в історію її життя, котра розповідається. і котра триває протягом усього життя. Рікер вважає, що протягом всієї оповіді з притаманною їй єдністю та цілісністю (початок, середина, кінець) людина зберігає свою ідентичність, котра узгоджується з ідентичністю оповіді.

Важливою рисою оповіді є те, що в ній людина розповідає про себе в третій особі і що вона є героєм цієї історії («героєм є хтось, про кого розповідають»). Життєва історія підводить нас до розуміння подвійного характеру ідентичності: людина постійно залишається самою собою, містить у собі «якусь непорушну основу, котра не підвладна часовим змінам», і разом з тим постійно змінюється, збагачуючись новим досвідом; історія життя індивіда постійно оновлюється, колишні наративи заперечуються, виправляються, доповнюються новими, історія виростає з історії. Одним з парадоксів персональної ідентичності є те, що в будь-який момент ми є однією і тією ж особою і разом з тим чимось відмінним від того, чим ми були колись. Таким чином, наративна ідентичність вибудовується за принципом герменевтичного кола: від життя через зустріч світу з світом суб'єкта знову до життя, в яке Я вносить нове уявлення про себе та нові цінності.

Наратив є засобом «дискурсивного самопояснення», необхідного для того, щоб за його допомогою скоординувати уявні проекти свого Я, в котрих узгоджуються вимоги соціального порядку та практика індивідуального життя Я [5]. Завдяки наративу відбувається засвоєння стереотипів рольової поведінки та моральних цінностей, які формуються в певному соціокультурному середовищі, та виявлення тих аспектів Я, котрі до того не знаходили свого вияву.

Наративна ідентичність – це співвіднесення індивіда з самим собою за допомогою певних практик, це біографічна стратегія, в рамках котрої людина визначає себе, звертаючись до свого минулого, власних переживань, спогадів. Разом з тим, розуміння «проявів життя» індивіда можливе лише за умов розуміння духовного світу відповідної епохи, сформованого цією епохою стилу життя. Отже, говорячи про персональну ідентичність сучасної людини, необхідно виходити з того, що наша епоха характеризується домінуванням масової культури, поширенням тих ціннісних пріоритетів, котрі обумовлені її мейнстрімом – набором загальноприйнятих, широко вживаних культурних стандартів. Саме в цьому ракурсі і звернемося до аналізу специфіки прояву наративних стратегій самоідентифікації в сучасну добу.

В історії культури можна визначити такі форми наративної ідентифікації, як щоденник, мемуари, автопортрет. В добу масової культури ідентифікаційна стратегія реалізується в таких формах, як інтернет-блоги, соціальні мережі – Facebook, вконтакті, Timeline (програма, котра дозволяє вибудовувати події у хронологічному порядку, щоб зробити «лінію життя» користувача більш наочною), живі журнали, фотоальбоми.

Сучасною версією щоденника є блог (англ. blog, від web log – інтернет-журнал подій, інтернет-щоденник, онлайн-щоденник, веб-сайт, основний зміст котрого – записи, що регулярно додаються і містять текст, фотографії та інші зображення. Засобами конструювання ідентичності у блогосфері, «емблематичним образом ідентичності» слугують нік (нікнейм), аватар, підпис. Нік (англ. nickname, user name) – псевдонім, який використовує блогер. «Нікнейм в Інтернеті, напевно, важливіший за реальні і занадто подібні імена і не менш прісні прізвища, оскільки він є вашим обличчям в Мережі і при бажанні може відображати вашу справжню сутність, устремління та характер,» – так пояснюється важливість ніку для ідентифікації у блогосфері [17]. Графічною репрезентацією користувача є аватар – двохмірне зображення (іконка) або трьохмірна модель. Аватар (санскр. – «той, хто сходиться», «втілення»), «прояв» – в індуїзмі поняття, яке позначає феномен сходження божеств на землю та втілення їх як в людей, так і в інших смертних істот) може метафорично відображати зовнішність або характер людини. Підпис – це невеликий за обсягом висловлювання або афоризми, котрі також певним чином відображають особистість користувача. Але головний засіб саморепрезентації у блогосфері – розповідь про себе.

На відміну від традиційного щоденника, блог є публічною «сповіддю», передбачає сторонніх читачів, котрі можуть коментувати записи, вступати в полеміку з автором.

Блогосфера – одна з областей найбільш інтенсивного прояву особистісного начала в Мережі, де у нас на очах народжується жива, постійно оновлювана, динамічна особистісна історія. Надумку деяких дослідників, модель персональної ідентичності, котра створюється в добу «Галактики Інтернет» за допомогою сучасних технічних засобів, органічно пов'язана з усією попередньою європейською традицією. Ця модель включає три складових: самоконструювання, безтілесність, множинність. Самоконструювання – це розвиток ідеї самотворення, відповідальності за свою особистість, усвідомлення її пластичності, можливості поглянути на неї як на проєкт, яка яскраво виражена у філософії європейського Відродження. Безтілесність – сучасна репліка присутньої у європейській філософії Нового часу ідеї суб'єкта як «безтілесного інтелектуального згустку». Множинність – здійснене ще в літературних практиках романтизму та літератури «потoku свідомості» відкриття децентрованої, «плинної» особистості [16].

Конструювання персональної ідентичності у блогосфері цілком правомірно можна розглядати як «реалізацію поетичної стратегії самовинаходу» [3], адже блогер постає перед Іншим як автор літературного тексту, демонструє свою обдарованість як художник, дизайнер, музикант. Разом з тим, він активно, творчо конструює свою «самість» у діалозі зі світом. Цей процес ідентифікації характеризують як управління ідентичністю, раціональне вибудовування свого образу, пошук істинної ідентичності [20].

Однак слід зазначити, що соціальні мережі дають не лише простір для творчої ідентифікації. Для масової людини (у тому розумінні, яке вкладає у це поняття Х. Ортега-і-Гасет) вони стають ігровим полем, де самовираження подекуди стає безкарною і не завжди невинною розвагою, де людина може сконструювати будь-який образ, навіть такий, котрий не має нічого спільного з її Я або котрий стає тим дзеркалом, що являє не реальний, а бажаний образ [9].

Внаслідок складності і неоднозначності процесу самовизначення можливі випадки хибної ідентифікації, коли людина асоціює себе з не властивими їй поглядами і намірами або невірно визначає свою соціальну, культурну, психологічну та іншу приналежність. Ця ситуація нерідко виникає тоді, коли людина співвідносить себе з певними персоніфікованими уявленнями, образними конструктами, котрі мають для індивіда яскраво виражену ціннісну значущість [4, с. 66-67].

Отже, ідентифікація може відбуватись не лише шляхом активного творення власного Я, а й пасивного відтворення вже існуючого і тиражованого ЗМІ образу «самості». Зокрема, таким зразком для наслідування нерідко виступають портретні медіатексти – оповіді про «героїв нашого часу» на сторінках гламурних журналів, у телепередачах.

«Самість» суб'єкта, сконструйована шляхом наслідування готової форми – це порожня «самість». Конструюючи образ «за чужим сценарієм», суб'єкт виявляється відчуженим від своєї «самості». Ідентичність, котра конструюється в модусі квазібуття, – це квазіістинна ідентичність [7, с. 136].

Процес набуття персональної ідентичності складний і тривалий. В його основі лежить розуміння цінності людської особистості, отже процес ідентифікації передбачає необхідність навчитись поважати себе як самоцінну особистість, встановлювати її межі та поважати особистість іншого.

Людське Я складається з багатьох Я-образів, кожен з яких відповідає певному аспекту зовнішньої реальності та внутрішньої індивідуальності людини. Організація Я як цілісної структури є результатом активної діяльності суб'єкта, котрий пізнає дійсність та збагачується індивідуальним досвідом.

Сучасна соціокультурна ситуація становить виклик людській ідентичності. Знайшовши адекватну відповідь на цей виклик людина зможе «створити себе». Однак це вимагає від суб'єкта значно більшої активності, ніж у попередні епохи: сучасна людина має свідомо обирати як саме – на якому фундаменті і з яких елементів конструювати своє Я і свою ідентичність. Цілісність особистості відображена не в

застиглій ідентичності, а в ідентичності, котра формується протягом усього життя. Ця жива, рухома єдність досягається подвійним напруженням духовних сил: «зосереджуючись, щоб віднайти себе, потім розосередитись, щоб збагатити свій внутрішній світ, і знову віднайти себе» [11, с. 150].

Саме тому «турбота про себе» і «турбота про буття-в-світі» (М. Гайдеггер) знаходить свій вияв у свідомому конструюванні ідентичності, котра, поєднуючи в собі «тотожність» і «самість» сприятиме розкриттю людської сутності.

Бібліографічні посилання

1. Арендт Г. Становище людини / Ганна Арендт ; [пер. з англ. М. Зубрицької]. – Львів : Літопис, 1999. – 254 с.
2. Блинова О.А. Обретение персональной идентичности: диалектика индивидуального и социального / Ольга Александровна Блинова // Вестник Челябинского ун-та. Серия «Философия. Социология. Культурология». – 2009. – № 11(149). – С. 51–56.
3. Горный Е. Виртуальная личность как жанр творчества (На материале русского Интернета) [Электронный ресурс] / Евгений Алексеевич Горный. – Режим доступа : <http://www.netslova.ru/gornyy/vl.html>
4. Гуревич П.С. Проблема идентичности человека в философской антропологии / Павел Семенович Гуревич // Вопросы социальной теории. – 2010. – №4. – С. 63–87.
5. Ильин И.П. Нарратив [Электронный ресурс] / Илья Петрович Ильин // Постмодернизм. Словарь терминов. – М. : ИНИОН РАН (отдел литературоведения) – INTRADA, 2001. – Режим доступа : postmodernism.academic.ru/72/нарратив
6. Кон И. Идентичность [Электронный ресурс] / Игорь Семёнович Кон // Энциклопедия Кругосвет. – Режим доступа : www.krugosvet.ru/enc/gumanitarnye_nauki/.../IDENTICHNOST.html
7. Кузнецова Л. В. Дурная бесконечность символического потребления / Лидия Васильевна Кузнецова // Философия и общество. – №3. – 2008. – С. 127–137.
8. Макинтайр А. После добродетели: исследования теории морали / Аласдер Макинтайр ; [Пер. с англ. В.В. Целищева]. – М. : Академический проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2000. – 384 с.
9. Могилевская Г. И. Социальные сети как актуальный способ самовыражения массового человека [Текст] / Галина Исаевна Могилевская // Молодой ученый. – 2012. – №4. – С. 517–520.
10. Можейко М.А. Нарратив [Электронный ресурс] / Марина Александровна Можейко. – Режим доступа : <http://www.narratif.narod.ru/narratia.htm>
11. Мунье. Э. Персонализм / Эммануэль Мунье // Французская философия и эстетика XX века. – М. : Искусство, 1995. – С. 105–214.
12. Рикер П. Сам як інший / Поль Рикер ; [пер. з фр.]. – К. : Дух і Літера, 2000. – 458 с.
13. Рикёр П. Повествовательная идентичность / Поль Рикёр ; [пер. с фр.] // Герменевтика. Этика. Политика: Московские лекции и интервью. – М. : Изд. центр «Academia», 1995. – С. 19–37;
14. Рикёр П. Время и рассказ // Поль Рикёр ; [пер. с фр. Т. В. Славко]. – Т. 1–2. – М.; СПб. : ЦГНИИ ИНИОН РАН : Культурная инициатива : Университетская книга, 1999-2000.
15. Труфанова Е.О. Человек в лабиринте идентичностей / Елена Олеговна Труфанова // Вопросы философии. – 2010. – № 2. – С.13–22.
16. Хитров А. Блог как феномен культуры [Электронный ресурс] / Арсений Вячеславович Хитров. – Режим доступа : ecsocman.hse.ru/data/518/878/1219/05-Hitrov.pdf.
17. Что такое никнейм, ник, nickname и как его придумать? [Электронный ресурс] . – Режим доступа : nick-name.ru/about/
18. Baszczak B. Tożsamość człowieka a pojęcie narracji / Błażej Baszczak // Analiza i Egzystencja. – 2011. – №14. – S. 123–140
19. Bauman Z. Płynne życie / Zygmunt Bauman. – Kraków : Wydawnictwo Literackie, 2007. – 248 s.
20. Faceted Identity: Managing Representation in a Digital World. Media Arts and Sciences School of Architecture and Planning. [Electronic resource]. – Access mode : www.danah.org/papers/Thesis.FacetedIdentity.pdf

Синькевич О.Б. Нарративная персональная идентичность в эпоху массовой культуры

Анализируются причины и следствия кризиса персональной идентичности в современную эпоху. Определяется историческая роль нарративного дискурса в формировании идентичности и особенности проявления нарративных стратегий самоидентификации в наше время. Рассматривается специфика конструирования нарративной идентичности под влиянием мейнстрима массовой культуры. Обосновывается бесперспективность пассивного воспроизводства тиражируемых массовой культурой образов и необходимость активного и ответственного создания собственного Я.

Ключевые слова: идентичность, идентификационная стратегия, нарратив, массовая культура

Sinkevych O. Narrative personal identity in the age of mass culture

Analyses the causes and consequences of the crisis of personal identity in the modern era. Determined

the historical role of narrative discourse in shaping identity and features of narrative strategies of identity in the modern day. Considered the specificity of the construction of narrative identity influenced by mainstream of mass culture.

The narrative - it's not real life, and his language construct that is essential, on the one hand, the impact of communication on the other - for self-awareness. Life Story brings us to an understanding of the dual nature of identity: a man always remains itself, and yet is constantly changing, enriching new experience. In the history of culture can define the following forms of narrative identity, as a diary, memoirs, self-portrait. In this day of mass culture identification strategy implemented new forms.

Modern versions of the diary is a blog - entries are added regularly and include text, photos or other images. By means of constructing identities in the blogosphere serve as your nickname, avatar, signature. Unlike traditional Blogs is a public «confession» provides third-party readers who can comment on entries, engage in debate with the author.

Blogosphere - one of the areas of most intense manifestation principle in personal networks, which are born alive, constantly updated, dynamic personal story.

Constructing personal identities in the blogosphere rightly be regarded as an implementation strategy of self-creation, because the blogger appears to others as the author of a literary text, showing his talent as an artist, designer and musician.

He is actively and creatively constructs a «self» in dialogue with the world. This identification process is described as identity management, sustainable building its image.

Note, however, that social networks provide not only a space for creative identity. For media person they are playing field where people can construct any image, even those who had nothing to do with her J.

Proved the hopelessness of the passive reproduction of duplicated mass culture of images and the need for an active and responsible creation of the own I.

Key words: identity, identification strategy, narrative, mass culture

Надійшла до редколегії: 28.03.2014

УДК 261.6

О. О. Волинець

Національний університет «Львівська політехніка»

КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА ПРО ВІЙНУ, МИР І ЗАГАЛЬНЕ БЛАГО

Проаналізовано позицію Католицької Церкви стосовно проблеми війни, агресії, насильства, як аморальних і неприйнятних способів вирішення міжнародних конфліктів. Досліджено запропоновані Церквою підходи до виключно мирних шляхів подолання суперечностей на міжнародній арені та ролі міжнародних організацій у налагодженні партнерських взаємовідносин між державами та побудові якісно нової системи міжнародних відносин.

Ключові слова: мир, міжнародне співтовариство, міжнародні організації, загальне благо, агресія, війна.

Події останніх місяців в Україні, що стали наслідком різкої зміни вектора зовнішньополітичного курсу влади, призвели до людських жертв. Загибель «небесної сотні» – мирних учасників протесту проти свавілля влади, викликало хвилю різкого осуду не лише мільйонів українських громадян, а й усього світового співтовариства. В Україні виникла загроза громадянської війни. Самоусунення Президента від виконання своїх обов'язків, в першу чергу, як гаранта цілісності та державного суверенітету, та надзвичайно високий ступінь активності громадянського суспільства сприяв утворенню нової, демократичної влади, яка знову проголосила курс на євроінтеграцію та розбудову демократичного суспільства. Однак, Україна, долаючи внутрішні конфлікти, опинилася перед загрозою зовнішнього втручання у свої внутрішні справи. Агресія Російської Федерації, в недалекому минулому дружньої держави та стратегічного партнера України, завершилась анексією Криму та його входженням на правах суб'єкта федерації до складу Росії. Акт агресії Російської Федерації проти України засудили всі демократичні держави світу. Європейський Союз, США, країни світового співтовариства, які будують свої зовнішньополітичні відносини на засадах демократії, міжнародні організації, зокрема ООН і, в першу чергу, Україна не визнали анексії Криму. Світ опинився перед загрозою III світової війни. У контексті реалій сучасного протистояння

демократії і авторитаризму, особливо актуально постає питання пошуку шляхів виходу з кризи та недопущення ескалації конфлікту. Саме тому, особливого значення набуває дослідження моральних засад зовнішньополітичної діяльності держав, ролі міжнародних організацій у творенні миру, що містяться у вченні Католицької Церкви та стосується не лише держав, а й усіх людей доброї волі.

Джерельною базою дослідження стали документи Католицької Церкви, зокрема: Катехизм Католицької Церкви, Документи Другого Ватиканського Собору, енцикліки Римських Архієреїв – «Мир на землі» Івана XXIII, «Сотий рік» Івана Павла II, «Любов у правді» та «Про християнську любов» Венедикта XVI, у яких значна увага приділяється аналізу війни, агресії, насильства як аморальних і недопустимих способів вирішення міждержавних конфліктів та пропонуються шляхи подолання міжнародних конфліктів та побудови системи мирного співіснування міжнародної спільноти на засадах принципу спільного блага.

Мета дослідження полягає в аналізі основних документів Католицької Церкви, присвячених питанню війни і миру, які відзначаються універсальністю і можуть набути рекомендаційного характеру у справі подолання міжнародних конфліктів і сприяти побудові «цивілізації любові».

Центральне місце людини та природна схильність людей і народів налагоджувати взаємини творять основні передумови для побудови справжньої міжнародної спільноти, устрій якої має бути орієнтований на забезпечення дієвого універсального спільного блага. Незважаючи на розповсюджене бажання побудувати справжню міжнародну спільноту, єдність людського роду ще не втілилась у реальність. На заваді цьому стоять матеріалістичні, націоналістичні та шовіністські ідеології, що заперечують цінності, які притаманні людській особі, взятій цілісно в усіх її вимірах: матеріальному і духовному, індивідуальному і суспільному. Співіснування народів будується на тих самих засадах, які повинні скеровувати взаємовідносини між людьми: на істині, справедливості, активній солідарності і свободі. Вчення Католицької Церкви про основні принципи міжнародної спільноти вимагає, щоб відносини між народами і політичними спільнотами регулювалися розумом, справедливістю, правом і переговорами, виключаючи насильство, війну, а також будь-які форми дискримінації, залякування та обману.

Міжнародне право – гарантія міжнародного порядку, тобто співіснування політичних спільнот, кожна з яких окремо прагне спільного блага для своїх громадян, а всі разом – спільного блага для всіх народів [7, с. 268]. Міжнародне співтовариство – це спільнота, яка базується на суверенності кожної держави-члена, без підпорядкованості, що заперечувала б чи обмежувала її незалежність. Таке бачення міжнародної спільноти аж ніяк не означає релятивізацію чи усунення відмінностей і характерних рис кожного народу, а, навпаки, передбачає заохочення до їхнього прояву. Повага до самобутності народів допомагає долати різні форми поділу, що ізолюють народи і наділяють їх егоїзмом, який має дестабілізуючі наслідки. Церква визнає важливість національного суверенітету, під яким розуміють, насамперед, прояв свободи, що повинна регулювати відносини між державами. Суверенітет – це суб'єктність нації в політичному, економічному, соціальному і культурному сенсі. Особливого значення набуває культурна складова як джерело опору агресивним діям чи формам панування, що обмежують свободу держави. Саме культура гарантує збереження ідентичності народу, виражає й утворює його духовний суверенітет.

Для створення і зміцнення міжнародного устрою, що гарантував би мирне співіснування народів, необхідно, щоб моральний закон, який керує життям людей, регулював відносини між державами. Універсальний моральний закон має бути дієвим і незмінним та визначати правила побудови майбутнього світу, у якому не може бути місця війні чи будь-якому прояву насильства, а всі суперечності чи конфліктні ситуації повинні вирішуватись шляхом переговорів та пошуку шляхів мирного їх вирішення. Юридична і богословська думка, закорінена у природному праві, формує універсальні принципи, які передують внутрішньому праву держави і перевищують його: єдність людського роду, рівна гідність кожного народу, відмова від війни як засо-

бу розв'язання конфліктів, необхідність співпраці задля досягнення спільного блага і вимога дотримуватись прийнятих угод. Слід особливо підкреслити останній принцип, аби уникнути спокуси вдаватися до закону сили, а не до сили закону. Для забезпечення верховенства права найбільшого значення набуває принцип взаємної довіри. Під цим кутом зору необхідно переглянути нормативні документи мирного врегулювання конфліктів, з метою розширення сфери їхнього застосування та їхню обов'язковість. Інститути переговорів, посередництва, примирення й арбітражу, які слугують виразом міжнародної законності, необхідно підтримати шляхом створення дієвої юридичної світової влади. Прогрес у цьому напрямку дозволить світовій спільноті стати не простим скупченням держав, а структурою, в якій можливе мирне розв'язання конфліктів. «Так само як усередині окремих держав, – зазначав Іван Павло II, – особиста помста і репресії поступилися місцем силі закону, так і в міжнародному співтоваристві потрібні дії потребують негайної реалізації» [7, с. 268]. Для зниження напруження, яке виникає у відносинах між різними політичними спільнотами і може загрожувати стабільності націй та міжнародній безпеці, необхідно дотримуватись загальних правил ведення переговорів і рішуче відкинути думку про те, що справедливості можна досягнути шляхом війни. [7, с. 221 – 222]. Іван Павло II зазначав: «Якщо війна може закінчитися без переможців і переможених, самознищенням людства, то потрібно відкинути логіку, що призводить до цього, тобто ідею, начебто намагання знищити супротивника, протистояння і війна як така сприяють прогресу й історичному поступу» [7, с. 215].

Католицька Церква наголошує, що насилля ніколи не буває «правильною» відповіддю і трактує насильство як зло, неприйнятне у вирішенні проблем і негідне людини, яке заперечує істину віри, істину нашої людяності. Коли воля влади стає важливішою від волі Бога, тоді в людині вже не можна розпізнати образ Бога, людина сприймається як «людський матеріал», яким «користувалися», який зневажали, зневажаючи насправді самого Бога» [6, с. 148]. Найбільш концентрованим виразом насильства є війна, яка не лише не сприяє розв'язанню конфліктної ситуації, призводить до значних людських жертв, а й породжує нові і складніші конфлікти. Війна завдає не лише матеріальної а й моральної шкоди [1, с. 603], викликаючи крах справжнього гуманізму.

Агресивна війна за своєю природою аморальна. У той трагічний момент, коли виникає війна, керівники держави, яка зазнала нападу, мають право і обов'язок захищати країну, застосовуючи навіть силу зброї. Католицька Церква, визначаючи елементи «справедливої війни», стверджує, що використання сили законне, якщо відповідає певним жорстким умовам: «шкода завдана агресором нації чи спільноті націй, була тривалою, важкою і безперечною; усі інші засоби для покладання цьому краю виявилися неможливими або безуспішними; були обґрунтовані можливості успіху; використання зброї не спричинило лиха і безладдя, важчих, ніж лихо, яке слід усунути» [4, с. 529]. Під час оцінювання цих умов необхідно враховувати потужність сучасних засобів руйнування та відчувати відповідальність за спільне благо під час прийняття рішення. Навіть якщо ця відповідальність виправдовує наявність засобів, необхідних для реалізації свого права на захист, держави зобов'язані зробити все можливе, щоб забезпечити мир не лише на власній території, а й в усьому світі. Необхідно пам'ятати, що «одна справа – воювати, захищаючи власний народ, і зовсім інша – бажати підкорити собі інші народи. Воєнна міць не виправдовує її використання чи то з політичною, чи то з воєнною метою. Якщо війна, на жаль, почалася ворогуючим сторонам також не все дозволено» [1, с. 604]. Така позиція Католицької Церкви узгоджується з Хартією Організації Об'єднаних Націй яка, як відомо, ґрунтується на загальній забороні використовувати силу для розв'язання суперечливих питань між державами, за виключенням двох випадків: необхідний захист і заходи, до яких вдається Рада Безпеки в межах своєї компетенції утвердження миру. В будь-якому разі, реалізація права на захист власної держави і народу не повинна виходити за межі необхідності. Саме тому, воєнні дії, які не мають вмотивованих підстав, породжують серйозні моральні і правові проблеми. Лише компетентні органи, визначивши на основі ретельної оцінки і серйозного обґрунтування загрози для миру, можуть дати міжнародний дозвіл на використання зброї і санкціонувати

втручання у сферу автономії держави.

Необхідність захисту виправдовує наявність у держав збройних сил, які повинні слугувати миру. Військові, що служать у збройних силах, покликані на практиці захищати добро, істину і справедливість у світі. З цього погляду, важливим є збільшення кількості військових, які служать у міжнародних силах, здійснюючи гуманітарні чи миротворчі місії ООН. Кожен, хто служить у збройних силах, морально зобов'язаний не виконувати злочинні накази, що порушують право народів і його загальні принципи [4, с. 530]. На військових покладається цілковита відповідальність за їхні дії, які суперечать правам людини і народів чи нормам міжнародного гуманітарного права. Такі дії не можна виправдати необхідністю виконувати злочинні накази керівництва.

Право застосовувати зброю задля необхідного захисту тісно пов'язане з обов'язком надавати захист і допомогу невинним жертвам, які самі не можуть захиститися від агресії. У сучасних конфліктах, які часто відбуваються в межах однієї держави, необхідно цілковито дотримуватися вимог міжнародного гуманітарного права. Дуже часто від цих конфліктів потерпає мирне населення, а іноді навіть стає мішенню війни. У деяких випадках людей брутально знищують або насильно виганяють з власних домівок чи землі під виглядом «етнічної чистки», що завжди неприпустимо. За цих трагічних обставин слід надавати гуманітарну допомогу мирному населенню, однак вона не повинна бути засобом впливу на тих, хто її отримує. Відтак, благо людської особи має передувати інтересам конфліктуючих сторін. Обов'язок захищати мирне населення від впливу війни – це практичний вияв принципу гуманізму. Уся міжнародна спільнота має моральний обов'язок заступатися за ті групи, виживання яких опиняється під загрозою, а права серйозно порушуються. Вжиті заходи повинні повністю відповідати міжнародному праву й фундаментальному принципу рівності держав. В компетенції Міжнародного кримінального суду є покарання відповідальних за особливо тяжкі злочини проти людства: геноцид, воєнні злочини, агресію. Санкції, які передбачає сучасний міжнародний порядок, призначені виправляти поведінку урядів тих країн, які порушують мирного та організованого міжнародного співіснування чи жорстоко пригноблюють власне населення. Компетентні органи міжнародної спільноти повинні чітко визначити мету таких санкцій, а також періодично і об'єктивно оцінювати вжиті заходи, їхню ефективність та вплив на мирне населення. Санкції наколи не повинні бути засобом покарання всього народу, їх мета – торувати шлях до переговорів і діалогу. Серед найбільш впливових санкцій, які може впроваджувати міжнародна спільнота, Католицька Церква визначає економічне ембарго, збалансоване і контрольоване роззброєння, стримування [4, с. 530], контроль над виробництвом, продажем, імпортом і експортом зброї [4, с. 531]. Відтак, уряди держав зобов'язані зупинити розповсюдження зброї головним чином серед воюючих угруповань, які не належать до збройних сил держави.

Держави не завжди володіють потрібними для ефективного захисту засобами, тому виникає необхідність у міжнародних і регіональних організаціях, які повинні співпрацювати для розв'язання конфліктів і сприяти миру, відновлюючи взаємну довіру. Аналізуючи покликання та діяльність ООН, Іван XXIII писав: «Отож ми палко прагнемо, щоб Організація Об'єднаних Націй спромоглася дедалі краще пристосовувати свою форму і свої засоби до широти і шляхетності своїх обов'язків. Нехай найшвидше надійде той час, коли ООН зможе дієво захищати права людської особи: права, які безпосередньо впливають із гідності людської особи, а тому універсальними, непорушними і незмінними, тим паче, що люди, які нині ще день, то ширше беруть участь у політичному житті своїх націй, дедалі активніше дбають і про загальнолюдські інтереси й дедалі краще усвідомлюють свою належність, як живих членів, до всесвітньої людської родини» [5, с. 41]. Є підстави сподіватися, що завдяки зустрічам та переговорам люди краще зрозуміють зв'язки, які їх поєднують, адже ці зв'язки походять з їхньої спільної людської природи, а також усвідомлять, що одна з найголовніших вимог цієї природи полягає в тому, щоб між ними і їхніми народами панував не страх, а любов, яка виражається у чесному, багатогранному і продуктивному співробітництві [5, с. 36–37].

Магістеріум Католицької Церкви стверджує, що запобігти конфліктам і насиллю можна лише за умови усвідомлення кожною людиною необхідності плекати мир з дня у день, зберігати стан миру у своєму серці. В такий спосіб мир поширюватиметься від людини до різних суспільних об'єднань, доки не охопить всю політичну спільноту [4, с. 531]. В атмосфері гармонії та поваги до справедливості може зростати справжня культура миру, здатна охопити всю міжнародну спільноту. Тому мир – це плід «ладу, запровадженого у людському суспільстві Божественним Засновником, який повинні втілювати у життя люди, що прагнуть більшої досконалості» [1, с. 601–602]. Такого ідеалу миру можна досягти лише за умови забезпечення блага окремої людини та довірливого і добровільного взаємного обміну багатствами духу і талантами [1, с. 602].

В атомну епоху важко навіть уявити війну в якості знаряддя встановлення справедливості. Саме тому, пошук альтернативних війні шляхів розв'язання міжнародних конфліктів сьогодні став невідкладним. В ситуації, коли засоби масового знищення, до яких мають доступ навіть невеликі країни, надзвичайно потужні, а народи землі тісно взаємопов'язані, майже неможливо зменшити наслідки конфлікту. Тому варто шукати причини збройних конфліктів, особливо пов'язаних з такою діяльністю системи, що спричиняє несправедливість та відчувати спільну відповідальність за недопущення війни і сприяння розвитку світового співтовариства [7, с. 266–268]. Турбота про впорядковане і мирне співіснування людського роду спонукає Католицьку Церкву наполягати на необхідності створення всесвітньої влади, яку визнаватимуть усі і яка буде наділена дієвою силою гарантувати загальну безпеку, дотримання справедливості і повагу до прав [1, с. 607–608]. Така влада повинна постати із взаємної угоди, а не бути нав'язаною і не носити ознак світової супердержави. Політична влада на рівні міжнародного співтовариства повинна керуватися законом, підпорядковуватися спільному благу, дотримуватися принципу субсидіарності, «бути задіяною у справу справжнього інтегрального людського розвитку, бути інспірованою цінностями любові у правді» [2, с. 108]. а діяльність міжнародних організацій повинна відповідати потребам людини у соціальному житті і у сферах, особливо важливих для мирного і упорядкованого співіснування націй та народів [1, с. 609].

Через глобалізацію проблем сьогодні, як ніколи, постає нагальною потреба розширювати міжнародну політичну активність з метою забезпечення миру і розвитку шляхом прийняття узгоджених заходів. Магістеріум Католицької Церкви наголошує, що взаємозалежність між людьми і між народами має моральний характер і визначає економічні, культурні, політичні та релігійні відносини в сучасному світі. «Світська держава, – зазначає Й. Ратцінгер, – ... повинна спиратися на формуючі моральні основи, які її збудували; вона може і мусить визнавати основоположні цінності, без яких її не було б, і без яких вона не могла б вижити. Держава абстрактного розуму, що втратив історичні корені, не вистійть [6, с. 146]. Отож, можна сподіватися нового погляду на міжнародні організації, який «передбачає подолання політичного суперництва і відмову від маніпулювання цими організаціями, що існують виключно для спільного блага» [7, с. 274] та досягнення вищого рівня міжнародного порядку. Зокрема, міжурядові структури повинні ефективно виконувати функції контролю і керівництва, оскільки спільне благо сьогодні стає метою, якої не можуть досягти окремі держави, навіть якщо вони займають домінуюче становище у світі і вирізняються могутністю, політичною силою і багатством. Крім того, міжнародні організації повинні гарантувати рівність, яка лежить в основі універсального права на участь у процесі цілісного розвитку, з обов'язковою належною повагою до законних відмінностей. Водночас, Католицька Церква позитивно оцінює ті об'єднання громадянського суспільства, які формують громадську думку з різних питань міжнародного життя, особливу увагу звертаючи на дотримання прав людини. Відданість ідеалам міжнародного співтовариства, особливо завдяки практичним жестам учасників неурядових організацій та всіх людей доброї волі може слугувати джерелом натхнення для діяльності на міжнародній арені національних урядів. Зауважимо, що побудова справедливих структур, не входить до компетенції Церкви,

а належить до сфери політики – сфери «самовідповідального розуму». Відтак, завдання Церкви у цій ділянці можна вважати опосередкованим: «вона повинна сприяти очищенню розуму і пробудженню моральних сил, без яких ані не можна створити справедливих структур, ані вони не зможуть слугувати довготерміновій меті. Будувати справедливий суспільний лад – безпосереднє завдання мирян» [3, с. 42].

Висновки. Утвердження миру у світі – складова місії Церкви, через яку здійснюється спасительна справа Христа на землі. Утвердження справжнього миру – це вияв християнської віри в любов, яку Бог почуває до кожної людини. Віра в Божу любов породжує нове бачення світу і нове ставлення до інших, а прощення і примирення, яким би тривалим і складним не був цей процес, уможлиблює справжній мир. Католицька Церква як духовна і, водночас, суспільна інституція, виходячи з реалій сучасного світу, прагне силою свого морального авторитету вплинути на процес утвердження миру у всьому світі. Гнівню засуджуючи агресію і війну, як способи врегулювання конфліктних ситуацій, Церква натомість пропонує облаштування міжнародних відносин на засадах моральності, законності і прагнення всіх народів до досягнення спільного блага.

Проблема встановлення якісно нових міжнародних відносин, базованих на мирному співіснуванні та співробітництві всіх держав-членів світового співтовариства, та ролі Церкви у побудові «цивілізації любові» надзвичайно складна та багатогранна, а тому потребує подальшого опрацювання.

Бібліографічні посилання

1. Душпастирська Конституція про Церкву в сучасному світі // Документи Другого Ватиканського Собору, Конституції. Декрети. Декларації. – Львів : «Свічадо», 1996. – С. 499–620.
2. Енцикліка Любов у правді Вселенського Архiereя Венедикта XVI про інтегральний людський розвиток у любові та правді. – Жовква : Місіонер, 2010. – 128 с.
3. Енцикліка святішого отця Венедикта XVI Єпископам, священикам, дияконам, посвяченим особам і вірним мирянам Про християнську любов. – Митрополича комісія «Справедливість і мир» УГКЦ, 2006. – 63 с.
4. Катехизм Католицької Церкви. – Синод Української Греко-Католицької Церкви, 2002. – 771 с.
5. Мир на землі. Енцикліка папи Івана XXIII про встановлення миру між усіма народами в істині, справедливості, любові та свободі. – Львів : «Свічадо», 2008. – 53 с.
6. Ратцінгер Й. Цінності в часі перемін. Долання майбутніх викликів / Йосиф Ратцінгер. – Львів : «Місіонер», 2006. – 164 с.
7. Энциклика его святейшества папы Иоанна Павла II «Centesimus annus» («Сотой годовщине») // Энциклики его святейшества папы Римского 1891, 1981, 1991 гг. о труде, человеческой жизнедеятельности, нравственности и морали. – Киев: Институт праксеологии, 1993. – С. 187–278.

Волынец О. А. Католическая Церковь о войне, мире и общем благе.

Проаналізовано позицію Католицескої Церкви относительно проблемы войны, агрессии, насилия, как аморальных и недопустимых способов разрешения международных конфликтов. Исследовано предлагаемые Церковью подходы к исключительно мирным путям преодоления противоречий на международной арене и роли международных организаций в восстановлении партнерских взаимоотношений между государствами и построении качественно новой системы международных отношений.

Ключевые слова: мир, международное сообщество, международные организации, общее благо, агрессия, война.

Wolynets O. Catholic Church speaks about war, peace and the commonwealth.

The analysis was done on the position of the Catholic Church concerning the problem of aggression, violence and war as immoral and unacceptable ways of resolving international conflicts in the modern world. The research has analyzed basic documents of the Catholic Church, which discover war's negative consequences for all mankind. These leads not only to the indulgence of inalienable human rights, but also to significant human victims, material losses, and spiritual sacrifices. Particular attention is paid to the consideration of the international community on the necessary and reasonable sanctions against the aggressor, and the provision of humanitarian assistance to countries that have experienced military aggression. Then, Magisterium proposals on disarmament, production ban, weapons import and export, military moral responsibility for their actions are considered. Also, possibility of using weapons is justified as a means of protection in the liberation «just war». The analysis was done on the position of the Catholic Church concerning the problem of aggression, violence and war as immoral and unacceptable ways of resolving international conflicts in the modern world. The research has

analysed basic documents of the Catholic Church, which discover war's negative consequences for all mankind. These leads not only to the indulgence of inalienable human rights, but also to significant human victims, material loses, and spiritual sacrifices. Particular attention is paid to the consideration of the international community on the necessary and reasonable sanctions against the aggressor, and the provision of humanitarian assistance to countries that have experienced military aggression. Then, Magisterium proposals on disarmament, production ban, weapons import and export, military moral responsibility for their actions are considered. Also, possibility of using weapons is justified as a means of protection in the liberation «just war».

This particular research does analysis of the views of the Catholic Church on the role of international organizations, such as UN. Also, there is specified special role of national and global charities, and lay all people of good will in process of establishment of a qualitatively new system of international relations, which is built on the principles of morality and legality upon principle of the commonwealth. The main attention is paid to exclusively peaceful means to overcome international contradictions and conflicts, including: negotiations, respect for international agreements, repentance, reconciliation, forgiveness, respect for the integrity and sovereignty of all states, inviolability of borders, non-use of weapons and renunciation of nuclear weapons, recognizing the right of each State to own culture, recognition of inalienable human rights and respect for their dignity and honour, recognition of democratic norms of international relations. Also, there is special attention emphasized on the formation of a competent and authoritative world government, which is responsible for the peaceful coexistence of nations in the international arena.

Key words: peace, the international community, international organizations, the commonwealth, aggression, war.

Надійшла до редколегії: 28.03.2014

ПОЛІТОЛОГІЯ

УДК 323.27

Ба Алави М.М.*Курский государственный университет*

ПОСЛЕ ЙЕМЕНСКОЙ РЕВОЛЮЦИИ: РАЗДЕЛЕНИЕ СТРАНЫ ИЛИ ФЕДЕРАТИВНОЕ ГОСУДАРСТВО?

Рассматривается переходный процесс Йемена от республиканского режима к федеративному. Поднимаются проблемы, сопровождающие этот процесс. Постулируется отсутствие консенсуса между фракциями южных движений.

Ключевые слова: Йемен, южное движение, федерация, сепаратистское движение, независимость

Южный Йемен обрел независимость от Британской империи в 30 ноября 1967 года, а северный Йемен стал независимым в 1918 года после разгрома Османской империи в ходе первой мировой войны. С 1918 существовало Йеменское Мутаваккилийское Королевство. В ходе переворота 26 сентября (Йеменская революция 1962 года) монархия была свергнута, страна провозглашена Йеменской Арабской Республикой. 22 мая 1990 Народная Демократическая Республика Йемен НДРЙ и Йеменская Арабская Республика объединились в Республику Йемен.

В начале 2011 года Йемен рассматривался как воплощение несостоявшегося государства, которое занимало 13-ое место в мире среди стран, имеющих наиболее низкий показатель экономического развития. Ни для кого не стало сюрпризом, что с первого дня протеста демонстранты потребовали отставки президента и правительства. На данные события также повлияло падение режима Зин аль-Абидин Бен Али в Тунисе и Хосни Мубарака в Египте. Ситуация в Йемене носила крайне опасный характер. В стране могла бы разгореться гражданская война, учитывая тот факт, что практика политического насилия постоянно присутствовала в йеменской истории (многолетняя война после свержения монархии в 1962 г., трехлетняя война после объединения в 1991 г., периодические восстания на севере страны и сепаратизм на юге) [1].

Цель настоящей работы состоит в том, чтобы определить ведущие тенденции развития Йемена после революции 2011 года.

Наша основная задача состоит в том, чтобы получить ответ на вопрос: Разделяется ли Йемен на два самостоятельных государства, или намечается движение к утверждению федеративного государства?

В поисках ответа на данный вопрос мы решаем следующие задачи:

- воссоздать исторические противоречия между южной и северной частями страны;
- дать анализ позиций ведущих политологов в отношении тенденций развития Йемена;
- осуществить анализ результатов конференции национального диалога 2013 года;
- показать трудности в реализации предпочтительного сценария развития Республики Йемен в ближайшем будущем.

В Йемене сохраняются исторические противоречия между Севером и Югом. Важно отметить, что Южный Йемен как отдельное государство существовал с 1967 по 1990 годы, далее южане и северяне объединились на равных условиях в составе Йеменской республики. Если раньше Юг контролировал большую часть территории, богатые природные ресурсы и обладал более сильной национальной валютой, то после объединения ключевые позиции в государстве заняли северяне, сильно ущемив позиции южан. Неудачное объединение вызвало восстание южан в 1994 году, которое было подавлено североийеменскими войсками. С тех пор южане считают себя оккупированными властями Саны и часто проводят массовые манифестации с требованиями восстановления независимости Юга [2].

Наращение протестного движения на территории южного Йемена началось еще в июле 1994 г. после поражения южан в ходе гражданской войны между армиями

севера и юга. После образования в 2007 г. Мирного движения Юга в этой части страны регулярно проходили массовые манифестации с требованиями восстановления независимости Юга в границах Народной демократической республики Йемен (НДРЙ). Подавление этих выступлений силами безопасности происходило с большим количеством жертв среди мирного населения. Мирное восстание во время «арабской весны» в феврале-марте 2011 г. ставило главной целью смену президента и высших органов власти, при этом не связывая себя с определенными, в том числе оппозиционными, силами [3].

После года протестных выступлений арабские монархи Персидского залива инициировали политический проект по урегулированию йеменского кризиса, согласно которому президент Салех должен был уйти в отставку и передать власть вице-президенту Абед Раббо Мансур Хади. В обмен Салех и члены его семьи получают иммунитет от судебного преследования, в том числе и за террористическую деятельность. Данный иммунитет был одобрен в Палате представителей Йемена, он считается юридически суверенным и не может быть оспорен.

На наш взгляд, принятие такого закона и стремление бывшего президента его получить является «молчаливым признанием» в совершении многочисленных нарушений в отношении прав человека, в том числе вторжения на юг в 1994 году, которое привело к гражданской войне, а также признанием в ряде коррупционных преступлений.

18 марта 2013 года была проведена Конференция национального диалога, на которой обсуждалось девять вопросов. Это южный вопрос и вопрос Саады, которые носили политический характер, а также вопросы, которые затронули национальные проблемы, — такие, как восстановление разграбленных денег и земли, национальное примирение и вопросы безопасности. Национальный диалог длился десять месяцев и закончился 25 января 2014.

Мы полагаем, что только диалог между различными сторонами конфликта в Йемене является «единственным способом реального прогресса» на пути к политическим реформам, а также социально-экономическому развитию. Также важно вступать в диалог с реальными представителями различных общественно-политических сил, которые являются партнерами политического процесса в стране. И не вступать при этом в диалог с людьми, которые лишь выдают себя за реальных представителей этих сил. Такая картина наблюдалась, после того, когда представители южного движения, участвующих в диалоге, заявили о своем окончательном выходе из национального диалога, и тут же их заменили другими людьми, — лояльными власти для того, чтобы получить одобрение в принятии проектов, ранее подготовленных. Представители движения обвинили центральные власти страны в том, что те «не выполнили взятые на себя ранее обязательства, вмешиваются в дела южного движения и пытаются посеять в нем раскол».

Доктор исторических наук, главный научный сотрудник ИМЭМО РАН Георгий Мирский утверждает, что власти Йемена приняли решение о создании федерации для укрепления центральной власти в стране. «Если дать людям права, автономию, то они успокоятся. К тому же во главе каждой автономии можно поставить лояльных людей. В противном случае Южный Йемен мог бы отделиться, территории, где действуют хуситы, также отделились бы, часть племен могли бы быть подкуплены Аль-Каидой. Не надо забывать, что там есть и монархисты» [4].

Сепаратистское движение на юге и бунтующие хуситы на севере являются самыми серьезными политическими проблемами, стоящими перед Йеменом. Мы считаем, что разработка новой федеративной системы в Йемене важна именно для ослабления этих двух движений по отношению к нынешнему режиму.

Американский профессор социологии Антони Обершэлл утверждает, что федерализм является общим миростроительством, укрепляющим решением, отработанным в конфликтных обстоятельствах (хотя, чаще там, где конфликт сосредоточен вокруг этнической принадлежности); но он отмечает, что достижение таких решений проблематично, и что трудно делать вывод об их эффективности. Опасное положение Йемена определяется конфликтующими личностями, а также лояльностью,

политической и родовой, где были вспыхивающие столкновения между центром и периферией, а также между Северной и Южной частями страны. Напряженность и недоверие между сторонами безудержно возрастают, и федерализм был выдвинут как символическое обещание повышения самоуправления и гарантии свободы от авторитаризма со стороны государства ключевым игрокам [5].

Тем не менее, задачи национального примирения, сохранения территориальной целостности, формирования органов государственной власти и урегулирования отношений с соседями придется решать в условиях серьезного дефицита финансово-экономических ресурсов. Экономика страны находится в плачевном состоянии. Основным источником доходов Йемена является нефть. Она дает 96 % поступлений от экспорта. Ее изначально небольшие запасы истощаются. Официально признанный уровень безработицы составляет 35 %. В Арабском мире более бедными, чем Йемен являются лишь Судан и Мавритания. По данным ежегодного доклада Проекта ООН по развитию, валовой национальный доход страны на душу населения составлял в 2010 г. 2387 долл. США по паритету покупательной способности, ожидаемая продолжительность жизни – 63,9 года, средняя продолжительность обучения – 2,5 года. По индексу человеческого развития Йемен занимал 133 место в списке из 169 стран мира [6].

Мнения южных политиков о регулировании Южного вопроса расходятся. В то время, как некоторые считают документ очень важным шагом в контексте урегулирования кризиса на политической сцене в стране, другие предупреждают об опасных последствиях по отношению к безопасности, стабильности и единству Йемена.

Содержание данного документа, подписанного большинством политических акторов, участвующих в мини-комитете, созданном с целью осуществления йеменского диалога для решения южного вопроса, свелось к решению данного вопроса в рамках «йеменское государство с новым федеральным режимом».

По мнению вице-президента Конференции в диалоге от фракции Южного движения Ясин Макави, такой документ практический на 70 % направлен в пользу Юга. Также он полагает, что основы и принципы, которые закреплены в документе, являются необходимым условием для восстановления всех учреждений Юга, которые были разграблены и уничтожены после гражданской войны 1994 года во время правления бывшего президента Али Абдаллы Салеха.

Мы не согласны с мнением Ясина Макави. Народ Юга совершенно не удовлетворен тем, что они достигли в диалоге. Доказательством этого являются периодические демонстрации, которые возникают во всех южных городах. Демонстранты требуют независимости от севера и отвергают результаты диалога. НДРЙ, которая до 1990 года была независимым государством и членом в ООН, вступила в единство с севером Йеменской Арабской Республики (ЙАР). Это объединение не увенчалось успехом и привело к гражданской войне в 1994. Война завершилась вторжением на юг и оккупацией со стороны армии ЙАР. Мы считаем, что будущая федеральная система не решит всех проблем южан, но может обратить Юг в бомбу, которая в любое время может взорваться. Для того, чтобы не повторить те же ошибки что были при объединении, на наш взгляд, лучше построение федеральной системы, состоящей из двух регионов в границах НДРЙ, то есть до 1990 годов. И такая система может быть создана лишь на некоторый срок, а затем все же потребует проводить референдум на основе принципа права на самоопределение.

Йеменская социалистическая партия и другие фракции Южного движения, которые не участвовали в диалоге или заявили о своём уходе от него, все еще считают отделение севера приоритетным для решения южного вопроса [7].

Известный йеменский политический аналитик Омар Абдул Азиз отмечает, что «под высоким требованием, которые пропагандируются на юге, всегда скрываются разумные и реалистичные требования, и политическая элита знает это, и знает, что на данный момент можно только федерализация страны» [8]. Нельзя не согласиться с мнением Омара Абдул Азиза, так как трудность разделения страны в данный момент заключается в отсутствии консенсуса между фракциями южных движений.

10 февраля 2014 года специальная комиссия при президенте Йемена Абд Раббо Мансур Хади по изменению государственного устройства объявила итоги своей ра-

боты, согласно которым страну необходимо преобразовать из унитарной в федерацию. Йемен будет разделен на шесть регионов, каждый из которых будет обладать широкими полномочиями в области внутренней политики.

По мнению Анны Бойд, старшего аналитика в вопросе Ближнего Востока «INS Country Risk», данное соглашение «закрывает дверь на южных сепаратистов амбиций». Бойд отмечает, что правительство вряд ли сможет осуществлять контроль над южной частью территории Йемена в ближайшем будущем.

Фракции сепаратистов, вероятно, воспользуются снижением безопасности в южных провинциях и будут координировать свои усилия с другими повстанческими группировками, чтобы приобрести оружие и опыт. Они все чаще будут атаковать силы безопасности для того, чтобы еще больше ослабить контроль правительства над районами Южного Йемена.

Таким образом, по всем показателям Йемен превратится в федеральное государство, состоящее из шести регионов, четыре из которых расположены на севере, а два – на юге. Но в это время южане продолжают выражать свое недовольство результатами Конференции национального диалога, и по-прежнему требуют независимости. На наш взгляд, проблемы юга заключаются в том, что их руководства не объединены. На юге существуют различные фракции, которые сходятся в одной цели, которая состоит в получении независимости, но их мнения в способе достижения этой цели различны. Эти разногласия не в пользу южан, им нужно объединиться, чтобы убедить мир в справедливости их требований. А центральная власть использует разногласия южан для реализации своих проектов, в то же время доказывая, международному сообществу, что юг не в состоянии быть независимым в данных условиях.

Библиографические ссылки

1. Сапронова М.А. Эксперт МГИМО: В Йемене возможна гражданская война [Электронный ресурс] / М.А. Сапронова. – Режим доступа : <http://www.mgimo.ru/news/experts/document184640.shtml> (Дата обращения: 31 марта 2011 г.).
2. Лейсан Тимергалиева Национальный диалог в Йемене: «ножный» вопрос [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://islam-today.ru/islam_v_mire/arabskij-mir-i-afrika/nacionalnyj-dialog-v-jemene-uznuy-vopros/ (Дата обращения: 06 января 2014 г.).
3. Федорченко А.В. Эксперт МГИМО: Сепаратистские настроения в Йемене (в контексте перспектив возможной федерализации страны) [Электронный ресурс] / А.В. Федорченко. – Режим доступа : <http://www.viperson.ru/prnt.php?prnt=1&ID=662601> (Дата обращения: 14 июля 2013 г.).
4. Иванова Т. Йемен решил стать федерацией, чтобы не развалиться [Электронный ресурс] / Т. Иванова, А. Кравцов. – Режим доступа : <http://rusplt.ru/world/Yemen-federatsiya-7989.html> (Дата обращения: 10 февраля 2014).
5. Lewis A. Federalism as Peace-Building: Searching for Solutions to the Conflict in Yemen [Электронный ресурс] / A. Lewis. – Режим доступа : <http://www.e-ir.info/2014/03/05/federalism-as-peace-building-searching-for-solutions-to-the-conflict-in-yemen/> (Дата обращения: 05 марта 2014 г.).
6. Human Development Report 2010. Statistical Annex. – Table 1.UNDP. – N.Y., 2010. – С. 145.
7. Хасан С. Аль-Джазира Позиция южан от документа национального диалога в Йемене [Электронный ресурс] / Самир Хасан. – Режим доступа : <http://www.aljazeera.net/news/pages/d04bdafb-0acf-4019-a564-b9f49d280730> (Дата обращения: 25 декабря 2013 г.). На арабском языке.
8. Ради Л. Йемен.. федеративное государство хуже разделении [Электронный ресурс] / Ламья Ради. Режим доступа : <http://www.skynewsarabia.com/web/article/420282/> (Дата обращения: 02 сентября 2013 г.). На арабском языке.

Ба Алаві М. М. Після Єменської революції: поділ країни або федеративна держава?

Розглядається перехідний процес Ємену від республіканського режиму до федеративного. Піднімаються проблеми, що супроводжують цей процес. Постулюється відсутність консенсусу між фракціями південних рухів.

Ключові слова: Ємен, південне рух, федерація, сепаратистський рух, незалежність

Ba Alawi M. After the Yemen Revolution: a separation of the country or a federated state?

The article examines the transition process in Yemen from the republican regime into a federal. Problems, accompanying this process are discussed. There is a lack of consensus between the factions of the southern movements.

According to all indicators Yemen turnrd into a federal state consisting of six regions, four of

which are located in the north, and two - in the south. But at this time Southerners continue to express their dissatisfaction with the results of the Conference of the national dialogue, and still demand independence. In our view, the problems lie in the south that their leaders are not united. In the south there are different fractions that converge on a single goal, which is to obtain independence, but their opinions in a way to achieve this goal are different. These differences are not in favor of the South, they need to unite in order to convince the world of the justice of their demands. A central authority uses differences Southerners for their projects, at the same time demonstrating to the international community that the south is not able to be independent in these conditions.

Key words: Yemen, southern movement, federation, the separatist movement, independence.

Надійшла до редколегії: 25.03.2014

УДК 321.01:172.1

М. Б. Закіров

Луганській національний університет імені Тараса Шевченка

ПОЛІТИЧНА АКСІОЛОГІЯ М. О. БЕРДЯЄВА

Проведено аналіз основних положень теорії політичних цінностей М. Бердяєва. Встановлено сутність і критерії визначення ієрархії політичних цінностей. З'ясовано підстави градації політичних цінностей і їхню роль у побудові гармонійного суспільства. Встановлено взаємну обумовленість і діалектичний зв'язок певних політичних цінностей.

Ключові слова: держава, демократія, ієрархія, особистість, політична цінність, Російське Зарубіжжя, свобода.

Відновлення української незалежної держави і корінні зміни соціально-політичної моделі обумовили зростання політичної активності суспільства і трансформації розуміння змісту політичних цінностей як на рівні соціальних груп, так і на особистісному рівні. В Україні в останні десятиліття відбулися значні перетворення політичного режиму, інститутів влади, переформатування еліт, що супроводжувалися ускладненням принципів взаємовідносин громадян і держави. У сучасних політичних реаліях особистість, що робить політичний вибір і впливає на процеси державотворення, має визначати свою політичну позицію, усвідомлюючи істинний зміст і природу пропонованих політичних цінностей. Особливого значення адекватне розуміння сутності і співвідношення різних політичних цінностей набуває в умовах загострення проблем національної безпеки, цілісності держави, підтримки економічного добробуту і конституційного порядку. Актуальність осмислення явища політичних цінностей у реаліях сьогодення поряд із теоретичним значенням наповнюється ще і важливим практичним змістом. Саме з огляду на наявну, безперечно, складну політичну ситуацію особливого значення набуває вивчення творчої спадщини діячів Російського Зарубіжжя і зокрема видатного російського філософа М. Бердяєва, який не тільки докладно досліджував проблему ієрархії і сутності політичних цінностей, але і до певної міри відображав традиційні ціннісні орієнтації суспільства. І тому цілком виправданим є значний інтерес до його творчої спадщини як російських так і українських вчених.

Зокрема, становлення поглядів М. Бердяєва та їх еволюцію з позицій критичного марксизму до ідеалізму і релігійної філософії досліджують Н. Дмитрієва та А. Моїсєєва [1]. Автори багато уваги приділяють висвітленню ідей мислителя щодо принципів загальнолюдської моралі, неприпустимості використання тоталітарного насилля як засобу утвердження державності і людини як найвищої цінності. Аналізу ідей мислителя щодо ролі держави у розвитку і функціонуванні суспільства і у житті людини присвятила свою роботу О. Смирнова [2]. Авторка підкреслює, що вирішення національних проблем неможливо лише в економічній і політичній площині; ця проблема має духовний вимір і невідворотно передбачає відповідні духовні зміни. Проблеми самообмеження демократії у світлі праці М. Бердяєва «Філософія нерівності» досліджує П. Діденко [3]. У дослідженні підкреслена актуальність ідей вченого щодо причин виникнення «грубої» демократії і зрівняльних тенденцій у суспільстві, які доволі ефективно можна використовувати

вати для оптимізації соціальних програм. Концепцію персоналістичної революції М. Бердяєва у контексті глобальних викликів першої половини XXI століття висвітлює В. Попков [4]. Автор підкреслює актуальність вивчення творчої спадщини російського мислителя у контексті нових соціальних рухів з їх специфічною мотивацією і ментальними очікуваннями сучасного «покоління протесту». Генезис політико-правових поглядів М. Бердяєва висвітлює В. Савченко [5]. Дослідник детально аналізує поняття і сутність ліберально-християнських поглядів мислителя і зосереджує увагу на аналізі типових протиріч у його роботах.

У світлі теоретичних і практичних завдань сучасного українського суспільства потребує аналізу основні положення концепції політичних цінностей М. Бердяєва. Необхідно з'ясувати пропоновані мислителем критерії визначення ієрархії цінностей. З'ясувати підстави градації політичних цінностей і їхнє значення у побудові гармонійної держави і суспільства. Установити діалектичний взаємозв'язок і взаємну обумовленість певних політичних цінностей.

У політичній аксіології М. Бердяєва продовжується традиція антропоцентризму, сформульована свого часу давньогрецьким філософом Протагором: «Людина є міра всіх речей». У свою чергу видатний російський мислитель відводив людині вирішальну роль також і у визначенні цінностей. Він зазначав, що «Людина є істота, що оцінює, що визначає якість» [6, с.74]. Але внаслідок того, що людина, як правило, невідворотно суб'єктивна, ця оцінка нерідко виявляється помилковою. Саме у наслідок необ'єктивності оцінок людського буття, на думку М. Бердяєва, у сучасному світі ієрархія цінностей була перекинута: «нижче стало вищим». У житті суспільства панує економіка, техніка, брехлива політика. «Ієрархія цінностей визначається за принципом користі, за повної байдужості до істини» [6, с.74] Отже, унаслідок цього ключовим питанням сучасної політичної аксіології стає не сутність і визначення співвідношення цінностей, створюваних людиною, а питання про цінність самої людини.

Основну проблему сучасного суспільства М. Бердяєв бачив у переповненні життя людини засобами до життя, які заступили собою його істинну мету. Одним з таких засобів, що почав претендувати на провідне місце, є економіка. Однак навіть факт визнання вторинності засобу не є гарантом від помилки. Вчений підкреслював, що важливе значення має і спосіб, у який ці засоби застосовуються. Зокрема, зростання економіки для блага суспільства, в жертву якому приносяться інтереси конкретних людей, не може бути виправданням. У такому разі застосування «злих» засобів не забезпечує досягнення мети, все замінюють засоби, а «про мету забувають або вона перетворюється в чисту риторичку» [6, с.76].

На думку М. Бердяєва, у політичній аксіології фатальну роль зіграло визнання економіки передумовою всього людського життя. Матеріалісти побачили в економіці першореальність, яку вони вивели з визнання її необхідності, і помилково прийняли цю необхідність за вищу цінність [6, с.79]. У результаті цього у суспільстві запанував індивідуалізм, який, на думку мислителя, насправді не стверджує і не може стверджувати цінності людської особистості. Він зацікавлений не людиною як особистістю, а «економічною людиною» як частиною економічної системи, що є лише інструментом досягнення економічної могутності держави і нації. Вищою цінністю такого суспільства стає економічний розвиток, а не розвиток людської особистості [7, с.50]. Метою суспільства стає споживання, запановує культ зростання виробництва задля зростання споживання, а не культ духовного розвитку. Економічний розвиток стає виміром успішності людського життя. Тоді як, за справедливим зауваженням М. Бердяєва, економіка всього лише умова і засіб людського життя, «але не мета її, не вища цінність і не визначальна причина» [6, с.79]. Слід зазначити, що захоплення «економічною людиною» не лише призводить до підміни цінностей, спотворюється вся, спочатку, безумовно, прогресивна ідея лібералізму, а свобода особистості підміняється свободою економіки. Хоча насправді: «Справжня мета не свобода економіки, а свобода від економіки» [7, с.51].

М. Бердяєв, що був послідовним прихильником антропоцентризму, наголошував: «Жива людина стоїть вище держави, суспільства, нації, господарства. Всі ці цінності

припустимі лише як функції його життя, як його власні якісні змісти, якими він має опанувати» [7, с.45]. Мислитель із задоволенням зазначав, що держава давно вже перестала бути священною і теократичною. Але у процесі атеїстичної боротьби багато людей, що втратили віру в живого Бога, почали вклонятися державі як новому божеству. В якості ілюстрації М. Бердяєв наводить приклад комунізму, який породжує тоталітарну державу. «Держава, що не володіє ніякою вищою цінністю... претендує не тільки на організацію політичного та економічного життя, але і на організацію душ людей, їх духовного і розумового життя» [8, с.328]. У такому суспільстві, на думку вченого, встановлюється диктатура світогляду, і невідворотно виникає великий конфлікт особистості і держави, царства Божого і царства Кесаря. Отже у силу того, що особистість є найвища цінність, а держава лише цінність-засіб, то і влада держави (Царства Кесаря) повинна мати чіткі межі, окреслені питаннями регуляції політичного і економічного життя. А у питаннях духовного, творчого життя (Царстві Божому), де і реалізується вище призначення особистості, вона має бути абсолютно вільною.

Але далеко не для всіх новим божеством стала держава. Як зазначає М. Бердяєв, для інших релігією став націоналізм [7, с.46]. Однак, підкреслював мислитель, народ, національність - це лише відносна, а не абсолютна цінність, і будь-яка спроба побачити тут верховну і абсолютну цінність є ідолотворення. І хоча людина не є абстрактна істота, і вона вкорінена у конкретне, у тому числі й у конкретний народ, але людина є також і особистість, що належить не лише природі і суспільству. Особистість несе вищу істину духовного, загальнолюдського значення. І це загальнолюдське не може бути втілене в окремій нації. Більш того, навіть припущення можливості такого втілення безпосередньо межує із расизмом. Як зазначає М. Бердяєв, загальнолюдське втілюється в людині. «Немає елліна і немає іудея - це істина вища і сповідання цієї істини може призвести до конфлікту особистостей з народом, з нацією, якщо вимагатимуть зречення від цієї істини» [8, с.328].

Отже, ми бачимо, що у вченні видатного російського філософа чітко виокремлюється особистість як цінність-мета і інші політичні цінності як цінності-засоби. Керуючись логікою антропоцентризму М. Бердяєва, ми бачимо, що «Проблема людини є більш важлива і більш первинна проблема, ніж проблема суспільства» [8, с.294]. Проте у перекиненій ієрархії цінностей сучасного світу людина вважається продуктом суспільства, «яке зробило із звіра людину і вклало у нього і розум, і мораль». Природно суспільство є сила, що перевищує силу окремої особистості, але воно намагається бути носієм цінностей і святинь, яким особистість має поклонятися. Але, зазначає М. Бердяєв, з точки зору екзистенціальної філософії, для якої таємниця буття розкривається не в об'єкті, а в суб'єкті, все обертається: не особистість є частина суспільства, а суспільство є лише частина особистості, лише її соціальна сторона. Слабкість особистості, в порівнянні з силою суспільства і космосу, зовсім не означає меншої її цінності [8, с.295].

Таким чином, і суспільство не є цінністю-метою, а є лише цінністю-засобом реалізації соціальної складової особистості. Саме потреба у самореалізації соціальної сутності спонукає людину вступати у спілкування, і це є і має бути її вільним і свідомим вибором. «Особистість потребує спілкування з іншими живими істотами... Тоді тільки життя її наповнюється якісним змістом. Людина є не тільки соціальна істота, але вона є також і соціальна істота, і вона покликана реалізувати свою особистість і в суспільстві, у спілкуванні з іншими людьми» [8, с.319].

Не менш спотворені, на думку мислителя, у сучасному світі цінності громадянства, політичних інтересів, суспільної співпраці. Матеріалістичний соціалізм освятив факт класової боротьби і остаточно підпорядкував людину класу. «Засоби боротьби остаточно затьмарили вищі цілі життя» [9, с.2]. Унаслідок цього відбувається заперечення загальнолюдської природи особистості і затверджується верховенство класів і класових інтересів над загальнолюдськими і особистими інтересами. Більш того, в результаті такої метаморфози цінностей замість конкретної людини бачиться відвернена колективна субстанція буржуазії і пролетаріату.

У світі, підкреслював М. Бердяєв, в якому на зміну якісних критеріїв особистості

приходять кількісні критерії класу, людина «буржуазна» і людина «соціалістична», розведені по різних класах, перестають бути братами, представниками єдиного роду людського [9, с.3]. Людина як самостійна цінність розчиняється в безликій масі і перетворюється з самостійної творчої особистості в носія і виразника безособової класової субстанції. Причому, зазначав російській мислитель, підміна вищих духовних цінностей відбувається не тільки відносно ієрархії суб'єктів. Перекручуються і ціннісні орієнтації відносин всередині класів. Пролетар пролетареві не брат по спільності духу, а всього лише товариш, з'єднаний спільністю сьогохвилинних, матеріальних чи класових інтересів.

Саме ж поняття «товариш» - штучне і не має реальних підстав. М. Бердяєв підкреслював, що людина людині або брат у церкві, або громадянин у державі. «Громадянство пов'язане з правом, братство пов'язано з любов'ю» [9, с.3]. Товариство же визнає лише спільність або відмінність інтересів. «Про людину забули у розлученні класової ненависті». А між тим «... Всякий клас є тимчасове, минуше явище, його не було і не буде. Людина конкретна. Клас же є абстракція» [9, с.4].

Наслідком хибного підпорядкування людини класу і класовим інтересам спотворило і політичну цінність влади. Як наголошував М. Бердяєв, будь-яка влада, що спрямовуватиметься виключно інтересами соціальних класів, окремих груп і окремих особистостей, приречена до розкладання. «В основі сильної національної влади лежить щось, що стоїть вище всіх інтересів» [10, с.156]. Мислитель вважав, що за своєю природою влада як політична цінність не може бути ні буржуазною, ні пролетарською. Владою не керують інтереси класів чи інтереси окремих людей. Влада за своїм змістом і призначенням має відображати і інтереси держави, і інтереси нації як великого цілого [10, с.156].

Отже, штучні політичні цінності, що пропонуються матеріалістичним соціалізмом, або перекирчування істинного змісту звичних цінностей іншими класовими ідеологіями, не лише заперечують вищу цінність особистості, але і намагаються підміняти традиційні політичні цінності і природні міжособистісні відносини їх спотвореною подобою.

Проте, і загально визнанні, і на перший погляд бездоганні політичні цінності, такі як демократія, також далеко не завжди забезпечують належну повагу до цінності особистості. Зокрема, на думку філософа, явища посилення держави, етатизм, зменшення особистих прав, хоча і у доволі своєрідній формі, але дуже сильно виявляється і у демократії. Для аргументації своїх висновків М. Бердяєв пропонує відокремити минулі політичні цінності лібералізму і демократії від вічних цінностей свободи і особистості. Він підкреслює, що цінності свободи і невід'ємних прав людини мають духовні витoki, а не французьку революцію і формальні демократії XIX і XX століть [7, с.54]. А ліберально - демократична ідеологія, зазначає мислитель, є ідеологія виключно громадська, ... вона знає громадянина, але не знає людини. Демократія проголошує права відстороненого громадянина, а не конкретної людини. Демократія вчить про суверенітет народу і як наслідок вона примушена визнати примат суспільства над особистістю. Лібералізм, на думку М. Бердяєва, є збочення і компрометації принципу свободи, він на практиці означає знищення реальної свободи людської особистості в ім'я формальної, абстрактної свободи абстрактного громадянина [7, с.55]. У результаті за ліберальними цінностями свободи і за демократією, як вже частково згадувалося вище, ми отримуємо не свободу особистості, а підкорення «економічній людині» і громадянина суспільству і державі. З такої точки зору, джерелом справжнього лібералізму, який передбачає дійсну свободу, за твердженням іспанського філософа Х. Ортегі-і-Гассета, є не демократія, а середньовічний феодалізм, середньовічний замок, де особистість була вільна і від держави, і від суспільства [7, с.56]. Отже лібералізм, демократія пропонують людині лише формальну свободу, що на практиці означає хоча і приховане, але підкорення.

Саме тому не менш критично ставиться, М. Бердяєв, і до політичної цінності - «суверенітет». Визнаючи значущість цього явища для держави і нації, він наголошує, що: «Суверенна держава нав'язує душам свій світогляд. Існує особистість, яка

розглядається, як атом, за своїми формальними правами рівний іншим атомам, як громадянин - виборець» [7, с.55]. Тобто, суверенітет держави поглинає суверенітет особистості, розчиняє її у масі інших суверенітетів. За таким саме принципом і суверенітет нації, що є своєрідною формою етатизму, залишає особистість беззахисною і не може затвердити дійсні права особистості і свободи. Таким чином, якщо оперувати термінами М. Бердяєва, цінності демократії, лібералізму, суверенітету держави і нації у реальності перетворюються в ідоли, у самоціль і насправді не забезпечують ані істинної свободи, ані реалізації прав людини.

Проте слід зазначити, що ідолотворення, на думку М. Бердяєва, відіграє величезну роль у сучасному житті. Крім вже зазначених вище інструментальних цінностей: держава, нація, суспільство, клас, суверенітет, в якості претендентів на верховну цінність мислитель відмічає науку, культуру, мораль, традиції. Вчений підкреслює: «Сучасне ідолотворення пов'язане не з богами природи, а з богами історії та цивілізації. Етатизм, націоналізм, комунізм, расизм, сієнтізм, моралізм, естетизм - все це форми ідолотворення, форми абсолютизації відносного» [8, с.321].

Зокрема, на думку М. Бердяєва, культура, безперечно, велика цінність, що в ієрархії цінностей має стояти вище політики і політичної форми. Проте і вона не є останнє, і вона не може претендувати на абсолютне і загальне значення. «Людська особистість не є засіб для реалізації культурних цінностей. Живі істоти, покликані до вічного життя, стоять вище культурних» [8, с.328]. Так само і наука, що має величезну цінність для розвитку людини. Проте, зазначає мислитель: «...обожнення науки в сієнтізмі є найбільша брехня, аналогічна обожнюванню держави в етатизмі. Наука є лише одна з функцій людського духу, а не вищий початок, що визначає все життя людини» [8, с.329]. Таким чином, ми бачимо, що мислитель, визнаючи безперечне значення культури і науки, наголошує, що вони є не абсолютними цінностями, а лише виявленням творчої природи людини [7, с.50].

Значну увагу у своїй політичній аксіології М. Бердяєв приділив співвідношенню політичних цінностей соціальної справедливості і свободи. Він підкреслював, що в сучасному світі ці основоположні для життя суспільства цінності часто протиставляють. Мовляв, «Радянська Росія - за соціальну справедливість, Америка - за свободу» [6, с.84]. Унаслідок цього свобода майже повністю ототожнюється із капіталізмом. Визнаючи до певної міри вірність цього ототожнення і будучи послідовним критиком радянського ладу, М. Бердяєв зазначає, що соціальна справедливість не підпадає під поняття цінності. «Для здійснення соціальної правди, для знищення експлуатації людини людиною, для створення безкласового суспільства зовсім не потрібно вільної творчості, філософії та естетичних цінностей, шкідлива релігійна налаштованість, суперечить меті соціальної революції і аристократичне розуміння духовної культури. Все це лише відволікає від соціальної боротьби, заважає здійсненню єдиного на потребу» [6, с.81].

Звичайно, слід визнати, що відмова визнання за соціальною справедливістю статусу цінності, скоріш за все викликана суб'єктивними переживаннями вченого, який був свідком того, як під цим гаслом діяли руйнівники усього того, що було йому особисто дорого, збереженню і майбутньому відновленню чого він присвятив своє життя. «Революція, писав М. Бердяєв, завжди перекидає ієрархію цінностей.... Жах людського життя полягає в тому, що добро здійснюють за допомогою зла, правду - за допомогою брехні, красу - за допомогою каліцтва, свободу - за допомогою насильства» [6, с.81].

Щодо співвідношень політичних цінностей «свобода» і «справедливість» слід зазначити, що в уяві російського мислителя свобода є щось більш споконвічне, ніж справедливість. Перш за все, наголошує М. Бердяєв, справедливість, на відміну від свободи, має правову, а не духовну природу. Проте і свобода, і правда знаходяться у діалектичному взаємозв'язку. «Насильницьке здійснення правди - справедливості у що б то не стало може бути дуже несприятливо для свободи, як і твердження формальної свободи може породжувати найбільші несправедливості. Це є виявленням протиріч людського життя» [6, с.85]. Зважаючи на цей взаємозв'язок, мислитель зазначив, що в організації людського суспільства не можна відмовитися від

свободи, або відмовитися від справедливості. Необхідно прагнути до вільного та справедливого суспільства. «Без свободи не може бути ніякої справедливості. Це буде відвернена справедливість, яка не має відношення до конкретних людей. Справедливість вимагає свободи для всіх людей. Я можу обмежити свою свободу в ім'я жалості до людей, але можу це зробити тільки вільно, і тільки в цьому випадку це має цінність. Примусова жертва не має ніякої цінності» [6, с.86].

Таким чином, на підставі проведеного аналізу деяких праць видатного російського вченого М. Бердяєва ми бачимо, що в його політичній аксіології особистість є і критерій, і найвища цінність. Але у реальності органічна і природна ієрархія цінностей нерідко знаходиться у перекиненому стані, що і породжує більшість соціальних, політичних і духовних проблем людства. Головною причиною перекинення ієрархії цінностей є «ідолотворення», тобто гіпертрофія значення політичних цінностей-засобів, які затуляють собою цінність-мету. Поштовхом до «ідолотворення» може стати руйнація традиційного суспільства, встановлення панування певних ідеологій або зміна соціально-політичного ладу. У сучасній політичній свідомості і практиці традиційні, і на перший погляд безумовні політичні цінності, такі як лібералізм або демократія, також до певної міри переоцінені і абсолютизовані. Більшість політичних цінностей знаходяться у діалектичному взаємозв'язку і у повному обсязі можуть бути реалізовані лише за умов збереження істинної ієрархії і органічного співвідношення.

Враховуючи безперечну змістовність і визнаний рівень політичної теорії видатного російського мислителя М. Бердяєва, чималий інтерес для подальших досліджень мають міркування філософа щодо особливостей формування ціннісних орієнтацій радянського суспільства і сутності тоталітаризму. На окрему увагу заслуговують прогнози вченого щодо сценаріїв пострадянського розвитку, аналіз яких може бути корисним з точки зору визначення шляхів подолання тоталітарних деформацій політичної системи і суспільної свідомості. Виходячи з того, що М. Бердяєв чималу увагу приділяв вивченню вад політичної свідомості, його висновки і рекомендації не втрачають актуальності і потребують подальшого неупередженого і системного дослідження.

Бібліографічні посилання

1. Дмитриева Н.К., Моисеева А.П. Философ свободного Духа / Н.К. Дмитриева, А.П. Моисеева. – М.: Высшая школа, 1993. – 271 с.
2. Смирнова Е.Н. Н.А. Бердяев о нации, национальном сознании и государстве / Е.Н. Смирнова // Вестник Омского ун-та, 1999. – Вып. 3. – С. 69–73.
3. Диденко П.И. Демократия и неравенство / П.И. Диденко // Вестник Волгогр. гос. ун-та. – 2008. – №2. – С. 35–39.
4. Попков В.В. Актуальный Бердяев / В.В. Попков // Гуманитарный вестник ЗДІА. – 2012. – № 48. – С. 189–196.
5. Савченко В.В. Становление взглядов Н.А. Бердяева на общество и государство в дореволюционный период / В.В. Савченко // Известия Тульского государственного университета, 2013. – Вып. 1. – С. 38–43.
6. Бердяев Н.А. Царство Духа и царство Кесаря / Н.А. Бердяев. – Париж: YMCA-PRESS, 1951. – 165 с.
7. Бердяев Н.А. О социальном персонализме / Н.А. Бердяев // Новый Град. – 1933. – №7. – С. 44–60.
8. Бердяев Н.А. Человеческая личность и сверхличные ценности / Н.А. Бердяев // Современные записки. – 1937. – №43. – С. 293–332.
9. Бердяев Н.А. Класс и человек / Н.А. Бердяев // Народоправительство, 8 января 1918.
10. Бердяев Н.А. Духовные основы русской революции / Н.А. Бердяев. – СПб.: РХГИ, 1998. – 432 с.

Закіров М.Б. Политическая аксиология Н.А. Бердяева.

Проведен анализ основных положений теории политических ценностей Н. Бердяева. Выявлена сущность и подчеркнуты критерии определения иерархии политических ценностей. Установлены основания градации политических ценностей и их роль в построении гармоничного общества. Прослежена обусловленность и диалектическая связь политических ценностей.

Ключевые слова: государство, демократия, иерархия, личность, политическая ценность, Русское Зарубежье, свобода.

Zakirov M.B. The political axiology of N. Berdyaev.

It is given the analysis of the basic tenets of N. Berdyaev's theory of political values. The essence and the criteria for determining of the hierarchy of political values is defined. Identified the foundation of the gradation of political values and their role in building of harmonious society. It is stressed conditionality and the dialectical relationship of political values. It is certain that personality in the political axiology of outstanding Russian scientist of N. Berdyaev's is a criterion and highest value. In reality organic and natural hierarchy of values quite often is in the inverted state. This is the reason of most of the social, political and spiritual problems of humanity. The main reason for tipping over the hierarchy of values is to create idols. The political values-means overshadow the political value-target. The impetus for the creation of idols may become destruction of traditional society, establishment of the domination of some political ideologies or the change of the socio-political system. The state's sovereignty and the sovereignty of the nation absorb the sovereignty of the individual and subdue her. Democracy recognizes the primacy of society over the personality. Liberalism compromises the concept of freedom. He destroys the real freedom of the individual for the sake of formal freedom abstract citizen. Freedom and justice are closely related. Necessary is committed to building a free and just society. Culture in the hierarchy of values stands above politics and political forms. Science and culture are not absolute values. They are an expression of the creative nature of the individual. In political theory and practice the traditional political values liberalism or democracy also significantly overvalued and absolutized. Most of the political values are dialectically interrelated. They may be realized fully only in conditions of of conservation the true hierarchy and organic ratio. Reflections thinker about the formation of political values of Soviet society and overcoming the totalitarian deformations of political consciousness have a interest for the further researches.

Key words: state, democracy, hierarchy, personality, political value, Russian Diaspora, freedom

Надійшла до редколегії: 28.03.2014

УДК 325.454(73)

О. О. Козачук

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

ЗМІНИ В ПОЛІТИЦІ США ЩОДО КОРИННИХ НАРОДІВ У 60-ІХ – 70-ІХ РР. ХХ СТ.

В 60-их – 70-их рр. ХХ ст. в американському суспільстві відбувалися значні трансформації, пов'язані із боротьбою різних етнічних груп за самовизначення та самоуправління. Корінні народи Сполучених Штатів доклали максимум зусиль для самоорганізації, проводячи мирні акції на підтримку власних вимог по всій країні. Увага американського суспільства та міжнародних організацій забезпечили широкий резонанс проблемі. В законодавстві США відбулись значні зміни, які поклали край політиці асиміляції корінних народів.

Ключові слова: корінні народи, нормативно-правовий акт, індіанці, суспільно-політична діяльність, громадські організації.

Постановка проблеми та актуальність дослідження. На фоні підйому самоусвідомлення ідентичності корінних народів США на поч. 60-их рр. ХХ ст., з одного боку, відбувається процес інституціоналізації суспільно-політичної діяльності останніх, з іншого – політика федеральної влади докорінно змінюється. Офіційний Вашингтон назавжди відмовляється від політики асиміляції корінних народів, визнаючи їх право на самовизначення та самоуправління. Ці процеси заслуговують на детальний аналіз та є актуальними для дослідження в Україні, виходячи з намагань кримських татар отримати статус корінного народу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Очевидно, що найбільший доробок праць з означеної проблематики є в американських науковців. Перш за все, це дослідження Дж. Аттера [15] та М. Волдрона [16]. Проте достатньо ґрунтовна нормативно-правова база еволюції американської політики щодо корінних народів в 60-их – 70-их рр. ХХ ст. дозволяє методом контент-аналізу окреслити її принципи та результати. Це «Закон про громадянські права індіанців» [7], «Закон про самовизначення корінних народів та допомогу сфері освіти» [10], «Закон про фінансування індіанців» [8], «Закон про релігійну свободу американських індіанців» [2] та «Закон про охорону дитинства серед індіанців» [5]. Висновки щодо змін у політиці США щодо корінних народів можна також зробити з аналізу виступів президентів Сполучених Штатів [12; 13].

Мета та завдання статті. Метою статті є аналіз змін у політиці США щодо корінних народів у 60-их – 70-их рр. XX ст. Виходячи із поставленої мети, ми можемо сформулювати наступні завдання:

- дослідити передумови до змін в американській політиці щодо корінних народів у 60-их – 70-их рр. XX ст.;

- проаналізувати конкретні приклади трансформації політики США щодо корінних народів на фоні суспільних рухів в означений період;

- відстежити зміни в законодавстві Сполучених Штатів, які надавали юридичного втілення комплексу прав та свобод громадян США аборигенного походження.

Викладення основного матеріалу. Після досить неоднозначної політики влади США щодо корінних народів у сер. XX ст. (ми маємо на увазі непослідовність політичних рішень Конгресу та федерального уряду: на фоні прогресивного «Закону про реорганізацію індіанців» від 1934 р., стосовно деяких племен було ініційовано так звану «політику термінації», тобто ліквідації особливих відносин між владою та визначеними племенами, припинення їх державної фінансової підтримки), важливим у розумінні еволюції політики США щодо корінних народів є усвідомлення небаченого досі підйому суспільно-політичного руху корінних народів за визнання власних громадянських прав. На фоні цього підйому, очевидно, принципи політики США щодо корінних народів зазнали суттєвих змін.

Нагадаємо, що у післявоєнний період в політиці США стосовно корінних народів, перш за все індіанців, проходив під впливом внутрішніх соціальних трансформацій всередині спільноти аборигенів. Перебування значної кількості індіанців поза межами резервацій та США взагалі, масове переселення на постійне місце проживання до великих міст сприяло посиленню відчуття ідентичності корінними народами, руху за самовизначення. До того ж, політика термінації окремих племен (нагадаємо, в період 50-60-их рр. XX ст. було скасовано особливий статус політико-правових відносин між федеральною владою США та 109 племенами індіанців [14]) абсолютно не сприяла, на наше переконання, покращенню політичного дискурсу відносин між владою та корінними народами.

Проте помилково вважати, що перші помітні прояви громадського усвідомлення корінними народами США свого особливого статусу в середині американської політичної системи, своєї ідентичності та початок реалізації права на самовизначення беруть свій початок виключно в другій пол. XX ст.

Варто уточнити, що в американському суспільстві право корінних народів на самовизначення майже не розглядається поряд із їхнім правом на створення власних незалежних держав. Так, згідно з телефонним опитуванням, спільно проведеним у 2008 р. Інститутом Міддлбаррі та Фондом Зогбі Інтернешнл, тільки 22% дорослих американців підтримують «право штатів або окремих регіонів на мирне відокремлення та створення незалежних держав [11]».

Власне, під правом на самовизначення стосовно корінних народів США, швидше, слід розуміти суспільно-політичну діяльність, спрямовану на відновлення племінної самоорганізації, самоуправління, культурного відродження, розвиток резервацій як місця постійного проживання частини корінних народів США, контроль над системою освіти корінних народів та однаковий (чи навіть вирішальний) із федеральною владою вплив на рішення останніх стосовно аборигенів. Окремі прояви американської політики, спрямовані на підтримку вищеперерахованого, з'явилися у 30-ті рр. XX ст. за ініціативи прихильника соціальних реформ та покращення соціально-економічного становища корінних народів Джона Кольє, який займав посаду Комісара Бюро у справах індіанців у період 1933-1945 рр.

Нагадаємо, що одним з найбільших досягнень Кольє на своїй посаді було прийняття Конгресом «Закону про реорганізацію індіанців» у 1934 р., який зменшував патерналістський вплив Бюро у справах індіанців на останніх, відновлював дію та політичний вплив рад племен, дозволяв створювати корінним народам громадські організації для захисту власних інтересів [9].

Проте справжній якісний прорив у відносинах федеральної влади США та корінних народів мав місце у 60-ті рр. XX ст. Нагадаємо, що хоча під політику

термінації підпали не всі племена, враховуючи зростання політичної та громадянської свідомості останніх, ця політика зустріла різку негативну реакцію з боку індіанців. Незважаючи на реальні спроби покращення статусу індіанців в 30-ті рр. XX ст., американські науковці схильні вважати, що справжнім проривом були 60-ті рр. XX ст., а саме виборчі обіцянки кандидатів у президенти США Джона Кеннеді та Річарда Ніксона у 1960 р. Висловлюючи розчарування політикою термінації у своїх передвиборчих програмах, позиція обох політиків щодо «індіанського питання» була приблизно однаковою: не можна вносити зміни в договірну базу відносин федеральної влади та корінних народів без погодження з останніми, територія індіанських земель потребує державних гарантій захисту, племенам необхідно надавати пільгове кредитування та всебічну допомогу в плануванні економічного розвитку [15, р. 400]. Відмітимо, що саме за часів президента Дж. Кеннеді Сполучені Штати остаточно відмовились від спроб асиміляції корінного населення, яка проходила в ті часи у формі політики термінації окремих племен.

Законодавче втілення змін знайшло своє відображення в «Законі про громадянські права індіанців» (1968 р.) [7]. Власне, назріла потреба обґрунтувати необхідність появи цього нормативно-правового акта в правовому полі США. Громадянські права корінного населення в США дещо відрізняються від громадянських прав всіх інших американців, оскільки вони мають подвійний характер. Для більшості американців ці права закладені в Конституції США (Біль про права). Враховуючи те, що американські індіанці та всі інші групи корінних народів (корінні жителі Гаваїв та Аляски) згідно із «Закону про громадянство індіанців» від 1924 р. набували американського громадянства, на них поширювалась дія Конституції США та всього чинного законодавства.

Але вищезазначена подвійність полягає у тому, що на відміну від всіх некорінних громадян США, індіанці (а також корінні жителі Гаваїв та Аляски) є ще членами відповідних племен, до яких американська Конституція відноситься як до суверенних націй [3]. Виходячи із суверенності цих племен, їх члени володіють сукупністю прав та обов'язків, які зазначені не тільки в Конституції США, але й в угодах, підписаних у різний час різними племенами з федеральною владою. Власне, саме завдяки цим угодам американські корінні народи, наприклад, мають ширше право на риболовлю та полювання, ніж всі інші громадяни.

Важливим є той факт, що «Закон про громадянські права індіанців» остаточно юридично врегулював колізії та суперечності деяких положень угод із Конституцією США, поширюючи, зокрема, дію Біль про права і на корінне населення. До впровадження в дію цього нормативно-правового акта представники корінного населення часто-густо ставали заручниками звичасвих правовідносин всередині конкретного племені, до якого вони належали. За умови протиріч між звичаями племені та чинним законодавством США індивіди воліли дослухатись до волі місцевих рад племен, судів і т.д., оскільки альтернативою непідкоренню волі племені було виключення з лав його членів. Це породжувало нерівність серед корінних народів всередині однієї держави (оскільки серед більш ніж 500 племен, очевидно, правові звичаї та зміст підписаних угод із федеральною владою були різними), залежність від політичної еліти племені (ради племені, вождя і т.д.). Неможливо не погодитись із думкою, що з моменту прийняття «Закону про громадянські права індіанців» ситуація значно покращилась: вимоги до наділення індивідів громадянськими правами були стандартизовані під мейнстрім американського судочинства та правосуддя тих часів [6].

Офіційним Вашингтонським політикою самовизначення корінних народів Америки була проголошена під час виступу Президента США Р. Ніксона в Конгресі 8 липня 1970 р. (його спіч під назвою «Спеціальне звернення до Конгресу в справі політики стосовно індіанців» містив вдале, на нашу думку, формулювання подальших принципів політики США щодо корінних народів – *self-determination without termination* (самовизначення без знищення)) [12]. Саме в цей час громадський рух корінних народів за свої права (поряд з Рухом за громадянські права чорношкірого населення США) набирає потужних обертів. Аналіз процесу створення та принципи діяльності різноманітних організацій, які відстоювали інтереси корінних народів,

не є цілком даної наукової розвідки, як і детальне дослідження інституціоналізації суспільно-політичної діяльності корінних народів США. Вищезазначене потребує окремого комплексного наукового осмислення. Проте ми не можемо обійти стороною деякі моменти в громадській діяльності організацій корінних народів в 60-их – 70-их рр. XX ст., оскільки, на нашу думку, відсутність аналізу їх діяльності не дозволить ґрунтовно проаналізувати еволюцію політики федеральної влади щодо корінних народів США у другій пол. XX – поч. XXI ст.

Загальнонаціональний підйом руху за громадянські права та свободи корінних народів у 60-ті – 70-ті рр. XX ст. характеризується проявами відвертої конфронтації з боку громадян та представників влади, насамперед поліції. Саме заради досягнення спільних цілей, деякі з яких відверто суперечили чинному законодавству США, представники корінного населення користувались правом створювати громадські об'єднання. Прикладом таких акцій може бути окупація острова Алькатрас студентами з представників корінних народів у 1969 – 1971 рр.

Окупацію острова Алькатрас, на нашу думку, можна сміливо назвати однією з найбільш помітних протестних акцій корінних народів США у XX ст., одним з найяскравіших проявів активізму аборигенів Північної Америки. Нагадаємо, що після закриття відомої в'язниці біля узбережжя Сан-Франциско група молодих людей (а серед них були одружені пари та навіть діти) висадилась на острові та проголосила його «індіанською землею». Молоді люди, які представляли групу «Індіанців всіх племен» (Indians of All Tribes), скористались положенням угоди 1868 р., укладеної між федеральною владою та індіанцями племені сіу (також відомою як «Угода Форту Ларамі»), згідно з якою «всі землі, що виявились більше не потрібними федеральній владі, повертались у власність корінним народам, у яких вони були набуті» [4]. Активісти намагались втілити в життя плани побудови на острові Алькатрас Центру з вивчення корінних народів, Духовного центру корінних американців, Екологічного центру та Музею американських індіанців. Висадкою на острів, яка тривала півтора роки, корінні народи США хотіли привернути увагу американської громадськості та всього світу до наслідків політики термінації індіанських племен та недотримання федеральною владою угод, які вона сама ж підписала з племенами.

Результатом акції було цілковита зміна ставлення суспільства до проблем корінних народів. Нагадаємо, що саме в час окупації острова Алькатрас президентом США Р. Ніксоном було проголошено принцип політики щодо корінних народів «самовизначення без знищення». Після офіційної зміни політики Конгрес прийняв лише у 1970 – 1971 рр. 52 нормативно-правових акти, які мали сприяти їхньому праву на самовизначення та самоуправління. За президента США Р. Ніксона бюджет Бюро у справах індіанців було збільшено на 225%, витрати на систему охорони корінних народів Америки зросли вдвічі [1].

Однією з найпомітніших організацій корінного населення США, чия діяльність у 70-ті рр. XX ст. заслуговує детального вивчення та аналізу, був Рух американських індіанців (American Indian Movement – AIM). Рух складався з молодих людей, переважно жителів великих міст, які продовжили традицію мирної окупації федеральних установ. Ми вкотре підкреслюємо, що процес інституціоналізації суспільно-політичної діяльності корінних народів США є надзвичайно важливим політичним процесом у сучасній Америці, актуальність його дослідження також не викликає сумнівів, проте це не є метою даної статті. Водночас неможливо аналізувати політику США щодо корінних народів у 60-ті – 70-ті рр. XX ст. без врахування наслідків створення та діяльності громадських організацій і рухів корінних народів. Протягом 70-их рр. XX ст. відбулась велика кількість акцій соціального протесту, схожих за сутністю з окупацією острова Алькатрас, які привернули увагу мас-медіа та американського суспільства. Найголовнішою відмінністю акцій 60-их – 70-их рр. XX ст. від акцій минулого стала, на нашу думку, вимога до чинної влади включення інститутів корінних народів у політичне життя суспільства на умовах повного збереження їх ідентичності (а не завдяки процесам асиміляції, як це було в попередні роки).

На жаль, зі зростанням кількості акцій, відсутності адекватної та, головне, вчасної

реакції Вашингтону на них, останні не завжди були мирними. Наслідки цих акцій не могли не тривожити владу, яка змушена була більш суттєво змінювати політику щодо корінних народів.

Одним з прикладів можна назвати інцидент, який мав місце на території індіанської резервації Пайн Рідж, Південна Дакота у 1973 р. (Wounded Knee incident). Активісти з усіх кутків Сполучених Штатів (що тільки підтверджує тезу про масовість протестного руху серед корінних народів США) в кількості 300 осіб фактично блокували життєдіяльність резервації. Під час протистояння були людські жертви, що привернуло ще більше уваги до проблем корінних народів у пресі та суспільстві, навіть незважаючи на Уотергейтський скандал [16].

Буквально за декілька місяців до цього інциденту в Пайн Рідж (і громадськість та преса не встигли цього забути) низка громадських організацій, об'єднавшись, висунули вимоги до президента США Р. Ніксона, змістом яких була трансформація статусу відносин федеральної влади та корінних народів. Обурені відсутністю обіцяної логістичної підтримки від Міністерства внутрішніх справ під час масової ходи до Вашингтону, активісти захопили головний офіс Бюро у справах індіанців, отримавши доступ до всіх конфіденційних файлів та спричинивши матеріальних збитків на суму 2,2 млн. дол. [1].

Влада відреагувала на протестні акції запровадженням нормативно-правових актів, які, на нашу думку, сприяли покращенню клімату в стосунках з корінними народами. Це, перш за все, «Закон про фінансування індіанців» (1974 р.) [8] та «Закон про самовизначення корінних народів та допомогу сфері освіти» (1975 р.) [10]. Аналіз змісту цих законів дозволяє стверджувати, що в 70-ті рр. XX ст. відбулися якісні зміни в системі відносин між владою та корінними народами: вищезазначені нормативно-правові акти дозволяли таким федеральним структурам, як Міністерству внутрішніх справ, Міністерству охорони здоров'я та соціальних служб США та іншим безпосередньо, без зайвої бюрократичної тяганини вирішувати питання фінансування племен, існування яких офіційно визнавалось Вашингтоном. Відповідно племена, окрім грошей отримували розширений перелік компетенцій в справах їх адміністрування, що дозволило нам зробити вищезгаданий висновок про розширення прав корінних народів на самовизначення та самоуправління. У своїй промові, присвяченій підписанню «Закону про самовизначення корінних народів та допомогу сфері освіти», Президент США Дж. Форд зазначив: «Прийняття цього закону є важливою віхою для індіанців. Це дозволить владі більш тісно та ефективно співпрацювати з племенами для поліпшення умов існування індіанців шляхом надання їм допомоги в досягненні цілей, які вони самі встановили» [13].

У дусі вищезазначених нормативно-правових актів у 1978 р. було прийнято «Закон про релігійну свободу американських індіанців» [2] та «Закон про охорону дитинства серед індіанців» [5]. Таким чином, всі релігійні практики корінного населення США (навіть використання психотропних речовин) були визнані законними, а суди племен отримали повноваження у сфері визначення опіки малолітніх індіанців.

Індіанському громадянському руху вдалось досягнути важливих цілей, які, незважаючи на велику кількість племен (а, значить, і велику кількість вимог), були спільними для всіх представників корінних народів Сполучених Штатів. На поч. 80-их рр. XX ст. у США було відкрито понад сто спеціальностей у коледжах та університетах, присвячених вивченню корінних народів. Було профінансовано відкриття музеїв історії племен корінних народів Сполучених Штатів, а Організація Об'єднаних Націй визнала міжнародний рух корінних народів за свої права [1].

Висновки. Підсумовуючи вищесказане, ми можемо зробити наступні висновки:

- після Другої світової війни, незважаючи на неоднозначність політики США щодо корінних народів, останнім вдалося вивести свої відносини з федеральною владою на принципово новий рівень – на рівень новостворених громадських організацій та рухів, які представляли не конкретне плем'я, а спільноту корінних народів США загалом;

- проголошення права на самовизначення та самоуправління, повагу до власної

ідентичності, культурних та духовних цінностей припадають на 60-ті – 70-ті рр. ХХ ст., період, коли у всьому американському суспільстві відбувається трансформація рухів за громадянські права (наприклад, афроамериканців);

- на межі 60-их – 70-их рр. ХХ ст. принцип політики США щодо корінних народів було сформульовано як «самовизначення без знищення» (self-determination without termination), що назавжди змінило ставлення влади до аборигенів. Було прийнято низку нормативно-правових актів, насамперед «Закон про громадянські права індіанців», які надавали юридичного втілення комплексу прав та свобод громадян США аборигенного походження.

Інституціоналізація руху корінних народів США за самовизначення та самоуправління є перспективною темою для подальшого дослідження виходячи з необхідності врегулювання правового статусу кримських татар в Україні.

Бібліографічні посилання

1. Alcatraz Is Not an Island. Indian Activism // Public Broadcasting Service (PBS) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pbs.org/itvs/alcatrazisnotanland/activism.html>.
2. American Indian Religious Freedom Act [Електронний ресурс] // 42 U.S. Code § 1996. – Режим доступу : <http://www.law.cornell.edu/uscode/text/42/1996>.
3. The Constitution of the United States: A Transcription [Електронний ресурс] // The Carters of Freedom. – Режим доступу : http://www.archives.gov/exhibits/charters/constitution_transcript.html.
4. Fort Laramie Treaty, 1868 [Електронний ресурс] // Public Broadcasting Service (PBS). – Режим доступу : <http://www.pbs.org/weta/thewest/resources/archives/four/ftlaram.htm>.
5. Indian Child Welfare Act [Електронний ресурс] // 25 U.S. Code § 1901-1963. – Режим доступу : <http://www.law.cornell.edu/uscode/text/25/chapter-21>.
6. Indian Civil Rights Act [Електронний ресурс] // Gale Encyclopedia of US History. – Режим доступу : <http://www.answers.com/topic/indian-civil-rights-act>.
7. Indian Civil Rights Act 1968 [Електронний ресурс] // 25 U.S. Code Chapter 15, Subchapter I – GENERALLY (1301-1303) – Режим доступу : <http://www.law.cornell.edu/uscode/text/25/chapter-15/subchapter-I>.
8. The Indian Financing Act of 1974 [Електронний ресурс] // 25 U.S.C. §§ 1451–1544. – Режим доступу : <http://www.law.cornell.edu/uscode/text/25/chapter-17>.
9. Indian Reorganization Act (An Act To conserve and develop Indian lands and resources; to extend to Indians the right to form business and other organizations; to establish a credit system for Indians; to grant certain rights of home rule to Indians; to provide for vocational education for Indians; and for other purposes) // Indian Affairs: Laws and Treaties. – Washington : Government Printing Office, 1941. – Vol. V. – P. 378–383.
10. Indian Self-Determination and Education Assistance Act of 1975 [Електронний ресурс] // 25 U.S. Code § 450. – Режим доступу : <http://www.law.cornell.edu/uscode/text/25/chapter-14/subchapter-II>.
11. One in Five Americans Believe States Have the Right to Secede [Електронний ресурс] // Middlebury Institute/Zogby Poll. – Режим доступу : <http://middleburyinstitute.org/zogbysecessionpoll2008.html>.
12. Special Message to the Congress on Indian Affairs. July 8, 1970 [Електронний ресурс] // The Public Papers of the Presidents of the United States. Richard Nixon: 1970: containing the public messages, speeches, and statements of the president. – Режим доступу : <http://quod.lib.umich.edu/p/pptpus/4731750.1970.001/626?page=root;size=100;view=image>.
13. Statement on Signing the Indian Self-Determination and Education Assistance Act. January 4, 1975 [Електронний ресурс] // The American Presidency Project. – Режим доступу : <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=4739>.
14. Termination Policy 1953-1968 [Електронний ресурс] // A Program of National Relief Charities. Council of Indian Nations. – Режим доступу : http://www.nrcprograms.org/site/PageServer?pagename=cin_hist_terminationpolicy.
15. Utter J. American Indians: Answers to Today's Questions / Jack Utter. – University of Oklahoma Press, 2001. – 494 p.
16. Waldron M. Shot Kills Indian at Wounded Knee [Електронний ресурс] / Martin Waldron. – The New York Times. – 1973. – April, 28. – Режим доступу : <http://select.nytimes.com/gst/abstract.html?res=F40616FA38551A7493CAAB178FD85F478785F9>.

Козачук О. А. Изменения в политике США относительно коренных народов в 60-ых – 70-ых гг. ХХ в.

В 60-ых – 70-ых гг. ХХ в. в американском обществе происходили значительные трансформации, связанные с борьбой различных этнических групп за самоопределение и самоуправление. Коренные народы США приложили максимум усилий для самоорганизации, проводя мирные акции в поддержку собственных требований по всей стране. Внимание американского общества и международных организаций обеспечили широкий резонанс проблеме. В законодательстве

США произошли значительные изменения, которые положили конец политике ассимиляции коренных народов.

Ключевые слова: коренные народы, нормативно - правовой акт, индейцы, общественно-политическая деятельность, общественные организации.

Kozachuk O. Changes in the U.S. Aboriginal Policy in the 1960s – 1970s.

In the 1960s – 1970s American society has undergone substantial transformation associated with different ethnic groups struggle for self-determination and self-governance. Indigenous peoples of the United States have made every effort to self-organization, held a peaceful rally in support of their own demands across the country. Attention of the American society and international organizations provided the problem's wide resonance. There have been significant changes in American law system that put an end to the policy of assimilation of the indigenous peoples.

After the World War II, despite the ambiguity of U.S. policy toward indigenous peoples, the latter managed to bring its relations with the federal government to a new level - the level of the newly formed community organizations and movements representing not a specific tribe, but indigenous community in general. Declaration of the right to self-determination and the respect for personal identity, cultural and spiritual values occurred in the 1960s – 1970s, a period when the whole American society was transformed by the movements for civil rights (e.g., African Americans). On the verge of 1960s – 1970s principles of American Indian policy were formulated as «self-determination without termination». It changed the attitude of the authorities towards Aboriginal peoples. It has been adopted by a number of legal acts, especially «Indian Civil Rights Act» that provided the legal embodiment of a set of rights and freedoms to the American Indians. American Indians' self-determination and self-governance is a promising topic for further research based on the need for regulation of the legal status of the Crimean Tatars in Ukraine.

Key words: indigenous peoples, regulatory - legal act, the Indians, political activity, public organizations.

Надійшла до редколегії: 30.03.2014

УДК 327.2

Т. П. Лаврук

Івано-Франківський університет права ім. Короля Данила Галицького

ГЕОПОЛІТИЧНА «ТІНЬ БАТЬКА ГАМЛЕТА» ЯК ДЕТЕРМІНАНТА СТАНОВЛЕННЯ «УКРАЇНСЬКОГО ПИТАННЯ»

«Українське питання» як перспектива набуття державної незалежності завжди залежало від сукупності багатьох факторів політичного, світоглядного і психологічного ґатунку. Залежно від епохи змінювалась ієрархія значущості тих чи інших аспектів, але геополітична складова не лише залишалася невід'ємною складовою частиною цієї сукупності детермінант, а й посідала в ній визначальні позиції.

Із внутрішньополітичного «українське питання» трансформувалося в повноцінну міжнародну проблему в контексті реалізації військово-політичних цілей держав у Першій світовій війні. Українська інтелектуальна еліта почала усвідомлювати необхідність боротьби за незалежність і самостійність. Спільні паради німецьких і радянських військ у Другій світовій війні ліквідували можливості суверенізації для українців.

Ключові слова: «українське питання», державна незалежність, детермінанти, ієрархія політичних пріоритетів, значущість, геополітична сфера.

Напередодні Першої світової війни проблема національного самовизначення народів постала настільки гостро, що дала підстави Прем'єр-міністрові Великобританії Гербертові Асквітові, визначаючи причину вступу Англії у війну саме цією причиною – «забезпеченням міцної основи правам малих націй Європи». Переслідуючи ідею перемоги над державами німецького блоку, британський уряд прагнув залучити на свій бік малі народи, проголошуючи популярні в їхньому середовищі гасла щодо національного самовизначення. З цією метою у Великобританії було створене агентство пропаганди і публічної підтримки національного самовизначення зі штатом науковців, журналістів і письменників, на яке покладалась місія формувати суспільну думку в певному світоглядному напрямку.

Подібної позиції дотримувалися Сполучені Штати Америки: президент Америки Вудро Вільсон проголосив принципи національного самовизначення, декларуючи права націй на відродження державності. Втім, ні Великобританія, ні

Франція, ні США не виступили на захист українців, незважаючи на проголошення про опору на «малі народи». Українська політична еліта Росії й Австро-Угорщини почали проголошувати ідею національної автономії України. «Українське питання» із суто внутрішньополітичного поступово трансформувалося в повноцінну міжнародну проблему в контексті реалізації військово-політичних цілей держав у Першій світовій війні. Приналежність українських земель до Російської та Австро-Угорської імперій вкрай заплутали його вирішення, оскільки ці дві імперії належали до ворожих військово-політичних угруповань – Антанти і Четвірного Союзу. Гострі суперечності між Росією та Австро-Угорщиною перетворили «українське питання» ледве не на основну причину розв'язання світової війни [6, с. 37].

Після перших воєнних успіхів і територіальних здобутків на «українському фронті» російська окупаційна влада закрила в Галичині українські періодичні видання, а з другої половини вересня 1914 року – і українські громадські організації. Жорстоких переслідувань зазнали українські громадські діячі. Лише за декілька місяців у Львові було здійснено понад 1200 арештів і 1000 обшуків. Значна кількість арештованих, серед них і Андрій Шептицький, була депортована в Росію. Загальна кількість депортованих становила понад 12 тисяч осіб. Масово ліквідовувалися греко-католицькі парафії і насильно запроваджувалися російські. Відбувалася русифікація освіти.

Із відступом російської армії у 1915 році в Галичині були пограбовані українські культурні установи, зокрема Наукове товариство ім. Т. Шевченка, вивезені найцінніші колекції з бібліотеки й музею «Народного дому», здійснені нові арешти й депортовано в Сибір українських діячів. Наслідком російської окупації Галичини було фізичне винищення населення на цих землях. Відступ російської армії на схід супроводжувався масовим виселенням людей із Холмщини, Волині, Поділля. Палили села, щоб ворогові залишити пустелю. Загальна кількість виселених коливається від 3,5 до 6 мільйонів осіб. Трагічні події 1914-1915 років не могли не призвести до переоцінки ставлення українців до російського уряду – прийшло усвідомлення, що перемога Росії перекреслить будь-які перспективи суверенізації України і культурно-цивілізаційного розвитку українства.

Зацікавлення Великобританії у зв'язках з Україною можна пояснити суперечностями між Англією і Росією. Могутня Російська імперія заважала планам правлячих кіл Великобританії поширювати вплив у Європі. За свідченням Ллойд Джорджа, восени 1916 року були розроблені плани ослаблення Росії, що передбачали створення ефективного бар'єру проти російського домінування в Європі. Складне становище у Росії створило ідею її розчленування на окремі державно-політичні утворення, пов'язані федеративними зв'язками. На думку тодішнього військового міністра У. Черчилля, така Росія була б меншою загрозою для майбутнього світу, ніж велика централізована царська монархія.

Німецькі політики добре усвідомлювали вигідне геополітичне положення та величезне стратегічне значення України. Канцлер Німеччини Т. Бетман-Гольвег у меморандумі до свого посла у Відні 11 серпня 1914 р. зазначав про наміри Німеччини підготувати повстання в Україні, пов'язуючи це з планом створення низки буферних держав із неросійських народів у західних провінціях царської імперії, що межували з Німеччиною або Австрією. Здійснення цього плану було можливим за умов успішного перебігу війни на східному театрі бойових дій. Позицію німецького уряду підтверджувала нота австрійського міністра закордонних справ Бертольда турецькому уряду 21 листопада 1914 року, в якій він заявив, що головною метою у війні є ослаблення Росії, а воно можливе лише в результаті створення незалежної української держави.

У середовищі німецьких інтелектуалів аксіоматичних ознак набула теза, відповідно до якої дієвим засобом усунення російської загрози для Німеччини є навіть не мілітарна перемога над Росією, а розчленування останньої на підставі насамперед розв'язання «українського питання», суверенізації України. Теоретико-методичним вістрям таких геополітичних пріоритетів стала концепція «Randstaatentheorie» («Теорія сусідніх держав»), яка обґрунтовувала доцільність

унезалежнення польського, українського та балтійських народів.

Однак перехрещення польсько-українських національних інтересів і першочергове значення для Австрії польського фактора відсували «українське питання» на узбіччя пріоритетів австрійської політики. Німецькі плани стосовно України узгоджувалися з австро-угорськими про австро-польське розв'язання проблеми Польщі, якій відводили роль буферної держави під німецьким протекторатом, а це неминуче сприяло б подальшій експансії на українські землі.

Аналізуючи наявні тенденції, українська інтелектуальна еліта почала усвідомлювати, що «українське питання» може бути розв'язане не внаслідок дипломатичних ходів, а в результаті боротьби за незалежність і самостійність. Головну українську раду (ГУР) як основний представницький орган українців в Австро-Угорщині провела переговори з австро-угорським урядом щодо створення національного збройного формування легіону Українських січових стрільців. У легіон записалося 28 тис. добровольців, однак правлячі кола імперії, усвідомлюючи кінцеву мету українців, обмежили чисельність цього військового формування 2,5 тисячами вояків.

В українській політологічній та історичній літературі продовжує активно дискутуватися питання про доцільність укладення Центральною Радою сепаратного миру з країнами Четвірного Союзу [3, с. 89-90]. Висловлювалися взаємно протилежні погляди: одні оцінювали укладений мир як «велике дипломатичне досягнення Центральної Ради». Підставою для таких оцінок став факт, що за Брестським миром країни Четвірного Союзу визнали де-юре незалежність і кордони України. Молода українська держава вперше у XX ст. виступила суб'єктом міжнародного права. Інші вважали, що сепаратним миром українські політики посилили антиукраїнські настрої в державах Антанти і США, а це завдало непоправного удару українській справі на міжнародній арені.

Мирний договір у Бресті був вигідний для його учасників і означав для всіх народів кінець світової війни. З боку Центральної Ради це була відчайдушна спроба врятувати українську державність. У першій чверті XX ст. Європа виявилася розділеною на антагоністичні військово-політичні блоки. Як і багатьом іншим «малим» або новоутвореним державам, Україні довелося вибирати між ворогуючими угрупованнями. Революційні потрясіння в Росії та небажання більшовиків погодитися з існуванням самостійної України ще більше ускладнили непросте становище УНР. До укладання миру Центральну Раду спонукали не пронімецькі симпатії її лідерів, а об'єктивна внутрішня ситуація, що склалася на той час. Без зовнішньої підтримки Центральній Раді й українському уряду не вистачало сил одночасно захищатися від більшовиків і протистояти державам Четвірного Союзу. Мир з Німеччиною Центральна Рада уклала, коли остаточно зрозуміла, що на практичну допомогу від Антанти надіятися не можна.

Лише Німеччина та її союзники виявили готовність визнати УНР і вжити практичних заходів для її підтримки. Німеччина й Австро-Угорщина, у свою чергу, використали цей акт на власну користь. Підтримавши УНР, вони ослабляли політичного суперника – Росію, піднімали Польщу, що відроджувалася, поширювали свої впливи у Східній Європі, розв'язували для себе продовольчу і сировинну проблеми.

Черговим етапом боротьби українців за державний суверенітет була автономія Карпатської України [1, с. 44-45]. Її територія становила 11085 квадратних кілометрів з населенням 552124 особи, з яких українці склали 70,6%, угорці – 12,5%, німці – 12%, румуни – 2,5%, словаки – 1,3%. З метою забезпечення внутрішньої стабілізації 12 лютого 1939 р. у Карпатській Україні в атмосфері піднесення і святковості відбулися вибори до сейму. Із 283365 осіб, що мали право голосу, взяли участь у виборах 263202 особи. Найбільшу підтримку отримала Українська Національна Організація (92,4% усіх голосів), яка об'єднала прихильників національно-державного розвитку Карпатської України. Сесія сейму Карпатської України 15 березня 1939 року проголосила незалежність Карпатської України і затвердила державні атрибути (гімн «Ще не вмерла України», прапор, герб). На цій же сесії було сформовано уряд на чолі з прем'єром Юліаном Реваєм та обрано президентом А. Волошина.

Третій Рейх використав Карпатську Україну як пішака на шахівниці агресії й без вагань пожертвував нею, щоб повернути на свій бік Угорщину та заспокоїти Кремль, наляканий виникненням нового українського П'ємонт. Гітлер 12 березня 1939 р. дав згоду на окупацію Карпатської України Угорщиною. Трагізм полягав у тому, що через кілька днів після падіння Карпатської України, 3 квітня 1939 року, А. Гітлер наказав готуватись до нападу на Польщу. Початок військової окупації Карпатської України 14 березня 1939 р. викликав відчайдушний опір українців. За п'ять днів запеклих боїв зі стрільцями Карпатської Січі угорське військо, спираючись на величезну перевагу сил і техніки, окупувало Карпатську Україну. Збройний опір у горах тривав три тижні з втратами до 5 тисяч українців, загиблих у боях і страчених або замордованих тортурами після взяття в полон.

На клопотання МЗС Німеччини близько тисячі полоненим бійцям Карпатської Січі угорський уряд дозволив виїхати. Їх розмістили у таборах поблизу Відня, Брно та Ганновера, де вони проходили військову підготовку. Німеччина планувала їх використовувати для організації повстання в українських районах Польщі, яке дало б привід для німецького військового втручання.

Серед східних воєводств Речі Посполитої «Волинь відзначалася особливою специфікою політичних, національних і міжконфесійних стосунків. На початку 20-х років тут проживали представники близько 34 націй і народностей. Переважну більшість мешканців воєводства, за даними перепису 1921 року, складали українці. З-поміж 1 437 907 мешканців Волині їх налічувалося 983 596 осіб, або 68% усіх жителів. Другою за чисельністю національну групу становили поляки – 240 922 осіб (16,7% жителів). Поряд з поляками і українцями помітне місце в національній структурі Волині займали євреї, а також чеські та німецькі колоністи» [2, с. 334].

На початку 30-х років «найчисельнішою після поляків і українців національною групою на Волині були євреї. За даними перепису 1931 року, їх на терені воєводства проживало 205 545 осіб, або приблизно 10% загальної кількості жителів воєводства. Більшість з них мешкало в містах. Якщо взяти до уваги те, що населення міст Волинського воєводства у 1931 році складало 253 тисяч осіб, то 50%, або 124 тисяч з них, були євреями. Найбільше їх проживало в містах і містечках Рівненського (37 454) Луцького (34 142), Ковельського (26 476), Дубнівського (17 530), Кременецького (18 679) і Володимирського повітів (10 787). Волинські євреї відігравали домінуючу роль у торгівлі, промисловому і дрібному виробництві» [2, с. 335].

У вересні 1939 року на території Західної України народні школи за мовами навчання вони були такими: українські – 139, польські – 2731, польсько-українські – 2198, німецькі – 79, польсько-німецькі – 7, єврейські – 7. У них навчалося 819 233 учні. За національністю: українців – 510 тисяч, поляків – 250 тисяч, євреїв – 70 тисяч, німців – 4207. У шкільній освіті працювало 14 203 вчителі. З них поляків – 10 125, українців – 2477, німців – 95, євреїв – 17. [4, с. 52-53]. «Наприкінці 30-х років ХХ століття у Львові функціонували університет, політехнікум, торгівельна та ветеринарна академії. Але викладання предметів у них велось переважно польською мовою. Та й серед студентів переважали поляки (77,9%). Українців серед них було 12,9%, євреїв – 6,7%» [7, с. 308].

За станом на вересень 1939 року «на всіх етнічних українських і мішаних українсько-польських землях, що входили до складу Польщі, налічувалося 9 мільйонів 628 жителів, у томі числі 5 мільйонів 198 тисяч – українці, 2 мільйони 328 тисяч – поляки, 924 тисяч – євреї, 78 тисяч – німці, 48 тисяч – росіяни, 50 тисяч – представники інших національностей. Частка українців становила 62%, поляків – 25,6%, євреїв – 10,1%, німців – 1,0%, росіян – 0,5%, представників інших національностей – 0,4%» [8, с. 57].

Аби послабити український визвольний рух Польща у період між Першою та Другою світовими війнами пішла шляхом визнання лемків окремим етносом. Варшава свідомо допомагала активістам горців, щоб протиставити їх українським політикам-націоналістам. Аналогічні методи у ті часи відносно закарпатських українців застосовував уряд Чехословаччини, заохочуючи рух русинів. В наш час Румунія активно підтримує ідею того, що не лише русини, а й гуцули є окремою етнічною

групою. Це дозволяє Бухаресту мінімізувати поступки українській діаспорі в цій країні. Нещодавно схожі методи почала застосовувати і Сербія: офіційний Белград визнав буньєвців та сокців окремими від хорватів етнічними групами, що викликало роздратування у Загребі. В такий спосіб Сербія штучно зменшила чисельність хорватської діаспори у своїй провінції Воєводина. Між іншим, у XIX столітті угорська влада також виокремлювала ці групи з метою підриву сербського та хорватського національних рухів у Воєводині.

Перша міжвоєнна хвиля польського терору проти українців Волині й Галичини відбулася у 1930-1931 роках у межах так званої пацифікації, себто «замирення, змушення до миру засобом сили». За кілька років утиски майже припинилися, однак «на зміну порівняно ліберальному курсу щодо українців, котрий до 1938 року проводив воєвода Генрік Юзевський, з лютого 1939 року було запроваджено нову державну політику польського уряду на Волині. Її основною метою була цілковита денационалізація українців, їхнє окатоличення та намагання пов'язати Волинь з Польщею економічно, культурно і організаційно. Цю нову політичну програму поляки Волині сприйняли із захопленням, українці ж чинили їй опір. Уряд активно поборював насамперед комуністичний та націоналістичний рухи. За час управління воєводи Олександра Гавке-Новака на Волині було заарештовано близько 3000 комуністів. До липня 1939 року за ґратами опинилися також близько 700 оунівців з Луцького, Дубнівського, Кременецького, Рівненського повітів. Українці активно виступали проти мобілізації до польського війська напередодні й на початку Другої світової війни [5, с. 20].

Ставши на шлях конфронтації з Польщею, гітлерівці вирішили скористатися «українською картою». Для цього вони пішли на поліпшення стосунків з українською еміграцією, якій обіцяли підтримувати політичні прагнення українських угруповань, надавати їм матеріальну і моральну допомогу, зокрема створити український легіон. У свою чергу, поновлюючи контакти з німецькими інстанціями, лідери ОУН зробили нову спробу пристосувати політику Третього Рейху до інтересів своїх визвольних змагань. Аналізуючи таку позицію оунівців, дослідник українського націоналізму Д. Армстронг зазначав, що всі, хто мріяв про незалежну соборну Україну, розуміли: вона може постати лише внаслідок катастрофічних змін у Східній Європі, а єдине, що могло б викликати такі перетворення, це світова війна. Цілком природно, що Німеччина як ініціатор такої війни ставала союзником ОУН. Однак союзництво Німеччини в своїй основі було підступним і цинічним, бо трималося на голому розрахунку – використати українців як сировинну базу і буфер у протистоянні з СРСР.

Чому все-таки за умов інтенсивного «фліртування» з «українським питанням» практично всіх основних гравців тогочасної міжнародної політики Україні так і не вдалося досягти державного суверенітету? Відповідь можна знайти в науковому дослідженні Нобелівських лауреатів 2005 року Томаса Шеллінга та Роберта Аумана, які розробили теорію взаємозалежних рішень, котру нині інтенсивно використовують економісти, соціологи, кібернетики, політологи та аналітики спецслужб.

З 1958 року Томас Шеллінг співпрацював з військово-промисловою корпорацією RAND – основним мозковим центром США під час переговорів з СРСР з питань роззброєння. Найбільш популярною виявилася книга «Стратегія конфлікту, що вийшла друком у 1960 році. Яскравий афористичний текст цієї праці підпорядкований меті використання теорії ігор у міжнародних відносинах. Т.Шеллінг мав на меті з'ясувати закономірності логіки поведінки учасників конфліктних ситуацій. Його відкриття полягає в тому, що практично в кожному конфлікті закладені не лише протилежні, а й спільні інтереси, взаємозалежності. Тому перемога в конфлікті означає лише виграш у межах власної системи цінностей.

Один з основних акцентів Т.Шеллінга – недоречність повноцінного конфлікту, що, власне, й стало на заваді тодішнім перспективам суверенізації України. Шеллінг наводить приклад вантажівок з динамітом, які на високій швидкості рухаються назустріч одна одній. Зіткнення нікому не дозволить вийти з конфлікту переможцем, але якщо один з водіїв злякається загрози і поступиться, то він програє за рівних перспектив виграти. Фактично вся справа і полягає в тому, як змусити зляка-

тися опонента і поступитися шляхом.

Під час тривалих відносин суб'єкти конфлікту формують так звані фокальні точки – взаємовигідні рішення, зумовлені розумінням взаємних потреб сторін. При цьому учасники конфлікту посилюють власні позиції засобом надання достовірних зобов'язань – доказів того, що вони будуть дотримуватися обраної стратегії. Яскравий приклад ефективності достовірних зобов'язань – принцип «спалювання мостів» головнокомандувачем позаду своєї армії. В багатьох випадках після такого кроку бойовий дух супротивника падає і він часто йде на поступки, усвідомлюючи серйозність намірів свого супротивника. Важливим фактором успіху є поінформованість учасників конфлікту, адже за відсутності обміну повідомленнями про наміри стратегія «спалення мостів» приречена на невдачу.

Наприкінці 1938 р. представники відомства адмірала В. Канаріса зважились на формування Українського легіону, вишкільний центр якого розташувався в австрійській місцевості Зауберсдорф. За спогадами члена ОУН В. Крохмалюка, серед його особового складу переважали колишні стрільці Карпатської Січі й оунівці, котрі проживали в еміграції у Німеччині чи перейшли на її територію з Польщі до вересня 1939 року.

У Зауберсдорфі відбувалося початкове військове навчання, звідки його слухачів маленькими групами переправляли на подальше вдосконалення, здебільшого до Німеччини. Вишкіл Українського легіону, офіційна назва якого – «Військові відділи націоналістів» (ВВН), здійснювався у суворій таємниці. Бійці зобов'язувалися приховувати свою національність, вдавалися до псевдонімів, називали себе німецькими іменами. Легіон складався з двох куренів і налічував 600 осіб. Командиром з української сторони було призначено колишнього члена УВО, оунівця, полковника Р. Сушка.

Між іншим, перспективи суверенізації України були не такими вже й примарними. У подібній геополітичній ситуації Словаччина та Хорватія вперше отримали державну незалежність з рук Гітлера. Розпочате у квітні 1941 року німецьке вторгнення в Югославію надало хорватським націоналістам (уштам) шанс звільнитися від сербської гегемонії. 10 квітня передові частини вермахту увійшли до Загребу і одразу було проголошено створення незалежної держави Хорватія, керівником якої став лідер руху усташів Анте Павеліч. До слова, у своїх працях «Принципи хорватського усташського руху» (1933) та «Хорватське національне питання» (1936) він стверджував, що хорвати є нащадками не слов'ян, а готів. У такий спосіб обґрунтовувалась спорідненість хорватів із західною, а не слов'янською, візантійською та турецькою культурно-цивілізаційною гілкою.

23 серпня 1939 року в Москву прибув міністр закордонних справ Німеччини Й. Рібентроп. Саме тут у ніч на 24 серпня у Кремлі міністри закордонних справ СРСР і Німеччини В. Молотов і Й. Рібентроп у присутності Й. Сталіна підписали договір про ненапад між їхніми країнами терміном на десять років, який визначав територіальний устрій майбутньої Європи, зокрема містив положення стосовно українських земель: «У разі територіально-політичного перевлаштування областей, які входять до складу Польської держави, – читаємо в цьому документі, – межа сфер і інтересів Німеччини і СРСР буде проходити приблизно по лінії рік Нареву, Вісли і Сяну». Отже, більшість земель Західної України, згідно з умовами протоколу, повинна була відійти до Радянського Союзу.

Компроміс між двома країнами, досягнутий внаслідок складного політичного та дипломатичного протиборства, визначив подальшу долю Західної України, вніс істотні зміни в міжнародні відносини («українського питання»). Німеччина фактично відмовилась від використання «української карти» в інтересах своєї зовнішньої політики. Оцінюючи цей аспект радянсько-німецького договору, нацистський діяч Розенберг 25 серпня 1939 р. записав у щоденнику: «Якщо ми до того ж змушені будемо віддати Польську Україну Радянському Союзові, то це з нашого боку другий після Карпатської України удар, завданий одній з найсильніших антимосковських сил». Гітлерівське керівництво вирішило утриматися від організації повстання в Західній Україні як приводу для вторгнення вермахту. Побоюючись викликати недовіру радянського уряду, нацистські відомства і спецслужби різко обмежили

зв'язки з українськими емігрантськими угрупованнями. Так, уже на другий день після підписання пакту «Молотова-Ріббентропа» німецькі офіційні установи отримали наказ із застереженням, що зовнішньополітична ситуація вимагає надзвичайно обережної поведінки і нагляду за всім, що відбувається в українських організаціях.

Друга світова війна розпочалася 1 вересня 1939 р. о 4 год. 45 хв. нападом Німеччини на Польщу. Саме радянсько-німецький договір про ненапад забезпечив необхідні політичні і військово-стратегічні передумови цього міжнародного розбою. 1 вересня 1939 року «Гітлер спрямував на Польщу 62 дивізії, з них 6 танкових, 2800 танків, понад 2000 бойових літаків, гармат і мінометів, загалом 1,8 мільйона солдатів і офіцерів. Польське військо мало у своєму складі 24 піхотні дивізії, 8 кінних і одну моторизовану бригади, 781 танк, 407 бойових літаків, майже 4 500 гармат і мінометів, загалом 440 тисяч жовнів. У ході загальної мобілізації, оголошеної 31 серпня, військовому командуванню вдалося сформувати ще 15 піхотних дивізій і довести чисельність армії до 1 мільйона вояків. Волиняни становили в польському війську 10-15% особового складу» [5, с. 23].

Незважаючи на відчайдушний опір польських військ, гітлерівські дивізії, маючи істотну перевагу в силах, бойовій підготовці й технічній оснащеності, швидко просуваючись на Схід і до 8 вересня підійшли до Варшави. До 15 вересня основні сили польської армії були розбиті, загарбники захопили Люблін і підійшли до Бреста та Львова, окупували Володимир-Волинський і Дрогобич. За різними оцінками, у польському війську у вересневі дні 1939 р. перебували від 120 до 200 тис. українців. Більшість з них сумлінно виконували солдатський обов'язок. Були полки (наприклад, 5-й Грубешівський), де українці становили більшість особового складу. Втім, напередодні Другої світової війни відносини між українським населенням і польською владою залишались надзвичайно напруженими і більшість українців не бажали захищати державу, яка вела антиукраїнську політику.

Незадоволене тим, що Німеччина несе весь тягар воєнного протистояння Польщі, а також одноосібно зазнає дипломатичних збитків як агресор, 12 вересня німецьке керівництво знову повернулось до плану організації повстання у Західній Україні. Ріббентроп і начальник штабу верховного командування Кейтель наголошували на необхідності інспірувати масовий виступ українського населення, який був би спрямований не лише проти польських властей, а й мав би на меті винищення поляків і євреїв. До організації повстання планувалось залучити ОУН. 15 вересня у Відні керівник абверу В. Канаріс мав зустріч з головою Проводу українських націоналістів (ПУН) А.Мельником. На ній він наголошував на можливості чи, радше, ймовірності незалежності Західної («Галицької») України. А.Мельник настільки повірив В. Канарісу, що наказав готувати список членів західноукраїнського уряду. Головний абверівець, напевне, допускав цей варіант на той випадок, коли б Москва відмовилась вступити на польську територію. Саме тоді в різних частинах Східної Галичини (Бережани, Стрий, Дрогобич, Львів, Чортків, Золочів) спалахнули повстання, учасники яких роззброювали польську поліцію, утворювали власні охоронні загони, встановлювали українську владу.

Характерно, що 15 вересня Й. Ріббентроп надіслав В. Шуленбургу телеграму, де рекомендував попередити В. Молотова: якщо Радянський Союз і тепер не втрутиться, то на схід від німецької зони впливу може виникнути «політичний вакуум» і там виникнуть умови для утворення «нових держав». Це був явний натяк на можливість проголошення самостійності Західної України і Західної Білорусі під німецьким протекторатом, чого кремлівський диктатор допустити не міг. Відомо, що до вибуху українського повстання справа не дійшла. Активізація української політики Німеччиною насправді звелася до появи Українського легіону серед німецьких передових частин, що вступили на землю Західної України, і деяких пропагандистських акцій.

Червона армія 17 вересня перетнула радянсько-польський кордон. Вступ радянських військ на територію Польщі мотивувався необхідністю взяти під захист населення Західної України та Західної Білорусі. Коли Червона армія перейшла кордони Західної України і польські війська були вже фактично розбиті, 17 вересня

радянські літаки розкидали звернення до українського населення, підписане командармом С. Тимошенком, яке, зокрема, заклиало: «Зброєю, косами, вилами і сокирами бий вічних ворогів – польських панів». Це був відкритий заклик до нищення польської меншини.

Українське населення краю також розуміло невідповідність моменту для широкого виступу. Отже, сподівання нацистів і сталіністів на антипольські виступи західних українців не здійснилися, хоча окремі історики акцентують на тому, що українці та білоруси виявляли ворожість до відступаючих польських частин, і наголошують на численних випадках насильства з обох боків. Тому останні воєнні дії на цій території польська армія змушена була вести проти місцевого населення, вороже ставлення якого до неї стало наслідком антиукраїнської політики на цих територіях у міжвоєнний період.

Радянські війська 17 вересня 1939 р. вступили у Тернопіль, Збараж, Рівне; наступного дня – в Луцьк, Станіслав, Галич; 22 вересня – у Львів; 24 вересня – у Дрогобич; 26 вересня – у Самбір та Яворів; 27 вересня – у Старий Самбір. Вийшовши на Західний Буг і Сян, Червона армія зупинилась. Характерно, що вже на р. Нарев дехто з військовиків передбачав грядущє зіткнення німецько-радянських інтересів: німецькі частини перейшли раніше обумовлений кордон, а це призвело до сутичок між Червоною армією і вермахтом.

22 вересня були проведені спільні паради німецьких і радянських військ на честь перемоги над Польщею. 6 жовтня Гітлер, виступаючи у німецькому Рейхстазі, сказав, що «впродовж двох тижнів припинила своє існування держава з 36-мільйонним населенням і армією більше ніж 50 дивізій. Німецька армія втратила за весь час 10 572 особи вбитими. Всі польські армії були розгромлені. 694 тисяч осіб було взято в полон. Підсумки війни підбивав і Радянський Союз. Виступаючи 31 жовтня 1939 року на сесії Верховної Ради СРСР, нарком В.Молотов повідомив про те, що 739 «визволителів» було вбито і 1862 поранено. Згідно з польськими джерелами, втрати радянської сторони становили близько 3 тисяч убитих, 8-10 тисяч поранених, у польський полон потрапило понад 2 тисячі червоноармійців. Українським фронтом було інтерновано 230-250 тисяч вояків польської армії, в тому числі від 10 до 15 тисяч офіцерів» [5, с. 32-33]. Спільні паради німецьких і радянських військ вкотре поховали надії українців на державну суверенізацію, на позитивне розв'язання «українського питання».

Бібліографічні посилання

1. Грищенко Т. Геостратегія постбіполярності (сучасні американські концепції та Україна). / Т. Грищенко // Політ. думка. – 1991. – №1. – С. 42–50.
2. Крамар Ю. Політика польської адміністрації щодо національних меншин на Волині у міжвоєнний період. / Ю. Крамар // Друга світова війна і доля народів України : матеріали 2-ї всеукр. наук. конф., м. Київ, 30-31 жовтня 2006. р. – К. : Зовнішторгвидав, 2007. – С. 331–338.
3. Кудряченко А.І. Геополітичне сходження України: проблеми, сучасний стан, перспективи. / А. Кудряченко // Проблеми і перспективи української реформації. – К. : Смолоскип, 2001. – 312 с.
4. Культурне життя в Україні: Західні землі: 36. док. та матеріалів, 1939 – 1053. – Т.1. – К., 1995. – 242 с.
5. Кучерепа М. Волинь у геополітичних планах СРСР і Німеччини 1939 р. / М. Кучерепа // Друга світова війна і доля народів України : матеріали 2-ї всеукр. наук. конф., м. Київ, 30-31 жовтня 2006. р. – К. : Зовнішторгвидав, 2007. – С. 20–39.
6. Левандовський В. Україна в геополітичних концепціях першої третини ХХ століття. / В. Левандовський // Політ. думка. – 1994. – №3. – С. 34–42.
7. Понедельник Л. Політика радянського режиму на західноукраїнських землях у культурній сфері (вересень, 1939 – 1940 рр.) / Л. Понедельник // Друга світова війна і доля народів України : матеріали 2-ї всеукр. наук. конф., м. Київ, 30-31 жовтня 2006. р. – К. : Зовнішторгвидав, 2007. – С. 302–314.
8. Ярош Б. Насильницька колективізація волинського села у 30-50-ті рр. (за новими архівними джерелами). / Б. Ярош // Науковий вісник Волинського держ. ун-ту. – Сер. Історія. – 1997. – №3. – С.52–61.

Лаврук Т. П. Геополитическая «тень отца Гамлета» как детерминанта становления «украинского вопроса»

«Украинский вопрос» как перспектива обретения государственной независимости всегда зависел от совокупности многих факторов политического, мировоззренческого и психологическо-

го порядку. В залежності від епохи змінювалась ієрархія значимості тих чи інших аспектів, но геополітична складова не тільки завжди залишалась неотъемлемою частиною цієї сукупності детермінант, но і займала в ній визначальні позиції.

Із внутріполітичного «український питання» трансформувалося в повноцінну міжнародну проблему в контексті реалізації військово-політичних цілей державств в Першій світовій війні. Українська інтелектуальна еліта усвідомила необхідність боротьби за незалежність і самостійність. Загальні паради німецьких і радянських військ в Другій світовій війні ліквідували можливості суверенізації для українців.

Ключевые слова: «український питання», державна незалежність, детермінанти, ієрархія політичних пріоритетів, значимість, геополітична сфера.

Lavruk T. Geopolitical «shadow of Hamlet's father» as a determinant of becoming «Ukrainian question»

«Ukrainian question» as the prospect of independence has always depended on a combination of many factors of political, philosophical and psychological quality. According to the era the hierarchy of importance of certain aspects has been changing, but geopolitical component not only has always been an integral part of this set of determinants, but it took the decisive position.

The «Ukrainian question» was transformed in a valuable international problem in the context of realization of military and political aims of the states in First World War. The Ukrainian intellectual elite began to realize the necessity of fight for independence and autonomy. Germany and its allies were ready to acknowledge UNR and accept practical measures for its support. It weakened them political competitor – Russia, and it strengthened influence of Poland in Eastern Europe. A chance to realize the idea of independence of Ukraine was the autumn of 1939. Common parade of German and Soviet forces during World War II eliminated the possibility for Ukrainian sovereignty.

The reasons for the failure of attempts sovereignty Ukraine can be explained by the theory of interdependent decisions. Practically not only opposite but also general, interests are stopped up in every conflict. Complete irrelevance of conflict for the most important actors in international relations in this period made it impossible positive solution «Ukrainian question».

Key words: «Ukrainian question», state independence, determinants, the hierarchy of policy priorities, the significance, the geopolitical sphere.

Надійшла до редколегії: 21.03.2014

УДК 1(43)(09):18

Є. Ю. Ланюк

Львівський національний університет ім. Івана Франка

ФОРМИ ДІАЛОГІЧНОСТІ ПОЛІТИКИ І МИСТЕЦТВА В ГОМЕРІВСЬКОМУ ЕПОСІ

З'ясовано форми взаємодії політики і мистецтва в поемах Гомера «Іліада» та «Одіссея». Визначено базові риси політики та естетики у гомерівському епосі, моменти їх діалогічності та особливості феномену естетизації політики в античному світогляді на прикладі «Іліади» та «Одіссеї». На цій підставі встановлено місце і специфіку комплексного характеру взаємодії політики і мистецтва в контексті епічних поем Гомера.

Ключові слова: гомерівський епос, політика, мистецтво, естетика, культура, світогляд, діалогічність.

Античність – понад півторатисячолітній період історії Західної цивілізації, який бере свій відлік із вторгнення на південь Балканського півострова племен ахеїв у XII ст. до н. е. та завершується з падінням Західної Римської імперії наприкінці V ст. н.е. Над багатою та різноманітною античною культурою здіймається гомерівський епос – епічні поеми «Іліада» та «Одіссея», які мали визначальний вплив на античний світогляд, міфологію, драматургію та філософію. Значення «Іліади» та «Одіссеї» для античної культури можна порівняти хіба зі значенням Біблії для християнської цивілізації; «крихтами з розкішного бенкету Гомера» називав свої п'єси видатний давньогрецький драматург Есхіл. Саме в гомерівському епосі були сформовані основні ідеї античної цивілізації; в ньому ж шукали натхнення для своїх творів Платон і Аристотель, Софокл і Еврипід, Сенека і Лукіан та ще багато інших визначних імен давньогрецької і римської філософії та літератури. Без перебільшення можна ствердити, що саме «Іліада» та «Одіссея» містять ви-

токи античного світосприйняття і духу, однак, на відміну від діалогів Платона чи трактатів Аристотеля, творчість міфічного сліпого автора цих епічних пісень – Гомера – залишається порівняно мало дослідженою у вітчизняній гуманітаристиці, зокрема політичній науці. Таким чином, актуальність аналізу взаємодії мистецтва та політики саме у гомерівському епосі обумовлена двома причинами: по-перше, принциповою важливістю «Іліади» та «Одіссеї» для усієї античної культури, що дає змогу визначити найфундаментальніші аспекти взаємодії цих двох сфер людського буття, які були б релевантними для античного світогляду в цілому, та, по-друге, недостатнім, як на наш погляд, ступенем дослідження політико-філософської проблематики гомерівського епосу у вітчизняній політичній науці і, відтак, потребою заповнити цю прогалину.

Різних аспектів естетики та політики в гомерівському епосі поокремо розглядало чимало дослідників, зокрема О. Лосев, Е. Мелетинський, А. Волошинов, В. Кірюшкіна, М. Лівшиц, В. Кісельов, А. Янушкевич, О. Буранов, Д. Петрушевський, В. Нерсисянц та ін. Проблема комплексної взаємодії цих понять в рамках синкретичного естетичного космосу Античності, яка б дала змогу з'ясувати їхню діалогічність та окреслити феномен естетизації політики в античному світогляді, у даній статті поставлена вперше.

Метою даної статті, отже, є встановити, як у гомерівському епосі політика та мистецтво розглянуті окремо, та визначити моменти їх діалогічності, на підставі яких можна зробити висновок про місце і комплексний характер взаємодії мистецтва та політики в контексті гомерівського космосу (і, через його вплив на античну культуру – опосередковано в античному світогляді загалом).

Створення «Іліади» та «Одіссеї» традиція приписує сліпому співцю-аеду Гомеру. Однак сучасні дослідники схиляються радше до колективного авторства епічних поем, які передавалися з уст в уста, аж поки не були записані за часів правління афінського диктатора Пісістрата у 561-528 рр. до н.е. «Іліада» описує 10-денний епізод з облоги племенами ахеїв малоазійського міста Трої (Іліону), що відбулась бл. 1200 р. до н.е., а «Одіссея», що була створена кількома поколіннями пізніше, – мандри та повернення на о. Ітаку одного з вождів ахейців Одиссея. Як прийнято вважати сьогодні, «Іліада» та «Одіссея» – це сукупність окремих сюжетів, «зшитих» докупи і розроблених в єдину цілісність пізнішими редакторами. Вплив «Іліади» та «Одіссеї» на мислення та почування людей античної епохи був настільки великий, що видатний драматург Античності Есхіл називав свої п'єси «крихтами з розкішного бенкету Гомера».

Для розгляду діалогічності мистецтва та політики у «Іліаді» та «Одіссеї» важливо пам'ятати те, що перехідний етап від родово-племінного до рабовласницького суспільства обумовив їх специфіку як міфопоем. Це означає, що гомерівський епос ґрунтується на образному матеріалі міфів. Румунський філософ Мірча Еліаде трактує міф як «певну сакральну історію, що розповідає про події, що відбулися в незапам'ятні часи, “начала всіх начал”». Міф, за Еліаде, «оповідає, яким чином реальність – чи то всеохопна реальність космосу, чи лише її фрагмент, державний устрій, – завдяки подвигам надістот, досягнула свого здійснення і завершеного стану». ... Міф – це «завжди розповідь про творення; нам повідомляється, яким чином щось відбулося, в міфі ми стоїмо біля витоків чогось» [4, с. 19]. Однак міфи тут вже втратили свої первісні пізнавальні та регулятивні функції; вони десакралізовані й сильно естетизовані. Як вказує О. Лосев, «Сцилла з її шістьма головами та 12 лапами, з її людодством формально являє собою міфічний образ природи, як і Харибда, яка намальована у вигляді морського виру, що безжально заковтує кожного подорожнього. Однак перед нами вже сильно ослаблений міфологізм. Тому і картина природи, що міститься у цих образах, має не стільки міфологічне, скільки поетичне значення» [1]. Аналізуючи гомерівський епос, слід постійно мати на увазі його дуалістичну, міфо-поетичну природу. Ця особливість «Іліади» та «Одіссеї», у свою чергу, актуалізує пошук методології, яка б, у рамках аналізу діалогу між мистецтвом і політикою, дала змогу синтезувати міфологічне та естетичне начала поем. Перш ніж окреслити цю методологію, необхідно визначити, як політика та мистецтво у

гомерівському епосі зображені окремо.

Гомерівське суспільство – це патріархальне суспільство, що знаходиться на етапі зародження державної влади. Самостійні державні інституції – цар, рада старійшин та народні збори – вже виникли, однак ще не пустили глибокого коріння в суспільство, яке існує як сукупність самодостатніх патріархальних общин. З 2-ї пісні «Одіссеї» видно, що відколи Одисей вирушив в похід на Ітаці не було ані народних зборів, ані будь-яких інших ознак державного життя. Увесь цей час (від початку Троянської війни й мандрів Одисея минуло 20 років) її населення існувало у своєму неквапному патріархальному ритмі, аніскільки не страждаючи від відсутності політичної влади:

«Слухайте, всі ітакійці, що маю вам нині сказати!

В нас ні нарад не було, ні зборів на нашій майдані

З дня, як на суднах просторих одплив Одисей богосвітлий..

(Од. II, 25-34, пер. Бориса Тена)

Статус царя у гомерівському епосі – статус «першого серед рівних». Окрім царя феаків Алкіноя (феаки – народ, що проживає на о. Схерії, яку під час своїх мандрів відвідає Одисей. В «Одіссеї» зображений як багатий та безтурботний; своєрідна утопія), який у 8-ій пісні «Одіссеї» названий «владарем у всіх племенах найславніших», згадується ще 12 «царів». Очевидно, це місцеві патріархи, ватажки місцевих братрій:

«В нашій країні керують народом дванадцять преславних

Володарів і державців, - тринадцятий я поміж ними».

(Од. VIII, 390-391)

Роль царя як «першого серед рівних» виявлялась передусім на війні, де він очолював військо. Пошана до нього не відокремлювалась від особистої доблесті та ще не розвинулась до інституційної легітимності. Засвідчувати цю пошану мали почесті, зображені у 12-ій пісні «Іліади»:

«Главку, чому над всіма нас в Лікійському краї шанують

Місцем на учтах, і м'ясом найкращим, і келихом повним

Люди усі, і на нас, немов на богів, споглядають?

Маємо й краший землі ми наділ понад берегом Ксанту

Із виноградником гарним, і ниву, що родить пшеницю.

Тим-то нам першими треба стояти тепер у лікійських

Лавах і сміливо в розпал горячого кидатись бою».

(Іл. XII, 304-310, пер. Бориса Тена)

На питання про походження царської влади, а також на питання, чи була вона спадковою, гомерівський епос не дає однозначної відповіді. У 9-ій пісні «Іліади» звучить думка про походження влади від Зевса:

«Багато-бо люду кориться тобі, тож Зевс доручив тобі

Берло й право державне, щоб ти про народ свій піклувався».

(Іл. IX, 98-99)

З іншого боку, особисті якості правителя в очах гомерівського суспільства, очевидно, ще були вагомим аргументом на користь вибору правителя, ніж його царське чи «божественне» походження. Так, у 1-ій пісні «Одіссеї» законний син Одисея Телемах висловлює сумнів, чи пощастить йому стати царем, якщо серед ітакійців є інші, гідніші претенденти:

«Інших державців багато ще є - і старих, і молодших, -

З них комуś влада перейде, як вмер Одисей богосвітлий.

...

Тут Еврімах, син Поліба, у відповідь мовив до нього:

«В лоні богів, Телемаху, від нас ще заховано, мабуть,

Хто володарити буде на морем омитій Ітаці».

(Од. I, 395-401)

У мирний час цар виконував насамперед судові функції. Це були функції третейського судді, до якого громадяни зверталися тільки тоді, коли не бажали скористатися послугами суду своїх братрій чи філ (детальний опис царського суду знаходимо у 18-ій пісні «Іліади» під час опису щита Ахілла). Ні «Іліада», ні «Одіссея»

не згадує яких-небудь законодавчих чи адміністративних повноважень царя. Його влада повністю підпорядковувалась родовому звичаєві, а відступництво від нього вважалося важким переступом:

«Наче під подихом бурі, аж стогне земля почорніла
В осені час, коли ллє безнастанно рясними дощами
Зевс, охоплений гнівом страшним на мужів, що, насильством
Діючи, суд свій неправий творять на зібраннях народних,
Гноблячи правду, й нітрохи на кару богів не зважають».
(Іл. XVI, 384-388)

Гомерівський епос також не містить згадок про податки на користь царської влади, а також про те, чи існував поряд з нею постійний адміністративний апарат примусу (усе це – необхідні атрибути розвиненої державної організації). Загалом державний устрій у гомерівському суспільстві – надзвичайно простий та знаходиться в зародковому стані. Загалом, державна влада була хоч постійним, але все ж не безумовно необхідним елементом тогочасного суспільства. Як зазначає російський дослідник Д. Петрушевський, «Якщо ми говоримо, що державність в гомерівському суспільстві лише зароджується, то під цим ми розуміємо те, що в суспільстві тільки зароджується організація, що стоїть над організаціями родових груп, з яких складається гомерівське суспільство. Держава – це ще дуже поверхнева надбудова, і якщо забрати цю надбудову, суспільство від цього аніскільки не зміниться» [6, с. 48].

Водночас на етапі переходу від родово-племінної до державницької організації кристалізується військова аристократія й поступово обмежується роль народних зборів. Військова еліта набуває дедалі вагомшої ролі, а роль володарів зростає. Ілюстрацію цьому знаходимо у 2-ї пісні «Іліади»:

«А як з народу натрапив кого, хто голос підносить,
Берлом його уперіщить і гострим нагримає словом:
«От божевільний! Ти б тихо сидів та інших би слухав,
Кращих за тебе, - ти ж - боягуз, воювать незугарний,
Ні на війні, ані в раді на тебе й не числять ніколи.
Адже не кожному тут поміж нас панувать, між ахеїв.
Блага нема в многовладді, - один хай буде державець.
Владар один, що йому хитромудрого Кроноса сином
Берло дано і закон, щоб над людом своїм володарив».
(Іл. II, 198-206)

«Богоподібні» царі та герої, які є основними персонажами «Іліади» різко контрастують з простолудиною Терсітом, «найпотворнішим серед тих, хто під Троєю приходив» (Іл. II, 216). Народні збори ще мають достатньо авторитету, аби Терсіт міг виступити з зухвалою промовою проти «владаря мужів Агамемнона», однак його слова викликають лише сміх серед воїнів-аристократів та гнів Одиссея:

«Мелеш, Терсіте, пусте, хоч ти й балакун голосистий!
Змовкни й один мені тут не смій нападять на державців».
(Іл. II, 246-247)

Це місце з «Іліади» різко контрастує з іншими місцями гомерівського епосу, зокрема з 2-ю піснею «Одіссеї», де в найкращих демократичних традиціях кожен «з молодших чи людей поважнішого віку» (Од. II, 28) може скликати народні збори й за це «Зевс на добро йому все, що він серцем замислив, оберне» (там же, 34). Наголосимо, що «Іліада» та «Одіссея» створювались впродовж тривалого часу й відбили складну еволюцію давньогрецького суспільства, яке перейшло від родово-племінної до державницької організації.

Часті війни підірвали патріархальний устрій гомерівської спільноти та вивели із неї клас військової аристократії, чийм основним ремеслом була війна. В часи Троянської війни ця аристократія ще обробляла землю та працювала поруч з іншими членами суспільства (8-ма пісня «Одіссеї» розповідає, як цар феаків Алкіной займався столярним ремеслом, а його дочка Навсікая сама прала білизну), однак згодом цілковито відійшла від фізичної праці й, натомість, взялася експлуатувати захоплених на війні рабів. Поступово її позиції стали спадковими, вона зосередила в своїх

руках владу та усунула від прийняття рішень простолуд – «демос». Початки цього процесу – історичне тло гомерівського епосу.

Таким чином, підсумовуємо, що в «Іліаді» та «Одіссей» зображено патріархальне суспільство, в якому лише починають пробиватись паростки нетривкої політичної організації. Ця організація ще обмежена родовим звичаєм та практиками племінного суспільства, однак, як видно, вже міцніє і невдовзі поглине патріархальний устрій. Як такий політичний устрій співвідноситься з мистецтвом? Які принципи їх діалогічності? Щоб відповісти на ці питання, необхідно спершу розглянути роль, місце та особливості розуміння Гомером мистецтва. Для цього, однак, зробимо невеликий вступ.

Мистецтво у давньогрецькій мові позначалось словом *technē*. Цим же словом позначалось і будь-яке ремесло, як-от шевське, теслярське, гончарське тощо. В найширшому розумінні, мистецтво - це творення людиною нових речей. При цьому йдеться про дуже широкий їх спектр: це як предмети щоденного вжитку – як-от одяг чи інструменти, - так і культові об'єкти. Корінь слова *technē* походить від слова *τίσται* - «народжувати». Як народження є творенням життя, так і мистецтво є творенням речей. Створюючи-«народжуючи» речі, людина продовжує у своєму штучно створеному космосі іманентну природну функцію творення, вписуючи свій людський космос у природний світопорядок. Як вказує О. Лосєв, у контексті античного світогляду «неможливо говорити ні про наближеність мистецтва до життя, ні про їх нерозривність. Це не дві області, які вступають між собою у певне відношення, а одна єдина область» [1]. Думка, наче мистецтво є якоюсь окремою самодостатньою предметністю, яка призначена виключно для естетичного споглядання була чужою Античності. Ототожнюючи мистецтво і життя, антична думка піднімалась до панестетизму, згідно з яким прекрасною, а, отже, «мистецтвом» (у сучасному розумінні) може бути будь-яка створена людиною річ, навіть така проста, як взуття, одяг чи інвентар. З іншого боку, «квінтесенція» античної краси - статуї богів, якими сучасні люди милуються у музеях та галереях, для давніх греків були цілком утилітарними об'єктами. Вони персоніфікували божество, яке у разі різних життєвих потреб можна було попросити про допомогу чи заступництво. Мистецтво - це творення життя і, водночас, творення краси. А краса уявлялась так, наче вона розлита по усьому природному та створеному людиною космосі. При цьому об'єктивна краса міститься у природі, а мистецтво тільки відбиває її, як Місяць відбиває сонячне світло. Статуя не може бути красивішою за тіло, а намальований людиною пейзаж - гарнішим за справжній. Творячи у мистецтві життя, людина «наслідує» природу. Саме на цьому ґрунтується антична теорія мистецтва як наслідування - «мімезис».

Цей вступ був необхідний для того, щоб з його допомогою підійти до трактування мистецтва у гомерівському епосі, адже гомерівський епос - це найбільш рання й водночас найбільш повна енциклопедія античного життя. У випадку з «Іліадою» та «Одіссеєю» повністю збуваються слова Ф. Шеллінга про те, що «народ здобуває міфологію не в історії, а, навпаки, міфологія визначає його історію, або, краще кажучи, вона не визначає історію, а є його долею, як долею є і характер людини» [5, с. 377]. «Іліада» та «Одіссея» не лише відобразили суспільно-політичні, економічні та культурні особливості тогочасного античного життя, але й, як духовний ідеал, мала величезний вплив на розвиток античного світогляду. Саме в «Іліаді» та «Одіссей» знаходимо тотожність мистецтва і життя, панестетизм та розуміння мистецтва як наслідування, яке згодом було значно розвинуте у пізнішій класиці. Розглянемо місце та роль у гомерівському епосі різних мистецьких жанрів.

Скульптура та живопис. Не зважаючи на популярність в Греції у пізніші часи, ці види мистецтва ще дуже слабо представлені у Гомера. В «Іліаді» та «Одіссей» знаходимо лише поодинокі згадки про них. Ось, для прикладу, одна з них:

«Ще й золоті юнаки там стояли на гарних підставках,
Факелів племін'я яскравий в руках вони дужих тримали,
Щоб для гостей у покоях освітлювать темряву ночі».
(Од. VII, 100-102)

Як видно із цих рядків, золоті статуї не призначались виключно для естетич-

ного замилювання, а виконували практичну функцією - підтримували факели для освітлення покоїв.

Архітектура. У «Іліаді» та «Одіссеї» є кілька описів царських палаців. Найдетальніший з них – опис палацу царя фаеків Алкіноя, який вразив Одиссея своєю пишнотою:

«Одіссей же тим часом
До Алкіноя пішов у славетні покої і серцем
Затрепетав, перед мідним порогом його зупинившись.
Все-бо, як сонце яскраве, як місячне сяйво, блищало
В високоверхім стрункім Алкіноя відважного домі».
(Од. VII, 81-86)

Змальовуючи палац Алкіноя, Гомер буквально смакує безліччю деталей, як-от дверні ручки, пороги, карнизи тощо. Автора захоплює їхній блиск, сяяння, оздоба. Архітектурні споруди описані так, наче вони є не цілістю, а сукупністю окремих частин.

Прикладне мистецтво. Це, без сумніву, один з улюблених видів мистецтва Гомера. В «Іліаді» та «Одіссеї» натрапляємо на безліч описів столів, стільців, ліжок, зброї, одягу, посуду, які зображені любовно та з точністю до найменших деталей. Як приклад, наведемо один з них - жіноче робоче крісло для прядіння:

«Крісло поставили їй до вогню, там, де завжди сиділа,
Сріблом оздоблене всюди й слоновою костью, - усе це
Столяр Ікмалій робив, і підставку до ніг унизу він
їй приладнав. Руном покривалось те крісло великим.
В нього ж і сіла, ввійшовши сюди, Пенелопа розумна».
(Од. XIX, 55-59)

Поета, безумовно, надихає витончена робота ремісників. Автор «Іліади» та «Одіссеї» оспівує його діяльність не менш скуппульозно, ніж різьбяр чи золотар виточує наймініатюрніші грані свого виробу.

Музика. Музика у гомерівському епосі займає особливе місце, адже вона «не тілесна» та найменш утилітарна. Відтак, саме у ній найрельєфніше виділяється саме естетичне, «незацікавлене» ставлення до мистецтва. У центрі гомерівської музики перебуває постать аеда - сліпого співця, який виконував героїчний епос під акомпанемент формінгі - античного струнного інструменту (aoide по-грецьки «пісня»). Самі «Іліада» та «Одіссея», до того, як їх записали, виконувалися усно мандрівними аедами, одним із яких, можливо, був і сам Гомер. Гомерівський аед - це щось значно більше, ніж просто музикант. Це - мудрець, знавець давніх часів, співець героїчних звичаїв, натхненник доблесних вчинків. Його постать оточена повагою, не меншою за царську:

«Шану й повагу людей, що живуть на землі цій, усюди
Мають аеди, сама-бо їх муза безсмертна навчила
Дивних співати пісень, співуче їх люблячи плем'я».
(Од. VIII, 79-81)

Якщо ремісників Гомер безумовно шанує, то аедами прямо-таки захоплюється. Хоча аед, як і ремісник, також є творцем, однак він – творець вищого порядку, адже його творчість не «наслідує» природу, а створює нову реальність, яка не має аналогів у видимому світі. Таким чином, у ланцюжку «бог/творець - природа – людина» між аедом та богом відсутній середній член - природа. Бог промовляє до аеда через безпосередньо - через натхнення, яке вкладає йому в душу. Спілкуючись віч-на-віч з божеством, співець стає провідником істини, яка не менш правдива, ніж істинність видимого світу. Саме тому ніхто не має права заставити замовкнути аеда, й Телемах докоряє Пенелопі, яка попросила одного з них перестати співати, тому що він розбудив у ній приступ суму за пропалим Одиссеєм:

«Вірному, матінко любя, навіщо борониш співцеві
Тим нас втішати, до чого він прагне в думках? Не співці тут
Винні, а винен тут Зевс, що людям, які задля хліба
Тяжко працюють, те, що захоче, вкладає до серця».
(Од. I, 346-350)

Розглянувши вузлові моменти гомерівської політики і естетики, можна перейти до визначення особливостей їх діалогічності. Оскільки ця діалогічність відбувається в рамках епосу, який має дуалістичну міфо-поетичну природу, методологічним підходом до даного аналізу найдоцільніше обрати той, який розкриває зв'язок поезії і міфу. Саме на ньому акцентує увагу німецький філософ Фрідріх Шеллінг.

Як стверджує філософ у праці «Філософія мистецтва», «Міфологія є необхідною умовою і первинним матеріалом для будь-якого мистецтва. Nervus probandi (основний доказ, - Є. Л.) полягає в ідеї мистецтва як виявлення абсолютного в обмеженні без заперечення абсолютного. Ця суперечність знімається лише в ідеях богів, які, у свою чергу, можуть отримати незалежне, об'єктивне існування лише шляхом свого повного розвитку до самостійного світу й до поетичного цілого, яке називається міфологією. Міфологія є нічим іншим, як універсумом у своєму абсолютному обліку, який вже сам по собі є поезією і в той же час матеріалом і стихією поезії» [7, с. 105]. У міфо-поетичній концепції Шеллінга у міфі долається суперечність та дуалізм ідеального і реального. Боги як міфологічні істоти є уособлення краси як такої, тобто абстрактної краси. З іншого боку, ця абстрактність живе в обмеженій формі у конкретних, емпіричних образах, які, однак, не заперечують її суті (тут досягається синтез абстрактного і конкретного, безкінечного і обмеженого). Таким чином, міфологія конструює ідеальний, трансцендентний світ, який водночас є емпірично реальним та чуттєво доступним. З цього погляду, міфологія вже сама по собі є поезією і мистецтвом, але водночас також і матеріалом та джерелом мистецтва.

Саме таку роль відіграли «Іліада» та «Одіссея» в античній культурі. З одного боку, вони розгортають перед нами міф як образ ідеального космічного порядку, втілений в образах богів та героїв. А з іншого – поему, яку слід сприймати естетично. «Іліада» та «Одіссея» - це, отже, як нормотворчий ідеал людської поведінки (відносини богів на Олімпі конструюють ідеальну модель відносин людей між собою), так і досконалий з естетичного погляду художній витвір. Це – нерозривна єдність уявлень про добро і зло, що втілені у міфі, й про красу, що втілена у поезії.

Світ богів в «Іліаді» та «Одіссеї» - міфологічний ідеал людського суспільства. Головною рисою цього ідеалу є відсутність абсолютної, тиранічної влади й, загалом, сакралізації влади як такої. Монолог брата Зевса, бога моря Посейдона у 15 пісні «Іліади» чи не найкраще передає сприйняття Гомером влади:

«Горе! Хоч і могутній, та надто зухвало він мовить!

Навіть мене, рівногідного, силою стримати хоче!

Троє братів є, що нас породила від Кроноса Рея:

Зевс і я, а третій - Аїд, над підземними владар.

Все ми на трьох поділили, і кожен дістав, свою частку

Жеребкуванням. Дісталось навіки мені в володіння

Сивеє море, Аїдові - мороку темна оселя,

Зевсові ж небо в ефірі і хмарах дісталось широке.

Спільні для нас земля і високий Олімп залишились.

Тим-то не житиму я по Зевсовій волі. Спокійно,

Хоч і могутній, своєю третиною хай володіє».

(Іл. XV, 187-199)

Як влада Зевса на Олімпі, так і влада царя серед підлеглих не є ні священною, ні абсолютною. Як ми показали, політико-владне начало у гомерівські часи, хоча уже й стало постійним, ще не пустило глибоких коренів у патріархальний суспільний устрій. Натомість, як над державцями, так і над їх підлеглими панує Доля або Логос (поняття Логос у старогрецькій мові – багатозначне. Це і доля, і розум, і порядок, і слово. Як «логос», ці категорії, однак, стосуються не окремої людини, а світу в цілому) - розумне начало світобудови, яке пронизує Космос й якому змушені коритися навіть боги. Обмежуючи владу та встановлюючи примат родового звичаю над політичною владою, гомерівський епос окреслює й принципи діалогічності політики і мистецтва. Політика постає у ньому як засіб впорядкування соціального світу відповідно до звичаю, Логосу і гармонії. А мистецтво (що є нічим іншим, як красою, створеною людиною, на відміну від краси, що існує в природі) - як

іманентною ознакою розумного світопорядку, що, згідно з принципом панестетизму, пронизує увесь Космос. Таким чином, краса не стоїть на варті політики, як це було у Єгипті чи Вавилоні, де велич царських гробниць возвеличувала династичну владу богорівних правителів, а, навпаки, політика зобов'язана створити такі умови, щоб у суспільстві процвітала краса (згадаймо епізод, в якому Телемах докоряє Пенелопі, яка просить замовкнути співця Демодока, мотивуючи це тим, що пісню вкладає йому в уста сам Зевс). Краса – це ідеал, який засвідчує відповідність буття принципам Логосу або Розуму. Політика, у свою чергу, приходить у світ, який вже облаштований за законами гармонії та краси, й зобов'язана створити умови, щоб вони й надалі процвітали. Це видно й з того, що вид мистецтва, який найближче стоїть до політики – архітектура царських палаців – представлена у гомерівському епосі досить невизначено (палади зображені як сукупність окремих елементів, а не як цілісність). Натомість процвітають прикладні види мистецтва – оздоблення побутових речей. Їх естетизація говорить про злиття мистецтва та ремесла, краси та Розуму у штучно створеному людиною Космосі. Один із елементів цього Космосу, який, як і всі інші, підпорядкований законам необхідності – Логосу – є і політика.

Підсумовуючи діалогічність мистецтва і політики у гомерівському епосі, наголошимо на таких її принципах:

Політика – обмежена, натомість краса – абсолютна і всезагальна.

Мистецтво, як створена людиною краса, тотожне Логосу – розумному началу світобудови, якому підпорядковується й політика.

Політика не стоїть над мистецтвом й не зливається з ним, як це було в цивілізаціях Давнього Єгипту, Вавилону чи Ассирії, а покликана створювати такі умови, щоб у суспільстві процвітало мистецтво та краса.

Саме в гомерівському епосі знаходимо одну з найважливіших рис античного світогляду – панестетизм, або уявлення, наче краса є невід'ємною ознакою розумно впорядкованого Космосу, одним з елементів якого є й політика. Оскільки «Іліада» та «Одіссея» створювались на етапі переходу від патріархального до державницького суспільного ладу, у наступних дослідженнях необхідно встановити, як відбувалася діалогічність політики та мистецтва в період розвинених державно-політичних відносин, а також здійснити детальніше порівняння взаємодії політики та мистецтва в античній цивілізації та цивілізаціях стародавнього Сходу (Єгипет, Межиріччя, Китай), де вказана взаємодія здійснювалася на протилежних засадах – засадах примату політики над мистецтвом.

Бібліографічні посилання

1. Лосев А. История античной эстетики. Эстетика гомера [Електронний ресурс] / А. Лосев. – Режим доступу: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/Losev_HistEst/Est1_2_1.php
2. Гомер «Іліада» / Гомер. – Харків : Фоліо, 2006. – 416 с.
3. Гомер «Одіссея» / Гомер. – Харків : Фоліо, 2001. – 547с.
4. Элиаде М. Аспекты мифа / М. Элиаде. – М. : Инвест-ППП, 1996. – 240 с.
5. Мислителі німецького романтизму. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2003. – 588 с.
6. Петрушевский Д. М. Общество и государство у Гомера: Опыт исторической характеристики / Д. Петрушевский. – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2011. – 64 с.
7. Ф. Шеллинг. Философия искусства / Ф. Шеллинг. – М. : Мысль, 1966. – 496 с.

Ланюк Е. Ю. Формы диалогичности политики и искусства в гомеровском эпосе

Вьяснено форми взаємодій політики і мистецтва в поемах Гомера «Іліада» і «Одіссея». Визначено базові риси політики і естетики в гомеровському епосі, моменти їх діалогічності і особливості феномена естетизації політики в античному світогляді на прикладі «Іліади» і «Одісеї». На цьому основі встановлено місце і специфіку комплексного характеру взаємодій політики і мистецтва в контексті епічних поем Гомера.

Ключові слова: гомеровський епос, політика, мистецтво, естетика, культура, світогляд, діалогічність.

Laniuk Y. The dialogic forms of interaction between politics and art in Homeric epics

Over the rich and manifold classic culture billows the Homeric epics, which comprises two poems - The Iliad and The Odyssey. These two poems had had great influence upon the classic worldview, including the ancient Greek and Roman mythology, drama and philosophy. It was the Homeric

epics, wherein the basic ideas of ancient Greek and Roman worldview were most fully developed; such great Greek and Roman thinkers, as Plato and Aristotle, Sophocles and Euripides, Seneca and Lucian found inspiration in The Iliad and The Odyssey, as well as many others. Despite its great impact upon Ancient culture, the epic poems of Homer are relatively insufficiently studied in the Ukrainian humanities, including political science. Therefore, the necessity of analysis of interaction between politics and art namely in the Homeric epics is determined by two reasons. Firstly, by the principal relevance of The Iliad and The Odyssey for the whole classic culture, which enables the definition of the most fundamental aspects of interaction of these two spheres of human existence. Secondly, by the insufficient, as of our opinion, level of studying the Homeric epics in Ukrainian political science. The goal of this article is to analyse the interpretation of politics and art in the Homeric epics separately and, afterwards, to establish key principles of their dialogic interaction, concluding on this basis about the place and complex nature of interplay between these concepts in the framework of Homeric cosmos and, indirectly, the Ancient worldview in general. The results of analysis have allowed to conclude about the key principles of interaction between politics and art in the poems of Homer The Iliad and The Odyssey. The basic features of politics and aesthetics in the Homeric epics along with the moments of their dialogic interplay have been defined. On the example of The Iliad and The Odyssey the study found the phenomenon of aestheticization of politics in the ancient worldview. Several basic features of the dialogic interaction of politics and art have been pointed out, including the conclusion that in the Homeric cosmos politics is limited, while the beauty - absolute and unlimited; the conclusion that art, i. e. beauty, created by man, matches with the Logos, or rational principle of the universe, that also reigns over politics, and the conclusion that politics doesn't dominate over art, as it was in civilization of the Ancient East, such as Egypt and Mesopotamia, but has the task to create conditions for the prosperity of art. On these grounds the place and specificity of the complex nature of interaction between politics and art in the Homeric epics have been defined.

Key words: Homeric epics, politics, art, aesthetics, culture, worldview, dialogic interaction.

Надійшла до редколегії: 28.03.2014

УДК 321.022

Д. О. Манойло

Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ПОЛІТИЧНОЇ ОПОЗИЦІЇ: ЗАЛУЧЕННЯ ДОСВІДУ КРАЇН ПЕРЕХІДНИХ ДЕМОКРАТІЙ

Детально розглядаються та аналізуються форми інституціоналізації політичної опозиції, що існують на сьогоднішній день як в країнах ЄС, так і в країнах перехідних демократій. Досліджуються наслідки вживання тієї чи іншої моделі інституціоналізації. В ході дослідження були розглянуті держави з різними типами політичних систем і формами правління. На конкретних прикладах досліджені як формальні, так і неформальні механізми функціонування політичної опозиції.

Ключові слова: політична опозиція, інституціоналізація, країни перехідних демократій, політична система.

Феномен опозиції є природним явищем суспільного життя так само, як політична опозиція є природною складовою будь-якої політичної системи, що розвивається за демократичним вектором. Оскільки Україна намагається реформувати існуючу політичну систему таким чином, щоб вона більше відповідала європейським стандартам, все частіше підіймається питання про інституційне оформлення політичної опозиції. Останнє необхідне для того, щоб політична опозиція мала змогу артикулювати інтереси своїх виборців та нейтралізувати їхні протестні настрої, що стає особливо актуальним на тлі останніх подій в Україні.

Особливо необхідною інституціоналізація політичної опозиції стає в країнах з великою кількістю національних меншин або багаточисельною менщиною, що має великий протестний потенціал.

Метою цієї статті є аналіз існуючих форм інституціоналізації в країнах Латинської Америки з гібридними політичними режимами та в країнах Східної Європи, що пройшли консолідацію демократії. Також задачами цієї статті дослідниця вважає аналіз феномену запозичення форм інституціоналізації країнами, що проходять демократизацію, оскільки все частіше в українському політикумі йде мова про запозичення тих чи

інших юридичних норм, правил Західної Європи для їх впровадження в українську правову систему. Прикладом останнього може вважатися заява міністру економічного розвитку та торгівлі України Павла Шеремета від 13.03.2014 [1].

Вивчення інституту політичної опозиції є наразі дуже актуальним в політичній науці. Так, серед закордонних дослідників даною проблематикою займаються Д. Алтман, Ф. Гізо, Р. Даль, Ц. Зукко, Е. Колінські, Х. Лінц, А. Пшеворський, Г. Рот, Л. Хелмс. Серед вітчизняних дослідників слід відмітити наступних: В. Бусленко, А. Гаргун, С. Грабовський, Б. Зажигасєв, Д. Зубрицька, У. Ільницька, А. Колодій, Ю. Лагутов, Л. Шангіна.

Зважаючи на те, що в сучасній українській політології та законодавстві України нема єдиного визначення поняття політичної опозиції, дослідниця вважає за потрібне акцентувати на тому, що в даному дослідженні при використанні поняття політичної опозиції авторка використовує ресурсний підхід до визначення цього терміну через специфічний контекст української політики. А саме, дослідниця визначає політичну опозицію як організованої групи політичних суб'єктів, що веде боротьбу за володіння домінуючим політичним ресурсом системи.

Вивчаючи та аналізуючи досвід інституціоналізації політичної опозиції в країнах Європи, можна помітити, що в багатьох країнах, в яких процес інституціалізації опозиції завершився ще у другій половині XIX ст. і сформувалось ліберально-демократичне уявлення про політичну опозицію як про інтегральний елемент процесу реалізації народної волі, так само необхідний як влада і парламентська більшість, наразі інститут політичної опозиції немає чітких гарантій, закріплюючих їхнє право на існування. Тобто сам інститут існує та функціонує завдяки неформальному праву, яке полягає у всезагальному усвідомленні необхідності та важливості цього інституту.

У більшості європейських країн практика правового гарантування діяльності інституту опозиційного уряду відсутня [2]. Так, парламентська опозиція у Франції не має можливості впливати на ухвалені політичні рішення та на порядок денний парламенту, не має закріпленого статусу і прав щодо контролю над діяльністю уряду.

Президент Франції навіть в опозиції залишається главою держави, він політично незалежний від уряду та має суттєві можливості впливу на державну політику (право розпуску Національних Зборів (раз на рік); право подавати запит щодо відповідності будь-якого законопроекту до Конституції в Конституційну Раду (аналог українського Конституційного Суду); право відмовитися підписувати будь-яке рішення парламенту і повернути його на подальший розгляд; право відмовитися підписувати постанови уряду, що означає потребу проведення цієї постанови через парламент як законопроект).

Президент Франції не координує свої дії з парламентською меншістю. Опозиція за французьким варіантом змішаної системи є слабкою. Крім того, у Франції, на відміну від Англії, опозиція не наділена жодним спеціальним статусом і не має жодних повноважень, що компенсують, наприклад, можливість формувати порядок денний парламенту впродовж певної кількості днів на місяць. Президент Франції навіть за умови співіснування з опозиційним його політичній силі урядом прагне залишатися на вершині піраміди ухвалення рішень. Зазвичай він обирає більш консенсусну лінію поведінки у стосунках з урядом. Тому постійної координації зусиль президента з парламентською меншістю немає.

Можливості для опозиційної діяльності у Франції досить обмежені. Це одна з причин великої популярності непарламентських форм протесту й опозиційної діяльності у Франції: страйків, демонстрацій, акцій непокорі. До того ж, як свідчить досвід, часто ці акції мають вагомий частку насильства. Це відбувається тому, що французьке суспільство досить сегментоване й інтереси різних його сегментів часто суперечать одне одному. А парламент з огляду на невисоку роль опозиції не є майданчиком, на якому ці інтереси можна узгодити. В умовах, коли президент і уряд належать до різних політичних сил, вади цієї системи достатньо великі: простір для опозиційної діяльності не збільшується суттєво, однак відповідальність за ситуацію сильно розмивається. Це знижує загальний рівень легітимності системи.

У Франції також існує традиція зустрічей президента з опозицією. Відповідно до іншої, також не закріпленої в Конституції традиції, при створенні парламентських слідчих комісій до їх складу входять (пропорційно до розміру фракцій у Національних Зборах) представники усіх політичних груп.

Натомість, формування політичних систем країн Латинської Америки відбувалося переважно за північноамериканською моделлю. Тож, в даному регіоні в більшості випадків функціонує президентська система влади. Не зважаючи на те, що багато країн Латинської Америки формально є багатопартійними, ці партії доволі обмежені в законодавчій діяльності і де-факто стають одним з президентських інструментів та не викликають довіри в населення. Роль опозиції в даному регіоні загалом є незначною. Розглянемо окремі найцікавіші політичні інститути країн Латинської Америки, які блокують та нейтралізують політичну опозицію, оскільки в цьому регіоні поняття стабільно організованої опозиції практично не існує [3]. Зазвичай, поразка партії (опозиційної) на виборах призводить до її виходу з політичної арени.

В латиноамериканських країнах з однопалатним законодавчим органом його голова володіє супер-повноваженнями (регулювання всього законодавчого процесу, тривалості сесій, призначення доповідачів та постійних комітетів, розгляд законопроектів). Зазвичай головою парламенту є депутат правлячої партії, який проводить лінію своєї партії та не допускає членів опозиційних партій до роботи в комітетах, позбавляє права впливати на розробку законопроектів, а розроблені опозицією законопроекти, що йдуть всупереч волі правлячої партії, не допускає до розгляду або голосування в парламенті. Опозиція практично позбавлена права впливати на розробку або прийняття законодавчих актів.

В країнах Латинської Америки з двопалатним законодавчим органом інститутом, що нейтралізує опозицію, є комітетська система. Вона полягає в тому, що кожна палата має свою комісію по роботі палати, що складається з голови, його заступників та голів парламентських фракцій або блоків. Такі комісії встановлюють та затверджують повістку дня подальших сесій палати. Також існують постійні комітети, які утворюються в сенаті та палаті представників. Зазвичай кількість таких комітетів не обмежена ані на законодавчому, ані на конституційному рівні (виключенням є Еквадор), отже на практиці, ці комітети утримують в своїх руках майже всю законодавчу діяльність. Як наслідок, інститут комітетської системи дозволяє президенту та уряду здійснювати повний контроль над законодавчим процесом. Даний інститут надійно блокує появу небажаних законопроектів, штучно блокуючи їх, або за допомогою «внесення правок» переробляє їх на свою користь.

Місцеве самоврядування також виключає співпрацю з опозицією або допуск її до законодавчої діяльності, навіть в федеративних латиноамериканських державах.

Проте в Латинській Америці є країна і з контрастним функціонуванням інституту політичної опозиції. Це – Уругвай.

Уругвай є однією з найбільш політично розвинених держав регіону. Ця країна називає себе «Швейцарією Латинської Америки», оскільки вона скопіювала багато політичних інститутів (наскільки їх можна технічно скопіювати) зі швейцарської моделі прямої демократії. Як і передбачає інституціональна теорія, «скопійовані» інститути, на жаль, не копіюють успіх, тому в Уругваї наслідки були специфічними, з огляду на історію та традиції країни [4].

Тут панує особлива трипартійна система, в якій кожна партія в своїй структурі має багато фракцій, а також дворівневі вибори (спочатку внутрішньопартійні – між кандидатами від фракцій, потім – загальнонаціональні вибори). Всі три головні партії мають довгу для країни історію (2 з них заснувалися на початку XX ст., 1 наприкінці 60-тих рр.) [5, с. 96]. Враховуючи систему представницької демократії, партії знаходяться в прямій конкуренції між собою, проте, як показує практика, вони змушені співпрацювати одна з одною. Так, опозиція складається з тих двох партій, що набрали, відповідно, 2 та 3 місце на виборах. За умов набрання партією-лідером малого відсотку для абсолютної більшості, вона отримує менший відсоток, ніж інші дві партії. Отже, зазвичай одна з опозиційних партій входить в правлячу коаліцію, завдяки чому зберігається баланс сил. Проте, якщо існуюча система в Швейцарії за-

снована на базі різнорідного суспільства і виправдовує свої сподівання, то в Уругваї суспільство практично однорідне, і така система навпаки блокує зріст потужності опозиційних партій.

Слід відзначити, що завдяки існуючій партійній системі, опозиція Уругваю частково формує кабінет міністрів та активно приймає участь в обговоренні парламентських домовленостей, хоч опозиція і вимагає більших прав.

В той же час Азія до останнього часу більшою мірою залишалася частиною світу, де інститут політичної опозиції був нівельованим навіть в успішних країнах. Приміром, до 1993 р. політичну систему в Японії називали «півторопартійною» через те, що при існуванні на політичній арені двох конкуруючих партій (ліберальної та соціалістичної) при владі завжди залишалася одна, а інша завжди була в опозиції. Так продовжувалося з 1955 р., поки в 1993 р. правляча ліберальна партія не прогнала вибори, а у нижню палату парламенту пройшло 8 партій. Після того, як у 1994 р. був прийнятий закон «Про підтримку політичних партій», уряд став коаліційним. Коаліцію в різні часи складали від 3 до 8 партій.

Тепер зосередимось на перехідних країнах Східної Європи, досвід яких дослідники вважає важливим для вивчення та подальшого використання при розробці моделі інституціоналізації української політичної опозиції. При цьому авторка наголошує саме на розробці такої моделі, а не на копіюванні «вдалого досвіду» через нижченазвані причини.

Отже, цікавим є досвід інституціоналізації політичної опозиції в Литві. Дана країна є змішаною республікою та має майже досконалий легальний інститут політичної опозиції. В конституції країни та різноманітних нормативно-правових актах прописані чіткі визначення опозиції, процедури її утворення та розпуску, правовий статус та можлива діяльність.

Згідно литовського законодавства, політична опозиція наділена широкими повноваженнями щодо контролю уряду та впливу на законодавчий процес [6].

Так, заступником (-ами) спікера, головою бюджетної комісії призначаються члени опозиційної партії, а законопроекти, подані від опозиції мають право позачергового розгляду. Лідер опозиції має право на першочергову доповідь у Сеймі, пропонування розгляд законопроектів в терміновому порядку, входить до правління Сейму (разом з головою Сейму та його заступником впливає на вирішення організаційних питань щодо роботи Сейму).

Країни перехідних демократій мають свою власну специфіку, особливо в період трансформацій. Країни ЦСЄ вирішували питання політичної опозиції на свій розсуд, закріплюючи статус інституту в кожному випадку по-своєму. Саме закріплений інститут політичної опозиції дозволив даним країнам вдало провести трансформацію та демократизацію. Проте існує також практика зведення політичної опозиції в бік ідеології опозиційності, яка додає електоральних балів та дозволяє грати на почуттях обурення в населення.

В умовах перехідного періоду кінця 80-х - початку 90-х років в країнах Центрально-Східної Європи встановилася певним чином рівновага політичних сил, що об'єктивно сприяло розвитку діалогової політичної культури, стимулювало взаємні поступки і пошуки балансу інтересів. Компроміси, які виникали в ряді країн ЦСЄ можна характеризувати як вимушені угоди (пакти) між лідерами провладних політичних партій та опозиційних політичних сил. На думку Л.Ф. Шевцової, «...не лише в латиноамериканських країнах, але пізніше і в Угорщині, Польщі, Чехії саме політика пактів являлась основним гарантом посттоталітарної трансформації. Ця політика зняла напругу зі ще слабких інститутів, обмежила рівень конфліктності, сприяла формуванню цілої системи договорів між владою і суспільством, між громадянськими і військовими, між підприємцями і робітниками» [7, с. 82]. На думку А.Пшеворського, у випадку, якщо інституційні пакти встановлюють правила гри, а останні віддають на відкуп конкуренції, то вони відіграють істотно важливу роль, забираючи головні політичні питання зі сфери суперництва. Такі пакти необхідні для захисту демократичних інститутів від тиску, до якого вони ще не здатні протистояти [8, с. 6].

Варто зазначити, що можливість укладання подібних угод визначалася не лише здатністю правлячої партії до діалогу, а й несистемним характером самої опозиції, прагненням до кооперативної взаємодії з владою. При цьому на етапі перехідного періоду від авторитаризму до демократії досить суперечливо розглядається сама опозиція. Адже в основному політична опозиція в країнах ЦСЄ була націлена на демонтаж комуністичної влади і побудову демократії. Проте в перехідний період, який називають транзитним, є певна невизначеність політичного режиму. З однієї сторони в умовах лібералізаційних процесів він вже не є авторитарним, однак ще далекий від демократичного [9].

Результатом компромісного вирішення політичних конфліктів в Польщі, а також в Угорщині, Болгарії стало погодження правил взаємної конкуренції і співробітництва між політиками а також взаємне визнання себе як рівнозначних партнерів, легітимізованих до участі в спільних погоджених діях. Це в подальшому сприяло інституалізації політичної опозиції, розвитку її парламентських форм та загалом лібералізацію політичного режиму [9].

Процес стабілізації політичної системи, пов'язаний з завершенням транзитивного періоду, супроводжується зниженням політичної впливовості та поширенням дискурсу ідеології опозиційності. Натомість відбувається перехід до нормальної конкуренції різних політичних ідеологій, кожна з яких репрезентує певний тип бачення політичного розвитку, і які можуть змінювати одна одну в ході ротації або суцільної зміни політичних сил, котрі концентрують у своїх руках основні повноваження реалізації державної влади.

Сучасна ситуація в Україні характеризується не лише постійною динамікою у розстановці сил на політичній арені, а й модифікацією політичної системи, пов'язаною з конституційними реформами та перенесенням основного важеля впливу в системі органів державної влади то до президента, то до прем'єр-міністра. Відповідно це обумовлює переміщення акценту у протистоянні опозиції та влади у площину «парламент – уряд». Складність визначення поняття опозиції в сучасних умовах умовлена тим, що, по-перше, президент залишається носієм вагомих владно-розпорядчих (кадрових, контрольних тощо) повноважень, а відтак визначити спрямування діяльності опозиції (опозиція до Президента, до Кабінету Міністрів тощо) нині набагато складніше, ніж у попередні роки; по-друге, парламентська меншість сама по собі не є однорідним утворенням.

Чинне законодавство України надає парламентській меншості ряд прав.

Зокрема, з принципу пропорційного розподілу посад в органах парламенту, парламентських делегаціях прямо впливає право фракцій меншості на участь у розподілі керівних посад в комітетах Верховної Ради України, тимчасових спеціальних і слідчих комісіях, посад в органах, які формуються за участю парламенту, у кількості, пропорційній до чисельності кожної з таких фракцій. Парламентська меншість вже має можливість ініціювати створення тимчасових слідчих комісій парламенту, процедуру притягнення Кабінету Міністрів України до політичної відповідальності, можливість впливати на законодавчий процес на етапі розгляду законів, ухвалених парламентською більшістю і повернути для повторного розгляду парламентом із зауваженнями Президента України.

Нетиповим для зарубіжної практики є і закріплення за парламентською меншістю права ініціювання кадрових призначень в органах внутрішнього та зовнішнього фінансового контролю (в Україні – Голова КРУ та Рахункової палати), центральних органах виконавчої влади. Навпаки – призначення представників опозиції на посади в урядовій адміністрації свідчать про втрату опозиційного статусу, оскільки тим самим опозиція бере на себе частину політичної відповідальності за впровадження урядової політики у відповідних секторах публічного управління.

Отже, підсумовуючи все вищезазначене, можна зробити певні висновки даного дослідження, що стосувалося вивчення досвіду інституціоналізації політичної опозиції в зарубіжних країнах.

- Незважаючи на те, що в багатьох успішних демократичних країнах ми можемо побачити відсутність чітких юридичних норм, що стосувалися би закріплення

гарантій діяльності політичної опозиції, така практика є досить корисною для країн перехідного типу, які мають на меті модернізацію існуючої політичної системи. Це обумовлено тим, що у державах зі сформованими демократичними режимами важливість діяльності політичної опозиції не ставиться під питання ані урядом чи правлячою парламентською більшістю, ані виборцями. В країнах, що тільки проходять демократизацію політичних інститутів, є великий ризик відкату демократизації. Саме тому, для консолідації демократії, для унеможливлення відкату цього процесу, діяльність політичної опозиції, як і її чітке визначення, має бути чітко закріплені в нормативно-правовій системі.

- Приклад Уругваю, а саме, повне копіювання політичної системи Швейцарії, включаючи і елементи, що стосуються інституціоналізації політичної опозиції, дає певний позитивний результат, особливо враховуючи повну його відсутність в інших країнах регіону. Проте, таке копіювання теж привносить свої негативні наслідки. Тому, при розробці національної стратегії модернізації політичної системи України, необхідно враховувати вдалий досвід інших держав, але не копіювати його наосліп, а модернізувати систему, враховуючи і національні особливості та специфічні риси української політики.

- Різні країни розвинутої демократії мають різну історію переходів влади від одного уряду до іншого. Кожен перехід влади в тій чи тій країні відбувався за індивідуальним сценарієм. Аналізуючи свій досвід і досвід інших країн у цих процесах, вивчаючи чинники, які на них впливають, і наслідки різних сценаріїв, країни розвинутої демократії дійшли висновку про доцільність встановлення певних формальних рамок, які давали б змогу з урахуванням політичного складника процесу зміни уряду при владі: мінімізувати пов'язані із цим ризики, згладити можливі конфлікти, забезпечити оптимальну тривалість процесу переходу та підвищити його ефективність і результативність. Ці рамки, так само як і процес змін, мають у різних країнах індивідуальні особливості, зумовлені їхніми політичними системами, системами права, досвідом і традиціями.

- Сучасна теорія інституційного дизайну пропонує багато концепцій оформлення політичної опозиції для всіх політичних та партійних систем. Враховуючи специфіку держави, її інститутів можна виробити власну найбільш оптимальну модель, проте слід пам'ятати, що не буває ідеальних концепцій, і кожна модель несе в собі певні недоліки. В побудові інституту політичної опозиції слід враховувати не лише формальні рамки, а й такі фактори, як зміна урядів, тобто переходу влади від уряду до колишньої опозиції, адже конфліктів з приводу передачі влади не буде, якщо статус опозиції буде дозволяти робити вплив на поточну владу.

Бібліографічні посилання

1. Шеремета: Україна поїде по дорозі Гонконга і Сингапура [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.facenews.ua/news/2014/192377/>
2. Лагутов Ю. Е. Особливості створення та функціонування «опозиційного уряду» в умовах парламентсько-президентської моделі державного устрою [Електронний ресурс] / Ю.Е. Лагутов. – Режим доступу : http://sd.net.ua/2009/09/09/print:page,1,opozicijnijj_urjad_v_suchasnikh_umovakh.html
3. Баглай М. В. Конституционное право зарубежных стран // Електронний ресурс / М.В. Баглай. – Режим доступу : <http://uristinfo.net/2010-12-18-14-34-28/126-mvbaglaj-konstitutsionnoe-pravo-zarubezhnyh-stran.html>
4. Altman D. Collegiate Executives and Direct Democracy in Switzerland and Uruguay: Similar Institutions, Opposite Political Goals, Distinct Results [Електронний ресурс] / D. Altman // *Swiss Political Science Review*, Volume 14, Issue 3. – Режим доступу : <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/j.1662-6370.2008.tb00110.x/pdf>
5. Zucco C. Legislative Coalitions in Presidential Systems: The Case of Uruguay / C. Zucco // *Latin American politics and society*. – Volume 55, Issue 1. – P. 96–118. – Spring 2013.
6. Статус опозиції: вітчизняний та зарубіжний досвід, рекомендації. Інформаційно-аналітичне дослідження. / [Електронний ресурс] // Лабораторія законодавчих ініціатив. – К. – 2006. – Режим доступу : http://www.parlament.org.ua/docs/files/8/1162220481_ans.pdf
7. Шевцова Л.Ф. Дилеммы посткоммунистического общества / Л. Ф. Шевцова // *Политические исследования*. – 1996. – №5. – С. 82–96
8. Пшеворський А. Переходи к демократии / А. Пшеворський // *Путь*. – 1993. – №3. – С. 6–18
9. Бусленко В. Політичний компроміс між владою і опозицією в країнах ЦСЄ в умовах перехідного

періоду (На прикладі Польщі) [Електронний ресурс] / В. Бусленко. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/slv/2012_13/st39.pdf

Манойло Д. А. Институционализация политической оппозиции: привлечение опыта стран переходных демократий

Детально рассматриваются и анализируются формы институционализации политической оппозиции, существующие на сегодняшний день как в ЕС, так и в странах переходных демократий. Исследуются последствия применения той или иной модели институционализации. В ходе исследования были рассмотрены государства с разными типами политических систем и формами правления. На конкретных примерах исследованы как формальные, так и неформальные механизмы функционирования политической оппозиции.

Ключевые слова: политическая оппозиция, институционализация, страны переходных демократий, политическая система.

Manoilo D. Institutionalizing of the political opposition: engaging experience of transition democracies

Forms of institutionalizing of the political opposition, which exist today in the European Union and transition democracies, are reviewed and analyzed in detail in the article. Consequences of a particular model of institutionalizing are studied. During the study, European states with different types of political systems and forms of government were considered. Both formal and informal mechanisms of functionalizing of the political opposition were studied on concrete examples. The research is concentrated on two major topics or issues. On the one hand, it makes the case for distinguishing different sets of constitutional devices designed to facilitate and channel legitimate political opposition to the government. On the other hand, a brief portrait of what is being considered to represent the key models of institutionalizing political opposition at the constitutional level should be suggested. For each of these models a “prototype” may be found among the consolidated liberal democracies.

The aim pursued in this research is rather to sketch out the specific institutional parameters and the overarching constitutional doctrine of each model. Then they will be evaluated in terms of the respective constitutional practice. The conclusions drawn on the basis of advanced democracies give a chance for constitution-makers and legislators in post-soviet and post-authoritarian regimes to fix errors and to consider a rewarding experience.

As a part of my research, I am supposed to examine why some of the existing models work properly or do not have such outcomes in other countries and why Ukraine can not just make use of patterns which can be found in the advanced practice of the political opposition.

In the research author tries to identify the connections between the chosen model of the institutionalized political opposition and the consequences for the development of political systems, aggregation of interests, which is believed to be one of the key functions, for political opposition. Electoral rules and outcomes of elections should also be studied in detail. It is essential for finding an optimal way of institutionalizing of political opposition in Ukraine in particular.

Key words: the political opposition, the institutionalizing, the experience of transition democracies, political system.

Надійшла до редколегії: 26.03.2014

УДК 323

Е. В. Реутов

Белгородский государственный национальный исследовательский университет

ЛЕГИТИМНОСТЬ ВЛАСТИ В РОССИИ И УКРАИНЕ: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ⁸

В основе легитимации власти лежит комплекс институциональных, социокультурных и технологических механизмов, функционирование которых в России и Украине имеет свои особенности. Институт выборов в Украине, в отличие от России, является реальным инструментом конкуренции элит, а политический процесс в целом отличается большей непредсказуемостью, порождая «скачки легитимности». В условиях социокультурных расколов и нерешенности социальных проблем это способствует системной нестабильности политической системы. В российском обществе легитимность власти во многом обусловлена безальтернативностью созданной системы и персонификацией власти.

Ключевые слова: власть, институты власти, легитимность, политический процесс, институциональные и социокультурные механизмы легитимации

⁸ Статья подготовлена в рамках Задания №2014/420 на выполнение государственных работ в сфере научной деятельности в рамках базовой части государственного задания Минобрнауки России (рук. В.П. Бабинцев).

Гражданское противостояние, смена власти в Украине и последующие за ней события в сочетании с реакцией на них в России вновь поставили вопрос о степени социокультурных различий российского и украинского обществ. Российских (и не только) политиков – как со стороны власти, так и со стороны оппозиции, естественно, прежде всего, интересует реальная возможность экстраполяции революционных событий в Россию и технологии их пресечения либо, наоборот, эскалации. Гражданское общество отчасти с завистью, но в большей мере – со страхом и подозрительностью – отмечает пассионарность участников противостояния. Эксперты и ученые пытаются понять особенности политической культуры и социально-экономической ситуации России и Украины, влияющие на политический процесс и властные отношения.

Основным содержанием политического процесса в Украине на протяжении последних месяцев была делегитимация политической власти, смена ее носителей, сопровождающаяся насильственным разрушением политических институтов, и последующие за этим политический хаос и гражданское противостояние, в ситуации которых новая власть пытается решать задачи собственной легитимации. И эти задачи находятся как в институциональной плоскости и связаны с прохождением ряда правовых процедур (выборы и пр.), так и в социально-проблемном поле. Новая власть в целях собственной легитимации должна урегулировать существующие в обществе и в элитных группах конфликты и восстановить структуру управления.

Российское и украинское общества, в силу общности исторической судьбы, в ряде случаев демонстрируют близкие по своему культурно-цивилизационному наполнению реакции на вызовы внешней и внутренней среды. Тем не менее, тенденции последних десятилетий показывают и существенные различия в социокультурной матрице двух обществ. Следует отметить также, что и Россия, и Украина представляют собой общества с сильнейшими социокультурными (и даже цивилизационными) разломами. В России – это противоречия между традиционной, в основе своей православной культурой, не менее традиционной исламской культурой и прозападной либеральной культурой, не говоря уже о многочисленных промежуточных и периферийных вариантах или еще более экзотических субкультурах. В Украине усугубляется социополитическое размежевание юго-востока, центра и запада страны.

В России наблюдается перманентный раскол социума на практически равные доли тех, кто считает приемлемым актуальный социальный порядок и политический курс, и тех, кто настроен по отношению к нему негативно. Причем, среди последних гораздо больше тех, кто ориентирован на советский тип социального устройства, нежели тех, кто усматривает соответствующий образец в западных демократиях. Мнение о том, что «дела в стране идут в правильном направлении», по данным Левада-центра (февраль 2014 г.), разделяют 47% опрошенных, тогда как противоположным образом настроены 37% респондентов. И данное распределение сохраняет свою устойчивость более 10 лет (до этого соотношение было еще хуже) [16]. Более трети респондентов – 39% (данные Левада-центра, январь 2014 г.) – испытывают устойчивую ностальгию по советской политической системе, пятая часть (21%) считает, что демократия по западному образцу является лучшим политическим устройством, и еще меньшая часть населения (19%) считает оптимальной нынешнюю политическую систему. При этом симпатии к советской системе представляют собой устойчивый тренд с середины 1990-х гг., несмотря на фактически произошедшую смену поколений. То же самое можно сказать и о других типах политических ориентаций, за исключением кратковременного роста позитивного отношения к нынешней системе на волне предкризисной эйфории 2008 года [6].

Оценки ситуации в стране раскалывают и украинское общество – еще в большей степени, чем российское, поскольку удельный вес тех, кто считает, что оно развивается в правильном направлении, в последние несколько лет не превышает четверти опрошенных. Так, по данным Центра Разумкова, в декабре 2013 г. соотношение позитивных и негативных оценок составило 26,1% к 54,7% [8].

Патерналистские экспектации большинства населения Украины в условиях неэффективного государства и подавления им институтов гражданского общества по-

служили одной из существенных причин социальной депривации [17, с.80-81]. На вопрос социологов Института социологии НАН Украины (2013 г.) «В какой мере действующая власть решает проблему отстаивания национальных интересов?» - были получены лишь 4,5% положительных ответов: «решает хорошо» - 3,7%, «решает полностью» - 0,6%; на вопрос «В какой мере действующая власть решает проблему укрепления общенационального единства?» - 4,1% положительных ответов: «решает хорошо» - 3,3%, «решает полностью» - 0,7%; на вопрос «В какой мере действующая власть решает проблему повышения благосостояния населения, уменьшения неравенства?» - 2,1% положительных ответов: «решает хорошо» - 1,8%, «решает полностью» - 0,3% [14, р.452].

В условиях внутренней дифференциации российского и украинского обществ достаточно сложно проводить межстрановой компаративный анализ. Тем не менее, мы считаем, что различные по формам своего проявления политические процессы, с определенной периодичностью воспроизводящиеся в России и Украине, позволяют выдвинуть гипотезу и об определенной специфике легитимации политической власти. Анализ сходства и различия в процессах легитимации политической власти в российском и украинском обществах, а также характера и оснований легитимности и являются целью данной работы.

В основе легитимности власти лежит согласие большинства членов сообщества относительно целей и ценностей, реализуемых в процессе управления, а также относительно процедур, посредством которых организуются властные институты. Таким образом, легитимность – это сложная система, в которой ментальные конструкции объективируются посредством функционирования институтов.

Легитимация политической власти представляет собой крайне сложный и противоречивый процесс, в котором переплетаются институциональные, социокультурные и технологические механизмы. Роль институтов легитимации заключается в том, что они придают власти заверченный статус и помещают ее в контекст политической повседневности, связанной с реализацией государственных функций. Одним из ключевых институтов легитимации политической власти в современном мире являются выборы, а также иные способы и процедуры ротации и кооптации политической элиты. К институтам легитимации можно отнести также формальные и неформальные механизмы обратной связи, благодаря которым политическое сообщество может дать оценку эффективности власти (парламент, политические партии, электронная демократия, коллективные действия и др.).

Но, рассматривая роль институтов в регулировании процесса легитимации власти, нужно учитывать тенденцию к деинституционализации, все более проявляющуюся в современном обществе. В условиях стремительных трансформаций увеличивается степень мозаичности социальной, социокультурной и «смысловой» картины мира. Благодаря инновациям в информационно-коммуникативной сфере становится возможным образование социальных сетей кратковременного характера с ситуативной идентичностью их участников. Люди получают возможность коммуницировать напрямую не только на горизонтальном уровне, но и по вертикали – с органами власти. Так, «электронная демократия» позволяет индивиду включаться в управленческую деятельность в режиме реального времени.

Социокультурные механизмы легитимации работают на более глубинном уровне – ценностей и стереотипов массового сознания – и определяют характер восприятия власти в целом и отдельных ее институций, действий и т.п. Среди базовых социокультурных механизмов легитимации власти – можно назвать бытующие в обществе представления и практики, касающиеся доверия, солидарности и пр. Доверие как форма личного позитивного отношения к политическим институтам, персонам и процедурам, предполагающее наличие устойчивых позитивных ожиданий от поведения (функционирования) контрагента, приобретает большую роль на фоне индивидуализации политических процессов и коммуникаций, связано, в числе прочего, с «электронной демократией».

Доверие является одним из наиболее глубоких позитивных аттитюдов общественного и индивидуального сознания по отношению к внешним агентам – в том

числе, к власти. В ряде случаев оно позволяет компенсировать институциональные дефициты и создает основу для массовой мобилизации. Вместе с тем, доверие является достаточно трудноуловимым социальным феноменом, изучение которого особенно проблематично применительно к политической сфере. В российской политической культуре доверие сильно персонифицировано. К тому же оно проявляется преимущественно на уровне социальных сетей – кругов личностно окрашенной коммуникации. Перевод доверия на макросоциальный и институциональный уровень представляет собой определенную социально-психологическую и социокультурную проблему для массового сознания.

Между этими двумя уровнями - институциональным и социокультурным - существует сложная и разнонаправленная взаимосвязь. Как указывают Дж. Марч и Дж. Олсен, институты не только определяют правила игры, но и воздействуют на существующие в обществе ценности, коллективную идентичность, доверие и солидарность, а также этические обоснования действий в отношении них – в форме утверждений о справедливости [7, p.126]. Вместе с тем, результаты многих социологических исследований показывают достаточно сильную взаимосвязь между обобщенным межличностным и политическим доверием: люди, доверяющие окружающим, гораздо чаще демонстрируют и доверие власти [например, 13, с.8].

И, наконец, технологический аспект легитимации заключается в действиях власти, направленных на получение поддержки населения и отдельных его групп и агентов, обладающих ресурсами для формирования общественного мнения. Причем, эти действия могут быть ориентированы как на выполнение функций государства и обеспечение жизнедеятельности общества, так и носить сугубо манипулятивный характер.

В политических системах и России, и Украины в постсоветский период был осуществлен транзит к демократическим, в том числе, электоральным институтам. Однако в результате их адаптации к особенностям политической культуры общества и к конфигурации элит оказалось, что демократический институциональный дизайн во многом не соответствует внутреннему содержанию политических процессов – борьбе элит за власть при политической эксклюзии масс.

В российской политической системе, в которой к началу 2000-х гг. победила модель консолидированной элиты, институт выборов преимущественно стал выполнять инструментальную функцию легитимизации сложившейся конфигурации сил, а многочисленные трансформации избирательного законодательства окончательно запутали как регулирующие процедуру выборов органы (избирательные комиссии), так и избирателей. Выборы уже не представляются основной массе населения источником легитимности («санкцией на легитимность»), а расцениваются как продукт сговора, политических махинаций, а «может быть и вообще не образуют собой источника права для массового сознания. Семантика этих социально-политических ритуалов совершенно другая – показная солидарность с властью имущими, социальное послушание, стремление «быть как все» и т.п.» [3, с.38].

В Украине действующие элиты не смогли создать ситуацию безальтернативности власти, консолидировать различные элитные группы в рамках единой провластной коалиции. Попытка В. Януковича сделать это в рамках Партии регионов потерпела неудачу, поскольку правящая группа оказалась настолько эгоистичной в преследовании своих бизнес-интересов, что отсекала от себя потенциальных союзников в лице неинкорпорированных в нее кланов.

Поэтому, если в России политика во многом представляет собой политехнологии, цель которых – создать видимость конкуренции в условиях несменяемости элит, то в Украине борьбе между кланами и элитами приобрела реальную остроту. В силу этого управляемость электоральным процессом в Украине была ограничена, а результаты выборов стали использоваться контрэлитами для давления на власть. Немаловажно, что внутриэлитным расколам способствовал социокультурный раскол украинского общества на «Запад» и «Восток», который, по мнению 34,4% опрошенных в 2013 г. Институтом социологии НАН Украины респондентов, за годы независимости увеличился (в 2003 г. на это указывали лишь 13,4%) [14, p.530].

В России же социокультурные расколы слабо отражались на внутриэлитной кон-

курении и, тем более, не транслировались на электоральные процессы. Этнические элиты, не будучи консолидированными, не стремились к переделу власти на общенациональном уровне и довольствовались тем, что федеральный центр предоставлял им практически полную автономию в пределах своих республик. При этом этническими элитами для репрезентации собственных интересов использовались преимущественно неформальные механизмы.

При сопоставлении результатов президентских выборов в России и Украине обращает на себя внимание тот факт, что, за исключением 1996 г., в России все выборы проходили в условиях безусловного доминирования одного кандидата и в один тур. Разрыв между кандидатами, опять же за исключением 1996 г., когда он составил во втором туре 13,51%, был очень большим: 2000 г. – 223,73%, 2004 г. – 57,62%, 2008 г. – 52,56%, 2012 г. – 46,42% [рассчитано по: 18]. В Украине, напротив, выборы Президента, начиная с 1994 г., проходили в условиях жесткой конкуренции кандидатов, и все осуществлялись в два тура. При этом разрыв между кандидатами, как правило, был небольшим (приводятся данные вторых туров голосования): в 1994 г. – 7,09%, в 1999 г. (самый большой показатель) – 18,45%, в 2004 г. – 2,73%, в 2010 г. – 3,18% [рассчитано по: 19]. В декабре 2004 г. несогласие политической оппозиции с официальными результатами выборов стало основанием для требований их пересмотра и последовавшей за этим «оранжевой революции».

Таким образом, фактически все президенты Украины вынуждены были действовать в условиях неустойчивой электоральной легитимности, что провоцировало их, в свою очередь, использовать для собственной легитимации не всегда приемлемые в условиях социокультурных расколов общества приемы и технологии – апелляцию к украинской этнокультурной идентичности (В. Ющенко) или популистские реверансы в отношении русскоговорящего населения (В. Янукович).

В России электоральная легитимность первых лиц (а также правящей партии) на протяжении последних 15 лет не подвергалась сколько-нибудь серьезным вызовам, что позволило им сформировать ситуацию безальтернативности правящей элиты, а В. Путину закрепить за собой репутационный статус «национального лидера», фактически не отвечающего перед народом за просчеты во внутренней и внешней политике. Последние списываются, прежде всего, на Правительство и парламент, доверие и одобрение деятельности которых со стороны населения имеют достаточно низкие значения.

Средний индекс доверия таким федеральным институтам, как Правительство РФ за период с марта 2010 г. по декабрь 2012 г. (количество замеров – 18) равняется 11,7 п.п.; Совету Федерации (апрель 2010 г. – декабрь 2012 г., 17 замеров) – (-)1,1 п.п.; Государственной Думе (март 2010 г. – декабрь 2012 г., 18 замеров) – (-)19 [рассчитано по: 5]. «Вытягивают» показатели доверия федеральному уровню власти рейтинги персонифицированных институтов – Президента и премьер-министра. Последние преодолели тенденцию к снижению, проявившуюся в 2011-2012 гг. Но даже в этот период социологи ни разу не зафиксировали пересечения кривой доверия с кривой недоверия. Минимальный разрыв междуверяющими и неверяющими за все годы замеров, включая начало 2014 г., составил: у В. Путина – 18 п.п., у Д. Медведева – 8 п.п., а максимальный, соответственно – 62 п.п. и 44 п.п. [9; 10].

Высокий уровень доверия к Президенту и премьер-министру, помимо персонификации, которая связана с личным эмоциональным отношением, включающем преимущественно положительные коннотации, определяется, безусловно, «массовым признанием их символической «роли» – функциональной значимости в воображаемой картине реальности, их важности для поддержания социальной структуры и организации российского общества» [2, с.28]. Однако признание это в то же время связано с констатацией того, что роль «демиурга» выполняется лидерами в условиях отсутствия альтернативы. Наличие такой альтернативы, скорее всего, стало бы фактором редуцирования показателей доверия к «нормальным» для большинства обществ современного типа значениям. По данным Левада-Центра (август 2013 г.), отвечая на вопрос «Как Вы думаете, почему многие люди доверяют Владимиру Путину?», 42% респондентов выбрали вариант «люди не видят, на кого другого они

еще могли бы положиться» [12].

Анализ данных Института социологии НАН Украины, характеризующих оценку гражданами деятельности президентов, показывает следующее: начиная с В. Ющенко, общественное мнение наделяет первое лицо достаточно высоким кредитом доверия, давая относительно высокие оценки деятельности в первый год легислатуры. Затем прослеживается четкая тенденция к их падению. В 2005 г. средний балл (по 10-балльной шкале) оценки деятельности В. Ющенко на посту Президента Украины составлял 5,6, в 2008 г. – 3,8. В 2010 г. средний балл оценки деятельности В. Януковича был 5,1, в 2012 г. – 3,5; правда, к 2013 г. он несколько вырос – до 3,6, но, по результатам соцопросов, его электоральный рейтинг уже тогда уступал А. Яценюку на 7 п.п. [14, p.460].

В отличие от России, в украинском обществе доверие к президентам, за исключением начала их легислатур, связанных с ростом массовых ожиданий, не отличалось кардинальным образом от доверия к другим властным институтам. Так, в 2013 г. Президенту доверяли (полностью и преимущественно) 9,9% опрошенных, налоговой инспекции – 7,7%, милиции – 7,1%, прокуратуре – 7,1%, судам – 7,0%, Верховной Раде – 4,6%, Правительству – 8,1%, местным органам власти – 13,8% [14, p.478-482].

Последующие в начале 2014 г. события показали, что низкий уровень доверия и поддержки действующего президента в условиях внутриэлитных расколов напрямую отражается на его ресурсной базе и возможности прибегнуть к силовому варианту разрешения политического конфликта в случае его возникновения.

Сравнительный анализ политического доверия в российском и украинском обществах позволяет утверждать о том, что в России и в Украине уровень дискредитации политических институтов высок, хотя в России есть институты, удерживающие легитимность власти от падения. Прежде всего, это институт президентской власти, доверие которому остается стабильно высоким.

При всех отличиях политической ситуации в России и Украине можно утверждать о том, в обоих обществах население связывает свои надежды не столько с институтами, сколько с деятельностью главы государства. По данным Института социологии НАН Украины, общественное мнение настроено в целом на доминирование президентской власти в системе разделения властей. Так, 52,3% респондентов в 2013 г. считали, что президент должен быть главой государства и принимать на себя всю полноту ответственности за внутреннюю и внешнюю политику [14, p.463]. Персонификация власти в обеих странах, таким образом, достаточно высока. И Россия, и Украина, по результатам исследования Gallup World Poll (2008-2013 гг., 122 страны), относятся к странам с низким уровнем доверия к институтам (учитывались параметры: поддержка руководства, доверие правительству, доверие к правовым институтам) [1].

Только, в отличие от России, где к настоящему времени сформирована ситуация безальтернативности национального лидера, а степень консолидации элит более высока, в Украине рейтинг доверия Президенту испытывает резкие спады и подъемы, определяемые электоральными циклами. В основе доверия к президентской власти в Украине – не столько уверенность в надежности и эффективности действующего Президента как политика и руководителя, сколько иррациональная надежда на то, что последующий президент должен оказаться лучше предыдущего. Хотя основанием для такой надежды является фактически лишь разочарование в деятельности предыдущего президента страны и слепая вера в декларации его преемника. Роль национального лидера в Украине продолжает оставаться востребованной, но, в силу внутриэлитных конфликтов и социокультурных расколов, ее реализация в настоящее время маловероятна.

Существенным фактором, влияющим на легитимность власти и ее институтов в обеих странах, является коррупция. Как в России, так и в Украине коррупция давно уже стала неотъемлемым элементом общественной рефлексии по поводу власти. По данным общероссийских опросов, на протяжении последних пяти лет доля респондентов, оценивающих уровень коррупции в обществе как высокий, не опуска-

ется ниже 75% (мониторинг Фонда «Общественное мнение») [15]. Удельный вес граждан Украины, считающих, что в системе государственной власти «все охвачено коррупцией» или «коррупция достаточно распространена», достигает в совокупности 82,3% (Центр Разумкова, октябрь 2013 г.). То, что коррупцией поражены, прежде всего, правоохранительные органы, усиливает аномическое состояние общества. При всей терпимости обоих обществ к неформальным практикам коррупция является, таким образом, постоянным и раздражающим граждан фактором. Именно коррупция в массовом сознании становится ключевым объяснением и неэффективности государственного управления на различных его уровнях, и социально-экономической поляризации общества, и его криминализации, и бесправия граждан.

Доминирование социокультурных, в основе своей иррациональных, механизмов легитимации власти в России и Украине и слабость институциональных механизмов в сочетании с практиками политической эксклюзии большинства приводят к тому, что население мало связывает деятельность власти со своими интересами и, наоборот, не считает возможным для себя влиять на действия власти. В России, по данным Левада-Центра, 84% респондентов (опрос 2013 г.) посчитали для себя невозможным влиять на принятие государственных решений [4, с.148]. В Украине (опрос Института социологии НАН Украины, 2013 г.) 76,5% опрошенных отметили для себя невозможность контролировать деятельность властных структур [14, p.455].

Но при этом в политическом сознании и политическом участии граждан двух стран есть ряд отличий, которые фиксируют социологи и которые характеризуют, прежде всего, протестные настроения. По данным украинских опросов, в обществе практически совпадают доли тех, кто считает возможными протестные выступления в месте проживания (20,2%), и тех, кто выражает гипотетическую готовность принять в них участие (22,0%). Количество последних даже несколько выше [14, p.468]. С 2006 г. происходит увеличение доли респондентов, готовых принять участие в предвыборных кампаниях, а также в митингах и демонстрациях [14, p.469]. С конца 1990-х гг. в Украине растет доля граждан, считающих, что лучше выходить на улицы с протестом, чем терпеть ради сохранения порядка: в 1994 г. – 22,7%, в 2013 г. – 42,5% [14, p.470].

В России же – несколько иная ситуация. Протестные настроения с середины 2000-х гг. в целом идут на спад, хотя и испытали всплеск в конце 2011 г., и в настоящее время доля тех, кто готов присоединиться к протестным выступлениям с политическими требованиями, составляет 9%, с социально-экономическими – 13% (опрос Левада-Центра, декабрь 2013 г.). Причем, показатели личного протестного потенциала практически в два раза ниже общественного – оценок вероятности массовых выступлений в месте проживания [11].

Отличия эти связаны, по-видимому, с несколькими факторами: более высоким уровнем потребления в российском обществе, отсутствием в нем влиятельной и консолидированной оппозиции, способной канализировать протестные настроения и, наконец, фрагментарностью позитивного опыта массовых протестов. Население же Украины, с одной стороны, получило опыт неконвенционального воздействия на власть в 2004-2005 гг. («оранжевая революция») и в 2013-2014 гг. (Евромайдан) и, с другой, не растратило имеющихся иллюзий в отношении возможности перемен. Это еще в большей мере создает возможности для «скачков легитимности» власти – особенно в отношении «первых лиц» государства.

Сравнительный анализ процессов легитимации власти в России и Украине дает основание для следующих выводов. Оба общества пережили социальную травму транзита от распределительной социально-экономической системы к стихийно-рыночной, что не могло не сказаться на социальных настроениях и характере социальной адаптации населения. Непреодоленный патернализм большинства столкнулся с негласным отказом государства от ряда социальных функций. В сочетании с социальной дифференциацией, криминализацией, кризисом общественной морали это повлекло делегитимацию социального порядка в глазах не только дезадаптантов, но и многих из тех, кто сумел приспособиться к новым условиям. Естественно, экстраполяция критического отношения к социальному порядку на отношение к власти и ее институтам в

условиях доминирования патерналистских ожиданий стало вполне закономерным.

В обоих обществах можно констатировать слабость институциональных механизмов легитимации власти – таких, как выборы и формализованные способы абсорбции общественных интересов при принятии политических решений. В обоих обществах эффективность государства оставляет желать лучшего, хотя в формализации бюрократических процессов и интеракций власти и граждан (со всеми плюсами и минусами данного процесса) Россия опередила Украину. Как следствие, в обоих обществах достаточно высок уровень отчужденности общества от власти – как в процедурном, так и в социокультурном отношении.

Однако в силу ряда причин комплекс социальных проблем, общий для обеих стран в постсоветский период их развития, в украинском обществе получил гораздо большую остроту. Периодическая смена центральной власти привела лишь к периодическим переделам влияния и собственности между кланами. Неэффективность государства, слабость центральной власти в условиях внутриэлитных и социокультурных расколов делают процессы делегитимации власти в Украине более вероятными и интенсивными. Но наличие отмеченных расколов может становиться для власти и мощным фактором легитимации – правда, в этом случае легитимационные практики, актуализирующие существующие в обществе конфликты, еще в большей степени дезинтегрируют общество. И «скачки легитимности», свойственные украинскому обществу, и персонификация, лежащая в основе легитимности российской политической системы, в сочетании со слабостью институциональных механизмов легитимации власти делают социально-политическую ситуацию в обеих странах неустойчивой, хотя эта неустойчивость и проявляется в разной степени.

Библиографические ссылки

1. «Поддержка народа»: что означает уровень политической лояльности в мире? (по материалам Gallup World Poll) [Электронный ресурс] / Р. Алисаускене // IV междунар. соц. конф. «Продолжая Грушина». – Режим доступа : http://wciom.ru/fileadmin/nayka/gr2014/presentations/5/2/Grushin-2014_ALISAUSKIENE%20WP%20Moscow%20PRESENTATION%20russian%20LAST%20250214.pdf (дата обращения: 11.03.2014).
2. Гудков Л. «Доверие» в России: смысл, функции, структура / Л. О. Гудков // Вестник общественного мнения. – 2012. – №2(112). – С. 8–47.
3. Гудков Л. О легитимности социального порядка в России / Л. О. Гудков // Вестник общественного мнения. – 2004. – №2. – С. 18–42.
4. Гудков Л. Человек в неморальном пространстве: к социологии морали в посттоталитарном обществе / Л. О. Гудков // Вестник общественного мнения: Данные. Анализ. Дискуссии. – 2013. – №3–4(116). – С.118–179.
5. Доверие институтам власти [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://bd.fom.ru/pdf/d35div12.pdf> (дата обращения: 10.09.2012).
6. Лучшая политическая и экономическая система [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.levada.ru/24-02-2014/luchshaya-politicheskaya-i-ekonomicheskaya-sistema> (дата обращения: 06.03.2014).
7. March J. Rediscovering institutions: The organizational basis of politics / J. March, J. Olsen. – New York : Free Press, 1989. – P.126.
8. Події в Україні розвиваються у правильному чи неправильному напрямі? (динаміка 2004-2013) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=66 (дата обращения: 10.03.2014).
9. Политические индикаторы [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://bd.fom.ru/pdf/d03ind13.pdf> (дата обращения: 10.09.2012).
10. Политические индикаторы [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://bd.fom.ru/pdf/d09ind14.pdf> (дата обращения: 10.03.2014).
11. Протестные настроения россиян [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.levada.ru/22-01-2014/protestnye-nastroeniya-rossiyan> (дата обращения: 10.03.2014).
12. Путин в общественном мнении: до и после политической рокировки [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.levada.ru/15-10-2013/putin-v-obshchestvennom-mnenii-do-i-posle-politicheskoi-rokirovki> (дата обращения: 16.10.2013).
13. Реутов Е.В. Детерминанты доверия административно-политическому руководству / Е.В. Реутов // Філософія і політологія в контексті сучасної культури : наук. журнал. – 2013. Випуск 6(1). – С. 8.
14. Українське суспільство 1992-2013. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг / за ред. д. ек. н. В. Ворони, д. соц. н. М. Шульги. – К. : Інститут соціології НАН України, 2013. – 566 с.

15. Уровень коррупции в России [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://fom.ru/Bezopasnost-i-pravo/10931> (дата обращения: 10.03.2014).

16. Февральские рейтинги одобрения и доверия [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.levada.ru/26-02-2014/fevral'skie-reitingi-odobreniya-i-doveriya> (дата обращения: 07.03.2014).

17. Шульга М. Феномен громадянської депривації / М. Шульга // Українське суспільство 1992-2013. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг / за ред. д. ек. н. В. Ворони, д. соц. н. М. Шульги. – К. : Інститут соціології НАН України, 2013. – Р. 77–83.

18. ЦИК РФ [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.cikrf.ru/> (дата обращения: 07.03.2014).

19. ЦИК Украины [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://www.cvk.gov.ua/> (дата обращения: 07.03.2014).

Реутов Є.В. Легітимність влади в Росії і Україні: порівняльний аналіз

В основі легітимності влади лежить комплекс інституціональних, соціокультурних і технологічних механізмів, функціонування яких в Росії і Україні має свої особливості. Інститут виборів в Україні, на відміну від Росії, є реальним інструментом конкуренції еліт, а політичний процес в цілому відрізняється більшою непередбачуваністю, породжуючи «стрибки легітимності». В умовах соціокультурних розколів і не вирішеності соціальних проблем це сприяє системній нестабільності політичної системи. У російському суспільстві легітимність влади багато в чому обумовлена безальтернативністю створеної системи та персоніфікацією влади.

Ключові слова: влада, інститути влади, легітимність, політичний процес, інституційні та соціокультурні механізми легітимності

Reutov E. Legitimacy of power in Russia and Ukraine: a comparative analysis

Russian and Ukrainian societies, by virtue of a common historical destiny, in some cases demonstrate close to its cultural and civilizational filling reactions to the challenges of the external and internal environment. Nevertheless, the trends of the last few decades show significant differences in the socio-cultural matrix of the two societies.

The basis of legitimation of power is a complex of institutional, technological and socio-cultural mechanisms, functioning of which in Russia and Ukraine has its features. Institutions of legitimation give to power completed status, include it in the system of administration and contribute to the realization of its social functions. One of the key institutions of legitimation of political power in the modern world is the institute of elections, as well as other methods and procedures of rotation and cooptation of the political elite. To the institutes of legitimation it is possible to attribute formal and informal feedback mechanisms through which political community can assess the effectiveness of government (parliament, political parties, e-democracy, collective actions, etc.).

The institute of elections in Ukraine, in contrast to Russia, is a real instrument of elite competition and the political process in general is characterized by greater unpredictability, causing «jumps legitimacy». In terms of social and cultural schisms and unresolved social problems this feature contribute to systemic instability of the political system. In Russian society the legitimacy of power is largely due to absence of alternatives created by the system and the personification of power.

Russian and Ukrainian societies have experienced social trauma as a result of transit from the distributional socio-economic system to spontaneously market, which affected the social mood and character of social adaptation of the population.

Paternalism the most of the population met with tacit refusal of the state from a number of social functions. In conjunction with the social differentiation, criminalization, crisis public morals it is caused delegitimation of social order in the eyes of not only dezadaptants, but many of those who are able to adapt to new conditions. Naturally, the extrapolation of a critical attitude towards the social order on attitude towards the power and its institutions in the conditions of the domination paternalistic expectations became quite natural. In both societies it is enough high level of estrangement of the society from authority - both in operational, and in sociocultural aspect. By virtue of a series of reasons the complex of social problems, common for both countries, in Ukrainian society received a much more sharpness. Periodic change of the central authority led just to periodic redistribution of influence and properties between clans. The inefficiency of the state, weakness of the central authority in the conditions of in-elite and sociocultural splits make the processes of de legitimation of power in Ukraine by more probable and active.

Key words: power, institutions of power, legitimacy, political process, institutional and socio-cultural mechanisms of legitimation.

Надійшла до редколегії: 28.03.2014

Т. З. Слободян*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника***ДВОСТОРОННІ ВІДНОСИНИ ІСПАНІЇ ТА ПОЛЬЩІ**

Розглянуто двосторонні польсько-іспанські відносини. Аналізується політичне співробітництво, економічна співпраця та культурні взаємини Польщі та Іспанії. Зазначаються основні договори, на яких базуються двостороння співпраця між країнами. Наводяться двосторонні контакти на високому рівні: офіційні візити глав держав, міністрів, які справили визначальний вплив на польсько-іспанські відносини.

Ключові слова: двосторонні відносини, Польща, Іспанія, співробітництво.

Із першої половини 90-х рр. Іспанія стала взірцем для Польщі у багатьох сферах. Ці країни мають чимало спільних історичних, культурних, економічних і політичних ознак, це держави подібної величини та характеризуються схожою демографічною ситуацією. Утворення нової демократичної системи влади в Іспанії еволюційним способом у рамках існуючої правової системи, швидкий економічний розвиток, отримання членства в НАТО (в травні 1982 р.), а також у європейському співтоваристві (1 січня 1986 р.) спричинили доволі позитивне враження на уряди Польщі, які стали активно впроваджувати іспанський досвід.

Серед польських вчених, які займаються проблемами співпраці між Польщею та Іспанією, можна виділити: Р. Кужняра, Б. Войну, Д. Дудзяка, Г. Бернатовіча, А. Сроку, А. Мільчарека та ін. Проте і досі залишається чимало недосліджених аспектів, чим і зумовлена актуальність нашої розвідки.

Нажаль в Україні тематика двосторонніх відносин Польщі та Іспанії не розкрита. Дослідники приділяють основну увагу українсько-польським та українсько-іспанським взаєминам.

Мета пропонованого дослідження – проаналізувати політичне співробітництво, економічну співпрацю та культурні взаємини Польщі та Іспанії.

До 1990 р. між Польщею та Іспанією було укладено низку договорів: Угода про цивільний повітряний транспорт (1973), Угода про культурну та наукову співпрацю (1977), Угода про міжнародні автомобільні перевезення (1978), Угода про уникнення подвійного оподаткування (1979), Угода про науково-технічне співробітництво (1979), Угода про економічне та промислове співробітництво (1984) [4].

Чинником, який сприяв двостороннім відносинам з Іспанією, була проєвропейська політика Польщі. З 1990 р. Польща трактувалася Іспанією як головний суб'єкт Східної Європи. Міністр закордонних справ Іспанії Ф. Ордоньєс у червні 1990 р. зазначав, що не можна намагатися відділити держави Східної Європи від решти Європи та допустити до їх політичної і економічної ізоляції. Він закликав, щоб Захід полегшив новим демократіям входження до західноєвропейської, ринкової економічної системи [5, с.195-196].

У 90-ті рр. у відносинах Польщі та Іспанії домінували два основні питання: розвиток політичного, економічного і культурного двостороннього співробітництва та досягнення підтримки Іспанії для отримання членства Польщі в Європейському Союзі і в НАТО.

Всесторонній розвиток відносин став можливим завдяки багаточисленним візитам, що відбувалися на найвищому рівні. Візит короля Іспанії Хуана Карлоса I у Республіку Польща в жовтні 1989 р., а також візити президента В. Ярузельського і прем'єр-міністра Т. Мазовецького в Іспанію (в червні та вересні 1990 р.) засвідчили про підтримку іспанського уряду в питанні вступу Польщі в європейські інституції та перехід Польщі до ринкової економіки.

Під час офіційного візиту міністра закордонних справ К. Скубішевського в Іспанію 26-27 жовтня 1992 р. сторони підписали Договір про дружбу і співробітництво. Підписання договору становило одну з найважливіших форм міжнародно-правової підтримки взаємних інтересів. Іспанія зобов'язалась підтримувати намагання Польщі до її повної інтеграції з Європейським співтовариством. Дві держави заде-

кларували також спільну волю у розв'язанні питань у сфері оборони. Договір визначив рамки польсько-іспанської співпраці в сфері економіки і культури, праці та соціальної політики, боротьби з організованою злочинністю і тероризмом [5, с.196-197]. Міністри закордонних справ Польщі і Іспанії узгодили також відміну візового режиму для громадян двох держав з 1 липня 1994 р.

Під час візиту прем'єр-міністра Іспанії Ф. Гонсалеса у Польщу в квітні 1993 р. основним питанням було обговорення можливості перенесення останньої до групи держав з меншим інвестиційним ризиком, а також входження іспанських банків на польський ринок.

Із візитом в Польщі 3-4 листопада 1994 р. перебував міністр закордонних справ Іспанії Х. Солана, під час якого він висловив підтримку своєї держави стосовно членства Польщі в ЄС і НАТО, підкреслюючи, що «...важко собі уявити Європу без такої важливої держави, як Польща» [5, с. 197].

Прем'єр-міністр Ю. Олексі 26-27 жовтня 1995 р. перебував з офіційним візитом в Іспанії. Під час зустрічі прем'єр-міністр Іспанії Ф. Гонсалес заявив, що його країна готова поділитися з Польщею досвідом переговорного процесу приєднання до ЄС.

Офіційний візит в Іспанію прем'єр-міністра Польщі В. Цімошевіча (8-9 червня 1997 р.) започаткував новий етап у двосторонніх відносинах та передбачив зближення співпраці у всіх сферах, особливо у перспективі майбутнього членства Польщі в ЄС.

Переломним у польсько-іспанських відносинах став 1998 рік. 20 січня 1998 р. під час візиту прем'єр-міністра Іспанії у Варшаві була підписана Спільна Декларація щодо надання польсько-іспанським відносинам спеціального, привілейованого характеру. «Спеціальні» або «особливі» польсько-іспанські відносини були в основному заслугою прем'єр міністра Х. Аснара, який після здійснення успішних внутрішніх реформ, мав намір вести Іспанію до гри на європейській сцені [3, с. 226]. Декларація 1998 р. розвивала ідеї, які були ще закладені у Договорі про дружбу і співробітництво (1992), передбачала засади співпраці на період переговорів щодо вступу Польщі до ЄС, а також після отримання Польщею повного членства. У документі були також положення, які стосувалися розвитку парламентських контактів, питань оборони та оборонної промисловості, підтримки співпраці у сфері економіки, юстиції і внутрішніх справ, а також культури і науки [5, с. 197-198].

Декларація встановлювала механізм щорічних зустрічей і консультацій прем'єр-міністрів, міністрів закордонних справ, міністрів, які відповідали за євроінтеграцію, а також співпраці між представниками Польщі та Іспанії на засіданнях в міжнародних організаціях та в третіх країнах. Прямим наслідком прийняття спільної декларації було запровадження з 2003 р. механізму щорічних міжурядових консультацій, який називається Польсько-іспанський саміт, який проходить під головуванням прем'єр-міністрів і проводиться по чергову у Польщі та Іспанії. Починаючи з 2009 р. саміт супроводжується також засіданням Польсько-іспанського Форуму Парламентської асамблеї. Досі у рамках Консультацій було проведено дев'ять зустрічей: 1) у Мадриді 25.11.2003 р. під головуванням прем'єр-міністрів Л. Міллера та Х. М. Аснара; 2) у Варшаві 8-9.02.2005 р. під головуванням прем'єр-міністрів М. Бельки і Х. Сапатеро; 3) у Гренаді 8-9.03.2006 р. під головуванням прем'єр-міністрів К. Марцінкевича і Х. Сапатеро; 4) у Варшаві 15.07.2007 р. під головуванням прем'єр-міністрів Я. Качиньського і Х. Сапатеро; 5) у Кордобі 8.10.2008 р. під головуванням прем'єр-міністрів Д. Туска і Х. Сапатеро; 6) у Сопоті 9.11.2009 р. під головуванням прем'єр-міністрів Д. Туска і Х. Сапатеро; 7) у Мадриді 10.03.2011 р. під головуванням прем'єр-міністрів Д. Туска і Х. Сапатеро; 8) Варшава 12.04.2012 р. під головуванням прем'єр-міністрів Д. Туска і М. Рахоя; 9) у Мадриді 15.07.2013 р. під головуванням прем'єр-міністрів Д. Туска і М. Рахоя.

Після 1998 р. настигла конкретизація поняття «спеціальних і привілейованих відносин» через збереження інвестиційного діалогу і швидких темпів розвитку співпраці. Динамічною стала і міжрегіональна співпраця в двосторонніх відносинах.

Під час візиту прем'єр-міністра Є. Бузка в Іспанію у вересні 1999 р. прем'єр Х. М. Аснар визнав, що «...Польща є найважливішим партнером Іспанії в

Центральній Європі. Зростає торгівельний обіг, збільшуються іспанські інвестиції і механізми періодичних консультацій з політичних, економічних, торгівельних питань приносять багато позитивних результатів. Іспанія прагне, щоб Польща була її партнером в ЄС, так як це вже сталося в НАТО» [5, с. 198].

Прем'єр-міністр Іспанії Х. Аснар у кінці серпня 2000 р. брав участь у святкуванні 20-річчя створення «Солідарності», де також йшлося про створення ширшої, європейської платформи правих партій [3, с. 226].

У травні 2001 р. в Польщі з офіційним візитом перебував король Іспанії Х. Карлос І, під час якого він запевнив, що «Іспанія прикладе усіх зусиль, щоб якнайшвидше наблизити закінчення переговорного процесу щодо прийняття Польщі до ЄС» [5, с. 198]. Міністр закордонних справ Іспанії Х. Піке у свою чергу заявив, що іспанський уряд зробить усе, щоб Польща взяла участь у виборах до Європейського парламенту у 2004 р.

У липні 2001 р. прем'єри двох країн Є. Бузек і Х. Аснар офіційно відкрили «Рік Польщі» – це проект пропагування польської культури і науки в Іспанії. Прем'єри також узгодили питання щодо утворення Форуму Польща-Іспанія.

У грудні 2001 р. перед головуванням Іспанії в Раді ЄС голова уряду Х. Аснар прибув з офіційним візитом у Польщу, під час якого обговорив стан приготування до підписання двосторонніх договорів. 21 травня 2002 р. у Варшаві було підписано Договір про реадмісію та Договір про засади і умови взаємного потоку працівників між Польщею та Іспанією.

Протягом 2003-2013 рр. відбулося ще кілька важливих візитів на найвищому рівні. Зокрема, у кінці вересня-початку жовтня 2003 р. президент Польщі А. Квасневський з офіційним візитом перебував у Мадриді. У травні 2008 р. з офіційним візитом у Польщі перебував Феліпе, принц Астурійський з дружиною. 5-6 липня 2008 р. відбувся візит Президента Польщі Л. Качинського з нагоди всесвітньої виставки ЕКСПО-2008, що проходила у рамках «Дня Польщі» в Сарагосі. 1 червня 2011 р. з візитом в Мадриді перебував Президент Польщі Б. Коморовський з нагоди урочистого відкриття виставки «Польща. Скарби і художні колекції» в Королівському Палаці [2].

14 листопада 2011 р. в Мадриді відбулася польсько-іспанська конференція «Енергетична безпека в Європі», в якій брали участь заступник держсекретаря закордонних справ Б. Стельмах, державний секретар Міністерства промисловості Іспанії Ф. Е. Пампалони, віце-президент Європейського парламенту А. Відал-Квадра. У роботі конференції взяло участь більше 150 представників польської та іспанської адміністрації, представники бізнесу, технологічних і наукових інститутів. Предметом обговорення стала проблема енергетичної політики ЄС, пов'язана з безпекою поставок, стійкості та конкурентоспроможності економіки ЄС та його держав і зниження залежності від зовнішніх поставок. Важливим питанням, яке також розглядалося, була перспектива розробки ресурсів сланцевого газу в Польщі та Іспанії як важливого компонента енергетичної політики і нової галузі співробітництва. Учасники конференції висловили велику зацікавленість в обміні досвідом і передовою практикою в галузі сланцевого газу і розвитком співпраці між Польщею та Іспанією [7].

10 червня 2012 р. у зв'язку з футбольним матчем Іспанія - Італія під час Чемпіонату Євро-2012, з візитом у Гданську перебував прем'єр-міністр Іспанії М. Рахой і Феліпе, принц Астурійський з дружиною. 11 червня 2012 р. королівська пара урочисто відкрила новий центр Інституту Сервантеса в Кракові [2].

15 липня 2013 р. відбулася зустріч прем'єр-міністрів Д. Туска і М. Рахоя, що проходила в рамках щорічних міжурядових консультацій, на якій обговорювалося зміцнення промислового і торговельного співробітництва.

У минулому році відбулося три офіційних зустрічі, на яких обговорювалася військова співпраця Польщі та Іспанії. 17 січня 2013 р. відбувся візит міністра оборони Іспанії П. Моренса до Кракова. 4 липня із візитом у Мадриді перебував заступник держсекретаря в Міністерстві оборони Польщі з питань політики Р. Купецкі. Міністри висловили задоволення станом військово-технічного співробітництва двох країн, а також обговорили можливість його інтенсифікації. На зустрічі піднімалися

питання, що стосувалися ролі НАТО після закінчення місії ISAF у 2014 р., напрямки розвитку спільної політики безпеки і оборони ЄС, а також актуальні питання міжнародної безпеки, у тому числі ситуація на Близькому Сході та Північній Африці. Військова співпраця у двосторонньому форматі, а також в рамках ЄС і НАТО, була темою переговорів міністрів оборони Т. Сємоняка та П. Моренеса 26 вересня 2013 р. Під час зустрічі була підписана спільна декларація, яка вказувала напрямки військового співробітництва. Декларація підкреслила тісну співпрацю Польщі та Іспанії. Обидва міністри відзначили, що їх країни представляють однакову позицію щодо європейської безпеки і оборони та підтримують концепцію ефективної спільної політики безпеки і оборони як важливого чинника, що сприяє глобальному миру та безпеці. Під час переговорів також обговорювалися питання, пов'язані з європейською оборонною промисловістю, співробітництво у контексті розробки концепції НАТО «Розумна оборона» («Smart Defence») і питання, що стосуються ролі НАТО в Афганістані після 2014 р., а також ситуація в Лівії та Сирії [10].

У жовтні 2013 р. відбулася зустріч міністрів закордонних справ Польщі та Іспанії. Міністри обговорювали поглиблення європейської інтеграції, двостороннє співробітництво та іспанські інвестиції в Польщі. Важливою темою польсько-іспанських переговорів була діяльність у рамках Європейської політики сусідства. На зустрічі міністр Р. Сікорський звернув увагу на хороші політичні відносини між Польщею та Іспанією і високий рівень довіри між обома країнами. Візит міністра закордонних справ Іспанії Х. М. Гарсія-Маргальйо мав також економічний вимір. Він зустрівся з іспанськими підприємцями, що працюють у Польщі. Міністр Р. Сікорський у свою чергу підкреслив важливість іспанських інвестицій у Польщі [6].

До 1989 р. Іспанія та Польща не були важливими економічними партнерами. У 1989 р. взаємний товарообіг становив 120 млн. дол. США. У 1991–1999 рр. динаміка польського експорту до Іспанії становила 15,6% щорічно, при середній в експорті до ЄС на рівні 12,5%. Річна динаміка імпорту з Іспанії була ще вищою і становила 24,9%, при середній з ЄС – 16% [5, с. 199]. У 1999 р. урядом Іспанії був проголошений план «Розширення 2000» (Plano Ampliacion 2000), який окреслив засади економічних відносин з Польщею та іншими країнами Центральної Європи. Прийняття плану стало важливим чинником, який покращив торгівельні відносини та збільшив іспанські інвестиції в Польщі. В 2001 р. Іспанія була восьмим торгівельним партнером Польщі серед країн ЄС. Товарообіг між двома країнами в 2001 р. склав 1 851 млн. дол. США. Польський експорт до Іспанії склав 715,5 млн. дол. США, а імпорт з Іспанії 1 135 млн. дол. США [5, с. 199].

На сьогодні економічне польсько-іспанське співробітництво проходить в умовах єдиного ринку Європейського Союзу, при свободі пересування товарів і послуг, капіталу і людей. Іспанія в 2012 р. була 13 торговельним партнером Польщі, як щодо імпорту, так і експорту. У 2012 р., на відміну від трьох попередніх років, у яких вдалося відновити позитивне сальдо у торговельних обмінах з Іспанією, Польща зареєструвала від'ємне сальдо (–128 млн. євро), при зниженні обороту на 8% (5 796 млн. євро).

У 2012 р. Польський експорт до Іспанії склав 2 834 млн. євро і був нижчий на 13,5% порівняно з 2011 р. А динаміка імпорту з Іспанії до Польщі (2 962 млн. євро) знизилася на 1%. Зміна тенденцій у польсько-іспанській торгівлі, в основному, є результатом слабого попиту на іспанському ринку.

Табл. 1
Польсько-іспанська торгівля в 2007-2012 рр. (в млн. євро)

Рік	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Торгівельний обіг	5 511,8	6 032,4	4 98,0	5 911,2	6 265,9	5 796,2
Імпорт	2 568,5	3 101,0	2 406,2	2 713,0	2 993,0	2 962,1
Експорт	2 943,3	2 931,4	2 573,7	3 198,2	3 272,1	2 834,1
Темпи зростання експорту	34,5 %	- 0,4%	-12,2%	24,3%	2,3%	-13,4%
Торгівельний баланс	374,7	-169,6	167,4	485,1	279,9	-128,1

Джерело: Ministerstwo Gospodarki RP. Режим доступу : http://www.ms.gov.pl/pl/p/madryt_es_a_pl/wspolpraca_dwustronna/wspolpraca_gospodarcza/polityka_gospodarcza_rzadu/

У польському експорті до Іспанії в 2012 р., з точки зору його значення, домінували наступні групи товарів: обладнання та механічні пристрої, електрообладнання та їх частини, транспортні засоби і судна, продукція хімічної промисловості та суміжних галузей, полімерні матеріали, пластмаси та вироби з них, каучук та вироби з каучуку, кольорові метали та вироби з них, готові харчові продукти, безалкогольні напої, алкоголь, тютюн.

Польща, в основному, імпортує з Іспанії повітряні судна, механічні та електричні пристрої до реєстрації і прийому звуку, продукти рослинного походження (олівкова олія), продукція хімічної промисловості, вироби з недорогоцінних металів, полімерні матеріали, пластмаси та вироби з них, каучук, аграрно-харчова продукція (цитрусові, помідори, рибні продукти, вино, тютюн), матеріали і текстильні вироби [1].

З 1994 р. вартість іспанських інвестицій в Польщі значно зросла. Станом на 31 грудня 2001 р. вони досягли 380, 2 млн. дол. США й Іспанія була на 22 місці серед держав інвесторів у Польщі [5, с. 200]. У 2011 р. Польща стала одним з головних одержувачів іспанських прямих інвестицій, не тільки серед нових держав-членів ЄС. За даними іспанського Міністерства економіки та конкурентоспроможності Польща виявилася на другому місці (16,6%) після Туреччини (17,6%), випереджаючи такі країни, як Великобританія (16%) і Бразилія (15,9%). Найбільш важливими секторами інвестицій залишилися будівельний сектор, нерухомість, фінансовий сектор, енергетика і хімічна промисловість [1].

Інвестиції польських підприємств в Іспанії не є значними. В період 2008-2011 рр. вони були значно більшими, ніж у 2012 р., коли склали 284 тис. [8]. Основні галузі, в які інвестували польські компанії, це в основному –будівельний сектор і хімічна промисловість.

Табл. 2

Іспанські прями іноземні інвестиції в Польщі та польські прями іноземні інвестиції в Іспанії в 2005-2012 рр. (млн. євро)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Іспанські інвестиції	209	246	548	154	253	260	4213	41
Польські інвестиції	0,082	0,197	0,129	38,07	27,83	13,27	6,046	0,284

Джерело: Hiszpańskie Ministerstwo Przemysłu, Energii i Turystyki. Режим доступу : http://www.ms.gov.pl/pl/p/madryt_es_a_pl/wspolpraca_dwustronna/wspolpraca_gospodarcza/pl_es_wspolpraca_inwestycyjna/

Культурне співробітництво здійснюється на основі Угоди між польським урядом і урядом Іспанії про культурну і наукову співпрацю та Угоди про науково-технічне співробітництво. У 2003 р. була прийнята Програма співробітництва в галузі культури та освіти, що охопила період 2003-2006 рр. 22 вересня 2005 р. у Мадриді була підписана Виконавча програма між Міністерством науки та інформаційних технологій Польщі та Міністерством освіти і науки Іспанії про співробітництво в галузі науки і техніки [9].

У 2002 р. відбувалися урочистості з нагоди святкування Року Польщі в Іспанії – це комплексний проект, як уже зазначалося, ініційований прем'єр-міністрами двох країн у липні 2001 р. Під час святкування було представлено майже 130 заходів. Серед них слід виділити виставки, демонстрації польських фільмів, концерти, на яких були представлені твори польських композиторів. Завершився польський рік у Мадриді в жовтні 2002 р. святковим концертом за участю міністрів закордонних справ Польщі та Іспанії [9].

Програма Року Іспанії у Польщі включала у себе 4 великі художні виставки (дві у Варшаві та по одній у Кракові і Вроцлаві), 6 музичних концертів, презентації іспанського кіно, театру і книг.

Іспанія матеріально підтримує викладання іспанської мови в Польщі, направляє викладачів іспанської мови у польські університети (Варшава, Краків, Вроцлав, Люблін і Лодзь). В Іспанії навчання польської мови на університетському рівні здійснюють вищі навчальні заклади Барселони, Гранади і Мадриду [9].

На сьогодні польсько-іспанські стосунки є досить динамічними. За останні десятиріччя створена широка договірна база двосторонніх взаємин. Відсутність спірних питань та єдина спільна політика ЄС відкривають нові можливості співпраці між країнами.

Бібліографічні посилання

1. Dwustronna współpraca gospodarcza z Polską. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ms.gov.pl/pl/p/madryt_es_a_pl/wspolpraca_dwustronna/wspolpraca_gospodarcza/polityka_gospodarcza_rzadu/
2. Kontakty polityczne [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ms.gov.pl/pl/p/madryt_es_a_pl/wspolpraca_dwustronna/wspolpraca_polityczna/kontakty_polityczne/
3. Kuźniar R. Polityka zagraniczna III Rzeczypospolitej / R. Kuźniar. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR. –2012. – 415 s.
4. Podstawy prawno-traktatowe stosunków dwustronnych. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ms.gov.pl/pl/p/madryt_es_a_pl/wspolpraca_dwustronna/wspolpraca_polityczna/podstawy_prawno_traktatowe/
5. Polityka zagraniczna RP 1989–2002 / red. Kuźniar R., Szczepanik K. Warszawa : Wydawnictwo Askon Sp. z o. o. –2002. – 491 s.
6. Polska i Hiszpania liderami polityki sąsiedztwa UE. Spotkanie szefów dyplomacji. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ms.gov.pl/pl/aktualnosci/wiadomosci/polska_i_hiszpania_liderami_polityki_sasiedztwa_ue_spotkanie_szefow_dyplomacji
7. Polsko-hiszańska konferencja energetyczna w Madrycie [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ms.gov.pl/pl/aktualnosci/wiadomosci/20111115_polsko_hiszpańska_konferencja_energetyczna_w_madrycie
8. Polsko-hiszańska współpraca inwestycyjna. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ms.gov.pl/pl/p/madryt_es_a_pl/wspolpraca_dwustronna/wspolpraca_gospodarcza/pl_es_wspolpraca_inwestycyjna/
9. Polsko-Hiszańska współpraca kulturalno-naukowa i naukowo-techniczna. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ms.gov.pl/pl/p/madryt_es_a_pl/wspolpraca_dwustronna/wspolpraca_kulturalno-naukowa/kultura_i_nauka/
10. W Madrycie o polsko-hiszańskiej współpracy wojskowej. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mon.gov.pl/aktualnosci/artykul/najnowsze/2013-09-26-w-madrycie-o-polsko-hiszańskiej-wspolpracy-wojskowej/>

Слободян Т. З. Двусторонние отношения Испании и Польши

Рассмотрены двусторонние польско-испанские отношения. Анализируется политическое сотрудничество, экономическое сотрудничество и культурные взаимоотношения Польши и Испании. Указываются основные договоры, на которых базируется двустороннее сотрудничество между странами. Приводятся двусторонние контакты на высоком уровне: официальные визиты глав государств, министров, которые оказали определяющее влияние на польско-испанские отношения.

Ключевые слова: двусторонние отношения, Польша, Испания, сотрудничество.

Slobodian T. Bilateral relations between Spain and Poland

Bilateral relations between Spain and Poland are examined. Political and economic cooperation as well as cultural relations between Spain and Poland are analyzed.

Major issues which were dominated in bilateral relations between mentioned countries are defined. Fundamental treaties which are the foundation for bilateral cooperation between countries are pointed out. It is stressed that the diversification of relations has become possible due to numerous visits at high-level meetings. Examples of bilateral contacts at high-level are given, namely official visits of heads of states, ministers who had a great impact on the Polish and Spanish relations. It is stressed that intergovernmental consultations headed by Prime Ministers have been held every year since 2003.

Trade relations between Spain and Poland are described. The list of groups of products which dominated in export and import of both countries are given. The data on dynamics of Polish and Spanish trade and the number of direct Spanish investments in Poland and direct Polish investments in Spain in 2005-2012 is given. It is determined that the cost of Spanish investments in Poland has risen since 1994. In 2011 Poland became one of the main recipients of Spanish investments not only among new member states of the EU. It is noted that Polish investments in Spain are small.

It is defined that cultural cooperation develops on the basis of Agreement on cultural and scientific cooperation between Polish and Spanish governments and on the basis of Agreement on scientific and technical cooperation. In Spain in 2002 a lot of cultural events were held within the framework of “The year of Poland in Spain” – it is the project that aims to popularize Polish culture and science in Spain. In turn “The year of Spain in Poland” was also held.

Today relations between Spain and Poland are dynamic. A big contractual basis has been built up over the past ten years. Both the absence of vexed issues and a common cooperative politics of the EU open up new opportunities for cooperation between countries.

Key words: bilateral relations, Spain, Poland, cooperation.

Надійшла до редколегії: 28.03.2014

УДК 323.1 «Стар»

І. О. Стряпко

Ужгородський національний університет

ТЕОРІЯ НАЦІЇ ВОЛОДИМИРА СТАРОСОЛЬСЬКОГО

Розкривається оригінальна концепція нації В. Старосольського, яка суттєво відрізнялася від теорій українських вчених початку ХХ ст. На відміну від більшості теорій, які були етніцистськими (етнологічними), вона є модерністською. Автор велику увагу звертає не лише на роль традиційних факторів: культури, мови у формуванні нації, але й демократії. Саме демократія, на його думку, відіграла вирішальну роль у процесі формування та становлення нації.

Ключові слова: теорія нації, націогенез, теорія нації В. Старосольського, модерністська теорія нації, демократія і нація.

Тривалий час теорія нації В. Старосольського не була належно досліджена та оцінена науковцями. Спершу через ідеологічне табу, а згодом через те, що більш популярними були дослідження інших авторів. Слід відмітити, що його теорія нації сильно відрізняється від подібних теорій початку ХХ ст., більшість з яких, були варіаціями етніцистських (етнологічних) теорій.

Відтак, важливим завданням української політичної науки є осмислення концептуальних, перспективних ідей, висунутих В. Старосольським, які мають потенціал для використання у формуванні та реалізації національної політики сучасної України.

Попри певні зусилля українських дослідників дослідити та осмислити теоретичну спадщину вченого вони все ще залишається малодослідженою. Тому завданням нашого дослідження є вивчення теорії нації Володимира Старосольського.

Опрацювавши наукову літературу ми можемо зробити висновок, що серед дослідників теорія нації В. Старосольського є не надто популярна. З тих хто займався дослідженням його наукового доробку насамперед виділимо праці В. Згурської [2], яка захистила дисертацію «Концепція нації і держави Володимира Старосольського». Вона, на основі аналізу його праць («Теорія нації», «Держава і політичне право» тощо) здійснено концептуалізацію його поглядів на сутність нації та національної держави, їх ознаки, форми, функції та майбутнє у контексті демократичних міждержавних взаємовідносин.

Відмітимо, що серйозною спробою ввести теоретичний доробок В. Старосольського у сучасний науковий обіг його концепції нації і держави є праці І. Кресіної, зокрема вступна стаття «Свідомість і воля – основа нації» [4] до першого перевидання праці В. Старосольського «Теорія нації» (1998).

Теорія нації В. Старосольського була не типовою для української політичної думки початку ХХ ст. Більшість дослідників націю розуміли як природну та кровну спільноту, це розуміння було близьким до сучасних етніцистських (етнологічних) теорій. Такого трактування дотримувалися С. Дністрянський, В. Липинський, С. Томашівський, В. Кучабський, В. Крупницький [5].

До прикладу С. Дністрянський наводить три основні чинники виникнення нації : 1) люди; 2) територія; 3) культура. Люди, (натура) – вказує на те, що вихідною точкою народу є спільне родове походження, згодом – це відчуття кровної спільності. Територія характеризується науковцем як природна, тобто та, на якій народжуються

люди і визначається вона за етнографічним принципом. Збереження народної культури і поширення її серед майбутніх членів народу є основною метою створення народу, як свідомої суспільної групи. Остання може залучати до себе нових членів шляхом асиміляції, яка, в свою чергу, довершується за допомогою культури [7]. Варто віддати С. Дністрянському належне – він не абсолютизував значення вищезазначених ознак нації, оскільки кожен з чинників можна піддати критиці емпіричними обставинами.

Домінування етніцистських (етнологічних) теорій, щодо розуміння нації в середовищі українських мислителів легко можна пояснити. Українці не змогли вибороти свою державність у під час української революції 1917-1921 рр., а, отже, опинилися розділеними між кількома державами. На думку української еліти, національна свідомість населення була достатньою для творення власної держави і лише несприятливі зовнішні обставини завадили українцям реалізувати проєкт державотворення. Частина польської еліти не розглядала українців як самодостатню націю, а лише як частину польської. За таких умов більшість українських мислителів намагалися довести, у першу чергу, самостійність української нації, відмінність від поляків. Концепції політичної нації не могли розглядатися, оскільки в таких умовах українці мусіли б вважатися частиною польської нації. Етніцистські (етнологічні) підходи дозволяли виокремити ознаки нації та провести досить чітку, на думку теоретиків, лінії поділу, які розрізняли б представників різних націй.

Незважаючи на це, В. Старосольський дотримувався іншого підходу. Його теорію можна вважати модерністською, оскільки націю розглядав як продукт модерної епохи. Загалом, він зазначав, що проблемою дослідження поняття нації є високий рівень суб'єктивізму. До прикладу, майже завжди державна ідеологія, або частина дослідників, початок формування власної нації намагаються віднести якомога далі у минуле [8], з тим, щоб зробити її більш старою, історично першою і т.д. Деколи дослідники намагаються відшукати у минулому приклади існування нації, або проводять некоректні паралелі й співвідносять явища, які насправді не є тотожними. Наприклад, говорити про формування націй у Античності, або національних рухів у ранньому Середньовіччі. Така практика не лише не сприяє науковому вивченню проблеми нації, але й ускладнює його, створюючи додаткові перешкоди.

Загалом вчений виділяв два підходи до розуміння феномену нації. Перший називає атомістичним, другий, представником якого вважав себе, соціологічним. Під атомістичним підходом він розуміє теорії нації, які розглядають її як «суму, як просто збірну назву для якоїсь кількості людських одиниць, що відзначаються від других спільними собі прикметами» [8]. Ми можемо його ідентифікувати як етніцистський (етнологічний) підхід до розуміння нації. При цьому, зауважує, що починаючи від найдавніших часів, ми їх можемо локалізувати початком епохи Просвітництва, більшості вченим було притаманно саме атомістичне розуміння нації. В принципі, в такому розумінні нема нічого дивного, адже у тогочасній науці домінувало саме атомістичне уявлення про світ. До прикладу, Ш.-Л. Монтеск'є розглядає націю лише як загальна однакових до певної міри одиниць, а не якусь вищу, об'єднуючу ці одиниці, цілість. Подібне трактування можна зустріти й у Вольтера [8]. Не настільки чітко висловлена, але все ж атомістична, теорія лежить в основі розуміння нації до XX ст.

Домінування атомістичного розуміння стало причиною того, що нація розглядалася як проста сукупність індивідів. Відтак, для задоволення національних потреб використовувався термін «права нації» [8], який розумівся виключно як задоволення потреб конкретних індивідів. До прикладу, надання їм можливості говорити своєю мовою чи сповідувати свою релігію, або дотримуватися своїх звичаїв. Тому поняття «право мови» стало домінуючим в юриспруденції щодо проблеми задоволення національних потреб. Щоправда, воно не могло вирішити національні проблеми, адже ґрунтувалося на неправильному розумінні поняття нація.

Свою теорію нації В. Старосольський побудував на критиці атомістичного підходу, який лежав в основі більшості підходів до розуміння нації. Як вже зазначалося, атомістичне розуміння нації вчений визначає як таке, в основі якого лежить

одна або декілька об'єктивних ознак для установлення нації. «З огляду на те, що сі теорії звертають увагу, коли не виключно то передовсім на емпіричні дані «признаки нації», названо теж напрям який вони представляють «емпіричним» [8].

Найбільш типовими «об'єктивними» ознаками нації, на його думку, є:

1. антропологічна спільність (своєрідна будова і вигляд тіла);
2. самостійна мова (з літературою, наукою і т. д.);
3. власні історичні традиції і змагання (на політичній, суспільній царині);
4. власна культура (так матеріальна як і духовна) й спільні культурні стремління;
5. територія, на котрій або була, або є, або може бути власна національна держава [8].

В. Старосольський піддав кожну з виділених ознак критичному аналізу, яким намагався спростувати саму можливість розглядати націю як лише набір «об'єктивних ознак». Говорячи про антропологічну расовість, він висловив припущення, що на-вряд чи в сучасному світі (початок ХХ ст.) існують чисті, етнічно не змішані на-роди. Наприклад, італійці є нащадками римлян, етрусків, кельтів, греків, сарацин, германців. Так само й французи серед своїх предків мають римлян, галів, бритів. Якщо ж говорити про росіян, то вони є сумішшю чисельних слов'янських та неслов'янських народів. Проте, найбільш показовим є приклад американців, серед предків яких можна знайти представників майже усіх народів та рас. Це свідчить, що громада об'єднана спільністю рис не ідентична нації.

Аналізуючи культуру, як критерій нації (сюди В. Старосольський відносив мову та традиції) він зауважує, що культура також не може бути визначальним критерієм поняття нації. Насамперед тому, що в середовищі нації можуть побутувати «різні культури» для різних соціальних верств. Мова йде про поширене серед представників модерністського підходу трактування культури як частини певної соціальної групи. Таким чином, культура аристократії може відрізнятися від культури селян й це будуть різні культури, а не дві частини однієї культури. Крім того, в сучасному світі спостерігається таке явище як належність до різних «культурних кругів» – культур різних націй. Особливо таке явище спостерігається в середовищі розділених народів. Він наводить приклад поляків та українців. «Так Поляки з Познаньщини культурно безперечно ближші до Німців, як до Поляків з б. Росії – і то без огляду на спільність мови – проте національно, вони Поляки. Для Українців Збруч і Карпати становлять межі, по яким на протязі довгого часу витворювалися відмінні культурні типи. Помимо всього відомого практичного значіння для нації, ніхто од-наче не може на сій основі признати існування трьох українських націй. Коли про небезпеку такого поділу можна говорити, то зовсім не ізза існування окремих куль-турних типів, тільки по зовсім иншим причинам» [8].

Другим прикладом, що ставить під сумнів критерій культури є ефект зближення культур. Тут в якості прикладу наводяться ірландці, які перебуваючи в Британській імперії, перейняли від англійців значну частину культури, але при цьому продо-вжують залишатися ірландцями. Часом, можливий феномен, коли нації, що до-вго протистоять одна одній, тим не менше культурно зближуються та переймають традиції. Таким прикладом є українці [8], які попри тривалу боротьбу проти татар та турків, все ж чимало перейняли від них, згадати хоча б шаровари. Якщо ж гово-рити про мову, то й тут також можна навести чимало прикладів коли в межах однієї нації побутують декілька мов, або різні нації користуються однією мовою. Як при-клад вчений наводить швейцарців та бельгійців, які мають декілька мов, а також американців та англійців, сербів та хорватів [8], як приклад різних націй з однією мовою. Зауважимо, що подібні аргументи наводив й К. Дойч [1], щоправда його теорія нації була розроблена набагато пізніше.

Що стосується території як ознаки нації, то й тут В. Старосольський наводить приклади, які неможливо заперечити: євреїв та циган – нації без власної території.

За певних умов саме культурний чинник дозволяє зв'язати в єдине націю, яка роз'єднана великою кількістю держав. Тоді культура виступає об'єднавчим чин-ником. Як приклад такого стану наводив німців, які протягом тривалого часу не мали єдиної держави, а створили велику кількість дрібних державних утворень (до 1871 р.). При цьому культура може використовуватися й у негативному аспекті. При-

кладом чого є «культурна місія», «теорія вищої культури», якими часто виправдовують експансіонізм держави, або жорстоку політику колоніальних адміністрацій.

Загалом же культура має позитивний вплив на формування нації. Зокрема, якщо члени однієї спільноти мають однакові правові, естетичні та морально-етичні норми, однаковий побут, інтереси, то ці обставини більше сприяють можливості спільності об'єднатися у націю.

Спільна культура полегшує технічне порозуміння між членами нації. Особливо цьому сприяють чинник мови та писемність. Вони виступають ознаками, що є найкращим зовнішнім способом маніфестувати свою національну приналежність та пізнавати національних собратів. Тут варто згадати відомий вислів Йогана Готфріда Гердера «Хіба має народ щось дорожче за мову своїх батьків? У мові народу відбивається все його мислення, його традиція, історія, релігія, це основа життя народу, його душа і серце. Відібрати в народі мову означає довіку позбавити його щастя...» [6, с. 82].

Мова завжди була визначальною рисою нації. У ній поєднувалися духовні, ментальні особливості нації, вона відображала й рівень технічного розвитку (технічні терміни). Мова також виражала силу й міць нації, поширювалася нею під час експансії. Проте для малих, недержавних народів, сам факт існування яких часто ставився під сумнів, мова набула особливого, сакрального змісту. Для них вона стала, фактично, синонімом до терміна «нація» й останнім «бастіоном боротьби» за збереження свого національного «я». Саме з відродження мови починалося національне піднесення цих народів. Воно спочатку було лише культурним і лише з часом перетворилося на політичний рух. Відтак, будь-яке питання, яке хоч найменшим чином зачіпало мову, було надзвичайно гострим і важким для вирішення. Боротьба груп, які орієнтувалися на ту чи іншу мову, діалект чи правопис, перетворювалася на безкомпромісну війну до повної перемоги, в якій не могло бути компромісів, а лише перемога або смерть [11, с. 167].

Загалом В. Старосольський зробив прогностичне припущення, що роль культурного чинника для нації дедалі зростатиме. Проте, вчений не абсолютизував (на відміну від Й. Бочковського, Т. Масарика та ін.) значення культури для нації, підкреслюючи, що національна приналежність не збігається з культурною, він також і не перебільшував (на відміну від М.Ковалевського і Д. Донцова) ролі психологічного чинника та провідної верстви у формуванні держави [2, с. 15].

Таким чином, він спростував тезу, що нація є спільнотою на основі набору спільних ознак. При цьому зауважимо, що в основі його аргументації лежать ретельно підібрані факти, які важко заперечити. Наголосимо також й на тому, що пізніше подібна, а деколи й однотипна аргументація наводилася теоретиками нації середини та кінця ХХ ст.

Попри критику атомістичних, «об'єктивних ознак» нації, він все ж змушений був визнати, що вони мають вплив на формування нації та внести їх до своєї теорії. Зокрема, вчений визнав й значення антропологічного типу (в його праці використовується термін «раса»). Хоч продовжував підкреслювати, що раса сама по собі не є об'єктивним критерієм нації. Попри це, елемент раси не є для життя нації байдужим. Не будучи творчим чинником, в тому розумінні, що існування расових відмінностей було б вирішальним критерієм виникнення та існування нації, чинник раси має без сумніву, значіння для життя нації. «Існування расових окремішностей не можна заперечити, а раз признається їх, то муситься признати, що фізична та моральна якість одиниць, з яких складається суспільство, мусить впливати і на його якість як гуртової цілості. Так внутрішнє життя нації, як і її доля в зносинах з другими, безперечно є залежні від расових прикмет» [8].

Наголосимо, що на думку ученого, вищезазначені риси сприяють перетворенню спільноти у націю, але не є її визначальними чинниками. На етногенез найбільший вплив мали демократія та релігія. Проте реалізуватися вони могли лише у модерну епоху. У етніцистських (етнологічних) теоріях домінує підхід, що отожднює спільноти Античності – греків та римлян з націями. Аргументами слугує той факт, що обидві спільноти мали спільну мову, культуру, самосвідомість, а головне чітко

протиставляли себе іншим – «варварам».

Вчений виступає з критикою такого підходу. На його думку, спільноти Античності ні в якому разі не можна розглядати подібними націям. Вони були спільнотами заснованими безпосередньо на племінному зв'язку. Почуття приналежності до своєї спільноти та заснована на цій основі відмежованість від інших народів, впливала в них безпосередньо з фізичної основи їхнього існування [8]. Використовуючи сучасну термінологію, ми б сказали, що це були етноси в розумінні кровно-споріднених спільнот. Такими народами були євреї, греки, римляни.

Характерним є приклад греків. З одного боку, вони мали спільну мову та спільну культуру. Проте, були замкнутими спільнотами у своїх містах-державах, відокремленими від підкорених племен. Тут, ймовірно, він має на увазі Спарту. До того ж, греки були розмежовані політично на кілька держав. Тому були далекими від сучасного розуміння нації. Спільна загроза допомагала грекам об'єднуватися, але лише тоді, коли вони протистояли народу з іншою культурою – персам. Проти македонян, які значною мірою були елінізовані, греки не зуміли об'єднатися. Вони були культурною та племінною спільнотою. Племінна свідомість стала причиною швидкого розпаду держави Олександра Македонського після його смерті, не зважаючи на культурну спільність греків. Важко погодитися з В. Старосольським щодо племінної свідомості як причини розпаду імперії Олександра Македонського. Загалом зазначимо, що Східне Середземномор'я до завоювання Римом було сильно елінізоване. Настільки сильно, що тут сформувалися концепції космополітизму, а самотній Єгипет майже втратив свою оригінальну культуру та став частиною елліністичного світу. Те саме сталося й з євреями, які також зазнали сильної елінізації. Фактично ми можемо говорити про формування єдиної культурної елліністичної спільноти.

Римляни, особливо на ранній стадії, є хрестоматійним прикладом племінного утворення. У їх державності та політичному устрої закріпився троїстий племінний поділ. Зокрема 300 сенаторів по 100 від племені (по 10 від родів – фамілій). На думку В. Старосольського, «Пізніший Рим перейшов межі своєї племінної основи, але нова, поширена його суспільність не була «нацією» в сучасному розумінні. Рим поширювався як держава, а не як нація. Поширювався круг горожан Риму і росло правове суспільство Римлян, але се було суспільство-спілка, а не спільнота. Почуття, яке зв'язувало в одну цілість се суспільство, було не національним патріотизмом, а «пояльністю» супроти держави» [8].

Знову таки важко погодитися з вченим. Римляни попри завоювання держави ще 1/3 земель роздавали своїм поселенцям. Таким чином, створюючи чисельний та активний прошарок лояльного населення. Така практика призводила до швидкої асиміляції підкореного населення та творення на його основі нової спільноти. Прикладом може слугувати населення Галії, яке після завоювання Цезарем впродовж якихось 100 років настільки сильно асимілювалося, що ми вже не можемо говорити про галів, а радше про нову романську спільноту.

Нації формувалися на руїнах старих, племінних, етнічних спільнот. Цей процес був дуже тривалим у часі та охоплював не одне століття. Вирішальним чинником формування нації, на думку В. Старосольського, була демократія. Саме завдяки їй було населення стало якісно новою спільнотою. Формування сучасних націй відбулося між 1789 та 1914 роками. Кожна нація пройшла свій етап становлення, одні швидше інші пізніше. При цьому зауважувалося, що процес становлення нації був довшим та тривалішим ніж це прийнято вважати. Він був безпосередньо пов'язаний з демократією. «Народина нації є тісно зв'язані з народинами політичної новочасної демократії. Зв'язок поміж обома є не випадковий і не зовнішній тільки, але він лежить глибоко в сути обох явищ. З внутрішньою необхідністю мусів суспільно-політичний рух, що відбувався під кличем боротьби за народню суверенність, викликати явище назване нацією. Розуміється, не про логічну необхідність тут мова. Не абстрактна логіка породила націю. Породила її практична, соціальна та психологічна неминучість, якої закони в суспільнім буттю далеко сильніші та плодотворніші як закони формальної логіки. Але навіть в царині сеї останньої, в царині абстрактного, теоретичного думання, в супроводі якого відбувалася велича-

ва боротьба політичного абсолютизму з «народом» за державу, навіть там стрічаєм моменти, які вказують на необхідність народження політичної нації» [8].

Власне визначення демократії як головного чинника націєтворення є наріжним каменем його теорії. В жодній іншій теорії нації ми не бачимо такого зв'язку з демократією.

Середньовічна держава автором розглядається як племінна, незв'язана з територією політична організація. Вона була роздвоєна тому, що переважну більшість населення не включала у політичну систему, розглядала їх як чужорідний елемент. Участь у політиці допускалася лише для аристократії та частково для духовенства. Саме ці верстви розглядалися як монопольні носії влади. Все інше населення виключається з політичного життя. Більше того, воно взагалі не сприймається як частина спільноти.

Аристократія, особливо в країнах Європи, була суто інтернаціональною. «Тонкі різниці національних характерів є сьогодні багато більше вироблені, як в середньовіччю. Європейський клир, зв'язаний латинською мовою та освітою почував себе одною цілістю супроти різних народів. Лицарство витворило для себе, на християнських випавах під стінами Єрусалима, власний спільний кодекс галантерії та лицарського звичаю, який так тісно зв'язував між собою німецького, англійського та французького шляхтича, що він держав руку з чужим товаришем по стану проти міщан власного краю» [8]. Додамо, що селяни також не сприймалися як частина спільноти. Більшість феодалів були пов'язані з політичною організацією – державою. Крім того, феодали через доменне землеволодіння одночасно могли належати до кількох держав одночасно. При цьому важливішою була приналежність соціальна, а не етнічне походження. Аристократія усієї Європи була пов'язана між собою соціальними зв'язками, особливою – куртуазною культурою та специфічною формою поведінки, яка проводилася лише до рівних собі.

У війнах використовувалися й професійні солдати та найманці з усіх країн Європи. Така мішанина народів та племен не дає можливості розглядати середньовічні війни як розбірки аристократії, а не національні війни. Тому нічого дивного не було в тому, що аристократи служили в країнах з яких не походили, до прикладу Євген Сайвойський – австрійський полководець, який народився у Франції.

Взагалі Середні Віки були періодом, коли пануючим типом суспільної та політичної організації була спільнота. Впливало з великої ролі села та сільського елементу, врешті з партикуляризмом та з роллю особистого елементу в суспільній та політичній організації. Основними елементами Середньовіччя були – династія, церква та феодална аристократія, вони були абсолютно непов'язані з жодною народністю.

Демократія, а разом з нею й капіталістичні відносини докорінно змінили систему відносин та цінності Середньовіччя. Капіталізм в силу свого розвитку розхитав усю суспільну та політичну структуру Середньовіччя. Він приніс з собою хвилю раціоналізму, яка змінила основні пріоритети суспільства. Прикладом може слугувати «освічений абсолютизм», або феодална аристократія XVIII століття. Раціоналістична течія знищила ці політично-суспільні спільноти, на яких ґрунтувалося Середньовіччя. Він став світоглядом молодії демократії, як політичної форми капіталістичної доби що починалася. «Раціоналізм і демократія означають в першій мірі повну атомізацію; суспільність розбивається на поодинокі людські одиниці як на атоми, з яких тільки механічно, штучно, шляхом зложеної організації має зродитися вища цілість. Організація робила сі людські атоми «тілом», суспільством, надавала їм особовість і дієздатність але тільки в юридичному значінню» [8].

В боротьбі за владу в державі демократія використала, в першу чергу, спільноти, які витворилися на тлі релігійних течій та релігійної боротьби. Її тактична перевага в боротьбі з монархічним абсолютизмом лежала в тому власне, що носієм демократії були об'єднані релігійним почуттям маси, об'єднані не тільки холодним розумом, розумінням спільного інтересу, але злиті в одно стихійною волею, ірраціональним, релігійним елементом. «Римський католицизм з одного боку, з дру-

гого пресвітеріанізм, пуританізм, індепендентизм та врешті левелеризм — усе те релігійні течії, а рівночасно означені точно політичні програми та напрями» [8].

Теорія нації В. Старосольського є нетиповою для подібних теорій українських мислителів. Більшість з них були представниками етніцистського підходу, в той час як він прихильник конструктивістського підходу. Критично аналізуючи існуючі на той час теорії нації він рішуче виступає проти так званих атомістичних теорій. Такі теорії ми можемо ототожнити з сучасними етніцистськими теоріями. Аналізуючи «об’єктивні» риси нації він робить висновок, що вони не можуть вважатися такими. До прикладу критикуючи антропологічні ознаки нації він зауважує, що вони можуть змінюватися впродовж віків. Крім того не існує жодного випадку існування етнічно чистих націй. Усі вони є до певної міри змішаними. Крім того є чимало випадків коли відомі діячі культури етнічно не були представником нації. Такими прикладами можна вважати Шандора Петефі, Александра Дюма та багатьох інших.

Не можна вважати об’єктивною ознакою нації її мову. Існує багато випадків коли нація використовує декілька мов, або навпаки різні нації використовують одну мову. Культура та традиції так само не можуть вважатися ознаками нації, адже вони можуть змінюватися протягом століть. Крім того автор наводить приклад коли поляки, які були поділені серед трьох держав мали дуже різну культуру, але вважалися однією нацією.

Переходячи до свого розуміння поняття нація, В. Старосольський змушений був повернутися до «об’єктивних» ознак нації та визнати, що попри критику вони мають велике значення для нації. Таким чином його теорія є досить суперечливою. Націю ж він трактував як психолого-політичну спільноту. Відтак ми можемо розглядати її як конструктивістську теорію. Дуже цікавим є його погляд на демократію як необхідну передумову формування нації. Саме демократія відіграла провідну роль у виникненні нації. Завдяки їй відбувається синтез дворянської та народної культури та формування на цій основі спільної народної культури.

Бібліографічні посилання

1. Дойч К. Народи, нація та комунікація / Карл Дойч // Націоналізм. Антологія. 2-ге вид. / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. — К.: «Смолоскип», 2006 — С. 317–332.
2. Згурська В. Л. Концепція нації і держави Володимира Старосольського : автореф. дис... канд. пол. наук / Валентина Леонідівна Згурська // — К., 2008. — 37 с.
3. Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні XX століття / Б. Кравченко. — К.: Основи, 1997. — 423 с.
4. Кресіна І.О. Свідомість і воля — основа нації [Електронний ресурс] / І.О. Кресіна. — Режим доступу : <http://litopys.org.ua/starosol/stan01.htm>
5. Ляшук Л. Нація як спільнота в соціологічній спадщині В. Старосольського [Електронний ресурс] / Л. Ляшук. — Режим доступу : <http://esnuir.eunu.edu.ua/bitstream/123456789/1521/1/L%D1%96ashuk-2.pdf>
6. Магочій П. Формування національної самосвідомості : Підкарпатська Русь (1848 – 1948) / П. Магочій. — Ужгород, 1994. — 296 с.
7. Олещук К.М. Розуміння нації С. Дністрянського в контексті розвитку соціологічної думки кінця XIX початку XX століття [Електронний ресурс] / К.М. Олещук. — Режим доступу : <http://www.sworld.com.ua/konfer30/909.pdf>
8. Старосольський В. Теорія нації [Електронний ресурс] / В. Старосольський. — Режим доступу : <http://izbornyk.org.ua/starosol/stan.htm>
9. Сміт Е. Нації та націоналізм у глобальну епоху [Електронний ресурс] / Ентоні Сміт. — Режим доступу : <http://litopys.org.ua/>
10. Сторожук С.В. визначення поняття «нація» в українській та зарубіжній соціально-політичній думці XX ст. [Електронний ресурс] / С.В. Сторожук. — Режим доступу : http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_61/Storozhuk.pdf
11. Стряпко І. Товариство «Просвіта» в громадсько-політичному та культурному житті Закарпаття (1920 – 1939): Монографія / Іван Стряпко. — Ужгород : Інформаційно-видавничий центр ЗІППО, 2012. — 328 с.

Стряпко І.О. Теория нации Володимира Старосольского. Аннотация.

Раскрывается оригинальная концепция нации В. Старосольского, которая существенно отличалась от теорий украинских ученых начала XX в. В отличие от большинства теорий, которые были этническими (этнологическими), она является модернистской. Автор большое

внимание обращает не только на роль традиционных факторов: культуры, языка в формировании нации, но и демократии. Именно демократия, по его мнению, сыграла решающую роль в процессе формирования и становления нации.

Ключевые слова: теория нации, нациогенеза, теория нации В. Старосольского, модернистская теория нации, демократия и нация.

Stryapko I. Nation theory by Volodymyr Starosolskyj

It reveals the original concept of nation B. Starosolskoho, which significantly differed from theories Ukrainian scientists early twentieth century. Unlike most of the theories that have been etnitsyskymy (ethnological), it is a modernist. The author draws a lot of attention not only on the role of traditional factors: culture, language in nation-building, but also democracy. That is democracy, in his opinion, played a crucial role in the formation and establishment of the nation.

For a long time the theory of nation by V. Starosolsky has not been properly researched and assessed by scientists. First, because of the ideological taboos and later on because the studies of other authors were more popular. It should be noted that his theory of nation is very different from similar theories of early twentieth century most of which were the variations of ethnological theories.

Thus, an important task of Ukrainian political science is the understanding of conceptual prospective ideas which were put forward by V. Starosolsky and have the potential for use in the formulation and implementation of national policies of modern Ukraine.

Despite some efforts of the Ukrainian researchers to explore and to understand the theoretical legacy of the scientist it still remains poorly explored. Thus, the main objective of our research is to study the theory of the nation by Volodymyr Starosolsky.

Key words: Theory of nation, natsiohenez, nation theory of V. Starosolskoho, modernist theory of the nation, democracy and nation.

Надійшла до редколегії: 28.03.2014

УДК 321.015

О. А. Антонюк

СУДДІВСЬКА ПОЛІТИКА: «ДИКТАТУРА ЛІВИХ СУДДІВ» В ІТАЛІЇ

Розглянуто актуальні питання сутності суддівської політики та її ролі в сучасному політичному процесі на матеріалі судових переслідувань екс-прем'єр-міністра Італії Сільвіо Берлусконі. Розглядається характер боротьби Берлусконі проти так званої «диктатури лівих суддів» в Італії. Звернено увагу на зв'язок між судовими процесами проти Берлусконі та спробами політичних опонентів ослабити його позиції та взагалі усунути від політичної діяльності, а також на невдалі спроби очолюваних Берлусконі політичних сил використовувати законодавчі механізми та громадські протести для захисту від судових переслідувань.

Ключові слова: суддівська політика, політичний процес, Італія, Сільвіо Берлусконі, судові процеси, «диктатура лівих суддів».

У сучасній правовій державі, заснованій на принципі поділу влади, важливим фактором політичного процесу є політика судової влади. Вона пов'язана з реалізацією судовими органами і конкретними суддями неминучого вибору при прийнятті суспільно значущих рішень, що надає відповідним судовим рішенням політичного характеру. В останні роки в різних країнах (Італія, Іспанія, Туреччина, Україна тощо) суспільства стикаються з прикладами залучення судових властей в політичний процес, що дає підстави говорити про «суддівську політику». Метою даної статті є розкрити роль суддівської політики в сучасному політичному процесі в Італії.

Термін «суддівська політика» зазвичай використовувався юристами в суто правовому контексті, однак не можна не враховувати його політичний сенс. У фундаментальній книзі А. Барака «Суддівський розсуд» судова політика розглядається як «комплекс факторів, які направляють судову владу, коли вона робить вибір з тих варіантів, які право надає їй» [1, с. 299]. Ключовою фігурою у сфері судової політики виступає суддя, наділений відповідними повноваженнями з розгляду правових спорів у певному виді судочинства, формування та вироблення суддівської політики щодо застосування нормативних актів, узагальнення судової практики та створення правових позицій тощо.

Право вибору в застосуванні нормативного акта, правових позицій, судової

практики або вироблення правоположення для вирішення правового спору має тільки суддя або колегія суддів. Така мисленнєво-аналітична діяльність судді з вибору єдино вірною правової норми, правової позиції, правоположення судової практики, за наявності декількох легітимних варіантів для застосування до спірних правовідносин або вироблення загального правоположення, являє собою суддівський розсуд.

Суддівський розсуд можна визначити як надане судді право вільного аналізу і вибору єдино можливого варіанту рішення (з наявних нормативних актів, правових позицій, судової практики), здатного врегулювати відносини при вирішенні юридичної суперечності в певному виді судочинства із закріпленням результату вибору в судовому акті [2].

Суддівський розсуд може знаходити реалізацію в певній суддівській політиці, яку необхідно відрізнити від судово-правової та судової політики. Вона пов'язана з свідомим формуванням і реалізацією політичних міркувань, згідно з якими суддя робить вибір між різними відповідними праву альтернативами, відкритими перед ним у важких справах. Цей вибір може визначатися тими чи іншими політичними, моральними, релігійними та іншими факторами.

Відносна самостійність суддівської політики з найбільшою очевидністю проявляється у сфері призначення покарання, де практика судів давно отримала позначення як кримінально-виконавча (або каральна) політика. Вона підтверджує, що законодавець не тільки закріплює за суддею право тлумачення застосовуваних норм права, але й залишає на його розсуд вибір одного з варіантів вирішення поставлених перед ним питань, що допускаються законом. Взагалі про будь-яку політику мова може йти лише тоді, коли у особи, що приймає суспільно значуще рішення, є вибір. За відсутності вибору цілі і засоби їх досягнення пропонуються ззовні, і якщо можливість вибору варіанта рішення (дії) відсутня, то ні про яку політику даної системи (організації і т.п.) говорити не можна.

Результуючою індивідуальних рішень кожного з діючих суддів є судова політика або політика судової влади. «В основі цього підходу до судової політики лежить принцип незалежності суддів і їх внутрішнього переконання при прийнятті рішень, що обмежується лише рамками закону. Однак плюралістичність тлумачення закону різними суддями має й інші обмеження, окрім закону. В силу інстанційної побудови судової системи «різномірність» рішень, прийнятих судами нижчого рівня, певною мірою скорочується тими варіантами, які будуть схвалені вищестоящими судами. Зрозуміло, суддя, який виніс скасоване згодом рішення, може залишатися при своїй точці зору, але в кінцевому підсумку в силу вступить те рішення, яке відповідає розсуду суддів вищих судів (якщо, звичайно, сторони оскаржують початкове рішення)» [3, с.69]. Тому найбільш виразні контури політика судової влади набуває у рішеннях вищих судових органів. Крім їх авторитету і легальної сили, їх значення, визначається й тим, що сторони, оскаржуючи рішення нижчих судів, бачать у рішенні найвищого судового органу сприятливу для захисту своїх інтересів перспективу.

Яскравим прикладом суддівської політики є багаторічні переслідування з боку італійських (насамперед міланських) суддів провідного італійського політика і медіамагната Сильвіо Берлусконі, який тричі займав пост прем'єр-міністра цієї країни. Як відомо, протягом декількох десятиліть він перебував у центрі десятків судових процесів, які сам політик пов'язує зі спробами лівих сил усунути його з політичної сцени.

В Італії, за його словами, «все ще є люди, які використовують кримінальний кодекс як інструмент ідеологічної боротьби». Берлусконі заявляв: «Політизовані співробітники прокуратури думають, що можуть використовувати будь-які засоби, аби знищити противника, який переміг на виборах і спирається на підтримку народу» [4].

Свого часу перешкодою на шляху судових переслідувань щодо С. Берлусконі став закон про недоторканність вищих осіб держави, який вперше був прийнятий в 2003 році. Він забезпечував захист від судових переслідувань президенту, прем'єр-міністру та головам обох палат італійського парламенту. Берлусконі на той момент перебував під слідством. Вже в 2004 році Конституційний суд Італії визнав цей за-

кон неконституційним, довівши, що він порушує рівність громадян країни перед правосуддям.

Однак закон, раніше визнаний неконституційним, був в оновленому вигляді прийнятий на розгляд парламенту і підтриманий більшістю депутатів після приходу до влади правоцентристської коаліції на чолі з Сильвіо Берлусконі в 2008 році. Тепер законодавчі положення (так званий «закон Альфано») закріплювали судову недоторканність п'яти вищих посадових осіб держави - президента, прем'єр-міністра, голів обох палат парламенту та голови самого Конституційного суду.

Аргументи прихильників даного закону зводилися до того, що, по-перше, імунітетом володіють всього п'ять чоловік, яких, на відміну від депутатів, ніхто не може замінити, по-друге, недоторканність поширюється тільки на той час, поки людина займає високий пост, а потім розслідування може бути продовжено, по-третє, неправильно було б відволікати прем'єра чи президента від керівництва країною на судові засідання. У свою чергу, опоненти зазначають, що поки підозрюваний у зловживаннях політик займає високий пост, він може скористатися службовим становищем, щоб позбутися доказів своєї провини, після чого продовження розслідування стане практично неможливим.

У жовтні 2009 року Конституційний суд Італії скасував «закон Альфано», визнавши його неконституційним, що зробило можливими нові судові переслідування відносно прем'єр-міністра Італії. Згідно з постановою Конституційного суду, «закон Альфано» порушує дві статті Конституції Італії, включаючи ту, що передбачає «принцип рівності». Суд вказав, що для того, щоб «закон Альфано» набрав чинності, потрібно було внести зміни до Конституції, а цього в 2008 році зроблено не було.

Це рішення Конституційного суду автоматично призвело до відновлення двох «заморожених» судових розглядів щодо прем'єр-міністра Сильвіо Берлусконі. Перше стосувалося звинувачень у незаконності придбання його компанією Mediaset телеактивами, друге - звинувачень в підкупі британського адвоката прем'єр-міністра Девіда Міллса за дачу неправдивих свідчень на його користь.

Однак розраховувати на позитивне рішення Конституційного суду прихильникам Берлусконі було б складно. Сам він зазначав: «Сьогодні Конституційний суд складається з одинадцяти суддів, які сповідують ліві погляди, і всього четверо його членів належать до табору «правих». Він більше не є об'єктивним інститутом влади, а самим справжнім «політичним» органом лівих» [5].

С. Берлусконі неодноразово заявляв, що всерйоз стурбований встановленою в Італії «диктатурою суддів». Зокрема, про це він сказав на святковому вечері, влаштованому 28 вересня 2011 року на його честь депутатом від його партії, онукою дуче Алессандрою Муссоліні. За свідченнями учасників свята, прем'єр сказав тоді, що в таких умовах управляти країною виключно важко і навіть марно. Про «диктатуру лівих суддів» він говорив і президенту США Баракі Обамі в ході саміту «Великої вісімки» в Довілі в травні 2011 року, чим викликав політичний скандал на Апеннінах. Так, на знак протесту проти висловлювань прем'єр-міністра пішла у відставку заступник міністра економічного розвитку Італії Данієла Мелкіорре, яка в минулому була суддею і заявила, що подібні нападки на представників національної судової системи з боку глави уряду неприпустимі.

Берлусконі також вважає, що представники судових і слідчих органів домагаються того, щоб він повторив долю свого друга, колишнього прем'єр-міністра Італії Беттіно Краксі. Лідер Італійської соцпартії Краксі в розпал знаменитої операції «Чисті руки» на початку 1990-х років був звинувачений в масштабній корупції. У 1994 році під загрозою арешту він фактично втік до Тунісу, де і помер в добровільному вигнанні в 2000 році.

У боротьбі проти політичного тиску на свого лідера з використанням судової машини коаліція Берлусконі розробила проект закону про так звану «поважну причину», який у березні 2010 року був схвалений національним парламентом. Цей документ узаконив відсутність прем'єр-міністра і членів уряду на будь-яких засіданнях суду у разі виконання ними своїх службових обов'язків. Закон викликав різку критику політичної опозиції, яка стверджувала, що він був розроблений тільки для того, щоб врятувати

Берлусконі від судових процесів у справі «Mediaset» та у «справі Міллса».

Судді Міланського трибуналу призупинили процеси і направили всі документи по цих справах до Конституційного суду Італії. При цьому вони вказали, що законодавча норма про «поважну причину» повинна бути обов'язково розглянута Конституційним судом, оскільки, по всій видимості, порушує деякі положення Основного закону країни. Фактично судді вказали, що закон про «поважну причину» є конституційним і тому повинен був прийматися за особливою процедурою, яка передбачає, зокрема, схвалення абсолютною більшістю голосів членів обох палат парламенту.

Рішення міланських суддів викликали різку критику з боку особистого адвоката Берлусконі, депутата італійського парламенту від його партії «Народ Свободи» Нікколо Гедіні. «Це державний закон, які судді не хочуть застосовувати», - заявив він, нагадавши, що захист домагається виправдання Берлусконі в суді. Примітно, що і міланський прокурор Фабіо Де Паскуале, переконаний у винності Берлусконі, офіційно просив суддів продовжити процес.

У травні 2011 року Берлусконі зажадав створення комісії та відкриття розслідування проти міланського суду, мета якого - перевірити, чи не вступили чи судді Мілана в злочинну змову. На тодішніх слуханнях за корупційною «справою Міллса» Берлусконі назвав міланський суд «пухлиною на тілі демократії» [6].

26 жовтня 2012 року Берлусконі був засуджений до чотирьох років позбавлення волі і п'яти років позбавлення права обіймати державні посади за податкові злочини у справі «Mediaset». Того ж дня суд уточнив, що засуджений з урахуванням дії закону про амністію від 2006 року має відсидіти у в'язниці тільки один рік. 1 серпня 2013 року Вищий касаційний суд Італії залишив у силі вирок, винесений Берлусконі у справі «Mediaset». Він був визнаний винним у створенні «тіньових фондів» при купівлі прав на демонстрацію американських фільмів належними йому телевізійними каналами «Mediaset», з метою ухилення від сплати податків. Рішення касаційного суду дало формальну можливість багаторічним політичним опонентам Кавальєре в парламенті почати процедуру позбавлення його мандата сенатора.

Багаторічний опонент Берлусконі, прокурор Ільда Боккассіні публічно оголосила в травні 2013 року про свій намір домагатися для Берлусконі 6-річного тюремного терміну і довічного відсторонення від політики через гучну «справу Рубі», в рамках якої Берлусконі звинувачується у зв'язку з неповнолітньою марокканською танцівницею Карімою Ель Махрут, відомою також як Рубі Серцеїдка. Щоправда, і Рубі, і Берлусконі категорично заперечують цей зв'язок.

Незважаючи на ці заперечення, наприкінці червня 2013 року міланський суд визнав Берлусконі винним в інтимному зв'язку з неповнолітньою танцівницею і в тому, що він зловжив владою, щоб визволити її з-за ґрат. Політика засудили до 7 років у в'язниці і довічно заборонили йому займати державні посади. Його адвокати назвали основною причиною програшу у цій справі «упередженість міланських суддів», негативно налаштованих стосовно С. Берлусконі. Вони намагалися перенести розгляд справи в інше місто, проте нічого не добилися. Більше того, колегія суддів, які приймали рішення у «справі Рубі», повністю складалася з жінок.

Берлусконі звинувачує міланських суддів у суб'єктивному розгляді справ за його участю і вважає цей процес частиною плану з «його навмисного видалення з політичної арени країни». Багато італійців також називають обвинувальний вирок Берлусконі «лицемірним» і «непристойним», розглядають його як наслідок політичного переслідування і вважають політика жертвою обставин.

На користь цього свідчать багато фактів: «недвозначні сигналами є запобіжний захід, що перевищує той, який зажадав прокурор, визнання обтяжуючих обставин у справі перевищення повноважень (запобіжний захід за цей злочин щойно був переглянутий колишнім міністром П. Северіно, потрібно нагадати, що була введена оспорювана легша міра, яка нещодавно дозволила колишньому керівнику провінції Мілана, члену Демократичної партії Пенаті уникнути покарання), довічна заборона на заняття державних посад і викликає подив звернення до прокуратури з проханням розпочати слідство щодо свідків з боку захисту, підозрюваних в дачі неправдивих свідчень» [7].

Підозри підтвердилися 27 листопада 2013 року, коли в результаті голосування в сенаті

Берлусконі був позбавлений мандата сенатора. Це рішення, назване прибічниками Кавальєре «політичною вендеттою», було продиктовано гучними процесами в його відношенні, в числі яких і «справа Рубі». Показово, що вперше за всю післявоєнну історію італійського парламенту голосування про позбавлення депутата або сенатора мандата проводилося у відкритому режимі. Для цього знадобилося спеціальне рішення регламентної комісії, прийняте з перевагою лише в один голос.

Звертає на себе увагу й те, що використаний проти Берлусконі «закон Северіно» закріпив норму, згідно з якою засуджені на терміни більше двох років не мають права займати державні пости, виставляти кандидатури на виборах і позбавляються депутатського / сенатського мандатів. Але цей закон був прийнятий парламентом Італії в листопаді 2012 року і набув чинності 5 січня 2013 року. А справу «Mediaset», вирок за якою був підставою розгляду питання, було порушено задовго до цього, і рішення першої інстанції по ньому було винесено в жовтні 2012 року. Таким чином, його використання суперечило основоположного принципу: «закон зворотної сили не має». Проте всі спроби правоцентристів уникнути застосування положень «закону Северіно» стосовно Берлусконі успіху не мали. Цьому, безумовно, сприяла чисельна перевага лівих в сенатській комісії з питань виборів та імунітетів, у віданні якої знаходилася ця справа.

Не всі згодні з наявністю суддівської змови проти Берлусконі. На думку римського адвоката Антоніо Ізольді, «безумовно, 15-річна боротьба Берлусконі проти судової системи не виключає того, що хтось із суддів може мати щось проти нього або, скажімо, не відчувати до нього симпатії. Однак це зовсім не означає, що в його відношенні існує політична змова» [8].

Однак на користь версії Берлусконі свідчить те, що незабаром після вироку у «справі Рубі» міланський суд запідозрив екс-прем'єра Італії в підкупі свідків з метою домогтися помилкових свідчень у цій справі. Судді вважають, що політик обдаровував свідків грошима і коштовностями і особи, що виступали в суді, могли дати неправдиві свідчення через особисті стосунки з Берлусконі. Крім нього самого, до нового розслідування залучено 18 подружок екс-прем'єра, його адвокати та інші близькі люди - всього 48 осіб. Зокрема, була згадана стоматолог Ніколь Мінетті, з якою, за інформацією ряду ЗМІ, у екс-прем'єра міг бути любовний зв'язок. Крім цього, 27-річна італійка, нині депутат регіонального парламенту Ломбардії, була в числі організаторів секс-вечірок, в яких брав участь колишній глава уряду.

Більше того, на даний момент позбавлений статусу сенатора 77-річний Берлусконі звинувачується в підкупі senatorів у 2007 році з метою повалення уряду на чолі з прем'єр-міністром Романо Проді. За версією звинувачення, сенатор Серджіо де Грегоріо (нині вже засуджений за корупцію) отримав від екс-прем'єра 3 мільйони євро за вихід з правлячої коаліції Романо Проді, що призвело до урядової кризи в 2007 році і дострокових виборів навесні 2008 року. Доводи звинувачення ґрунтуються на свідченнях самого де Грегоріо, який в обмін на пом'якшення покарання зізнався в отриманні хабара.

Прихильники екс-прем'єр-міністра переконані, що політично ангажовані судді є джерелом проблем італійської системи юстиції, так як з їх допомогою намагаються використовувати суди, щоб ліквідувати тих політичних суперників, яких не можна розгромити на виборах. Вони активно протестують «проти судової несправедливості, проти ненависного і лицемірного моралізму, проти політичних, медійних та юридичних зловживань». Головною метою Кавальєре, який звинувачує судову систему Італії в несумісності з принципами демократії переслідуванні з політичних мотивів, є проведення судової реформи, задуманої ним ще в 1994 році. У числі ключових її елементів - чіткий поділ слідчих і судових органів, введення фінансової відповідальності за помилкові вирoki, різке обмеження прослуховування телефонних переговорів, які є основним джерелом доказів у політичних процесах.

Таким чином, судові переслідування С. Берлусконі дають підстави розглядати суддівську політику Італії в якості прикладу, що підтверджує високий рівень інтегрованості судової влади у політичний процес. Політика судової влади, що реалізується в тому числі через суддівську політику, не є вільною від впливу

ідеологічних чинників, чинників політичної конкуренції тощо. Використання судової влади в якості інструменту політичного впливу стає в цих умовах важливим чинником створення додаткових переваг певними політичними силами у боротьбі з опонентами, що певною мірою підриває засади демократичної політичної системи.

Бібліографічні посилання

1. Барак А. Судейское усмотрение / А. Барак. – М. : НОРМА, 1999. – 376 с
2. Гук П.А. Независимость и судейское усмотрение / П.А. Гук // Российская юстиция. – 2008. – № 11. – С. 45–47.
3. Судебная власть / под ред. И. Л. Петрухина. – М. : Проспект, 2003. – 720 с.
4. Берлускони обвиняет коммунистов: «Израсходованы миллионы, чтобы меня преследовать» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.inopressa.ru/article/30mar2011/repubblica/berlusconi2.html>
5. Кавальере вернется в большую политику. Берлускони объявил «войну» судьям // Российская газета. – Федеральный выпуск №5922 (249).
6. Берлускони требует расследования против миланского суда [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://zaiprotiv.info/novosti/5308-berlusconi-trebuets-rassledovaniya-protiv-milanskogo-suda>
7. Sorgi M. Il sipario sull'era del Cavaliere / M. Sorgi // La Stampa. – 25.06.2013
8. Максимальным наказанием для Берлускони может стать домашний арест [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://rus.ruvr.ru/2013_05_16/216312199/

Антониук А. А. Судейская политика: «диктатура левых судей» в Италии

Рассматриваются актуальные вопросы сущности судейской политики и ее роли в современном политическом процессе на материале судебных преследований экс-премьер-министра Италии Сильвио Берлускони. Раскрыт характер борьбы Берлускони против так называемой «диктатуры левых судей» в Италии. Обращено внимание на связь между судебными процессами против Берлускони и попытками политических оппонентов ослабить его позиции и вообще отстранить от политической деятельности, а также на неудачные попытки возглавляемых Берлускони политических сил использовать законодательные механизмы и общественные протесты для защиты от судебных преследований.

Ключевые слова: судейская политика, политический процесс, Италия, Сильвио Берлускони, судебные процессы, «диктатура левых судей».

Antoniuk O. Judicial politics: «dictatorship left judges» in Italy

The article discusses current issues essence of judicial policy and its role in modern political process on the material prosecutions of former Italian Prime Minister Silvio Berlusconi. Berlusconi revealed character of the struggle against the so-called «dictatorship of leftist judges» in Italy. Draws attention to the connection between the trials against Berlusconi's political opponents and attempts to weaken its position and remove from all political activity, as well as unsuccessful attempts led by Berlusconi's political forces to use legal mechanisms and public outcry for protection from prosecution.

The term «judicial policy» is commonly used by lawyers in a purely legal context, but we can not ignore its political meaning. In the seminal book by A. Barak «Judicial discretion» judicial politics is seen as «a set of factors that guide the judiciary when she makes the choice of the options that gives it the right». A key figure in the field of judicial politics serving judge has the authority to review the relevant legal disputes in a certain kind of justice, development and production of judicial policy on the application of regulations generalization of judicial practice and the creation of legal positions and so on.

Prosecution Silvio Berlusconi give reason to consider judicial policy of Italy as an example, which confirms the high level of integrity of the judiciary in the political process. Politics judiciary, implemented including through judicial policies are not free from the influence of ideological factors, factors of political competition and more. The use of the judiciary as a tool of political influence in these conditions becomes an important factor in the creation of additional benefits to certain political forces in the fight against opponents that undermines democratic political system.

Key words: judicial politics, the political process, Italy, Silvio Berlusconi, litigation, «the dictatorship of leftist judges».

Надійшла до редколегії: 14.04.2014

В. О. Борисова**ЗРОСТАННЯ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ ЯК ГОЛОВНА ПЕРЕДУМОВА
РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА**

Присвячено визначенню місця соціального капіталу в розвитку громадянського суспільства в Україні. Автор виділяє складові соціального капіталу та визначає їх значимість для розвитку громадянської свідомості. Наводяться рекомендації щодо створення сприятливих умов для зростання соціального капіталу.

Ключові слова: громадянське суспільство, соціальний капітал, неурядові організації, соціальні мережі.

Соціальний капітал, неурядові організації та громадянське суспільство поняття, які найчастіше вживаються в єдиному контексті. Від самого виникнення поняття «соціальний капітал», яке вперше використав американський дослідник Л. Дж. Ханіфан в 1920 році в рамках дискусії про громадські центри у сільських школах, його намагалися застосовувати для аналізу неурядових організацій та громадянського суспільства. Зв'язок між цими трьома феноменами фіксували неодноразово вчені різних країн у різних контекстах, наприклад, Бондаренко М. Ю. зазначає, що «накопичення та подальше розширення соціального капіталу виступає важливим елементом громадянського суспільства, зміцнює та сприяє налагодженню партнерських відносин держави та громадських рухів» [1]. Першим з українських вчених, хто здійснив аналіз концепції соціального капіталу в умовах посткомуністичного суспільства і показав його зв'язок з формуванням громадянського суспільства в Україні, був В. Степаненко [2]. На сьогоднішній день цей висновок перетворився на загальне місце. Наприклад Юрій Савко в статті «Громадянське суспільство, соціальний капітал і політична участь» виділяє три основних підходи до розуміння категорії «соціальний капітал»: «1) визначення соціального капіталу як умови формування та функціонування громадянського суспільства; 2) отождолення громадянського суспільства та соціального капіталу; 3) розуміння соціального капіталу як однієї зі складових громадянського суспільства» [3, с. 151]. Як бачимо, поза межами громадянського суспільства автор соціальний капітал взагалі не розглядає. Інші автори, в тому числі й українські, такої категоричності не поділяють.

Досліджували поняття «соціальний капітал» та можливості його застосування до української практики такі українські дослідники як Г. Андрущенко, Е. Гугнін, А. Колодій, М. Лесечко, Т. Неделчева, Ю. Привалов, О. Рогожин, Ю. Саєнко, В. Степаненко, О. Убейволк, А. Чемерис, В. Чепак та Н. Черниш. Проблемам та перспективам розвитку соціального капіталу в Україні приділяють увагу у своїх наукових пошуках А. Бова, М. Лесечко, С. Сивуха, О. Сидорчук, О. Шуба. Проте, широко визнаючи зв'язок між громадянським суспільством та соціальним капіталом, говорячи про його нестачу як головну проблему становлення громадянського суспільства в Україні і його збереження в США та інших країнах, не було зроблено висновок – якщо подібна залежність дійсно є, то тоді розвиток громадянського суспільства повинен полягати в стимулюванні тих якостей які описуються за допомогою концепції соціального капіталу, відповідно успішність того чи іншого заходу в рамках державної політики з розвитку громадянського суспільства чи політики якогось з благодійних фондів слід оцінювати не за кількістю витрачених коштів, створених неурядових організацій тощо, а за впливом на рівень соціального капіталу в суспільстві чи в окремій соціальній групі. Тому метою даної статті буде визначення особливостей зростання соціального капіталу як запоруки розвитку громадянського суспільства в Україні. Досягнення цієї мети зумовлює виконання таких завдань як визначення складових соціального капіталу, визначення особливостей їх зростання та можливостей цілеспрямованого впливу на цей процес.

Подібне дослідження є актуальним, оскільки державна політика сприяння

розвитку громадянського суспільства, не зважаючи на створення Координаційної ради з питань розвитку громадянського суспільства, затвердження Стратегії державної політики сприяння розвитку громадянської політики та Плану першочергових заходів щодо її реалізації, не веде до помітних якісних змін в становищі громадянського суспільства в Україні. Стратегія спрямована, в першу чергу, на створення інституційних передумов розвитку громадянського суспільства - запровадження громадського контролю за діяльністю влади, забезпечення незалежної діяльності інститутів громадянського суспільства, посилення їх впливу на прийняття суспільно важливих рішень, створення умов для забезпечення широкого представництва інтересів громадян в органах державної влади та органах місцевого самоврядування, проведення регулярних консультацій із громадськістю з важливих питань життя суспільства і держави [4]. Проте подібні зміни політико-правового середовища існування громадянського суспільства не дають належного ефекту, оскільки практика їх втілення та наповнення реальним змістом поки що відстає.

Щодо складових соціального капіталу то різні вчені мають різні погляди на цю проблему. Наприклад російські дослідники Л. Поліщук та Р. Меняшев нагадують про існування «відкритого» соціальний капітал, що ґрунтується на існування в суспільстві широких соціальних мереж з великим радіусом довіри на основі наявних в суспільстві норм та цінностей. Відкритий соціальний капітал сприяє формуванню в суспільстві широких громадських коаліцій (групи Р. Патнема). Обмежений («закритий») соціальний капітал ґрунтується на «обмеженій моралі» з відповідним вузьким радіусом довіри та сприяє формуванню в суспільстві вузьких груп інтересів (групи М. Олсона). Соціальний капітал, що об'єднує – формується на засадах виникнення в суспільстві почуття приналежності до громадянських дій та особистої відповідальності за стан справ в суспільстві (громадянська культура) [5].

На думку Р. Барта, соціальний капітал – це приятельські контакти між колегами по службі та більш широкі контакти, через які використовується власний фінансовий і людський капітал [6, с. 9]. Соціальний капітал має доволі складну структуру. Якщо аналізувати наукові праці за цією проблемою, то можна виокремити декілька підходів до його визначення: за ієрархічним рівнем формування, накопичення та відтворення (макрорівень, мезорівень, індивідуальний рівень); за типом факторів впливу (екзогенні фактори впливу, ендogenous фактори впливу), за об'єктом дослідження (когнітивний, структурний).

Відмінними є й погляди провідних фахівців у цій справі. Дж. С. Коулман визначає соціальний капітал як потенціал взаємної довіри та взаємодопомоги, що виникає у відносинах між людьми. До нього він відносить зобов'язання й очікування, обмін інформацією та соціальні норми. Він визначає соціальний капітал наступним чином: «множина явищ, яким притаманні одночасно дві риси: усі вони складаються з деяких аспектів соціальної структури та допомагають визначеним діям акторів-індивідів або корпорацій – усередині цієї структури» [6]. Відповідно соціальний капітал набуває форм обов'язку та очікування, що залежать від рівня довіри в окремому суспільстві; можливості доступу до інформації, необхідної для здійснення індивідами необхідних дій.

За Коулманом, соціальний капітал визначається своїми функціями, включає безліч складових, які характеризуються двома загальними властивостями: 1) складаються з кількох соціальних структур; 2) спрощують певні дії акторів усередині структури (індивіда чи корпорації). Оскільки визначення поняття «соціальний капітал» у Дж. С. Коулмана неоднозначне, то він доповнює свою концепцію низкою нових термінів, наприклад, «взаємне очікування» та «групове підслення норм» [7].

Більш чітко визначає соціальний капітал Р. Патнем, звертаючись до поняття «характеристики соціального життя – мережі, норми та довіру, – які спонукають учасників до ефективнішої спільної дії задля досягнення спільних цілей» [8, с. 66]. Соціальний капітал науковець визначає як якість діяльності громадських рухів, члени якого співпрацюють на основі, з одного боку, горизонтальної довіри, що породжує згоду учасників руху, а з другого – на основі вертикальної довіри, що полягає у взаємозв'язку з органами державної влади на різних рівнях. На

відміну від інших дослідників, які використовували у наукових пошуках якісні методи дослідження (П. Бурдьє та вже згадуваного Дж. С. Коулмана), Р. Патнем запропонував чіткі індикатори виміру соціального капіталу. У праці «Гра у кеглі наодинці: крах і відродження американського суспільства» [9] дослідник використовує трифазову модель соціального капіталу, яка складається з норм взаємин, довіри та соціальних мереж. Таким чином Р. Патнем вимірює соціальний капітал за допомогою індивідуальних індикаторів, таких як інтенсивність і сила контактів між індивідами, членство у суспільних об'єднаннях, електоральна активність тощо. Якою є ситуація в пострадянських країнах з цими складовими? Л. Поліщук та Р. Меняшев проблемами соціального капіталу суспільств у країнах з постсоціалістичною економікою, вважають наступні: низький загального рівень довіри суспільства, низький рівень довіри населення до основних державних інститутів та недостатнього рівня самоорганізації суспільства, як наслідок, соціальний капітал не може виконувати функцію суспільного контролю діяльності органів державної влади та якості державних послуг [5].

Шукаючи шляхи вирішення проблеми ми повинні повернутися до зазначеного вище поділу соціального капіталу на структурний і когнітивний. Структурний соціальний капітал полегшує отримання інформації, сприяє колективним діям і спільному ухваленню рішень шляхом розподілу ролей, формування соціальних зв'язків та інших соціальних структур, пов'язаних з правилами, процедурами і прецедентами [10]. До когнітивного соціального капіталу належать норми, цінності, взаємна довіра і віра, тому він є суб'єктивним. Ці форми співіснують як разом, так і окремо. Наприклад, стосунки між членами територіальної громади можуть будуватися на особистих зв'язках і контактах, які не будуть підпорядковані певній структурі. І навпаки, наявність асоціацій у територіальній громаді не обов'язково свідчатиме про наявність сильних особистих зв'язків між їх членами, тому що можлива участь в них не є добровільною діяльністю.

Як зазначає І. Є. Турчинов – «на відміну від когнітивного соціального капіталу, який формується виключно через мережу внутрішніх соціальних зв'язків, формування структурного соціального капіталу залежить від низки зовнішніх чинників – умов, які створюються іншими агентами соціально-економічного розвитку» [11]. Якщо розбудову структурного соціального капіталу можна вважати прямим завданням державних органів, то для розвитку когнітивного вони не придатні, тому мають поступитися місцем іншим структурам.

Свого часу на важливості існування розвиненої мережі недержавних інститутів наголошував ще А. де Токвіль, який ґрунтовно проаналізував практичну діяльність громадянського суспільства США і надавав великого значення схильності американців до створення громадських і політичних організацій, вважаючи, що американці будь-якого віку й всіх соціальних груп завжди створюють асоціації. Вони беруть участь не лише в комерційних та промислових асоціаціях, а й у тисячах інших – релігійних, моральних, серйозних, несерйозних, дуже загальних і дуже обмежених, надзвичайно великих та дуже малих [12, с. 513–514]. Тому неурядові організації є надзвичайно важливими суспільними інститутами, оскільки вони сприяють внутрішньому «вихованню» своїх членів та мають зовнішній вплив на широкий загал, шляхом продукування та інституалізації системи норм, які, за визначенням Д. Норта, сприяють формуванню моделей поведінки у суспільстві [13].

Асоціації виховують у своїх членів почуття співпраці, солідарності та громадянського патріотизму (або, інакше кажучи, відповідальності). Якщо люди, об'єднані у спільну асоціацію, належать до різних соціальних груп з різною метою, в результаті групової взаємодії та взаємовпливів вони стають набагато поміркованішими [14, с. 10–11]. До того ж, мета асоціації не обов'язково повинна бути політичною. На думку Н. Розенблум, головним є не тип асоціацій і не їх відповідність вимогам лібералізму, а організаційна багатоманітність, відкритість, змінюваність членства, практика вільних переходів членів однієї організації в іншу [15, с. 24].

Висновки. Елементи соціального капіталу запропоновані Патнемом – довіра, норми поведінки, соціальна мережа, можуть розвиватися під впливом

цілеспрямованих дій державних інституцій чи недержавних благодійних фондів, проте це потребує перегляду їх політики. Не завжди їх ініціативи ведуть до створення відкритого соціального капіталу. Наприклад виділення грантів для вирішення конкретних проблем певних груп людей загрожує створенням «обмеженого» або закритого соціального капіталу – з відповідним вузьким радіусом довіри та сприяє формуванню в суспільстві вузьких груп інтересів. Тому не завжди підтримка конкретної невеликої соціальної групи, допомога у реалізації нею своїх групових інтересів, може привести не до зростання громадянського суспільства, а цілком до протилежних процесів.

Відповідно, в рамках державної політики розвитку громадянського суспільства необхідно враховувати, що держава зацікавлена у плеканні норм взаємин, довіри та соціальних мереж що ведуть до відкритого соціального капіталу

Також необхідно аналізувати підсумки політики як для структурного, так і для когнітивного соціального капіталу, до якого належать норми, цінності, взаємна довіра і віра. Держава може впливати на розвиток громадянського суспільства сприяючи накопиченню структурного соціального капіталу, проте для цього необхідні одночасні дії на різних рівнях: прийняття закону про територіальні громади, у якому мають бути юридично визначені статус територіальної громади, адміністративні кордони, взаємні зобов'язання з державними інституціями, можливості для самоорганізації, управління, налагодження громадського партнерства, створення асоціацій тощо; подальше розширення співпраці з неурядовими організаціями шляхом утворення громадських рад, проведення спільних заходів тощо; сприяння участі громадян в діяльності неурядових організацій шляхом надання грантів, субсидій, організації оплачуваних соціальних робіт тощо; налагодження тристоронньої міжсекторної взаємодії через проведення спільних заходів, забезпечення належної організаційної та фінансової підтримки; інформаційного забезпечення діяльності громадських об'єднань шляхом підготовки й видання брошур, інформаційних бюлетенів, довідників тощо.

Що стосується когнітивного соціального капіталу, то для його розвитку потрібні функціонуючі мережі громадської активності, що сприяють здоровим нормам взаємності та заохочують прояви соціального довір'я. Такі мережі полегшують координацію і комунікацію, посилюють довір'я і, таким чином, дозволяють вирішувати дилеми колективної дії. Мережі громадської активності втілюють у собі попередній успіх співпраці, який може служити культурним шаблоном для майбутньої співпраці.

Бібліографічні посилання

1. Бондаренко М. Ю. Соціальний капітал як основа розвитку громадянського суспільства [Електронний ресурс] / М. Ю. Бондаренко. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/dutp/2011_2/txts/Bondarenko.pdf.
2. Степаненко В. Соціальний капітал у соціологічній перспективі: теоретико-методичні аспекти дослідження / В. Степаненко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2001. – № 2. – С. 24–41.
3. Савко Ю. Громадянське суспільство, соціальний капітал і політична участь / Ю. Савко // Вісник Львівського ун-ту. Серія: філософські науки. – 2002. – Вип. 4. – С. 151–159.
4. Указ Президента України № 212/2012 «Про Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергові заходи щодо її реалізації» від 24 березня 2012 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/14621.html>
5. Polishchuk L. Does Social Capital Have Economic Payoff in Russia? / L. Polishchuk, R. Menyashev // WP10/2011/01. The University. – Higher School of Economics. – Moscow : Publishing House of the University – Higher School of Economics, 2011. – 44 p.
6. Burt R. Structural Holes the Social Structure of Compretition / R. Burt. – Cambridge (MA), 1992. – 185 p.
7. Коулман Дж. Капитал социальный и человеческий / Дж. Коулман // Общественные науки и современность. – 2001. – № 3. – С. 122–139.
8. Putnam R. Who Killed Civic America? / R. Putnem // Prospect. – 1996. – March.
9. Putnam R. Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community / R. Putnam. – New York: S. Schuster, 2000. – 217 p.
10. Тихонова Н. Е. Социальный капитал как фактор неравенства / Н. Е. Тихонова // Общественные науки и современность. – 2004. – № 4. – С. 24–31.
11. Турчинов І. Є. Роль держави та місцевого самоврядування у формуванні соціального капіталу

територіальних громад [Електронний ресурс] / Іван Євгенович Турчинов. – Режим доступу : [http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2011-02\(6\)/11tiectg.pdf](http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2011-02(6)/11tiectg.pdf)

12. Токвіль де А. Про демократію в Америці / А. де Токвіль ; пер. з фр. Г. Пилипчука та М. Москаленка. – К. : Видавничий дім “Всесвіт”, 1999. – 590 с.

13. Четверікова Л.О. Проблема інституалізації соціального капіталу як передумови розвитку громадянського суспільства в Україні / Л.О. Четверікова // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку: Збірник наукових праць. – Львів, 2012. – Вип. 24. – С. 62–66.

14. Lijphart A. Democracy in Plural Societies / Arend Lijphart. – New Haven : Yale University Press, 1977. – 248 p.

15. Розенблум Ненсі Л. Громадянські суспільства: лібералізм і моральні впливи плюралізму / Н. Л. Розенблум // І. – 2001. – Ч. 21. – С. 6–29.

Борисова В. О. Рост социального капитала как главная предпосылка развития гражданского общества

Посвящено определению места социального капитала в развитии гражданского общества в Украине. Автор выделяет составляющие социального капитала и определяет их значимость для развития гражданского сознания. Приводятся рекомендации по созданию благоприятных условий для роста социального капитала.

Ключевые слова: гражданское общество, социальный капитал, неправительственные организации, социальные сети.

Borisova V. The growth of social capital as the main prerequisite for the development of civil society

The article is devoted to the place of social capital in the development of civil society in Ukraine. The author identifies the components of social capital and determine their significance to the development of social awareness. We give advice on creating an enabling environment for the growth of social capital.

Social capital, NGOs and civil society concepts are often used in the same context. From the emergence of the concept of «social capital», which was first used by American scholar L. J. Hanifan as a part of discussions about community centers in rural schools, he tried to apply for the analysis of non-governmental organizations and civil society. The relationship between these three phenomena scientists from different countries in different contexts recorded repeatedly.

This study is important because government policies promoting the development of civil society, in spite of the establishment of the Coordinating Council for Civil Society Development Strategy for approval of public policy to promote civic politics and Priority Action Plan for its implementation does not lead to significant qualitative changes in the position of civil society in Ukraine. The strategy is aimed primarily at institutional prerequisites for the development of civil society - the introduction of public control over the authorities to ensure independent activities of civil society, strengthening their impact on socially important decisions, creating conditions to ensure broad representation of interests of citizens in government and local governments, regular consultations with the public on important issues of society and the state. However, such changes in the political and legal environment of the existence of civil society does not give the desired effect, as the practice of their implementation and content of real substance so far behind.

Key words: civil society, social capital, NGOs, social networks.

Надійшла до редколегії: 28.03.2014

УДК 321.64

С. Г. Вонсович

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ОСОБЛИВОСТІ ТРАНЗИТУ В УМОВАХ КРИЗОВОСТІ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Проаналізовано основні політологічні підходи до феномену кризи у транзитивному суспільстві. Показано, що політична криза є переломним моментом у розвитку політичної системи і характеризується транзитивним станом політико-владних структур, боротьбою і зміною політичних еліт, політичною активізацією мас, зниженням ефективності державного менеджменту і політичною нестабільністю. Зазначено, що у подоланні (як і у творенні) кризи у транзитивному суспільстві значна роль належить еліті. Розкрито причини пролонгування криз у процесі політичного транзиту в Україні, а також розкрито зміст криз у транзитивній політичній системі України та роль політичної еліти як чинника її кризогенності.

Ключові слова: політичний транзит, політична система транзитивного типу, політичні кризи, політичні еліти, революція, еволюція, реформа.

Демократичний транзит є своєрідним типом політичної трансформації, який характеризується, насамперед, своїм інституційним спрямуванням, оскільки основною метою ставить саме інституційний злам та розбудову нових, демократичних інститутів в рамках правового поля. Фактично не знайдемо жодної країни у світі, яка не переживала б цього періоду. Це перехід від старого до нового, причому не завжди прогресивного, позитивного – в аксіологічному вимірі, що є аксіомою будь-якого розвитку. Транзитивні етапи періодично повторюються в історії кожної країни. Причому варіантів політичного транзиту може бути багато. Отже, транзитними можемо вважати всі сучасні політичні спільноти. Для осмислення всього комплексу проблем політичного транзиту суттєве значення належить виявленню причин його настання. До таких, зокрема, можна віднести кризи. Тому метою статті є розкриття особливостей транзиту в умовах кризовості політичної системи. Мета зумовила постановку та вирішення таких завдань, як аналіз політологічних підходів, що розкривають проблематику політичної кризи в умовах транзиту; залучити до вжитку системний підхід у дихотомії «політична криза - політичний транзит»; простежити причинно-наслідковий зв'язок між політичними і економічними кризами у політичних системах; розкрити зміст криз у транзитивній політичній системі України та роль політичної еліти як чинника її кризогенності.

Проблема ролі політичних криз в рамках транзитивності політичних систем дотично розглядається західними науковцями Г. О'Донеллом, Р. Далем, Х. Лінцем, Д. Растоу, А. Пшеворським, С. Гантінгтоном, Ш. Ейзенштадтом, Р. Інглехартом. В Україні ця проблематика дістала розвитку в працях В. Горбатенка, Г. Зеленько, О. Категоренка, В. Кривошеїна, Р. Ключника, О. Новакової, П. Кутуєва, Ю. Мацієвського, М. Михальченка, Ф. Рудича, О. Чемшита тощо, де розкриваються окремі аспекти політичних криз. Аналіз цих та інших робіт дозволяє виокремити наявні теоретичні напрямки дослідження політичних криз в умовах транзиту та визначити парадигми, в межах яких вони розглядаються.

Під час вивчення перехідних станів політичних процесів, основна увага приділяється процесам, які відбуваються напередодні і у період їхнього переходу у нову якість. За цього значну роль відіграють кризи різного типу, що виступають у якості причин транзиту. Підходи до їх трактування не визначаються однозначністю. Так, розуміння кризи у радянській науковій літературі розглядалося як стан занепаду [4].

З позиції системного підходу, криза інтерпретується на рівні політичної системи. Криза політичної системи може виникати внаслідок:

- а) ускладнення соціального середовища, що оточує політичну систему;
- б) порушення зворотного зв'язку, що впливає на стабільність системи;
- в) падіння ефективності політичної комунікації та політичної соціалізації.

Політична криза є переломним моментом у розвитку політичної системи, що настав під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників. Вона характеризується транзитивним станом політико-владних структур, боротьбою і зміною політичних еліт, політичною активізацією мас, зниженням ефективності державного менеджменту і політичною нестабільністю.

Аналіз перебігу політичного транзиту на пострадянському просторі дозволяє конкретизувати чинники політичних криз в перехідних політичних системах. За цього політичні кризи в країнах пострадянського простору зумовлюються:

- чинником структурної напруги, що визначається економічними труднощами перехідного періоду;
- соціально - культурним чинником, специфіка якого пов'язана з фактом існування демократичних цінностей у частини громадян, що створює основу для політичної активності і мобілізації опозиції;
- режимним чинником, сутність якого полягає в існуванні гібридних політичних режимів.

За структурно-функціональним підходом суспільство розглядається як сукупність підсистем, а також як сукупність окремих позицій, займаних індивідами, і ролей, відповідних цим позиціям. Стан і поведінка великих елементів і індивідів пояснюється, у першу чергу, потребами у виконанні функцій і ролей. Тому політична

криза асоціюється із порушенням нормального функціонування політичної системи загалом, або її елементів зокрема. При такому підході ключове значення відіграє поняття політичної дисфункції, коли політична криза розглядається як особливий стан політичної системи.

Теоретичні уявлення про політичні кризи пройшли період виокремлення чинників кризи і виведення причин кризи з окремих підсистем суспільства. Зазвичай, політична криза розглядається як дисфункція підсистем або інститутів соціуму (криза ідеології, криза управління, криза партійної системи) або кризових відносин між окремими елементами системи (кризи легітимності, кризи ідентичності). У рамках даного напрямку вдалося об'єднати окремі напрацювання деяких історичних і сучасних шкіл соціально-політичної думки. Проте єдиної синтетичної теорії у цій царині поки не склалося [1, с. 61].

Якщо розглядати політичну кризу в рамках структурного підходу, то можна дійти наступних висновків. По-перше, в умовах транзиту політична криза означає різке загострення суперечностей у системі політичних відносин, що впливає зі стану нестійкості і нестабільності. По-друге, це зумовлює суттєві переходи у владній структурі, соціуму або політичній системі загалом. По-третє, у наслідок цього уможливорюються декілька варіантів розвитку: а) негативний – соціальна катастрофа, загибель або розвал системи; б) позитивний – може послужити джерелом позитивних змін і оновлення системи. По-четверте, місце кризи у політичному розвитку можна визначити за формулою перебігу транзиту: «стабільність – криза – нова стабільність». Очевидно, що криза породжує нову якість, є умовою змін якісного характеру. По-п'яте, криза є вищою стадією політичного конфлікту; конфлікт передусє кризи; криза може вибухнути і без конфлікту та може відбуватися лише за участю одного актора.

Оскільки політичний транзит – це завжди процес, то важливу роль відіграє процесуальна складова у трактуванні політичних криз. Тому у перехідних суспільствах доцільно розглядати політичну кризу не тільки як стан політичної системи, але й як процес. За цього політична криза є процесом та станом, що характеризується порушенням функціонування політичної системи та її окремих складових у процесі управління суспільством і включеною у діалектичне відношення між функціонуванням і розвитком системного утворення [2].

Транзитивність зумовлює тісний зв'язок політичної кризи з політичними конфліктами, при цьому причини варіюються лише за причинно-наслідковим критерієм. За такого підходу криза становить собою своєрідний критичний рубіж у еволюції конфлікту, але не є його обов'язковою неминучою фазою. Розвиток конфлікту доходить до неї далеко не завжди: його перебіг може залишатися латентним, не породжуючи безпосередньо кризових ситуацій. Не завжди є криза й завершальною фазою конфлікту: криза подолана, а міждержавний конфлікт на колишній причинній основі в цілому зберігається і повертається до прихованого стану. За певних обставин цей конфлікт може знову простежуватися у кризах різного ступеня гостроти і масштабності.

На сьогодні багато дослідників, що вивчають політичні транзити, звертаються до інструментарію синергетики. Синергетичний підхід вносить важливу складову у дослідження як політичного транзиту, так і криз. Відповідно до синергетичного підходу розвиток будь-якої системи, у т. ч. соціальної, не може бути безкризовим, криза – це природний стан розвитку системи. За цього, криза є це природною фазою розвитку будь-якої системи, зона біфуркації. З точки зору даного підходу, криза є моментом дезорганізації системи, перехід системи до хаотичного стану розвитку, де руйнується порядок. Розгорнутий підхід до тлумачення місця кризи у політичній динаміці транзиту в межах синергетичної парадигми розроблений окремими українськими дослідниками. Так, функція кризи розглядається у послідовному категоріальному ряді: «Суперечність – протиріччя – конфлікт – криза – катастрофа – біфуркація». Це вказує на те, що кризи мають не тільки дисфункціональні, а й функціональні наслідки. З цього приводу пропонується цільова парадигма трактування кризових явищ у реальному дихотомному вимірі, що передбачає відхід від традиційного уявлення лише про їхню деструктивну роль у процесах розвитку транзитивних суспільств. Такий нетрадиційний концептуальний підхід до розробки

проблеми кризовості уможливив, по-перше, об'єктивніше тлумачення самого поняття «криза». «Під кризою розуміється рушійна, каталізуюча складова процесу якісних змін системи, яка опинилася у перехідному періоді свого трансформування» [5, с. 7]. По-друге, «в межах запропонованої парадигми, вдалось виокремити наступні складові кризи: передумови (причини) виникнення кризових явищ – передкризовий період (визрівання) – кризова ситуація – кризовий стан – загострення кризового стану (пороговий ступінь)» [5, с. 12].

Наведені висновки дозволяють, по-перше, глибше зрозуміти процес розгортання кризи і вдосконалити уявлення про її стадії. По-друге, відійти від «тристадійності», відповідно якої політичні кризи проходять три стадії: 1) приховану стадію нагромадження суперечностей; 2) стадію ескалації кризи; 3) стадію розв'язання кризи.

У перехідних політичних системах спостерігається тісний взаємозв'язок між політичними і економічними кризами. У короткостроковому плані політична криза, хоча і по-особливому, але доволі відчутно впливає на економіку. Цей вплив, у першу чергу, простежується через ажіотажний попит на стабільну іноземну валюту; падіння курсу національної грошової одиниці, зростання споживчих цін; погіршення інвестиційних та кредитних рейтингів і зниження обсягів відповідних ресурсів, і зростання їх вартості; зниження котирувань вітчизняних цінних паперів, обсягів і вартості їх продажу, зменшення щоденних надходжень до бюджетів всіх рівнів; ослаблення платіжної дисципліни.

Спостерігаються і зворотні причинно-наслідкові зв'язки між політичними та економічними кризами, що має місце у США (жовтень, 2013). Це підтверджує американський учений Дж. Голдстоун, який використовує поняття державної кризи. Зокрема, науковець відзначає вплив економічних проблем на виникнення криз у політичній сфері. Він зауважує, що «у період кризи протистояння між елементами суспільної структури починає переважати над співпрацею і боротьба за ресурси стає більш гострою. Державна криза може бути викликана, наприклад, поразкою у війні, банкрутством скарбниці або нездатністю придушити заворушення – але часто є наслідком нездатності держави впоратися з наростаючими економічними проблемами» [7, с. 8]. У той же час, Дж. Голдстоун наголошує на можливості економічних наслідків політичної кризи. На думку вченого, в умовах «брейк-дауну», коли відбувається руйнування держави, можливим стає перехід від основних форм економічної організації і власності до інших, за чого простежується латентна транзитивність.

Поняття транзитивності відображає момент реформування будь-якого явища. У зв'язку цим перехідний період у розвитку політичної системи становить собою складну системну категорію, яка включає в себе елементи модернізації та трансформації і здійснюється з метою демократизації та редемократизації держави і суспільства. Транзит є необхідною умовою розвитку, що характеризує міжтиповий стан політичної системи. Перехідний період включає в себе не тільки власне момент руйнування колишньої влади, а й момент становлення нових органів держави. Це тривалий етап, який торкається усієї сукупності процесів, що протікають на рівні політичної системи.

Перехідний стан політичної системи супроводжується нестабільністю та кризовими явищами, відрізняється слабкою керованістю, зниженням ефективності соціального регулювання, виникненням неінституціоналізованих форм діяльності та альтернативних структур.

Перехідному етапу в розвитку політичної системи, як правило, передують кризовий момент управління. Не викликає сумнівів, що криза є однією з умов подальшого розвитку будь-якої системи.

Криза виникає за умови протиріч у кількох елементах системи. Однак вона може набувати характеру системності, коли охоплює всі, без винятку, елементи політичної системи. Системна криза у процесі транзиту може бути вирішена як революційним шляхом, так і шляхом укладання угоди (пакту) між протиборчими сторонами тощо. Проте найбільш оптимальним варіантом перехідних перетворень вважається еволюційний шлях розвитку.

Політична система України, демократична за формою, ще не набула демократичного змісту. Навпаки, демократичні механізми все частіше стали використовуватися для обслуговування корпоративних інтересів, перетворення політичних ресурсів на економічні. Тому у подоланні (як і у творенні) кризи у транзитивному суспільстві значну роль відіграє еліта. Оскільки контроль за елітою здійснюється особисто Президентом, оновлення еліти, а також зміни ustalених зразків її поведінки відбуваються, зазвичай, лише в рік переобрання Президента.

Така удавана демократія стає гальмом на шляху подальшої демократичної трансформації українського суспільства. Як стверджував А. Шедлер, «гравці, що грають в авторитарні ігри, можуть зберігати фасад режиму. Проте вони неминуче руйнують його основи» [6, с. 698]. Одним зі шляхів виходу з цієї негативної ситуації, спробою подолання кризи, є зміна моделі консолідації еліти. Розколата еліта гальмує реформи та призводить до соціальної нестабільності. Водночас не можна вимагати примусової консолідації еліти під прапором тоталітарної єдності, оскільки це шлях веде до деградації як еліти, так і суспільства. Тому перехід до стабільного розвитку через кризи, що уявляється як демократія, можливий за умови добровільної консолідації, узгодження позицій та цілей.

Якщо визначити стан відносин між політичними елітами в Україні як «вічний конфлікт», то подальший розвиток вимагає встановлення пакту провідних політичних сил, які монополізують політичні дивіденди на підставі адміністративно-бюрократичних зв'язків та розподілу ресурсів відносно рівномірно, пропорційно впливу кожного з учасників. Ймовірність такого пакту еліти в Україні обумовлюється тим, що націонал-демократичні та олігархічні групи вже не можуть цілковито контролюватися актором-гегемоном, але жоден з них через не стільки нестачу ресурсів, але й окремі суб'єктивні моменти, ще не спроможний претендувати на домінуючу позицію.

У цьому плані, очевидно, подальшим етапом транзиту має стати конвергенція еліт, що ґрунтується на конкуренції за загальновизнаними, узгодженими правилами. Як стверджує М. Михальченко, консолідація можлива «заради збереження злагодності в суспільстві, реформ і ненасильницької взаємодії груп, які змагаються між собою за владу на основі принципів мирного співіснування» [3, с. 8]. Одним із таких типів консолідації політичних еліт для транзитивних політичних систем вважається консолідація на ґрунті парламентсько-президентського формату. Головною метою такої консолідації є встановлення ефективного балансу різних інтересів і закріплення його в інституціональних правилах гри. Головний зміст нової моделі консолідації політичних еліт України має полягати у недопущенні монопольного захоплення влади будь-яким політичним актором. Нині саме захоплення президентських повноважень є умовою захоплення всіх стратегічних позицій у суспільстві. Така ситуація, коли внаслідок президентських виборів одні сили отримують все, а інші – нічого, все більше не задовольняє як основних політичних гравців, так і представників фінансових кіл, прагнучих до більш рівномірного розподілу політичних ризиків та переваг.

Загалом, системна криза, виступаючи точкою біфуркації, може поставити українське суспільство перед вибором трьох основних атракторів:

- а) крах демократії і встановлення неопатримоніального режиму;
- б) реалізація моделі повторюваних криз, які ослаблюють державні структури і створюють ситуацію перманентної невизначеності (що найбільш загрозливо з огляду на сучасну системну кризу українського суспільства);
- в) консолідація демократичних гравців під впливом серйозної загрози і стабілізація демократії.

Для уникнення перших двох небажаних сценаріїв розвитку, необхідно усвідомити сьогоденні реалії політичного життя українського суспільства. Зрозуміти, що головним завданням політичного розвитку в сучасній Україні є не подальша демократизація, а адаптація створених демократичних інститутів до потреб суспільства. У межах цього періоду необхідним стає стабільний, легітимний політичний порядок, спрямований на створення передумов наступних етапів демократизації.

Серед цих передумов головними є: економічне реформування, створення чіткої

конкурентної системи власності, на її основі дієвих громадянських структур, середнього класу, автономного від держави у соціальноекономічному значенні. Тільки виконання цих основних завдань дозволить Україні вийти з «мертвої зони» постійної нестабільності та поставити на порядок денний завдання подальшої демократизації суспільства.

Але згадані позитивні зміни, з іншої сторони, не завжди адекватні відповідним змінам в економіці, політиці, соціальних відносинах, духовній сфері та синхронні з ними. Пролонгування криз у процесі політичного транзиту в Україні визначається:

- інерційністю кризових процесів, суперечністю формування ринкових відносин і слабкістю фінансової системи, трудностю створення децентралізованої управлінської інфраструктури й досягнення нормальної економічної самостійності регіонів;

- складністю відносин президентських, урядових структур і представницьких органів влади, падінням їхнього рейтингу, поступовим зниженням довіри до владних структур з боку громадян, а звідси – наростанням напруженості й небезпеки переходу до диктатури автократично-патримоніального формату в атмосфері зростання впливу різних екстремістських організацій, особливо фундаменталістського, націоналістичного планів;

- наростанням протистояння політичних сил, надмірною амбітністю малопотужних партій, рухів їхніх лідерів, які незмінно прагнуть подати свої амбіції як вираз «волі та інтересів народу»;

- посиленням правового нігілізму, занепокоєністю народу дедалі зростаючою злочинністю, процвітанням мафіозних організацій, зрощенням владних структур із кримінальними угрупованнями. Звідси страх перед хаосом і беззаконням;

- розпадом здорових зв'язків між людьми, латентною дезінтеграцією держави та сепаратизмом регіональних лідерів, розмитістю відчуття елементарного соціального порядку;

- ціннісно-етичним і культурним вакуумом, який розширюється, поворотом у бік релігійно-культових ідеалів, містики, етнонаціонального егоїзму. І це при тому, що в процесі демократичного оновлення особливу, а багато у чому і провідну роль покликано відіграти мистецько-культурна, духовна, наукова еліти;

- песимізмом соціальних очікувань, розчаруванням народу результатами «реформ», втратою значною частиною населення віри в можливість виходу з кризи без цілісного й переконливого плану реформування країни.

Саме неспроможністю української політикоадміністративної еліти здійснювати ефективні реформи можна пояснити змістом політичного режиму країни, що відноситься до розряду «гібридного», «частково демократичного». «Гібридні» режими імпліцитно розглядаються як певне «зависання» країни, яка не є ані диктатурою, ані повноцінною демократією.

Взагалі специфіка перехідних суспільств не в останню чергу пов'язана із запеклою політичною боротьбою навколо інститутів влади. Небажання або невміння правлячої еліти приборкати деструктивну енергію таких конфліктів призводить до парламентських, урядових і конституційних криз. Коли ж вони збігаються у часі або набувають перманентного характеру, виникають умови для кризи політичного режиму. Таку амплітуду як раз і має внутрішньополітичний процес у пострадянській Україні. Ми маємо приклад інституціональної кризи у вигляді «Помаранчової революції». Вона, як інституціональна криза, або криза політичного режиму, не призвела до встановлення правового ладу і, навіть навпаки, загострила питання про правове переоформлення інституційного дизайну. Боротьба навколо повноважень, яка точиться під виглядом зміни Конституції та форми правління, насправді ще більш розхитує й легальне, й легітимне підґрунтя влади, поглиблює прірву між нею й більшою частиною суспільства.

Бібліографічні посилання

1. Барсамов В. А. «Цветные революции»: теоретический и прикладной аспекты / В.А. Барсамов // Социс. – 2006. – №8. – С. 57–66.

2. Клим І. М. Методологічні засади вивчення політичної кризи. [Електронний ресурс] / І.М. Клим. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vdakk/2009_4/38.pdf].
3. Михальченко М. Еліта в Україні: істе, куме, що зварили / М. Михальченко // Віче. – 2003. – № 1. – С. 6–12.
4. Революционная ситуация в России в середине 19 века / [А.З. Барабой, И.Е. Баренбаум, Ю.И. Герасимова и др.]; под. ред. М.В. Нечкиной. – М. : Наука, 1978 – 440с.
5. Черній А. Л. Чинник кризовості у трансформованні соціально-політичних систем перехідного типу : автореф. дис. ... канд. політ. наук : спец. 23.00.04 – політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку / А.Л. Черній. – К., 2004. – 16 с.
6. Шедлер А. Вимірювання демократичної консолідації / А. Шедлер // Демократія: Антологія / упоряд. О. Проценко. – К. : Смолоскіп, 2005. – С. 687–714.
7. Goldstone J. Revolution and Rebellion in the Early Modern World / J. Goldstone. – London : University of California Press, 1991. – 608 p.

Вонсович С. Г. Особенности транзита в условиях кризисной политической системы: теоретический аспект

Проанализированы основные политологические подходы к феномену кризиса в транзитивном обществе. Показано, что политический кризис является переломным моментом в развитии политической системы и характеризуется транзитивным состоянием политико – властных структур, борьбой и сменой политических элит, политической активизацией масс, снижением эффективности государственного менеджмента и политической нестабильностью. Отмечено, что в преодолении (как и в создании) кризиса в транзитивном обществе значительная роль принадлежит элите. Раскрыты причины пролонгации кризисов в процессе политического транзита, а также раскрыто содержание кризисов в транзитивной политической системе Украины и роль политической элиты как фактора ее кризогенности.

Ключевые слова: политический транзит, политическая система транзитивного типа, политические кризисы, политические элиты, революция, эволюция, реформа.

Vonsovych S. Peculiarities of transit under the condition of the crisis of the political system: the theoretical aspect

The main political science approaches to the phenomenon of the crisis in the transitive society have been analyzed. It is shown that the political crisis is a turning point in the development of the political system and is characterized by the transitive state of the political - power structures, struggle and change of political elites, political activation of the masses, the reduction in the efficiency of public management and political instability. It is noted that a significant role in overcoming (as well as in creating) the crisis in the transitive society belongs to the elite. The reasons of prolongation of crises in the political transit have been revealed. The contents of the crises in the transitive political system of Ukraine and the role of the political elite as a factor in the genesis of crisis have been disclosed.

Key words: political transit, the political system of the transitive type, political crises, the political elite, revolution, evolution and reform.

Надійшла до редколегії: 1.03.2014

УДК 323.22

Т. Л. Воробйова

Донецький національний університет

БАГАТОВИМІРНІСТЬ КАТЕГОРІЇ ПОЛІТИЧНОГО ПРОТЕСТУ

Розглянуто основні підходи до визначення змісту політичного протесту. Як результат, дістала уточнення категорія «політичного протесту». Узагальнено та проаналізовано характерні риси, які притаманні політичним протестам, на основі чого обґрунтовано багатовимірність цього феномену.

Ключові слова: політичний протест, теоретико–методологічний підхід, протестна активність, протестний потенціал.

Останнє десятиліття ознаменувалося «розквітом» протестного руху на геополітичному просторі. В умовах конфлікту або війни одним з найбільш затребуваних сучасних способів організації політичних процесів і управління ними стають мобілізаційні технології. У 2011 р. громадянські повстання, в результаті яких були вигнані колишні президенти, спалахнули в Єгипті, Тунісі, Лівії, Ємені; великі протестні виступи спостерігалися в Алжирі, Іраку, Йорданії, Кувейті, Ма-

рокко та Омані; в ослабленому вигляді протестна хвиля прокотилася в Лівані, Саудівській Аравії, Судані та Західній Сахарі; масові заворушення зафіксовані в США та Іспанії. У Росії взимку 2011–2012 рр. спостерігався сплеск протестних настроїв, викликаних незгодою протестуючих з підсумками виборів до Державної думи 2012р. і бажанням заявити про активну громадянську позицію. Україна не стала виключенням у цьому списку. Сьогодні вона переживає непростий період: становлення демократичних інституцій, перехід на нові принципи співіснування не минає безболісно: формуються нові засади суспільної моралі, вдосконалюються функції базових соціальних інституцій, оновлюються форми взаємодії між ними. Одним із виявів внутрішнього дисонансу постав феномен Євромайдану, видимими причинами якого вважаються суперечності зовнішньополітичного курсу у владних колах країни. Як відомо, під гаслами бажаного здобуття асоційованого членства в ЄС українці вийшли на вулиці, частина з них були організовані лідерами опозиції, інші – проявили самоорганізацію. В результаті цих масових виступів, вже відбулась зміна правлячого кола.

Соціально-політичні протести є складовими соціально-політичного розвитку української держави впродовж усього періоду її незалежності. Протягом цього часу змінювалися джерела, фактори їх появи, мотиви, характер взаємодії учасників. В силу складної природи політичних протестів з'ясувати їх сутність, відстежити усі фактори їх виникнення і можливу динаміку є не простим дослідницьким завданням. Саме від деталізованої і глибокої оцінки даного феномена залежить успіх у розробці методів ефективного управління і мінімізації їх деструктивних наслідків. Все це свідчить про актуальність звернення до теорії політичного протесту.

Теоретико-методологічний аналіз проблеми, що виконаний в статті, має наукову і практичну значимість. По-перше, він дозволяє глибше зрозуміти природу політичного протесту, джерела і закономірності його виникнення і розвитку, а тому може сприяти подальшому науковому осмисленню даної теми. По-друге, вивчення концептуальних напрямів в дослідження політичного протесту створює необхідну теоретичну базу для формування і корекції стратегії національної та регіональної політики з метою зниження рівня соціально-політичної напруги в суспільстві.

В останнє десятиліття проблематика політичної участі отримала досить широку розробку в публікаціях вітчизняних авторів. Комплексне дослідження політичної участі в умовах перехідних політичних процесів проведено в монографіях В.І. Бортнікова, Н.Ю. Ротар, О.О. Чемшита тощо.

Зазначені аспекти тривалий час знаходяться у центрі уваги багатьох вітчизняних соціологів: О.Владика, Є.Головахи, М.Міщенко, Н.Паніної, Є.Суїменка та інших.

Автор мав на меті узагальнити основні теоретико-методологічні підходи до визначення політичного протесту та виявити його специфіку.

У сучасній політичній науці немає однозначного тлумачення поняття «політичний протест». Різні дослідники, виходячи з власних наукових завдань, включають у це поняття різні політичні акції і форми політичної участі громадян.

В рамках одного з підходів до розуміння дефініції «політичного протесту» лежать міркування нормативного характеру. Протест визначається як форма «нетрадиційної» політичної поведінки. При цьому критерієм розрізнення традиційної і нетрадиційної політики в цілому є наявність і, відповідно, відсутність правил і законів, які сприяють регулярному представленню інтересів різних груп. Так, в роботах А. Марша (Marsh A.) [11, с. 48] в основі підходу до визначення політичного протесту лежать міркування саме нормативного характеру. Протест визначається як форма «нетрадиційної» політичної поведінки. При цьому критерієм традиційних і нетрадиційних політичних дій є наявність і, відповідно, відсутність правил і законів, які сприяють регулярному поданням інтересів різних соціальних груп. Традиційна політична поведінка заснована на існуванні широкого кола нормативних правил і законів, які є невід'ємним елементом функціонування такого механізму регулярного вираження інтересів як, наприклад, вибори. У разі нетрадиційних форм політичної поведінки відсутні будь-які норми, що сприяють регулярному проведенню мітингів, протестів, політичних демонстрацій, бойкотів,

страйків тощо, і разом з тим, наявність безлічі нормативних правил і законів, що обмежують або забороняють проведення подібних акцій.

Серед вітчизняних дослідників також існують прихильники цього підходу. Так, спираючись на теоретичні розробки М. Кааза (Kaase M.) і А. Марша (Marsh A.) [22], В.В. Сафронов, значно обмежуючи перелік явищ, які підпадають під визначення політичного протесту, ототожнює протест з «акціями, що непередбачені законом і не передбачають звернення до насильства» [16, с.117]. Він усуває з протестного репертуару такі дії, як електоральний абсентеїзм, підтримку опозиції і реакцію типу «антиістеблішменту» на виборах, здійснювані в межах правового поля позапарламентські виступи, а також заворушення, пов'язані з руйнуваннями, збитком і жертвами. Прикладом можуть стати результати парламентських виборів в Україні 2012, коли п'ятивідсотковий бар'єр було подолано представниками правих сил, а кількість представників комуністичної партії збільшилася, порівняно з попереднім скликанням. А відсоток тих, хто не прийшов на вибори, був найвищим за всю історію незалежності.

Інша точка зору, артикульована, наприклад, Д. Школьніком (Shkolnik D.), визначає соціальний протест як форму політичної боротьби соціальних суб'єктів, у політичній самосвідомості яких виникло невдоволення «системою», політикою влади. У такому розумінні політичний протест – крайній захід в умовах, коли санкціоновані засоби вираження політичних позицій недоступні суспільству. Недоступність «політично-інституційних» форм веде до орієнтації на «неінституційні» – протестні [21].

Виходячи з такого трактування, слід зазначити, що політичний протест більш багатогранне соціально-політичне явище, яке може мати найрізноманітніші форми, що включають в себе як конвенційні (законні), так і неконвенційні (що виходять за рамки законодавчого регулювання) політичні акції і поведінкові практики. У цьому зв'язку, на нашу думку, більш справедливою є точка зору російських вчених В.Костюшева і В. Горьковенко, які в поняття політичний протест включають не лише конфронтаційні і насильницькі, але і конвенційні акції, починаючи від демонстрацій, голодувань і закінчуючи символічними жестами у вигляді поставлення прапора або спалення партійного квитка. Наголос тут робиться на тому, що співвідношення названих альтернатив і вибір певної з них залежить від структури політичних можливостей, серед елементів якої виділяються: величина міжелітного розколу внаслідок конфлікту інтересів, державно охоронний потенціал репресивного апарату, рівень розвитку в суспільстві традицій політичної участі, ступінь відкритості публічного політичного дискурсу, культурно-ціннісне ставлення соціуму до протестної стратегії, наявність умов для інституційного консолідації або самоорганізації. Звернення агентів і акторів до конкретної форми викликається уявленням про її ефективності з точки зору досягнення цілей, а також виходячи з еквівалентності обсягу і виду наявних ресурсів та інформаційного забезпечення [7, с. 151-153].

Із залученням додаткових контекстів презентують своє осмислення аналізованої реальності Г.А. Белов, Г.Л. Купряшін, В.Л. Пугачов і А.І. Соловйов. Автори вважають, що політичні протести це не лише окремі акти громадянської непокорі, діяльність заборонених партій, політичний тероризм, санкціоновані мітинги, пікети і запити парламентаріїв, які заперечують проти того чи іншого рішення уряду, але і не виражені у формі звернення до політичних інститутів домагання громадян, байдужість і приховане невдоволення [13, с. 110-111; с. 182-183].

Інша підстава для дефініції протесту використовується авторами, які розробляють проблематику політичного конфлікту. За формами прояву конфлікт поділяють на протест і повстання. При цьому протест розглядається як форма прояву політичного конфлікту, предмет якого стосується конкретних дій і політики влади. У більшості випадків протестна поведінка виявляється не настільки тривалою і включає такі форми як демонстрації, загальні страйки, вуличні зіткнення і інші дії, пов'язані з порушенням громадського порядку. У порівнянні з протестом, повстання стосуються більш фундаментальних питань типу «хто править», «за допомогою яких засобів» і, як правило, передбачає прояв озброєного насильства між представниками політичного режиму і його опонентами [21, р. 18].

У концепціях колективної поведінки політичний протест розглядається як один з його типів, і саме поняття «протест» ставиться в один ряд з таким поняттям як «натовп». Частина авторів даних концепцій (Г.Лебон (Le Bon G.) [79], Г.Тард (Tarde G.) [18], Г.Блumer (Blumer G.) [2–3]) інтерпретують протест як соціально-психологічний феномен, розуміння сутності якого слід шукати в проблемах психологічного порядку: у психології колективної поведінки людей – психології натовпу і маси. Основи подібного розуміння проблем були закладені ще в XVIII столітті соціальним філософом Е.Берком (Burke E.), який визначав стихійні масові виступи народу проти влади як лякаючу, ірраціональну історичну силу – бунтуючий натовп [1, с. 115]. У рамках розглянутого підходу протести, як і будь-яка інша форма колективної поведінки, зв'язуються з підвищеною емоційною напруженістю (масова ворожість, соціальне занепокоєння, масове збудження, паніка, істерія, агресія) і характеризуються ірраціональністю (незвичністю, стихійністю, непередбачуваністю). Політичні протести, на думку дослідників цього напрямку, – це рухи радикально налаштованих, «Буяння натовпів», які порушують громадський порядок і закони. Найбільш руйнівною формою масового протестного поведінки є революція, яку Г.Лебон (Le Bon G.) характеризував як прояв масової істерії, як триумф ірраціональності [8, с. 121].

Інша група авторів, також розглядає політичний протест як одну з форм колективної поведінки, вважає, однак, що протестна поведінка зумовлена соціальними умовами, а не психологічними факторами [20, с. 337-366]. Показовим у цьому відношенні є підхід Н.Смелзера (Smelser N.) [17, с. 591-593], який, розглядаючи природу протестної поведінки, надає важливого значення аналізу певних соціальних умов і поведінки представників влади. Політичний протест визначається дослідником як спроба змінити соціальне середовище і включає такі загальні (для колективної поведінки) елементи, що пояснюють його природу: 1) масові соціально-політичні заворушення як основні сприятливі умови; 2) руйнування довіри, ворожість у відношенні між певними соціальними суб'єктами і представниками влади; 3) поширення в певних соціальних колах переконаності у ворожому, упередженому ставленні влади до даного соціальному суб'єкту; 4) різні активізуючі фактори, ситуативні каталізатори (прецеденти) масових виступів; 5) мобілізація до дій – процес «збирання» соціального суб'єкта («натовпу»); 6) неадекватний соціальний контроль – позиція і реакція представників влади, що про-вокують стихійну масову поведінку.

Інший американський учений, С.Терроу (Tarrow S.), визначає політичний протест як «використання руйнівних колективних дій, націлених на інститути, еліти, які панують і інші групи і здійснюються для досягнення деяких колективних цілей і вимог протестуючих» [7, с. 155].

Як видно з представлених дефініцій, під політичним протестом розуміється, перш за все, колективний вид позасистемної політичної участі. Подібне трактування політичного протесту була сприйнята багатьма російськими авторами, які також розглядається явище визначають у категоріях неконвенційних або нелегальної моделі політичної партиципації, зводячи його тільки до прямих дій колективних акторів. Наприклад, Д.Челпанова виходить з розуміння протестної поведінки як «форми участі, що включає сукупність публічних негативних реакцій соціальних суб'єктів на діяльність політичного режиму, з метою впливу на прийняття рішень» [19, с. 13].

Загальним у визначенні політичного протесту є те, що під цією категорією прийнято об'єднувати форми масової участі людей в соціально-політичному житті суспільства, тобто в масових формах впливу на політику влади [4, с. 189-190]. У цьому сенсі соціальні протести розглядаються як вертикальні політичні конфлікти («влада – народ»).

Слушною є думка Р.Любарєва стосовно того, що недоліком даних дефініцій є те, що вони залишають за рамками визначення пасивні форми протестної поведінки, наприклад, у вигляді свідомої неучасті населення у політичному житті. Тим часом пострадянські політичні реалії України демонструють достаток емпіричних даних, що свідчать, що в умовах девальвації виборчих інститутів реакцією досить масових верств населення стає «електоральний протест» у вигляді голосування «проти всіх», псування виборчих бюлетенів або свідомого ігнорування процедури виборів

(абсентеїзм). Не випадково масовий абсентеїзм українських виборців багатьма дослідниками розглядається як цілком раціональна поведінкова реакція на дефіцит політичної конкуренції та фальсифікації виборів і може справедливо бути оцінена як елемент протестного поведінки [9].

У таких баченнях політичного протесту з поля зору випадають і його прояви на індивідуальному рівні, адже абсентеїзм чи самознищення з приводу невдоволення діями влади – є формою політичного протесту, яка носить суб'єктивний характер і не має відношення до поведінки, що спонукається масами.

Досить поширеною точкою зору є визначення політичного протесту як однієї з форм політичної участі громадян. Так, в довідковій та енциклопедичній літературі можна знайти визначення «політичного протесту» (лат. *protestor* – публічно доводжу, грец. *politike* – політика) як «виду політичної участі, що виражається в прояві негативного ставлення до політичної системи в цілому або до її окремих елементів, нормам, цінностям у відкритій, демонстративній формі. До форм політичного протесту відносять мітинги, страйки, демонстрації, тероризм тощо» [12, с. 56].

Можна казати, що політичний протест проявляється як в конвенційних, так і в неконвенційних формах. Також очевидно, що політичний протест може мати як активні (мітинги, пікети), так і пасивні форми політичної поведінки (абсентеїзм). Ключовою ознакою політичного протесту є не стільки рівень активності, публічності або рамки конвенційності поведінки, скільки наявність негативного посилюючого впливу до політичних інститутів, державної політики або її окремих аспектів.

Виходячи з вище викладеного, вважається доцільним уточнити визначення «політичного протесту».

З огляду на неоднозначність підходів до методологічного опрацювання політичного протесту необхідним постає завдання розмежування таких понять як політичний протест та політичний конфлікт. Поява протесту має на увазі наявність протилежних інтересів. Загострення протиріччя і невдоволення породжує соціальну напругу, яка нерідко переростає в конфлікт. Політичний протест є протидією осіб, соціальних груп у відповідь на дії, заходи чи наміри влади, що утискають чи дискримінують їх соціально-економічні, трудові, політичні, культурні, етнічні інтереси та права. Відмінність між поняттями «політичний конфлікт» і «політичний протест» полягає у тому, що перше з них є більш широким поняттям, уособлює відносини протиборчих сторін, де мають місце як дія, так і протидія, друге, більш вузьке, поняття має значення тільки протидії, відповідної реакції на дискримінацію прав, інтересів, тощо.

Для розрізнення міри невдоволеності і міри готовності, коли йдеться про участь у протестних акціях, а також для визначення рівня протестної активності в науці існують поняття «протестна активність» і «протестний потенціал». Під протестною активністю розуміють реальне залучення громадян до різних форм протестної активності та його динаміку, під протестним потенціалом – наміри (схильність) громадян брати участь в акціях протесту за певних умов [14].

О. Мелешкіна під протестним потенціалом розуміє намір (схильність) громадян брати участь в протестних акціях за певних умов (наприклад, «якби робочі мого заводу вийшли на вулицю з вимогою відставки уряду, я можливо взяв би участь у демонстрації»; це зовсім не означає, що розводиться так людина реалізує свої наміри в дійсності) [10, с. 87].

А. Кінсбургський та М. Топалов у поле протестного потенціалу включають тих, хто покладає відповідальність за незадовільні умови життя, насамперед, на владу і схильні чинити на неї тиск в тій чи іншій формі. Автори у своїх роботах на противагу розглядають поняття «адаптаційного потенціалу», відносячи до нього тих людей, хто, відмовляється від участі в акціях протесту, покладаючись у вирішенні своїх життєвих проблем в основному на власні сили [5].

Найбільш доцільною вважається позиція В.В. Костюшева, який розглядає політичний протест у рамках трьохкомпонентної моделі, що містить когнітивну, емотивну та конотативну складові. Де, потенціал протесту виступає як соціально-психологічний стан готовності до протестної дії, заснований на тривожності і

невдоволенні, що викликається мірою відносної депривації (емотивна складова).

Репертуар протесту як стійка сукупність колективних протестних дій по відношенню до політичного режиму в цілому, конкретного владного інституту, політиці, що проводиться в конкретному напрямку. Можна ототожнити цю складову саме з протестною активністю.

Дискурс протесту як когнітивна складова, виражена в ідеологічному виробництві, політичній інтерпретації, повсякденному політичному наративі [6].

Дослідження потенційної схильності людей до участі в акціях протесту дозволяє проаналізувати різні аспекти феномену політичного протесту. По-перше, – з'ясувати характер розвитку протестних настроїв, а саме механізм формування настроїв соціального невдоволення, а також джерела і фактори, що сприяють накопиченню протестних настроїв. По-друге, – простежити характер переростання їх в активні дії, виявити тенденції в суспільній свідомості, які стимулюють або, навпаки, обмежують реалізацію соціального невдоволення на поведінковому рівні. По-третє, аналіз настроїв протесту необхідний для того, щоб виявити соціальну базу, тобто категорії осіб, схильних до участі в активних протестних діях.

Таким чином, на думку автора, узагальнивши, існуючі точки зору на політичний протест, можна виділити наступні його якісні виміри.

По-перше, політичний протест може існувати у вигляді внутрішнього стану неприйняття політичним суб'єктом пануючих в суспільстві політичних відносин або політичної системи в цілому.

На політичний протест, як внутрішній стан особистості або маси можна поглянути через протестні настрої. У політичній практиці успіх того чи іншого політичного підприємства у вирішальній мірі залежить від внутрішнього стану прийняття його масою, від дозрілої готовності підтримати його дією або непротивленням. Для українського сьогодення є характерним досить високий рівень стану внутрішньої напруженості, невдоволеності діями влади серед населення. Цей факт підтверджують емпіричні дослідження, які проводяться соціологічними службами.

По-друге, політичний протест – це певна форма вираження незгоди, опору, неприйняття пануючого політичного курсу, тобто те, що найчастіше виражається певною акцією, дією, вчинком протестного характеру. Можна казати про масові і індивідуальні форми політичного протесту, про мирні і немирні, організовані і стихійні, звичайні та нетрадиційні політичні акції протестного характеру. Крім того, саме протестна поведінка може значно урізноманітнитися в залежності від цілого ряду причин, набуваючи ту чи іншу форму і стан. Можна спостерігати як кількість протестних акцій, спрямованих проти дій влади зростає. Вимір внутрішнього протестного стану набуває втілення, але все одно спостерігається розбіжність між кількістю готових виступити проти і тими, хто дійсно реалізує свої наміри у дії.

По-третє, політичний протест – це явище політики, атрибут політичного, представляє собою протидіючі сили, руху, тенденції, що йдуть врозріз основним течією політичного життя. Це своє – інше конкретного політичного курсу. Як такої, політичний протест присутній у будь-якій системі політичних відносин, супроводжує розвиток будь-якого політичного режиму. Якщо поглянути на події Помаранчевої революції, то саме тоді простежується низький рівень довіри до державних інститутів, негативні оцінки розвитку подій в країні. Бачимо, що були негативні оцінки ситуації, але певні протестні настрої почали формуватися саме після впливу активізуючого фактору – фальсифікації виборів, а також популяризації команди В.А. Ющенка, як символу демократії і як той атрибут політичного. Якщо розглянути сучасну ситуацію, то у 2011-2012 рр. спостерігався найвищий рівень недовіри до державних інститутів (67%), також близько 70% вважали, що події розвиваються у неправильному напрямі [15], але такої маси протестно налаштованого суспільства не спостерігалось. Тобто, це ще раз показує, що великий вплив на переростання соціальної напруги у конфлікт має політичний привід, а також мобілізація суспільства.

Внаслідок пошуку відповіді на питання про сутність політичного протесту автор адаптує основні положення психологічного, соціально-психологічного, конфліктологічного і культурологічного підходів. Аргументацією є та обстави-

на, що причини явища лежать не лише в площині економічних, політичних та соціокультурних умов, але й не в меншій мірі пов'язані з когнітивно-психологічними процесами, що протікають у внутрішньоособистісній системі.

Таким чином, теоретичні проблеми масового політичного протесту є в даний час предметом вивчення як в західній, так і у вітчизняній науці. За період часу з початку формулювання основних положень про політичний протест має і до сьогодні накопичено значний теоретичний матеріал, проте в цілому, на нашу думку, у вітчизняній науці результати сучасних досліджень західних політологів більшою мірою ще не знаходять практичного застосування. Заперечення радянською політичною наукою досліджень в області протестної поведінки має стало причиною того, що в радянській науковій і публіцистичній літературі практично відсутні будь-які роботи, присвячені зазначеним питанням. Можна відзначити, що в рамках радянської науково-політичної традиції єдиними дослідженнями, спрямованими на вивчення політичного протесту, стали дослідження масових демократичних, соціал-демократичних рухів в капіталістичних країнах, спрямованих на критику капіталістичного ладу. З початку 90-х рр.. XX в. в силу соціально-економічного, політичного реформування, що проводилось в країні, у вітчизняній політичній науці намітилася тенденція до посилення уваги відносно проблем політичного протесту. З цього моменту у пострадянській науковій літературі стали з'являтися дослідження, які тим чи іншим чином зачіпають зазначену проблему. Однак слід констатувати, що вітчизняні дослідники, як правило, спираються на концепції основоположників «психології мас», не беручи до уваги проведений західними дослідниками аналіз процесів, що відбуваються в сучасному постіндустріальному суспільстві. Нерозкритими у вітчизняній політичній науці залишаються, насамперед, об'єктивні закономірності в протестній поведінці мас залежно від характеру і напрямів політичного процесу та основні елементи і характеристики політичного протесту співвідносно з сучасною політичною ситуацією в Україні.

Бібліографічні посилання

1. Берк Э. Размышления о революции во Франции / Э. Берк ; [сокр. пер. с англ. Е.И. Гельфанд]. – М. : Рудомино, 1993. – 143с.
2. Блумер Г. Коллективное поведение / Г. Блумер ; [пер. с англ. Д.И.Водотынского] // Американская социологическая мысль: Тексты. – М. : Издание МУБиУ, 1996. – С. 166–212.
3. Блумер Г. Социальные проблемы как коллективное поведение / Г.Блумер ; [пер. с англ. И. Ясавеева] // Контексты современности–II: Хрестоматия. – Казань : Изд-во Каз. ун-та, 2001. – С. 150–159.
4. Дай Т. Демократия для элиты: Введение в американскую политику / Т. Дай, Л. Зиглер ; [пер. с англ. А. Ф. Горелова, Т. А. Карасова, И.М. Духанова] – М. : Юрид. Лит-ра, 1984. – 320 с.
5. Кинсбургский А. В. «Гражданские качели» России: от массового протеста до поддержки реформ / А. В. Кинбургский, М. Топалов // «Власть». – 2006. – №5. – С. 51–58.
6. Костюшев В. В. Социальный протест в поле политики: потенциал, репертуар, дискурс (опыт теоретической интерпретации и эмпирической верификации) / В.В. Костюшев // Политические исследования. – 2011. – №4. – С. 144–157.
7. Костюшев В.В Социологическое описание коллективных протестных действий: информационная база данных акций протеста (PRODAT-SPb) / В.В. Костюшев, В.В.Горьковенко // Общественные движения в современной России: от социальной проблемы к коллективному действию. – М. : Ин-т социологии РАН. 1999. – С. 144–177.
8. Лебон Г. Мнения и верования толпы / Г. Лебон // Философская и социологическая мысль. – 1991. – № 6. – С. 119–152.
9. Любарев Р.А. Голосование «против всех»: мотивы и тенденции / Р.А.Любарев // Политические исследования. – 2003. – №6. – С. 104–113.
10. Мелешкина Е. Ю. Политический процесс: основные аспекты и способы анализа / Е.Ю. Мелешкина. – М. : Изд-во «Весь мир», 2001. – 186 с.
11. Назаров М. М. Политический протест: опыт эмпирического анализа / М.М. Назаров // Социологические исследования. – 1995. – № 1. – С. 47–58.
12. Новейший политологический словарь / авт.-сост. Д.Е. Погорелый. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2010. – 318 с.
13. Основы политологии: краткий словарь терминов и понятий / [под. ред. Белова Г. А., Купряшина Г. Л., Лебедева Т.П., Марченко Г. И. и др.]. – М. : Знание России, 1993. – 185 с.
14. Політичний енциклопедичний словник / [за ред. Ю.С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна]. – К. : Генеза, 2004. – 736 с.
15. Протести, перемоги і репресії в Україні за 2012 рік [Електронний ресурс] // Центр дослідження

супільства. Офіційний веб-сайт. – 2014. – Режим доступу : <http://cedos.org.ua/protestmonitor/reports/2012> – Назва з екрану.

16. Сафронов В.В. Потенциал протеста и демократическая перспектива / В.В. Сафронов // Журнал социологии и социальной антропологии. – 1998. – №4 –С. 116–130.

17. Смелзер Н. Социология / [пер. с англ.; науч. ред. В.А.Ядов] / Н.Смелзер. – М. : Феникс, 1998. – 688 с.

18. Тард Г. Общественное мнение и толпа / Г. Тард ; [пер. с фр. П.С.Коган]. – М. : Т-во тип. А.И. Мамонтова, 1992. – 203 с.

19. Челпанова Д. Д. Характер и динамика протестной активности на юге России : автореф. дис... кан. соц. наук: 22.00.04 / Д.Д.Челпанова ; Южно-Рос. гос. техн. ун-т. – Новочеркасск, 2011. – 22с.

20. Штомпка П. Социология социальных изменений / П. Штомпка ; [пер. с англ. под ред. В.А. Ядова]. – М. : Аспект-Пресс, 1996. – 416 с.

21. Gurr T. R. Forecasting Internal Conflict: A Competitive Evaluation of Empirical Theories / Ted Robert Gurr, Mark Irving Lichbach // Comparative Political Studies. April. – 1986. – V. 19. – №1. – P. 3–39.

22. Kaase M. Political action repertory: Changes over time and a new typology / Max Kaase, Alan Marsh // Political Action: Mass Participation in Five Western Democracies / ed. by S.H. Barnes, M. Kaase. – Beverly Hills and London : Sage Publications, 1979. – P. 93–98.

Воробьёва Т.Л. Многомерность категории политического протеста

Рассмотрены основные подходы к определению содержания политического протеста. Как результат, получила уточнение категория «политического протеста». Обобщены и проанализированы характерные черты, которые присущи политическим протестам, на основе чего обоснована многомерность этого феномена.

Ключевые слова: политический протест, теоретико-методологический подход, протестная активность, протестный потенциал.

Vorobyov T. Multidimensionality category of political protest

The basic approaches of the determination of political protest's content were considered. Destabilizing processes have occurred due to the fact that the protest movements in the geopolitical space have blossomed during the last decade. So that it's an important research task to find the nature of the complex nature of political protests, keep track of all factors of their origin and dynamics. Detailed and depth assessment of this phenomenon is the key to success in developing of methods for effective management and minimizing of their destructive effects. It's the relevance of the research theme. The author had a purpose to summarize the main theoretical and methodological approaches to the definition of political protest and revealed its specifics.

As a result, the category of “political protest” was clarified. It is understood as a complex of active or passive political practices of individual or collective subjects in the form of conventional or non-conventional expression of discontent towards political system as a whole, its individual structures, institutions, norms, values, decisions.

Characteristics of political protests were summarized and analyzed. On this basis, the multidimensionality of this phenomenon was substantiated. So that political protest may exist in the internal state of a political subject's rejection of some political relations that dominate in the political system. It can be reviewed through the protest mood. The second dimension is a form of dissent, resistance, rejection of the dominant political course. It is provided through a certain action or protest act, manifested in the direct participation of the protests. Political protest is a phenomenon of policy, political attribute that represents opposing forces, movements, trends, which go against the basic course of political life or another specific policy. Objective legitimacy of mass protest behavior depending on the nature and direction of the political process remain unresolved and the basic elements and features of political protest are in the ratio with the current political situation in Ukraine.

Keywords: political protest, theoretical and methodological approach, protest activity, protest potential.

Надійшла до редколегії: 1.03.2014

УДК 32.019.5

В. Ю. Полянська

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

МЕТАФОРИЧНІ ЕЛЕМЕНТИ ЕСТЕТИЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОГО ПРОСТОРУ: СТИЛІСТИЧНА РЕКОНСТРУКЦІЯ ПОЛІТИЧНОЇ ДІЙНОСТІ МОВНИМИ ЗАСОБАМИ

Досліджується політична метафора як засіб репрезентації політичної влади в дискурсивному вимірі. Особлива увага приділяється типам політичних метафор, їх функціям та можливо-

стям використання в різних політичних контекстах. Також аналізуються аксіологічні атрибути політичної метафори та її потенціал щодо репрезентації та трансляції політичних цінностей.

Ключові слова: політична мова, політична метафора, політична естетика, символічна влада, символізація владних відносин, репрезентації влади, легітимація

Спостереження за політичним спілкуванням між особами, які власне є політиками або політологами, журналістами, державними діячами, опосередкованим ЗМІ, наводить уважних спостерігачів на думку про фіктивність та ефемерність політичної комунікації, відсутність смислу у політичній діалогізації, відверту демагогізацію політичної мови. П.Бурдє (о телевиденні), наприклад, вважав, що політика за своєю природою є більшою мірою процесом вербалізації, а «робити політику» означає «конструювати спектакль», політичний спектакль.

Концепція символічної владі П.Бурдє стає ключовою в розумінні місця та ролі політичної мови в процесі репрезентації та естетизації влади та владних відносин [1]. Значний внесок у дослідження естетизації політики, а також мовних форм символічної та естетичної репрезентації влади зробили зокрема К. Ахмад [2], В. Бранфорд [3], Дж. Вебб [4], М. Едельман [5], Т. Карвер [6], К. де Ландтшеер [2], Г. Лассвелл [7], Ю. Мартынова [8], Т. Мейер [9], Дж. Пікало [6], Є. Поликарпова [10], С. Поцелуєв [11, 12], Л.Д. Рітчі [13], Е. Теноріо [14], М. Труесделл [15], Д. Фертесен [2], С.Фіш [16] та багато інших дослідників.

Метою даної роботи є визначити місце та роль метафоричних форм політичного дискурсу в процесі естетизації владних відносин, а також типи та інструментальні функції політичної метафори як політико-естетичного конструкту.

Бурдє визначав символічну владу як владу робити щось існуючим, публічним, формально державним, щось таке, що існувало раніше у неясному стані. В концепції символічної влади дослідник відводить особливе місце процесу номіналізації, ґрунтуючись на тезі про перформативну силу номіналізації, яка, реалізуючись через силу уяви, призводить до творення інституційних форм там, де раніше існувала лише певна кількість людей, які перебувають поруч. Окрім того, добре відома концепція Бурдє щодо конвертації символічного, соціального, політичного, економічного капіталів.

Як і Бурдє в концепції конвертації капіталу, Ейдельман вказує на зв'язок між соціальною та політичною владою. Для Ейдельмана «проблема конструкції є складним та тонким феноменом, аспектом, супутнім формуванню «Я» та соціальної сфери, цілком пов'язаний з безкінечним конструюванням та реконструюванням політичних причин, рольових структур та моральних установок» [5, с. 17]. Дослідник також звертає увагу на те, що політичний спектакль не може слугувати повноцінним діалогом між політичною владою та громадянським суспільством. В форматі політичних інсценувань та спектаклів, на думку Ейдельмана, для публіки транслюється установка на те, що «її роль незначна, в основному є пасивною та не більш, ніж реагуюча» [5, с. 97]. Тож, «кожен, хто зріє в нашому суспільстві, має усвідомити, що її індивідуальний голос є скоріше формою самовираження та легітимації, ніж спосіб впливу (на владу), і що зв'язок між виборами та локалізацією цінностей є дуже слабкою» [5, с. 97].

Аналіз стилю, за Лассуелом, трактує в якості елементів символи та знаки, які мають схожість з результатом, власне комунікатором. Стиль, в мові політики, – це організація частин, з яких складається політична комунікація. Символи – це значення; знаки – матеріальні засоби, які використовуються в десемантизації значення. Слово «конституція» – це символ, а літери, якими вона написана, – це знаки. «Елементи, обрані для аналізу стилю, можуть бути синтаксичними або семантичними... Логічний аналіз – синтаксичний, оскільки він розглядає твердження, що зустрічаються в основній частині дискурсу у відповідності до узгодженості, узагальнення та подібних критеріїв. Семантичний аналіз – питання значені зовнішніх по відношенню до комунікації, в ньому, наприклад, звертають увагу на те, чи згадуються політичні об'єкти» [7, с. 169]. Стиль відрізняється в залежності від очікувань комунікатора, пов'язаних з організацією елементів комунікації, яка яко-

мога економічніше досягає оптимального результату (влади). Це положення Лассуел формулює як базове для теорії стилю в мові політики у пристосуванні до всіх політичних ситуацій.

С. Поцелуєв, аналізуючи жанр політичного ток-шоу навіть використовує термін «інфотейнмент», [12, с. 287] що означає програму, де поєднуються функції пізнавальні та розважальні, які виконують передусім сучасні ЗМІ. Такий жанр політичного спілкування передбачає сильну емоційну замученість та використання неформальних вербальних форм, які часто носять образні та емоційні форми. Іншими словами, ток-шоу виступає більшою мірою інсценізацією, ніж раціонально-логічним діалогом.

В політичному спілкуванні, як і в будь-яких інших політичних акціях, має місце символізації політичного простору мовними засобами і власне символічна політика. Саме в контексті політичної комунікації символічну політику можна визначити як «стратегічну форму комунікації, націленої не на порозуміння, а на підкорення за посередництвом омани почуттів» [9, с.85].

Дослідник «афективних стилів» С. Фіш зазначає також, що акт читання сам по собі може бути розглянутий як досвід [16, с. 469], відповідно читання політичних текстів – це той же таки політичний досвід.

Дж.Вебб визначає презентацію як, по-перше, символічну владу, що реалізується через мову та образи, по-друге, делегацію, що реалізується особою чи групою осіб, уповноважених виступати від імені певної спільноти. «Ступінь, в якій ця влада переходить від символічної до реальної, фактично визначається не розміром спільноти, а умовами, в якій вона існує» [4, с. 88]. Спільноти керуються репрезентативною або символічною владою – владою, яка дає змогу говорити про те, що окремі групи творять спільноту, і як вона може іменуватись.

Для політичної спільноти прапор виступає як фактичним, так і метафоричним знаком, призначеним збирати під цим прапором масу розрізнених людей, а також створення колективної ідентичності, що передбачає форсування відчуття, що всі інші є інсайдерами. «Вони здійснюють щось на зразок спритності рук, переконуючи людей в їхній надзвичайній важливості, осліплюючи їх по відношенню до факту, що всі вони є простими частинами тканини, як правило, змодельованої комітетом, зшитого звичайними людьми на заводі» [4, с. 90-91]. Прапору як символу нації принаманна влада метонімії, яка дозволяє прапору виступати в якості певного власного поняття, до якого відносяться з пошаною, іншими словами, прапор як символ отримує в якості атрибуту певну політичну цінність.

Кожна політична спільнота, зазначає Вебб, прагне віднайти свою особливу історію, яка часто має міфологічне коріння, необхідне для побудови активної репрезентації. Ще одною особливістю колективної репрезентації Вебб відзначає тісний зв'язок між структурою політичної спільноти та структурою її мови, в якій сутнісні параметри даної спільноти виражені в словах, смислах, відповідних мовних формах.

Тут можна навести історичний приклад. Наполеон III Бонапарт вдавався до широких акцій з репрезентації та легітимації своєї влади символічними та естетичними засобами. Йому вдалось переформатувати офіційний церемоніал, судочинство, номіналізаційні ресурси, символічні репрезентації під завдання як легітимації, так і символічної боротьби із опонентами, виправдання претензій на історичну правонаступність старої монархії та месіанізм, пов'язаний з революційними змінами. Окрім масштабних святкувань, ритуалізованих дійств, продукування широкого спектру репрезентацій, Наполеон використовував мовні форми на зразок титулів для реалізації власної символічної стратегії, стилістики, що мали великий успіх протягом його правління [15].

Л.Д. Рітчі, досліджуючи передвиборчі промови Б. Обама, зазначає, що вибір тем для промов цього політика зумовив досить вдале використання ним метафор «крові», «вогню» та інших, які викликали сильну емоційну реакцію та спогади-асоціації слухачів та в кінцевому рахунку стали одним з важливих факторів успіху першого чорношкірого президента США [13]. Д. Фертессен та К. де Ландтшеер

навіть досліджують метафоричний стиль ведення виборчої кампанії [2, с. 271-286].

В збірнику праць «Політична мова та метафора. Інтерпретація та зміна світу» [2] описані ряд сучасних типів політичних метафор, широко вживаних як у передвиборчих кампаніях, так і у повсякденному процесі політичної репрезентації. Зокрема, це такі типи як механістичні метафори, метафори соціального порядку, метафори солідарності, метафори політичного протесту, а також легітимізаційні, ідентифікаційні, сатиричні та багато інших. Кожен з типів відображає ту функцію, яку політична метафора відображає в політичному дискурсі.

Дослідження Е. Гоатлі [2] в рамках когнітивної лінгвістики спрямовані на виявлення міжособистісних аспектах використання метафор, в тому числі в політичному дискурсі. Автор зазначає, що метафора здатна концептуалізувати емоції, виражаючи лінгвістичними засобами такі аспекти смислу, які можна відчуті або уявити. Слідуючи такою логікою, Е.Гоатлі доходить ряду висновків щодо вмісту цінностей в метафорі, яка є лінгвоконструкцією, яка конструє смисли та в залежності від афективних умов її вживання змінює ці смисли.

Гоатлі аналізує «політично некоректні» метафори, де використовуються білий та чорний кольори в тому смислі, де «добро» означає «біле/світле/чистоту», а «зло» означає «чорне/темне/брудне». Хоча кольори, на його думку, не мають самі по собі цінності, але вони є позитивними або негативними лексичними елементами відповідних метафор: «по-білому», «чисті руки», «політика – брудна справа», «темники влади», «тіньова економіка», «воїни світла» і т.д. Можемо зробити висновок, що кольори як лексична основа для метафори можуть відповідати традиційним етичним установкам, емоціям відносно моделей етичної/неетичної поведінки, символізують їх та являються вихідними смисловими конструктами для утворення метакомунікації. Слід зазначити, що в даному випадку, на нашу думку, метафори не лише концептуалізують емоції та оформлюють ціннісні структури у певні художні словоформи, а й активно взаємодіють з контекстуальним середовищем, в якому первинні смисли можуть у трансформуватись в залежності від емоційного фактору [2, с. 19-20].

Метафори як лінгвістичні образно-смислові конструкції беруть участь у формуванні ідеологічних суджень. Так, наприклад, замість розчуленої лексики «багатство», «достаток», «гроші – це свобода» і т.д., соціалісти використовують конструкції «людина – це товар», «влада грошей» для того, щоб протипоставити соціалістичну ідеологію вторгненню ринкових відносин в людське життя та «товаризації» людського тіла та відносин [2, с. 22].

Отже, метафори можуть впливати на процес пізнання, а також формування оціночних суджень, а також ідеологічних, політичних суджень. Окрім того, мультивалентні метафори, що мають одне і теж лексичне джерело, але мають різні цілі, можуть як сходитися, так і розходитися з точки зору негативної або позитивної оцінки.

С. Поцелуєв, аналізуючи роботи Піаже, Леонтьєва та Виготського, а також базуючись на особистих спостереженнях діалогу між російськими політиками, доходить висновків про схожість політичного дискурсу діалогічної форми на театральнотехнологічній або ритуально-символічній, називаючи його парадіалогом, фіктивним за своєю суттю. «...Політики поведуться як лицедії, але на відміну від артистів, їх лицедійство є прагматичним: свої послання вони адресують своїм виборцям, вони роблять політичний капітал... Перш за все з ним (політичним «Его» політика)» та перед ним говорить політик в парадіалозі, а не зі своїм візаві і не перед живою публікою в залі або телестудії. В цьому смислі, він, як дитина, все ж говорить для себе, хоча і перед іншими» [11]. Звідси, «парадіалогічний дискурс вимагає від його учасників більшої емоційної ангажованості, більшого сценічного перевоплощення та розвоєння, ніж у випадку ритуального псевдодіалогу. В даному моменті політичний діалог є надзвичайно близьким тим типам художнього дискурсу, які виявляють ознаки егоцентричної мови» [11].

Принцип соціального конструктивізму полягає у ствердженні, що висловлювання – це не просто слова або мовні акти, які нейтрально відображають світ, а навпаки, самі створюють соціальні відносини, образи «себе» та «інших». Дослідження дискурсів різних мовних спільнот дозволяють виявити різні способи розуміння

світу, виявити конфліктні області та точки перетинання та взаєморозуміння. Жанри занурення в масові свідомість ціннісних установок є звернення політиків до народу, матеріали новин з коментарями журналістів, авторські статі політичних оглядачів та реклама. Лінгвістичні ціннісні установки авторів політичного дискурсу проявляють себе в ключових словах [8].

Нова суспільна парадигма формується за допомогою ідей, проходячи різні стадії: зародження ідеї як осмислення нового життя, зміна суспільного устрою за допомогою ідей і, нарешті, об'єднання та управління людьми за допомогою ідей.

Схема Є. Поликарпової: «Весь процес формування соціальних цінностей засобами масової інформації можна умовно поділити на три етапи. Перший – синтез певної цінності на основі спостереження за окремими фактами суспільного життя та показу цих фактів. Другий – популяризація або включення в систему вже існуючих в суспільстві цінностей способом аналізу вже синтезованого ідеалу або негативного явища. І третій – завершальний – інклюзія шляхом пропаганди даної цінності в суспільстві» [10].

З наведених вище концепцій та поглядів стосовно природи та репрезентаційно-креативних функцій метафори щодо політичної реальності можна зробити ряд висновків. Зокрема, можна аргументовано говорити про наявність конструюючого потенціалу політичної метафори не лише до політичних смислів, але й через акти мовлення, читання, прослуховування, конструювання політичної реальності.

Структура політичної мови як такої обумовлює певну структурованість політичних повідомлень, об'єднаних специфічними ідейними або персональними характеристиками, які можна назвати стилістичними. В залежності від стилістичної конструкції політичних мовних структур, таким чином, здійснюється активна реконструкція політичної реальності як такої, що починає існувати в площині політичного дискурсу, а потім відбивається у відповідних подіях або інституційних формах.

Бібліографічні посилання

1. Бурдые П. Социология политики / пер. с фр.; сост., общ. ред. и предисл. Н. А. Шматко ; П.Бурдые. — М. : Socio-Logos, 1993.
2. Affective Computing and Sentiment Analysis. Emotion, Metaphor and Terminology / ed. by K.Ahmad // Text, Speech and Language Technology. — Vol.45. — London, NY : Sprinder. — 2011. — 163 p.
3. Bradford V. Style, Rhetoric, and Postmodern Culture / V. Bradford // Philosophy and Rhetoric. — Vol. 35. — No. 3. — 2002.
4. Webb J. Understanding Representation / J. Webb. — London : SAGE Publications Ltd. — 2009. — 173 p.
5. Edelman M. Constructig the Political Spectacle / M.Edelman. — Chicago — London : The University of Chicago Press, 1988.
6. Political Language and Metaphor. Interpreting and changing the world / ed. by T. Carver, J. Pikalo. — London, NY, 2008. — 353 p.
7. Лассуелл Г. Стиль в языке политики / Г. Лассуелл // Политическая лингвистика. — Вып. 2 (22). — Екатеринбург, 2007. — С. 165–177.
8. Мартынова Ю.А. Лингвопрагматический аспект формирования ценностей в политическом дискурсе / Ю. Мартынова // Известия Саратовского университета. — 2010. — Т.10. — Сер.Социология. Политология, вып.1. — С. 112–116.
9. Meyer T. Politik als Theater. Die neue Macht der Darstellungskunst / T.Meyer, M.Karnapp. — Berlin : Aufbau-Verlag, 1998.
10. Поликарпова Е. Аксиологические функции масс-медиа в современном обществе / Е. Поликарпова. — М., 2002. — С. 20.
11. Поцелуев С.П. Диалог как вербальное сновидение (о некоторых особенностях парадигматического дискурса в аспекте теории эгоцентрической речи) [Электронный ресурс] / С. Поцелуев. // Политическая концептология. — 2009. — № 1. — Режим доступа : <http://politconcept.sfedu.ru/2009.1/14.pdf>
12. Поцелуев С. П. Политические парадиагоги : моногр. / С. П. Поцелуев. — Ростов н/Д : Изд-во ЮФУ, 2008. — 392 с.
13. Ritchie L. David Metaphor / L. David Ritchie. — Cambridge University Press. — 2013. — 242 p.
14. Tenorio E. H. 'I want to be a prime minister', or what linguistic choice can do for campaigning politicians / E.H. Tenorio. // Language and Literature. — 2002. — Vol. 11(3). — P. 243–261.
15. Truesdell M. Spectacular Politics. Louis-Napoleon Bonaparte and the Fete Imperiale, 1849–1870 / M. Truesdell. — New York, Oxford : Oxford University Press, 1997. — 249 p.
16. Fish S. Literature in reader: Affective stylistics / S. Fish. — New lit. History, Charlottesville, 1970. — Vol. 2. — № 1. — P. 123–162.

Полянская В.Ю. Метафорические элементы эстетизации политического пространства: стилистическая реконструкция политической действительности языковыми средствами

Исследуется политическая метафора как средство репрезентации политической власти в дискурсивном измерении. Особенное внимание уделяется типам политических метафор, их функциям и возможностям использования в различных политических контекстах. Также анализируются аксиологические атрибуты политической метафоры и ее потенциал относительно репрезентации и трансляции политических ценностей.

Ключевые слова: политический язык, политическая метафора, политическая эстетика, символическая власть, символизация властных отношений, репрезентации власти, легитимация

Polyanska V. The metaphorical elements of the anesthetization of the political space: stylistic reconstruction of the political reality by the languish means

The political metaphor is analyzed as a facility of the political power representation in the discursive measurement. The special attention is paid to the types of the political metaphors, its functions and using potential in the different political contexts. Also, the axiological attributes of the political metaphor and its representational and translation potential as to political values are conducted.

Key words: political languish, political metaphor, political aesthetic, symbolical power, symbolization of the power relations, representation of the power, legitimating

Надійшла до редколегії: 1.03.2014

УДК 327.5

Є. О. Кривчун

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ГЕОПОЛІТИЧНИЙ КОНТЕКСТ РОЗВИТКУ ЯДЕРНОЇ ПРОГРАМИ ІСЛАМСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ ІРАН

Ядерна програма Ірану відноситься до категорії найбільш гострих проблем сучасних міжнародних відносин з точки зору забезпечення режиму нерозповсюдження зброї масового знищення. Слід зазначити, що це проблема, вирішення якої безпосередньо залежить від визначення цілей іранських властей в реалізації свого ядерного потенціалу. Тому видається цілком природним, що ядерну програму Ірану слід розглядати через призму геополітичних орієнтирів Ірану в близькосхідному регіоні та формування альянсів «за» і «проти», які виходять далеко за рамки регіону.

Ключові слова: Іран, ядерна програма, геополітика, США, країни Перської затоки, Ізраїль, близькосхідний регіон.

Однією з гостріших проблем світової політики останнього часу є проблема іранської ядерної програми. Останнім часом навколо неї формується багато геополітичних союзів і комбінацій. Саме величезні запаси енергетичних ресурсів і географічне положення роблять сучасний Іран центральної мішенню геоекономічних війн. У той же час посилення позицій Ісламської Республіки в світі ісламу зробило її одним з центрів великої геополітики. Тому Іран одночасно використовує і геополітичний, і геоекономічний інструментарій, щоб гідно відповідати викликам конкурентів. У цьому сенсі досвід іранського керівництва унікальний.

Мета дослідження - розглянути геополітичний контекст розвитку ядерної програми Ісламської Республіки Іран (ІРІ), оцінити її результати, а також вивчити ставлення до іранського проекту країн близькосхідного регіону та провідних країн світу.

Важливий фактичний і аналітичний матеріал містять праці вчених з окремих аспектів зовнішньополітичної та геополітичної ситуації навколо Ірану. Це - роботи А.О. Бакланова, Е. Іманової, М.Г. Носова, І. Н. Панкратенко, В.І. Юртаєва та ін.

Важливе значення мали дослідження з проблематики ядерної програми Ірану І. Горобця, Ю. Ляміна, А. Сваранца.

В рамках дослідження був здійснений аналіз останніх робіт зарубіжних дослідників, таких як: Д. Харріса, Р. Меннінга, К. Уолтца.

Ядерна програма Ірану має багатоцільовий характер, але основних цілей дві - з одного боку, Ірану, котрий володіє власними запасами нафти і газу, як це не дивно, не вистачає енергоресурсів, а з іншого - атомна програма є гарантом забезпечення

національної безпеки країни. Наявність у країни атомної зброї і сучасних ракетних технологій дозволяє в деякому сенсі послабити зовнішній політичний і військовий тиск і в якійсь мірі гарантувати свою незалежність. Основними країнами, які побоюються і протидіють розвитку іранської атомної програми, є США, Ізраїль і арабські монархії (в основному Саудівська Аравія і Катар). Однак, поява у держави Іран атомної зброї в комплексі з наявністю у нього ракетних технологій не стане прямою військовою загрозою як для США, так і для країн Перської затоки та Ізраїлю. Це лише створить ситуацію реальної незалежності Ірану, а також ситуацію відносного стратегічного паритету в регіоні. Атомна зброя у протилежній сторони є лише засобом стримування від можливого нападу та інших агресивних дій.

Основною характеристикою потенціалу Ірану на початку XXI століття закономірно вважається його ресурсна база, до якої входять насамперед нафтогазові родовища і стратегічне географічне положення між Сходом і Заходом. XXI століття Іран зустрів з функціонуючою вертикаллю ісламської влади, боєздатною армією і розвиненим нафтогазовим сектором економіки.

На сьогоднішній день можна констатувати значне посилення Ісламської Республіки Іран за рахунок політичного та економічного ослаблення арабських держав регіону. Причому це було викликано не тільки різким посиленням Ірану, але і наслідками американської операції в Іраку. Так, вкрай важкі наслідки мав соціально-економічний шок із значними змінами в демографічному і соціальному контексті в Йорданії і Сирії, викликаний припливом більше 2 млн. біженців з Іраку. Ще однією негативною тенденцією була активізація ліберальної опозиції в монархічних країнах під впливом «демократизації» в Іраку. ІРІ отримала можливість значно розширити свою діяльність в центральних регіонах Близького Сходу (від Лівану до Гази), спираючись на широку підтримку з боку недержавних акторів, що викликає в арабських правлячих колах страх перед можливими внутрішніми заворушеннями. Піднесення Ірану не призвело до повноцінного згуртування арабських країн регіону.

В умовах дестабілізації сусідніх країн Іран був поставлений в ситуацію, коли він виявився вимушеним вирішувати проблеми безпеки на регіональному рівні. Мир і безпека в Ірані і в регіоні виявилися безпосередньо пов'язані один з одним, будучи важливою складовою глобальної безпеки

Найбільш вагомим опонентом Ірану на Близькому Сході є Саудівська Аравія, що претендує на лідерство в регіоні у світлі нових міжнародних реалій. Керівництво Королівства вважає, що безпека в регіоні Перської затоки залежить, перш за все, від сильної Саудівської Аравії. Позиція КСА на сирійському напрямку тісно пов'язана із саудівсько-іранським протистоянням та недопущенням поширення впливу Ірану на країни Близького Сходу і Перської затоки [10, с. 23].

Саудівське керівництво постійно підкреслює, що між Королівством та США зберігаються стабільні відносини стратегічного партнерства. Сполучені Штати залишаються одним з найбільших інвесторів на саудівському ринку, компанії КСА беруть активну участь у фінансуванні проектів у США. У політичному плані Вашингтон очікує від Ер-Ріада більш виразної ролі в стабілізації ситуації в Іраку, процесі суверенізації Лівану, палестино-ізраїльському врегулюванні та протидії регіональним амбіціям Ірану. Саудівська Аравія розглядає Іран, перш за все, як свого суперника за вплив у регіоні. Водночас, Іран розглядається Саудівською Аравією також як джерело небезпеки для регіону Перської затоки в цілому. МЗС КСА неодноразово висловлювало занепокоєність щодо ядерної загрози з боку Ірану. Ер-Ріяд непокоять прагнення Тегерану до територіальної експансії у регіоні. Іран вважається головним чинником дестабілізації ситуації на півдні Аравійського півострову, зокрема в Бахреїні та Ємені.

У цьому контексті важливою є заява колишнього голови розвідки КСА принца Т.Аль-Фейсала, який 29 червня 2011 р. заявив, що Саудівська Аравія має намір отримати власну ядерну зброю у відповідь на ядерну загрозу з Ірану. Ядерними технологіями з Саудівською Аравією може поділитися і Пакистан, враховуючи позитивний розвиток двостороннього співробітництва між Саудівською Аравією і Пакистаном та фінансову залежність останнього [8, с. 22].

Практично Пакистан не в змозі проводити самостійну зовнішню, в тому числі регіональну політику, тому перед Пакистаном стоять дві перспективи:

- співпраця з США проти будь-якої держави, яку американці вважатимуть за противника;

- створення образу нового ворога в особі Ірану і конфронтація з Іраном, як метод отримання зовнішньополітичних переваг і фінансової допомоги від США і Саудівської Аравії. Пакистан не пов'язаний з Іраном суттєвими економічними відносинами, має доступ до арабських нафтових джерел, що не обумовлює необхідність підтримки з Іраном дружніх відносин. Самі США та пакистанці розглядають Пакистан як великий стабілізуючий чинник. Пакистан має великий вплив на афганських талібів і значні ісламістські амбіції.

В останні роки для Ірану Пакистан був більше суперником, аніж партнером. Географічні обмеження та вплив неісламських сусідів у цьому регіоні (РФ та Китай) стримують прагнення Пакистану стати одним з головних гравців у регіоні. Однак зараз ситуація дещо змінилася. Іран та Пакистан планують будову спільного газопроводу [3].

Крім того, прем'єр-міністр Пакистану Сайд Юсу Реза Джиліані заявив, що Пакистан засуджує будь-який тиск на двосторонні відносини Ірану та Пакистану, у тому числі і на енергетичну співпрацю. Він наголошує, що Пакистан – суверенна країна і має право робити те, що відповідає її національним інтересам. Він підкреслив, що Іран та Пакистан мають двосторонні відносини у різних сферах. Пакистан прагне поширювати свої зв'язки зі США, що оснований на взаємній повазі та взаємному інтересі. Але це зовсім не означає, що США мають право втручатися у внутрішні справи Пакистану.

Пакистан, так само як і Іран, відчув на собі вплив США. 1 березня 2012 р. Держсекретар США Хіларі Клінтон попередила Пакистан, що він може отримати санкції через пропозицію будівництва газопроводу з Іраном. Цей крок може мати серйозні наслідки для Пакистану, враховуючи їх доволі нестабільний стан економіки [5].

На сьогоднішній день відносини між Іраном і Іраком знаходяться в стадії ворожості й нерозуміння, так як уряд Іраку контролюється військовими США, що викликає в Ірані бурю протесту і обурення [1].

Сирія найпотужніший союзник Ірану, але зараз вона охоплена низкою хвилювань. Таким чином, режим Башара Асада в даний час опинився майже у повній дипломатичній ізоляції і перед загрозою війни на два фронти - по-перше, необхідність захищати кордон з Йорданією, Туреччиною, та й Ізраїлем, де очевидно - гарантій безпеки ніхто не дасть, по-друге, боротися з внутрішніми ворогами. Сумнівно, що Іран зможе надати Дамаску пряму військову допомогу, якщо інтервенція буде розвиватися по «м'якому сценарію» - громадянська війна, створення «зон безпеки». Крім того, Іран зараз опинився в ситуації, коли сам має розраховувати на підтримку з боку союзників, найголовнішим з яких він вважає саме Сирію [5].

Туреччина та Іран після розпаду СРСР опинилися в ситуації конфлікту інтересів, а фактично - в ситуації боротьби за вплив у регіоні. При цьому Іран намагається нав'язати регіону т. з. «політичний іслам», тобто сформувати можливості для безпосереднього впливу на політику нових держав, використовуючи ідеологічну гегемонію. Туреччина ж активно використовує фактор політичного та економічного впливу в середовищі тюркських народів. Зростання усвідомлення ролі етнічної близькості спричиняють посилення консолідаційних процесів тюркських країн, що особливо активізувалися останнім часом [9, с. 38].

Однак обидві ці держави стикаються з серйозними внутрішніми проблемами і їх можливості здійснювати значні регіональні зрушення в розстановці сил влади обмежені. Крім того, вони є суперниками і, таким чином, зводять нанівець вплив один одного. Наприклад, в Азербайджані, де Туреччина домоглася впливової ролі, позиція Ірану для Росії виявилася більш корисною. Туреччина стабілізує регіон Чорного моря, контролює доступ із нього в Середземне море, врівноважує Росію на Кавказі, все ще залишається протиотрутою від мусульманського фундаменталізму і служить південним якорем НАТО. Дестабілізована Туреччина, схоже, дала б велику

свободу насильству на південних Балканах. Іран, незважаючи на своє двоїсте ставлення до Азербайджану, аналогічним чином забезпечує стабілізуючу підтримку новому політичному розмаїттю Середньої Азії. Він домінує над східним узбережжям Перської затоки, а його незалежність, незважаючи на сьогоднішню ворожість до Сполучених Штатів, відіграє роль бар'єру для будь-якої перспективної російської загрози американським інтересам у цьому регіоні [2, с. 16].

Так, в останні роки Іран активізував свої контакти з Ліваном, Сирією, Туреччиною, поліпшив відносини з Азербайджаном і Вірменією. В умовах міжнародних санкцій Іран спирається на країни, що не приєдналися до бойкоту.

Проте більшість центральноазійських держав не вважають Іран джерелом загрози безпеці регіону. На їхню думку, нарощування власного військового потенціалу ІРІ, у тому числі й ядерного компоненту, правомірне і потрібне швидше для формування регіонального центру сили в районі Перської затоки, спрямованого забезпечити адекватну відсіч сучасним викликам і загрозам, забезпечити захист іранських інтересів і безпеки держави. Доведення іранським керівництвом на практиці наявності великої досконалості та потенціалу власної моделі способу життя, повільний, але поступальний розвиток нації, – є викликом ідеології Заходу в сучасному інформаційному протистоянні цивілізаційних цінностей. Саме іранська модель організації суспільства і способу життя кидає виклик американському міфу – вищості стандартів американської моделі способу життя і американського розуміння демократичних основ суспільного устрою, проголошеного наприкінці ХХ століття у США і юридично оформленого як генеральний напрям у зовнішньополітичній стратегії держави [13].

Незважаючи на американо-іранські та ізраїльсько-іранські протиріччя, країни Європи (передусім Франція та Німеччина) протягом ряду років намагалися проводити більш самостійну політику щодо Ірану, що виражалося у розвитку політичних та торговельно-економічних зв'язків, а також частково в технологічному партнерстві. З недавнього часу до цієї європейської традиції приєдналася і Великобританія [11].

Наприклад, Великобританія зіграла важливу роль у стримуванні цілей і намірів США та Ізраїлю щодо можливості нанесення бойових ударів по Ірану (перш за все по об'єктах ядерної програми). Англійці заперечували можливість військового впливу на Іран, оскільки переслідували цілком прагматичні цілі закріплення ролі стратегічного посередника між Іраном і США.

Дана політика, висунута колишнім прем'єр-міністром Тоні Блером і екс-главою МЗС Джеком Стро, відповідала традиціям британської зовнішньої політики. На початку 2000-х Лондон здійснив ряд ініціатив щодо Ірану, відновив з ним дипломатичні відносини. Проте спроби Великобританії стати посередником в ірано-американських відносинах і зміцнити свої позиції на Близькому Сході фактично провалилися [6, с.19].

У сучасний період позиція Великобританії щодо Ірану змінилася, лібералізм поступився місцем радикалізму. Політика нового прем'єр-міністра Великобританії Девіда Кемерона більш жорстка, Лондон виступає за жорсткий формат санкцій і не виключає застосування бойових ударів по Ірану. Британська розвідка, швидше за все, будує свою роботу на іранському напрямі в форматі не лише збору інформації, але і проведення більш активної підривної діяльності. У Великобританії базуються представники найбільш впливових іранських опозиційних угруповань (наприклад, «Халг моджехедін») [12].

Франція і Німеччина раніше виступали головними зовнішньополітичними та економічними партнерами Ірану в Європі, але при правлінні президента Франції Ніколя Саркозі відбулися певні трансформації в позиції Парижа по відношенню до Тегерана, які збіглися з підходами США і Великобританії в частині економічних санкцій.

Провідні французькі іраністи з «Фонду стратегічних досліджень» вважають, що, незважаючи на зовнішню солідарність позиції Франції з США і Великобританією з іранської проблеми, тим не менше, між ними існують певні відмінності. Суть їх зводиться до неможливості військової операції проти Ірану. Франція виключає навіть пропагандистські заяви подібного смислу. Більше того, французький підхід до Ірану

виключає будь-яку можливість демонтажу політичного режиму в Ірані, ініціювання чергової революції і зміну влади. Підтримка іранської опозиції виключається, оскільки Париж не зацікавлений в катастрофічних наслідках для Ірану та регіону [6, с. 20].

Саме така позиція Парижа дозволила забезпечити консолідований підхід трьох важливих представників континентальної Європи - Франції, Німеччини та Росії - у посиленні економічних, фінансових і технологічних санкцій щодо Ірану. Природно, що приєднання Росії до позиції Заходу (насамперед Франції і Німеччини) є суттєвим проривом в політиці тиску на Іран. Москва зацікавлена в розвитку енергетичного, технологічного та політичного партнерства з Європою і не може сприяти появі нового центру сили на Півдні в особі ядерного Ірану.

Разом з тим і Росія, і Франція, і Німеччина зацікавлені в розвитку торгово-економічних відносин з Іраном у майбутньому. У зв'язку з цим роль Росії значима для тієї ж Європи з урахуванням комунікаційного зв'язку. Посилення іранського впливу в тому ж Іраку, Лівані та Сирії може відповідати перспективним інтересам франко-німецько-російського союзу. Справа в тому, що Іран може стати важливим партнером названих арабських країн, де проживає значна шийтська громада; забезпечити баланс зовнішніх сил (тобто між США і Великобританією, з одного боку, і Францією, Німеччиною і Росією - з іншого); сприяти приходу європейських і російських інвестицій в цей регіон; посилити геополітичну присутність Франції, Німеччини і Росії на Близькому Сході. Тому тривала політика конфронтації щодо Ірану не відповідає інтересам Франції, Німеччини та Росії [4].

Визначаючи нинішню стратегію США на Близькому Сході, необхідно відзначити дві основні стратегічні цілі політики Вашингтона: збереження світових потоків транспортування нафти (33% яких проходять через Ормузьку протоку), а також забезпечення безпеки своїх союзників в регіоні. Іранська ядерна програма може стати перешкодою для обох цілей. Обмеження розвитку іранської ядерної програми може розглядатися як одне з першочергових стратегічних завдань Сполучених Штатів, здійснення якого можливе шляхом застосування найрізноманітніших тактик: від економічного тиску (санкції) до кіберсаботажу [7].

У той час як стратегічною метою Росії в регіоні Близького Сходу є закріплення її спадаючого впливу, завданнями російського керівництва стає заступництво розвитку іранської ядерної мирної програми. Причому російська тактика в даному випадку полягає в заспокоєнні іранського керівництва шляхом блокування найбільш радикальних санкцій РБ ООН, що дає Москві помилкову ілюзію контролю над ядерним розвитком Ірану. Крім того, «іранське ядерне досє» розглядається Росією як можливий інструмент маніпулювання в переговорах з Вашингтоном.

Можливості зближення позицій РФ і США щодо пошуку спільного рішення іранської проблеми існують, зокрема прецедент був створений в 2009 р., коли після приходу до влади адміністрації Обами, США серйозно натякнули Москві на можливість компромісу щодо європейської системи ПРО в обмін на співпрацю Росії по Ірану. Причому угода, схоже виявилася ефективною, оскільки Росія заморозила постачання комплексів С-300 в Ісламську Республіку, підтримавши чергову резолюцію РБ ООН, введену проти ряду іранських підприємств. У той же час нові плани адміністрації Обами з розгортання ЄвроПРО виявили тимчасовий характер російсько-американської угоди по «іранському ядерному досє», що в свою чергу обнадіяло і Іран щодо подальших можливостей з розвитку його ядерної програми. Сучасна ситуація видається ще менш оптимістичною, враховуючи нинішній стан діалогу з ЄвроПРО, сирійську проблему, а також повне прояснення позицій обох сторін з приводу їх бачення майбутнього іранської ядерної програми. Вашингтон наполягає на неприйнятності процедури збагачення урану, Росія допускає останнє в випадку повної співпраці в діалозі Тегерана з МАГАТЕ. Це протиріччя у позиції ключових гравців практично зводить нанівець вироблення загальної конструктивної позиції РБ ООН у тому, що стосується універсального тиску на Іран, включаючи радикальні санкції типу газового або нафтового ембарго. Причому ці ж розбіжності не дають можливості розвитку і московським планам щодо залучення Ірану в глобальне співробітництво, в основі яких повинні лежати гарантії Ісламській

Республіці в тому, що вона не стане об'єктом зовнішньої агресії чи економічного тиску з боку Заходу. У такому разі, не будучи здатним об'єднати всіх своїх членів під прапором єдиної стратегії, РБ ООН не може вирішити ситуацію, яка склалася навколо іранської ядерної програми, що дає Тегерану небезпечну віру в те, що поки «собаки гавкають, караван може рухатися вперед» [2, с. 17].

Таким чином, ситуація навколо Ісламської республіки дуже складна та нестабільна. Будуючи відносини з державами регіону Іран повинен розуміти, що сьогоденні партнери можуть стати ворогами, оскільки йде боротьба не тільки за ресурси, а за вплив у стратегічно важливому регіоні Близького та Середнього Сходу. Зараз Іран має дуже сильних суперників – Туреччину та Саудівську Аравію, які є потенційними претендентами на роль лідера в арабському світі. Крім того, не слід скидати з рахунків Пакистан, який має значний потенціал. Але найбільш небезпечним є саме Ізраїль.

Щоб витримати гео економічну конкуренцію Іран готується до ролі регіональної наддержави, для чого і потрібні насамперед ядерні технології. Атомна програма Ірану на початку XXI століття виявилася каталізатором стратегії розвитку ІРІ - стратегії, націленої на побудову глобального суспільства соціальної справедливості на основі «великих традицій ісламської цивілізації». Саме у феномені «атомної дипломатії» проявився ісламський характер зовнішньої політики ІРІ. Навіть якщо припустити, що Тегеран зупиниться за крок від створення ядерної зброї, це відбудеться тільки в одному випадку - якщо буде гарантована негайна реалізації такої можливості. Де-факто Іран все одно увійде до клубу ядерних держав. При реалізації даного сценарію можна прогнозувати розкрутку гонки ядерних потенціалів в регіоні і стан постійного очікування ядерної катастрофи.

Бібліографічні посилання

1. Бакланов А. А. Іран в регіональній підсистемі Близького і Середнього Востока (по матеріалам західної аналітики). Частина 1 [Електронний ресурс] / А. А. Бакланов. 2010. – Режим доступу : <http://www.ru-journal-neo.com/node/3579>
2. Горобець І. Іранський вузол глобальних протиріч [Текст] / І. Горобець // Зовнішні справи. – 2011. – № 2. – С. 16–19.
3. Іманова Э. Регіональне суперництво на Близькому Востоку [Електронний ресурс] / Э. Іманова. – 2011. – Режим доступу : <http://www.easttime.ru/reganalitic/2/267.html>
4. Лямин Ю. Кто провоцирует гонку вооружений на Близькому і Середньому Востоку [Текст] / Ю. Лямин // Международное обозрение: Восток+Запад. – 2010. – № 2. – С. 3–10.
5. Махтади А. Іран і Сирія: історія, цілі і майбутнє старих союзників [Електронний ресурс] / А. Махтади. – 2012. – Режим доступу : <http://oko-planet.su/politik/politiklist/114851-iran-i-siriya-istoriya-celi-i-budushee-staryh-soyuznikov.html>
6. Носов М. Г. ЕС і регіон Великого Середнього Востока [Текст] / М. Г. Носов // Современная Европа. – 2010. – № 4. – С. 17–31.
7. Панкратенко І. Н. Іран: геостратегія і геополітика [Електронний ресурс] / 2011. – Режим доступу : <http://www.zvezda.ru/geo/2011/01/26/iran.htm>
8. Сваранц А. Іран і проблеми регіональної безпеки [Текст] / А. Сваранц // Ноев ковчег. – 2010. – № 08 (155). – С. 21–27.
9. Свистунова І. Анкара-Тегеран: двосторонні відносини і регіональні проблеми [Текст] / І. Свистунова // Азія і Африка сьогодні. – 2006. – № 11. – С. 37–39.
10. Юртаев В. І. Іран: регіоналізація і геополітика [Текст] / В. І. Юртаев // Вестник РУДН / Серія «Международные отношения». – 2010. – № 4. – С. 19–28.
11. Harris D. «Iran, Israel, and the Bomb» [Електронний ресурс] / D. Harris. – 2012. – Режим доступу : http://www.huffingtonpost.com/david-harris/iran-israel-and-the-bomb_b_1641577.html
12. Manning R. «A Response to Waltz: Why Iran Shouldn't Get the Bomb» [Електронний ресурс] / R. Manning. – 2012. – Режим доступу : <http://thediplomat.com/2012/07/20/a-response-to-waltz-why-iran-shouldnt-get-the-bomb/>
13. Waltz K. «Why Iran Should Get the Bomb» [Електронний ресурс] / K. Waltz // Foreign Affairs. – July/August 2012. – Режим доступу : <http://www.foreignaffairs.com/articles/137731/kenneth-n-waltz/why-iran-should-get-the-bomb>

Кривчун Е.О. Геополітичний контекст розвитку ядерної програми Ісламської республіки Іран

Ядерна програма Ірану належить до категорії найбільш гострих проблем сучасних

международных отношений с точки зрения обеспечения режима нераспространения оружия массового уничтожения. Следует отметить, что это проблема, решение которой напрямую зависит от определения целей иранских властей в реализации своего ядерного потенциала. Поэтому представляется вполне естественным, что ядерную программу Ирана следует рассматривать через призму геополитических ориентиров Ирана в ближневосточном регионе и формирование альянсов «за» и «против», которые выходят далеко за рамки региона.

Ключевые слова: Иран, ядерная программа, геополитика, США, страны Персидского залива, Израиль, ближневосточный регион.

Krivchun E. The geopolitical context of the nuclear program of the Islamic Republic of Iran

Iran's nuclear program is categorized as the most pressing problems of contemporary international relations in terms of non-proliferation of weapons of mass destruction. Note that this is a problem whose solution depends on the definition of the objectives of the Iranian authorities in the implementation of its nuclear capability. It is therefore quite natural that Iran's nuclear program should be viewed through the prism of geopolitical orientations of Iran in the Middle East and the formation of alliances «for» and «against» that go far beyond the region.

Key words: Iran 's nuclear program, Geopolitics, United States, Gulf States, Israel, Middle East.

Надійшла до редколегії: 1.03.2014

УДК [32-021.387.01:330.34]:303.442.3

А.С. Панарін

Львівський національний університет імені Івана Франка

«СОЦІАЛЬНІ ТА ЕКОНОМІЧНІ ІНДИКАТОРИ ПОЛІТИЧНОЇ СТАБІЛЬНОСТІ.»

Проблематика політичної стабільності є однією з найважливіших дослідницьких проблем сучасної політичної науки. Питання політичної стабільності не виникає сама по собі – тиск середовища, як внутрішнього так і зовнішнього, на політичну систему є тією умовою, яка примушує існуючу владу шукати нові способи та джерела стабілізації системи. Одним із найважливіших аспектів дослідження даної проблеми є визначення факторів та формування системи індикаторів, які впливають на формування політичної стабільності та дадуть змогу дати приблизну оцінку її стану. В даному дослідженні, на підставі аналізу досліджень західних вчених та політичної практики, зроблено спробу визначити особливості впливу соціально-економічних факторів (рівня економічного розвитку, динаміки росту ВВП, соціально-економічної нерівності та етно-лінгвістичної фрагментації) на політичну стабільність.

Ключові слова: політична стабільність, фактори політичної стабільності, індикатори політичної стабільності.

Систематично оцінку політичної стабільності лише у другій половині минулого століття почали проводити різні міжнародні організації. Цей факт відображає загальне визнання важливості того факту, наскільки якісною є робота інститутів влади у вирішенні проблем, з якими стикається сучасне суспільство, а також, що проблема визначення і оцінки політичної стабільності є одним із пріоритетних питань політичної науки, яке також має прикладне значення. Це зумовлюється тим фактом, що приблизні оцінки, а також можливість моделювання і прогнозування політичної стабільності дає змогу оцінити існуючі та можливі ризики, і приймати ефективні політичні рішення. Тому ряд міжнародних організацій та аналітичних центрів проводять власні дослідження і розробляють індекси оцінки рівня політичної стабільності на основі інтегральних показників, які відображають певні аспекти якості суспільно-політичного життя країн.

Економічні індикатори займають важливе місце в системі оцінювання політичної стабільності багатьох індексів, зокрема:

1. Ріст національного продукту на душу населення у відсотковому значенні. Розробники моделі дослідження політичної стабільності Political System Stability Index – Д. Хендель, Г. Вест, Р. Медоу, [1] вважають, що цей показник відображає здатність влади задовольняти економічні потреби населення своєї держави, а також здатність правлячої верхівки забезпечувати сприятливий політичний клімат для економічного розвитку.

2. Рівень міжнародної торгівлі. Працівники Дослідницького центру політичної нестабільності [2], вносять в оцінку політичної стабільності даний індикатор, оскільки висока частка експорту у показниках ВВП визнається фактором, який позитивно впливає на політичну стабільність країни.

3. Нерівномірність економічного розвитку та рівень економічної нестабільності входять в базу індикаторів «Індексу недієздатності держав» (Failed States Index), який розробили спеціалісти вашингтонського незалежного дослідницького центру The Fund for Peace. Вищезазначені індикатори характеризують здатність/нездатність діючої влади контролювати економічну ситуацію в державі [3].

4. Динаміка ВВП, рівень безробіття і рівень доходів на душу населення (вимірюється ВВП на душу населення). Дані індикатори розраховуються при оцінюванні політичної стабільності аналітичним центром the Economist Intelligence Unit при міжнародному журналі the Economist [4].

Дані індикатори ґрунтуються на тому, що сучасні економічно розвинені суспільства зазвичай більш стабільні і можуть набагато легше переживати наслідки економічних проблем, крім того, в них спостерігається менше внутрішніх конфліктів. Одним із перших у ХХ ст. цей факт підтвердив у своїх дослідженнях Б.М. Рассет, які показали, що економічний добробут пов'язаний з політичним порядком: у восьмирічний період між 1958 і 1965 рр. в бідних країнах відбулося в чотири рази більше конфліктів, ніж у багатих країнах; 87 % бідних країн постраждали від значних спалахів внутрішніх конфліктів порівняно з 37 % багатих країн [5].

Таблиця №1 Рівень ВВП на душу населення і конфлікти (1958–1965) [6]

Економічна Група	Число Країн	Число країн в яких зафіксовано конфлікти	Частка від обраних країн у %	Число Конфліктів у групі	Рівень конфліктності для всіх країн даної групи
Дуже бідні	38	32	87	72	1,9
Бідні	32	22	69	41	1,3
Середній рівень	37	18	48	40	1,1
Багаті держави	27	10	37	11	0,4
Всього	134	82	60	164	1,2

З вищенаведених результатів дослідження зрозумілим є те, що країни з високим рівнем економічного розвитку характеризуються більш високим рівнем політичної стабільності. Якщо прийняти, що цей зв'язок є вірним, то очевидно, що поширення масових комунікацій, індустріалізація, економічне зростання, урбанізація повинні призводити до зростання політичної стабільності. Однак ці переконливі висновки стосовно даної кореляції невірні. Прямий зв'язок між бідністю і економічною відсталістю, з однієї сторони, і нестабільністю та конфліктами, з іншої, слід визнати помилковим. Якщо бідні країни виявляються нестабільними, то це не тому, що вони бідні, а тому, що вони прагнуть підвищити рівень економічного добробуту. С. Хантінгтон зазначає про існування підстав вважати, що причини нестабільності в цих країнах кореняться в процесах економічної модернізації, а не у соціально-економічній відсталості. Багаті країни зазвичай більш стабільні, ніж ті, які стоять на нижній щаблях соціально-економічного розвитку, але найбідніші країни, ті, які знаходяться на найнижчих сходинках міжнародної економічної системи, менш схильні до конфліктів і нестабільності, ніж країни, розташовані безпосередньо над ними [7].

На початку 1960-х років Світовий банк відніс шість з двадцяти Латиноамериканських республік до числа «бідних», що передбачало рівень валового національного продукту на душу населення менше 250 доларів. У шести країнах з тієї двадцятки у 1966 р. спостерігалися затяжні громадянські конфлікти. Але тільки одна країна, Болівія, потрапила в обидві категорії. Імовірність заколотів в тих латиноамери-

канських країнах, що не входили в категорію бідних країн, була вдвічі вищою, ніж у тих, які вважалися бідними. Аналогічно 48 із 50 африканських країн були віднесені до числа бідних і в одинадцяти з них відбувалися збройні конфлікти. Але збройні конфлікти, які мали місце в 11 країнах, були пов'язані, у чотирьох випадках, із збереженням колоніального правління (прикладом є Мозамбік, Ангола), а в інших семи - з яскраво вираженими плеємною і расовою диференціацією населення (як у Нігерії та Судані). Колоніальний статус та етнічна неоднорідність виявилися більш суттєвими підставами для передбачення спалахів бунтів, аніж бідність.

На користь відсутності вираженої прямої кореляції між бідністю і нестабільністю свідчать і інші дані викладені у дослідженні Т. Гурра і Ч. Руттенберга, зокрема найбільший рівень нестабільності спостерігався не в найбідніших країнах, а в тих державах у яких показники ВВП на душу населення були нижче середнього. При значенні показника ВВП на душу населення середнього рівня «розміри» насильства істотно знижувалися [8].

Окрім того, що соціальний та економічний розвиток породжує політичну нестабільність, рівень нестабільності залежить і від темпів самого економічного розвитку. Досвід європейських (особливо скандинавських) країн показує, що там де «індустріалізація проходила швидко, породжуючи різкі розриви між доіндустріальною та індустріальною стадіями, новосформовані рухи робітників носили більший екстремістський характер [9]. Кореляція комбінованого індексу швидкості змін, розрахованого за шести з восьми індикаторів модернізації (початкова і середня освіта; спожите число калорій; вартість життя; охоплення ЗМІ; дитяча смертність; урбанізація; грамотність; дохід) для 67 країн в період 1935-1962 рр., з політичною нестабільністю в цих країнах в період з 1955 по 1961 р. склала 0,647. Таким чином впливає наступна залежність - чим вищі темпи змін у напрямку економічного поступу, тим вищим є рівень політичної нестабільності, оскільки, коли країна знаходиться в стані переходу та економічної модернізації вона стає відкритою для впливу сучасного світу; є соціально відірваною від традиційного укладу; піддається тиску у напрямку економічних, соціальних і політичних змін; активно впроваджує нові способи виробництва товарів і послуг; виникає чітко виражена фрустрація викликана процесом модернізації взагалі і особливо нездатністю уряду задовольнити зростаючі очікування серед населення» [10].

Економічний розвиток, імовірно, підвищує здатність суспільства задовольняти зростаючі прагнення і тим самим повинен зменшувати соціальну незадоволеність і породжувану нею політичну нестабільність. Можна також припустити, що швидке економічне зростання створює нові можливості для розвитку підприємництва і відповідно нові робочі місця, тим самим направляє на забезпечення власного добробуту ті амбіції і таланти, які в протилежному випадку могли бути використаними в дестабілізуючій політичній системі діяльності. Але дане припущення можна заперечити, аргументуючи це тим, що саме економічний розвиток містить у собі детермінанти дестабілізаційних процесів, оскільки ті самі зміни, які необхідні для задоволення прагнень, мають здатність породжувати нові прагнення. Швидке економічне зростання сприяє руйнуванню традиційних суспільних груп (сім'я, клас,) і тим самим збільшує «чисельність декласованих індивідів; сприяє виникненню груп бізнесменів, які швидко наростили капітал, але є погано адаптованими та погано асимільованими до існуючого ладу, але при цьому претендують на політичний вплив і соціальний статус, які є співмірними з їх новим економічним становищем; підвищує соціальну мобільність, що теж підриває суспільні зв'язки та сприяє прискореній міграції з сільських районів у міста, тим самим спричиняючи росту екстремізму; підвищує число людей, чий рівень життя знижується, тим самим збільшуючи розрив між багатими і бідними; вимагає загального обмеження споживання заради підвищення розмірів капіталовкладень, спричиняючи цим суспільне невдоволення; підвищує рівень освіти та охоплення засобами масової інформації, що призводить до зростання прагнень вище того рівня, який реально задовольнити; загострює регіональні та етнічні конфлікти через розподіл інвестицій і споживання; розширює можливості групової організації і тим самим дає ріст масштабам вимог,

які вони висувають уряду, до меж, коли уряд виявляється неспроможним їх задовольнити [11].

Зв'язок економічного розвитку, особливо, якщо він відбувається швидкими темпами, з політичною нестабільністю знайшов відображення в даній А. Токвілем інтерпретації Французької революції. Перед революцією, зазначав дослідник, «суспільний добробут зростав з небаченою досі швидкістю. У міру того, як росте, описаний мною, рівень добробуту, в людях, мабуть, нагромаджуються незадоволеність і неспокій», і «саме тим областям Франції, де був найбільш помітним прогрес, судилося стати головними осередками революції» [12]. Подібний же ріст економічного благополуччя передував, на думку істориків, Реформації, англійській, американській та російській революціям. Мексиканська революція також сталася після двадцяти років вражаючого економічного зростання. Висока кореляція темпів зміни ВВП на душу населення протягом семи років перед успішним переворотом з масштабним застосуванням насильства в таких переворотках спостерігалася в країнах Азії та Близького Сходу в 1955-1960 рр [13].

Існує безліч очевидних підтверджень взаємозв'язку між швидкими темпами економічного зростання і політичною нестабільністю (табл.№2). Однак, на більш загальному рівні зв'язок між ними не є прямим. У період 1950 -х р. кореляція між темпами економічного зростання і рівнем внутрішньодержавних конфліктів була негативною (-0,43). У Західній Німеччині, Японії, Румунії, Югославії, Австрії, СРСР, Італії та Чехословаччині спостерігалися дуже високі темпи економічного росту, але було дуже мало проявів внутрішнього незадоволення. У той же час в Болівії, Аргентині, Гондурасі і Індонезії спостерігалася висока смертність від внутрішніх конфліктів при дуже низьких, а в деяких випадках негативних, темпах економічного росту. Аналогічним чином кореляція для 70 країн темпів зростання національного доходу в 1935-1962 рр. з рівнем політичної нестабільності в 1948-1962 рр. склала -0,34; кореляція між зміною національного доходу і коливаннями стабільності для тих же країн в ті ж роки дорівнювала - 0,45. М. Нідлер виявив тенденцію в країнах Латинської Америки, яка показувала, що економічне зростання стало передумовою інституційної стабільності в країнах з високим рівнем політичної активності населення [14].

Таблиця №2 Швидкі темпи економічного росту і політична нестабільність. [15]

Річний ріст ВВП на душу населення	Смертність від внутрішньодержавних конфліктів в 53 країнах 1950-1962 на (1 млн. населення)				
Дуже високий 6% і вище	Відсутня	Низька 0,1-9,9	Середня 10-99	Висока 100-1335	Всього
	4	3	0	0	7
Високи 4-5,9%	0	6	1	2	9
Середній 2-3,9%	8	5	1	3	17
Низький 1-1,9%	3	4	6	1	14
Дуже низький, менше 1%	0	1	2	3	6
Всього	15	19	10	9	53

Ці суперечливі дані наводять на припущення, що зв'язок між економічним поступом і політичною стабільністю не є прямим. Залежність реально змінюється з рівнем економічного розвитку. З однієї сторони певний ступінь економічного зростання є необхідним, щоб виникли умови для можливості дестабілізувати політичну

систему, але проста апеляція до бідності не витримує критики, оскільки люди, які є реально бідними характеризуються байдужістю та апатичністю до участі в політиці, а також майже не піддаються дії впливу засобів масової інформації та інших стимулів, які могли б сформувані очікування, достатні для того, щоб підштовхнути людей до політичної активності. «Люди, у яких на першому місці стоїть проблема забезпечення базових потреб, - зазначає Ерік Хоффер, - відчувають страх перед оточуючим середовищем і не прагнуть до змін... Таким чином, ми можемо говорити про консерватизм обділених людей, і він є настільки ж глибоким, як і консерватизм привілейованих, і перший є настільки ж важливим чинником збереження існуючого суспільного ладу, як і останній» [16]. Подібно до того, як соціальна мобілізація необхідна, щоб появилось підґрунтя для дестабілізації, так і певний степінь економічного розвитку є необхідним для появи дестабілізуючих процесів.

З протилежної сторони розташовуються країни, які досягли порівняно високого рівня економічного розвитку, і високі темпи економічного зростання виявляються сумісними з політичною стабільністю. Негативні кореляції між економічним прогресом і нестабільністю, які наводяться вище, є значною мірою результатом поєднання в рамках одного дослідження високорозвинених і слаборозвинених країн. Економічно розвинені країни більш стабільні і мають більш високі темпи економічного росту у порівнянні із «країнами-аутсайдерами». На відміну від інших соціальних індикаторів, темпи економічного росту мають тенденцію до прямої, а не зворотної залежності від рівня розвитку держави. У бідних країнах, темпи економічного прогресу є не сильно пов'язаними із політичною нестабільністю: для 34 країн з ВВП на душу населення вище середнього кореляція між темпом економічного розвитку і смертністю від внутрішньодержавних конфліктів склала -0,07. Таким чином можна прийти до висновку, що залежність між темпом економічного поступу та політичною нестабільністю варіюється пропорційно до ступеня економічного розвитку. На низьких рівнях розвитку існує позитивний зв'язок, на середніх - істотного зв'язку не спостерігається, і на високих рівнях цей зв'язок стає негативним.

Економічний розвиток впливає на економічну нерівність, і тим самим на політичну нестабільність двома шляхами. По-перше, зазвичай багатство й доходи в бідних країнах розподілені менш рівномірно, ніж в економічно розвинених країнах [17]. У традиційному суспільстві така нерівність сприймається як частина природного порядку речей. Проте, соціальна мобілізація підвищує рівень розвитку світогляду, та імовірно неприйняття факту такої нерівності. Потік нових ідей ставить під питання колишній порядок розподілу і наводить на думку про здійсненність і бажаність більш справедливого розподілу доходів у суспільстві. Очевидним і логічним на шляху швидких змін є визначна роль держави у розподілі доходів. Але зазвичай влада належить саме тим, кому належать доходи. Таким чином, соціальна мобілізація перетворює традиційну економічну нерівність в стимул до силових методів зміни ладу. По-друге, в довгостроковому плані економічний розвиток призводить до більш справедливого розподілу доходів, у порівнянні з тим, який існує у традиційному суспільстві. У короткостроковому ж плані найближчим наслідком економічного прогресу часто виявляється зростання економічної нерівності. Досягнення швидкого економічного поступу концентруються в руках небагатьох груп, тоді як витрати розподіляються на все населення держави; в результаті - число бідних може зрости. Швидкий економічний розвиток сприяє зростанню інфляції; інфляційні ціни ростуть швидше ніж заробітні плати з подальшою тенденцією в напрямку збільшення нерівності в розподілі багатства. Вплив систем розвинутих держав на слаборозвинені часто спонукає до заміни колективних форм володіння на приватну власність, а це, у свою чергу підсилює нерівність у розподілі ресурсів. Крім того, в менш розвинених суспільствах розподіл доходів у більш економічно розвинених районах, несіельськогосподарському секторі у переважній більшості випадків є більш нерівномірним, ніж у сфері сільського господарства. В Індії серед населення яке займалося сільським господарством в 1950 р. 5% населення отримували 28,9% доходів, тоді як у сфері промисловості 5% населення отримували 61,5% доходів [18]. Оскільки ж загальний розподіл доходів є більш рівномірним в про-

мислових районах у розвинених країнах, остільки нерівність у розподілі доходів у несіельськогосподарському секторі слаборозвиненої країни є набагато глибшою, ніж в такому ж секторі розвиненої країни. Економічний розвиток посилює економічну нерівність, при цьому соціальна мобілізація підриває легітимність. Таким чином, обидва ці аспекти економічного поступу разом сприяють політичній нестабільності. Окрім цього соціально-економічна нерівність впливає на досить широкий спектр життя суспільства. Чим більшим є показник нерівності тим більшим є рівень проблем в різних сферах суспільства. Тривалість життя, соціальний капітал, рівень освіти, кількість винаходів більші, а рівень самогубств, кількість злочинів і кількість в'язнів, рівень смертності серед дітей менші в країнах із меншим рівнем соціально-економічної диференціації суспільства [19].

Важливе місце у системі факторів політичної стабільності займає внутрішня суспільна диференціація. Будь – яке суспільство не є однорідним і складається з багатьох груп, які виокремлюють на основі численних відмінностей, але найбільша кількість конфліктів виникала на основі етнічної та мовної неоднорідності. Проблема етнолінгвістичних конфліктів у другій половині XX століття є однією із найактуальніших у різних сферах науки. Така увага до даного питання зумовлена в надзвичайній складності у розв'язанні такого роду конфліктів, які до того ж стали одним із найрозповсюдженіших джерел внутрішньо суспільних протистоянь і політичної нестабільності (наприклад баскський, ольстерський, карабахський, грузинсько-абхазський, конфлікти в країнах Африки та Латинської Америки). Події останніх десятиліть чітко демонструють, що етнічні конфлікти часто виходять за межі внутрішньодержавних і навіть регіональних.

На теренах пострадянського простору конфлікти стали реальністю у зв'язку із загостренням міжнаціональних відносин які окреслилися у другій половині 80-х років. Перші сутички на етнолінгвістичній диференціації почалися весною 1986 року в Якутії, в грудні цього ж року – в Алма-Аті; згодом розпочалися демонстрації кримських татар в різних містах Узбекистану (Ташкенті, Бекабаді, Фергані та інших); почалась ескалація етнічних конфліктів які призвели до кровопролиття (Сумгаїт, Фергана, Ош). Зона конфліктів почала розширюватися: з 1989 року виникло кілька зон конфліктів в Середній Азії, Закавказзі, пізніше етнічні конфлікти охопили Придністров'я, Крим, Поволжя та Середній Кавказ. Лише за період 1988-1991 років на етно-лінгвістичній основі на теренах теперішнього пострадянського простору відбулося більше 150 конфліктів, в тому числі близько 20 в яких були жертви серед населення [20].

Американський дослідник Дуглас М. Джонсон зазначає, що в сучасних реаліях (після розпаду СРСР) більшість конфліктів у світі будуть відбуватися не на ідеологічній основі, а підґрунтям виступатиме групова ідентифікація (раса, етнічне походження, національність).[21] Інший західний дослідник Г. Лапідус запропонував класифікацію конфліктів, яка є шляхом розпізнавання спільних та відмінних рис етнічних конфліктів: конфлікти із залученням аборигенних меншин (лезгіни в Дагестані); конфлікти із втягненням общин іммігрантів; конфлікти із залученням переселених меншин [22]. Більш змістово наповнену класифікацію міжетнічних конфліктів, з певним ступенем умовності, запропонував Я. Етінгер: 1) Територіальні конфлікти, які тісно пов'язані із з'єднанням роздроблених етносів. Їхнім джерелом виступають внутрішні сутички між владою та національно-визвольним рухом, яка користується політичною і військовою підтримкою сусідньої держави (Нагірний Карабах, Південна Осетія). 2) Конфлікти пов'язані з бажанням етнічної меншини реалізувати право на самовизначення у формі створення нового державного утворення (напр..Абхазія). 3) Конфлікти пов'язані із відновленням територіальних прав депортованих народів. 4) Конфлікти в основі яких лежать претензії певної держави на частину території сусідньої держави (наприклад бажання Естонії та Латвії приєднати до себе частину Псковської області). 5) Конфлікти, джерелом яких є наслідки внесення «довільних» територіальних змін(проблема Криму). 6) Конфлікти, як наслідок зіткнення економічних інтересів, коли за офіційними національними протиріччями реально стоять інтереси правлячих політичних еліт, незадоволених

власною «часткою» у загальнонаціональній. 7) Конфлікти в основі яких лежать фактори історичного характеру, обумовлені традиціями багаторічної національно-визвольної боротьби проти метрополії. 8) Конфлікти зумовлені тривалим перебуванням депортованих народів. 9) Конфлікти, в яких за етно-лінгвістичними суперечками (яка мова повинна мати статус державної) часто приховуються більш глибокі протиріччя між різними національними меншинами (прикладом може бути Молдова). В чистому вигляді важко визначити кожен із цих типів, оскільки у більшості випадків конфлікти никають в результаті комплексу причин: етнічних, мовних, політичних, економічних [23].

Якщо розглядати виключно збройні конфлікти, то на теренах пострадянського простору виділяють три типи конфліктів: а) конфлікти, які викликані бажанням національних меншин реалізовувати своє право на самовизначення; б) конфлікти, які зумовлені поділом колишнього союзного спадку; в) конфлікти, які прийняли форму громадянської війни.

Узагальнюючи вищезазначені типи конфліктів і порівнюючи їх з конфліктами, які відбулися з 1986 по 1996 роки на території колишнього Радянського Союзу, російський дослідник В. Амелін [24] подлив їх та прокласифікував наступним чином:

Місце/дата	Тип конфлікту	Число жертв
м. Алма-Ата, 1986 р.	Націоналістичні виступи казахської молоді	-
М. Сумгаїт (Азербайджан), 1988 р.	Політичний конфлікт (боротьба за суверенітет, вірмени-азербайджанці)	Понад 32 тис.
НКАО (Азербайджан) 1988-1991рр.	Політичний конфлікт (боротьба за суверенітет, вірмени-азербайджанці)	100 тис.
Ферганська долина (Узбекистан) міста Кувасай, Комсомольськ, Ташла, Фергана, травень-червень 1989р.	Міжетнічний конфлікт: узбеки-турки(месхетинці)	112 тис.
Новий Узень (Казахстан) червень 1989р.	Міжетнічний конфлікт: Казахи-азербайджанці/лезгіни	4 тис.
Абхазія (Грузія) червень 1989р	Політичний та Міжетнічний конфлікт: абхази-грузини	12 тис.
М. Ош (Киргизія) червень-липень 1990 р.	Міжетнічний конфлікт: кигизи-узбеки	320 тис.
Південна Осетія 1989-1991 рр.	Політичний конфлікт(боротьба за суверенітет), який перейшов у міжетнічний конфлікт:	Понад 50 тис.
Осетинсько-Інгушський (Північний Кавказ) жовтень-листопад 1992 р.	Територіальний, міжетнічний конфлікт	583 тис.
Придністров'я (Молдова) червень-липень 1992 р.	Міжетнічний, територіальний, політичний конфлікт	200 тис.
Республіка Чечня	Міжнаціональний, політичний конфлікт:	Понад 60 тис.

Етнічний фактор зазвичай виступає в якості лінії окреслення протистояння, коли існуюча нерівність в певних сферах: соціальній, політичній, економічній тощо, - проходить по етнічних кордонах. Саме тому конфлікти, які відбулися на теренах СРСР і пострадянському просторі в переважній більшості носять етнічний характер [25].

Один із основоположників загальної теорії конфліктів Р. Дарендорф вважає, що концепція відкритого, вільного і демократичного суспільства не покладає кінець всім конфліктам і не вирішує в абстрактному плані всіх проблем та протиріч, які виникають у процесі суспільного поступу [26]. Цей висновок відповідає подіям,

які мали місце на пострадянському просторі, хоча варто зазначити, що характер цих конфліктів, в яких чітко видно протиріччя між національними меншинами та «корінним» населенням є доволі типовим. Як приклад можна згадати ситуації які виникали в країнах розвинутої демократії – це фламандське питання в Бельгії, проблема Ольстеру в Об'єднаному Королівстві, Корсики у Франції, Басків в Іспанії, Квебеку в Канаді.

Опираючись на індекси досліджень західних дослідницьких центрів та на вище зазначені дані можемо вивести групу соціально-економічних індикаторів політичної стабільності:

1. Рівень ВВП на душу населення(класифікація країн за рівнем ВВП на душу населення від Світового Банку) [28]

Класифікація країн	Багаті держави	Держави з рівнем ВВП вище середнього	Держави з рівнем ВВП нижче середнього	Бідні держави
Значення ВВП на душу населення в USD	12 616 \$	4 085\$-12 615\$	1 036\$-4 084\$	менше1 036\$
Значення індикатора	4	2-3	0-1	0

2. Класифікація країн на основі показників нерівномірності розподілів доходів (на основі показників індексу Джинні).[29]

Класифікація Країн	Держави з низьким показником нерівності	Держави з середніми показниками нерівності	Держави з показниками нерівності вище середнього	Держави з високими показниками нерівності
Значення індексу Джинні	0-30	31-39	40-49	більше 50
Значення індикатора	4	3	2-1	0

3. Динаміка росту ВВП за рік.

Річний ріст ВВП на душу населення	Позитивний прогноз зростання реального ВВП на душу населення (більше 3,9%)	Позитивний прогноз зростання реального ВВП на душу населення (до 3,9%)	Прогноз «нульового» росту ВВП	Прогноз падіння ВВП або існує значний ризик падіння, але не перевищує 4%;	прогноз падіння ВВП на душу населення більш ніж на 4%
Значення індикатора	4	3	2	1	0

4. Етнічна фрагментація суспільства – визначається Індексом етнічної фрагментації (по шкалі від 0 до 100).

Рівень фрагментації	Низький	Середній	Високий
Значення Індексу	Менше 30	30-50	Понад 50
Значення індикатора	2	1	0

5. Статус етнічних меншин. (визначаються показники економічної та політичної дискримінації відносно меншин; визначається згідно останніх оцінок Minorities at Risk Project по шкалі від 0 (відсутня дискримінація) до 4 (крайній рівень дискримінації меншин) [29].

Рівень дискримінації	Низький/нульовий	Середній/значний	Високий
Значення оцінок від MRP	0-2	3	4
Значення індикатора	2	1	0

Бібліографічні посилання

1. Haendel D., West Gerald T., Meadow Rober G. Overseas Investment and Political Risk. Philadelphia. The Foreign Policy Research Institute / D. Haendel, T. West Gerald, G. Meadow Rober. 1975. – P. 61–72.
2. Офіційний сайт Political Instability Task Force [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://globalpolicy.gmu.edu/political-instability-task-force-home/>
3. PITF Phase V Findings (through 2004) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://globalpolicy.gmu.edu/pitf/>
4. The Fund for Peace [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.fundforpeace.org>
5. The EIU [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.eiu.com/public/>
6. Russett B. M. World Handbook of Political and Social Indicators / Bruce M. Russett et al. – New Haven : Yale University Press, 1964. – P. 273.
7. Reid E. The Future of the World Bank. Washington / Escott Reid. – 1965. – P. 64–70.
8. Хантингтон С. Политический порядок в меняющихся обществах / С. Хантингтон. – М. : Прогресс-Традиция, 2004. – 480 с.
9. Gurr T. The Conditions of Civil Violence: First Tests of a Causal Model / Ted Gurr, Charles Ruttenger. – Princeton : Princeton University, Center of International Studies, Research Monograph –№. 28. –1967. – P. 66–67.
10. Lipset S. M. Political Man / Seymour Martin Lipset. – Garden City, N.Y. : Doubleday, 1960. – P. 68
11. Conroe W. W. A Cross-National Analysis of the Impact of Modernization Upon Political Stability / Wallace W. Conroe. – San Diego State College, 1965. – P. 65–73, 86–87.
12. Olson M. Jr. Rapid Growth as a Destabilizing Force / Mancur Olson, Jr. // Journal of Economic History, 23 (Dec. 1963). – 532 p.
13. Токвиль А. Старый порядок и революция / А. Токвиль. – М. : Московский философский фонд. 1997. – Ст. 138. – С. 140–141.
14. Brinton C. The Anatomy of Revolution / Crane Brinton. – New York : Vintage, 1958. – P. 264.
15. Needier M.C. Political Development in Latin America: Instability, Violence, and Evolutionary Change / Martin C Needier. – New York : Random House. – Ch. 5.
16. Russette B. World Handbook of Political and Social Indicators / Russette B. et al. – New Haven, 1964.
17. Hoffer E. The True Believer / Eric Hoffer. – New York : New American Library, 1951. – P. 17.
18. Kuznets S. Qualitative Aspects of the Economic Growth in Nations: VIII. Distribution of Income by Size / Simon Kuznets // Economic Development and Cultural Change, 11 (Jan. 1963). – P. 68
19. Kuznets S. Qualitative Aspects of the Economic Growth in Nations: VIII. Distribution of Income by Size / Simon Kuznets // Economic Development and Cultural Change, 11 (Jan. 1963). – P. 46–58.
20. The Equality Trust [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.equalitytrust.org.uk
21. Мукомель В. Союз распался – межнациональные конфликты остались / В. Мукомель, Э. Паин, А. Попов // Независимая газета. – 1992. – 10 января.
22. Джонсон Д. М. О программе разрешения межнациональных конфликтов / Дуглас М. Джонсон // Кентавр – 1992. – март-апрель. – С. 83.
23. Balancing and sharing power in muemilthnic societies. Summary of a Workshop. – Washington D. C. : National Academy Press, 1993. – P. 7.
24. Этингер Я. Межнациональные конфликты в СНГ и международный опыт / Я. Этингер // Свободная мысль. – 1993. – № 3. – С. 89.
25. Амелин В. Этнополитические конфликты: типы и формы проявления, региональные особенности [Електронний ресурс] / В. Амелин – Режим доступу : <http://credonew.ru/content/view/46/21/>
26. Овчинников В. С. Политические конфликты и кризисные ситуации / В. С. Овчинников // Социал-полит. науки. – 1990. – № 10. – С. 58.
27. Дарендорф Р. Элементы теории социального конфликта / Р. Дарендорф // Социс. – 1994. – № 5. – С. 142–147.
28. GDP per capita (current US\$) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD>
29. The world factbook [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2172rank.html>
30. The MAR Project [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.cidcm.umd.edu/mar/>

Панарин А. С. Социальные и экономические индикаторы политической стабильности

Проблематика политической стабильности является одной из важнейших исследовательских проблем современной политической науки. Вопрос политической стабильности не возникает сама по себе - давление среды, как внутренней так и внешней, на политическую систему является тем условием, которое заставляет существующую власть искать новые способы и источники стабилизации системы. Одним из важнейших аспектов исследования данной проблемы является определение факторов и формирование системы индикаторов, которые влияют на формирование политической стабильности и позволят дать приблизительную оценку ее состояния. В данном исследовании, на основании анализа исследований западных ученых и политической практики сделана попытка определить особенности влияния социальных и экономических

факторов (уровня экономического развития, динамики роста ВВП, социально-экономического неравенства и этно-лингвистической фрагментации) на политическую стабильность.

Ключевые слова: политическая стабильность, факторы политической стабильности, индикаторы политической стабильности.

Panarin A. Social and economic indicators of political stability

The issue of political stability is one of the most important research problems of modern political science. The issue of political stability does not occur by itself – pressure of an internal and external environment on the political system is the condition that makes the existing power to find new ways and sources of stabilization system. One of the most important aspects of this problem is to determine the factors and the formation of a system of indicators that influence the formation of political stability and will make it possible to give a rough estimate of its condition. In this study, based on analysis of studies of Western scholars and political practice, it was attempted to identify the peculiarities of the social and economic factors (level of economic development, the dynamics of GDP growth, socio-economic inequality and ethno-linguistic fragmentation) on political stability.

Key words: political stability, political stability factors, indicators of political stability.

Надійшла до редколегії: 20.03.2014

УДК 324

Т. В. Воронова

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ВПЛИВ ПОЛІТИЧНОГО ІМІДЖУ НА ВИБОРЧИЙ ПРОЦЕС

Розглянуто політичний імідж, як головний інструмент отримання влади у виборчому процесі в Україні. Суть політичного іміджу лежить в природі соціального стереотипу і його впливу на масову свідомість, тому імідж політичного лідера створюється на ґрунті специфічного сплетіння інформаційних, емоційно-комунікативних і діяльнісних чинників.

Ключові слова: політичне лідерство, політичний імідж, виборчий процес, виборчі технології, громадська думка

Імідж є надзвичайно складним феноменом, який створюється на ґрунті надто специфічного сплетіння інформаційних, емоційних і діяльнісних чинників. Це поєднання раціональних та ірраціональних чинників впливу на суспільну та індивідуальну свідомість потребує комплексного, системного підходу до вивчення цих проблем на основі використання як наукових методів політологічних і соціо-психологічних досліджень, так і творчих методів. Вивчення іміджу, як головного інструменту в виборчих технологіях, дозволяє легітимним чином отримати політичну та державну владу, стає першочерговою задачею для політологів [4, с. 14]. Необхідність вести виборчу кампанію за для отримання політичної влади ставить перед вченими нові задачі вироблення методів отримання влади шляхом легітимних виборів. Також слід зазначити про важливість та зростання уваги до виборчих технологій на місцевому рівні, через те, що місцевий рівень є певною ланкою на шляху до загальнонаціональних органів влади. Діяльність на посадах місцевого рівня надає змогу створення загальнонаціонального іміджу для себе чи для певної політичної сили. Тобто успішний політичний діяч на місцевому рівні може пізніше бути символом успішності певною політичної сили чи громадської організації на національному рівні. Необхідність створення іміджу та підтримання його в очах виборців в сучасній політиці вже не піддається сумніву. За умов коли засоби масової інформації мають величезний вплив на вподобання та волевиявлення народу імідж є головним елементом політичних технологій, який має на меті створення певного, симпатичного для виборців образу політичного діяча. Зважаючи на той факт, що серед сучасних світових тенденцій має місце процес демократизації політичних систем, та відповідно проведення чесних та прозорих виборів, стає зрозумілим, що лише через процедуру виборів політичного діяча, який прагне політичної влади, може бути допущений до керування державою, тобто державною владою. В сучасній Україні постає питання вивчення іміджу та технології ство-

рення такого іміджу для політичних діячів, який би базувався на світогляді та переконаннях більшості громадян.

Політичний імідж є своєрідним відображення суспільного уявлення про ідеальне втілення тієї чи іншої соціальної ролі, та уявлень у виборців про конкретного політика, шляхом узагальнень і емоційних переживань.

Актуальністю статті є продиктована відсутністю наукової розробленості у сфері політичного іміджу що до виборчого процесу на місцевому рівні, і відповідно необхідністю розроблення теорії що до політичного іміджу кандидата з огляду на специфіку місцевих виборів в сучасній Україні.

Виникнення в Україні громадянського суспільства та трансформація політичної системи у бік демократичних принципів диктує суб'єктам політики необхідність створення позитивних образів у думках громадян та прихильників, за для утримання політичної влади. Тобто створення іміджу політичного діяча є в сучасних умовах важливою ланкою у боротьбі за політичну владу.

Наукове опрацювання проблематики із сучасних виборчих технологій розглядається у працях зарубіжних вчених, таких як: Армея Д., Колівера С., Мерлоу П., Солейна П., Хілдебранда С. Відомо, що провідними фахівцями вважаються американські дослідники Дж. Наполітан, Мет Різ, Тоні Шварц, Річард Верслін, Девід Герген, Дік Моріс; французький вчений Жак Сегела; англійський – Гордон Ріс; німецький дослідник – Герд Бехер [7, с.20].

Серед російських та українських дослідників також значний вклад зробили: Бебик В., Видрін Д., Воронкова Г., Гаджієв К., Головатий М., Кара-Мурза Ф., Малкін Є., Матвієнко В., Минченко Е., Полторак В., Ситников А., Сосніна В., Требик Т., Щокін Г. [1, с. 57].

Імідж (англ. образ - образ) – цілісний образ певного об'єкта, стійко живе і відтворюється в масовому і індивідуальній свідомості. Імідж виникає і коректується в результаті сприйняття і супутнього фільтрування надходить із зовнішнього середовища інформації про даний об'єкт крізь мережу діючих стереотипів. В якості володаря Іміджу може виступати будь-який об'єкт навколишньої дійсності.

Імідж - це сконструйований образ, який може володіти будь-якими характеристиками. За допомогою іміджу створюється яскравий образ політика, який запам'ятовується [6, с. 67].

Науковці розглядають імідж як складний соціально-психологічний феномен-взаємодію реальних особистісних якостей кандидата, політичної реклами і особливостей сприйняття виборців.

Посилаючись на ці та інші визначення, можемо відзначити, що в практичній політології імідж - це, насамперед, узагальнений образ, що складається у пересічних громадян про політичні суб'єкти. Інша справа, що нині його цілеспрямовано формують іміджмейкери. Що до політичного іміджу, то він формується в політичній сфері і дуже тісно пов'язан із політичним лідерством, як основою створення політичного іміджу.

У вітчизняній політичній літературі поняття «політичний імідж» ввійшло в широкий вжиток у зв'язку із розвитком демократичних політичних інститутів, з виходом на арену публічних політиків. Перш за все, його поява пов'язана з переходом від авторитарно-тоталітарної системи до демократичної, правової, соціальної держави і зумовлює необхідність відповідної політичної культури, перебудови свідомості електорату, адекватної плюралістичній демократії. Разом з тим, на розвиток української іміджології вплинуло і становлення багатопартійності, а звідси поява нових гравців на політичному просторі, а також виникнення значної кількості засобів масової інформації та їх посилені комерціаналізація [2, с. 113].

Проблеми дослідження сутності політичного іміджу розглядаються в працях Н. Азарова, С. Алексєєва, В. Андрущенко, В. Бабкіна, О. Бабкіної, В. Беха, С. Бульбенюк, А. Бутенка, І. Варзара, В. Воронкова, К. Гаджієва, В. Горбатенка, Г. Зеленько, О. Зернецької, В. Ільїна, В. Корнієнка, І. Кресіної, О. Лісничука, М. Михальченка, М. Остапенко, А. Пахарєва, Ф. Рудича, М. Хілька, в яких розкрито проблеми теорії і методології політичної діяльності, влади, культури політико-правового ста-

ну особистості.

Політичний імідж є багатифункціональною категорією, але науковці виокремлюють три основні функції: ідентифікації, ідеалізації і протиставлення.

Функція ідентифікації полягає в тому, що політичний імідж задає певні шляхи ідентифікації об'єкта, який в результаті стає відомим і не несе за собою ніякої небезпеки. Функція ідеалізації проявляється в тому, що імідж намагається видати бажане за дійсне. І в першому, і в другому випадку імідж має функцію протиставлення, оскільки він будується системно, виходячи уже з наявних інших іміджів. Позитивні якості пізнаються тільки на фоні негативних. Для зниження іміджу конкурента широко використовуються й інші методи й технології, у тому числі й методи побічного інформаційного впливу, і нав'язування критеріїв оцінки, і впливу на громадську думку при проведенні соціологічних досліджень тощо, багато з яких мають суто маніпулятивний характер [5].

Імідж включає в себе додаткові складові, які покликані наблизити політика до пересічного громадянина, роблячи його образ більш близьким і знайомим: це характеристики, що розривають взаємовідносини з членами сім'ї чи певні захоплення. В політологічному словнику міститься таке визначення політичного іміджу: «Політичний імідж - це своєрідне уявлення населення про ідеальне втілення тієї чи іншої соціальної ролі. Імідж політика включає такі характеристики: особистісні якості, організаторські, управлінські здібності (компетентність, вміння вести полеміку, участь у процесах прийняття рішень); характеристики, що зближують лідера з електоратом (пересічне походження, простота) тощо [3, с. 235].

Таким чином, сутнісне поняття політичного іміджу є складним соціально-психологічним феноменом, який створюється на ґрунті надто специфічного сплетіння інформаційних, емоційно-комунікативних чинників. Як справедливо зазначає Г. Почепцов, імідж - це готові інтерпретації світу, які дає нам сам світ. І ми активно користуємося ними. Утрируваний світ, репрезентований в іміджі, легше піддається розумінню, і ми спираємось на готові іміджеві схеми, коли інтерпретуємо нову реальність. Уявні світи мають також національний характер тому, що залежать від певного менталітету, культури населення.

Зрозуміло, що сприймається політичний імідж як цілеспрямовано сформований образ політика, покликаний емоційно, психологічно впливати на певну соціальну спільноту для популяризації лідера та з метою його позиціонування в електоральному полі. Це не просто психічний образ свідомості, як відображення реальності, а спеціально змодельоване відображення його, створене професіоналами, так званими іміджмейкерами, на основі певної реальності.

Отже підводячи підсумки, слід зазначити, що політичний імідж - це своєрідне відображення суспільного уявлення про ідеальне втілення тієї чи іншої соціальної ролі, це набір стверджень і уявлень у виборців про конкретного політика, шляхом узагальнень і емоційних переживань. Суть політичного іміджу лежить в природі соціального стереотипу і його впливу на масову свідомість, тому імідж політичного лідера створюється на ґрунті специфічного сплетіння інформаційних, емоційно-комунікативних і діяльнісних чинників. Робота з іміджем політика в рамках виборчої кампанії - це серія кроків, які носять технологічний характер, мова йде про методи підготовки, організацію і впровадження іміджу. Політичні технології, які застосовуються при створенні іміджу політика - це комплекс заходів (передусім інформаційних, але підкріплених відповідними організаційними, кадровими та фінансовими ресурсами), спрямованими на створення позитивного іміджу (як окремого політика так і політичної партії) та, відповідно - послаблення позицій опонентів. В цілому політичний імідж лідера має позитивний характер в силу того, що він наближує політика до його електорату, змушуючи враховувати настрої населення, підтримувати з ним постійний зв'язок. Імідж для виборця дозволяє ідентифікувати кандидата як особистість і виділити його з загального ряду, відчувачи до нього довіру.

Бібліографічні посилання

1. Головатий М. Ф. Політичний менеджмент : навч. посіб. /М.Ф. Головатий – К. : МАУП, 2005. – 264 с.

2. Дузь О. Історія розвитку та становлення місцевого самоврядування Дніпропетровська / О. Дузь // Грани : Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах / Дніпропетровський нац. ун-т ; Центр соц.-політ.досліджень. – 2009. – 4. – С.145–162

3. Панасюк А.Ю. Имидж: определение центрального понятия имиджелогии [текст] / А.Ю. Панасюк // PR в образовании. – 2004. – №2. – С. 40–51

4. Політологічний енциклопедичний словник / упор. В.П. Горбатенко ; за ред. Шемшученка, В.Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К. : Генеза, 2004 – 736 с.

5.Пустотін В. Ефективні стратегії створення сильних брендів/ В.Пустотін // Маркетинг в Україні. – 2004. – №6. – С. 50–52.

6.Тер-Минасова, Д. И. Об особенностях трактовки термина «имидж» в русском языке / Д. И. Тер-Минасова // Вестник Московского университета. Серия 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2007. – 2. – С.67–70

7. Олійник Святослав Васильович [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/Олійник_Святослав_Васильович

Воронова Т.В. Влияние политического имиджа на избирательный процесс

Рассмотрены политический имидж, как главный инструмент получения власти в избирательном процессе в Украине. Суть политического имиджа лежит в природе социального стереотипа и его воздействия на массовое сознание, поэтому имидж политического лидера создается на почве специфического сплетения информационных, эмоционально-коммуникативных и деятельностных факторов.

Ключевые слова: политическое лидерство, политический имидж, избирательный процесс, избирательные технологии, общественное мнение

Voronova T. The impact of political image on the election process

Article deals with political image as main instrument of getting power during election process in Ukraine. Political image is a base of social stereotype and influences on mass consciousness. Political image is being created on the base of interaction of information, emotion, communicative and active factors.

Political image - a kind of reflection of the social idea of the perfect embodiment of a social role is a set of assertions and perceptions of voters about specific policy through generalizations and emotional experiences. The essence of political image is in the nature of social stereotypes and its impact on public consciousness as a political leader's image is created on the basis of specific information plexus, emotional communication and activity factors. Working with the image of politics as part of the election campaign - a series of steps, which are technological in nature, it is about methods of preparation, organization and implementation of image. Political technologies used in creating the image of politics - a set of measures (primarily informational, but supported by appropriate institutional, human and financial resources) aimed at creating a positive image (as some politicians and political parties) and thus - weakening opponents. In general, political leader's image is positive due to the fact that it brings politics to his electorate, forcing people to consider mood, maintain constant communication with him. Image for voters allows us to identify the candidate as a person and make it stand out from the total number, feeling him confidence

Key words: political leadership, political image, the electoral process, election technology, public opinion

Надійшла до редколегії: 20.03.2014

УДК 37:001.8

Л. Г. Набиуллин
ІПООВ РАО, г. Санкт-Петербург

СОВРЕМЕННЫЕ ОСОБЕННОСТИ И ТЕНДЕНЦИИ ФОРМИРОВАНИЯ СОЦИАЛЬНО-ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ ЦЕННОСТЕЙ УЧАЩЕЙСЯ МОЛОДЁЖИ

Рассматриваются современные особенности и тенденции формирования социально-профессиональных ценностей учащейся молодежи как фактора её творческого и личностного развития. Исходя из реалий нашего времени и современных требований к процессу воспитания учащейся молодёжи, даётся определение социально-профессиональным ценностям. В ходе исследования были выявлены и тенденции, которые позволяют говорить о том, что, при исследовании профессионального выбора учащихся лицеев и колледжей необходимо более глубоко изучать разные комбинации объективных и субъективных факторов профессионального выбора современных учащихся. Экспериментальным путем выявлена динамика профессионального выбора учащихся профессиональных лицеев и колледжей, показаны роль и значение ценностей, влияющих на этот выбор. Подчеркивается особая роль педагога в формировании творчески развитой личности. Утверждается, что социально-профессиональные ценности учащейся молодёжи, выступающие как фактор её творческого и личностного развития, обуславливают необходимость решения задач по нескольким на-правлениям, в частности: - глубоко изучать реальную политическую, экономическую и социальную ситуацию, влияющую на развитие современной молодёжи; - выявлять и анализировать специфику процесса формирования социально-профессиональных ценностей молодого человека на всех стадиях его становления: - воспитывать у молодых людей информационную культуру с целью минимизирования рисков Интернета, уменьшения его негативного воздействия на их сознание; - учить их готовности познавать мир при разумном сочетании естественнонаучных и гуманитарных знаний, - искать пути перехода к активному типу обучению на основе поисково-творческой деятельности учащихся, включая конструирование, проектирование, прогнозирование при ориентации на их креативность; - максимально использовать возможности культурного развития людей, роста их нравственности и высокоморальных качеств; - использовать практико-ориентированный поиск подготовки педагога в современной ситуации.

Ключевые слова: социально-профессиональные ценности, Интернет, социокультурная среда, динамика профессионального выбора, роль педагога.

Решая проблемы духовно-нравственного развития личности мы всё чаще сталкиваемся с необходимостью воспитания активной, творческой, мыслящей личности, обладающей не только определённым объёмом знаний, получающей удовольствие от усвоения новых знаний, но и развитой ценностно-смысловой сферой, способной к самоконтролю, самореализации и самосовершенствованию, ответственную, готовую к непрерывному образованию, умеющую самостоятельно принимать решения, мотивированную к инновационному поведению, устойчивую к фрустрации, человека культурного – субъекта социума В.А. Сухомлинский говорил в связи с этим: «Каждое мгновение той работы, которая называется воспитанием, - это творение будущего и взгляд в будущее» [3].

Ещё более десяти лет тому назад в исследованиях, проведённых группой учёных лаборатории социально-профессионального формирования конкурентоспособного рабочего ИПТО РАО, отмечалось: «В настоящее время в обществе происходят такого рода кардинальные социальные перемены, что в социализацию и профессионализацию молодёжи, в её социокультурное и профессиональное становление неизбежно привносятся новые и далеко не простые проблемы, которые требуют своего осмысления и практического действия. Эти действия должны также предусматривать и формирование новых социально-профессиональных ценностей учащихся. Становление в нашей стране новых хозяйственных механизмов за последние десять лет обозначило ряд противоречивых тенденций, ведущих к деградации начального профессионального образования молодёжи. Они объективно возникали из-за глубокого, сущностного несоответствия между развитием системы начально-

го профессионального образования, нацеленного в советские времена на формирование узкого в профессиональном плане работника, и реальными потребностями общества, рыночной экономики в многосторонней, многоуровневой, мобильной профессионализации всех слоев населения России» [1]. Кроме того, отмечалось, что при переходе нашего общества к рыночной экономике в социализации подростков появляется ряд новых явлений:

- во-первых, резко меняются социально-профессиональные ценности в обществе и молодежной среде. На смену ранее устойчивым традиционным ценностям типа: учеба и работа на благо общества, самоотдача, помощь товарищу, укрепление коллективизма, отказ от чрезмерного и нетрудового материального благополучия и т.д. приходят новые нравственные ориентиры;

- во-вторых, сами новые социальные изменения и ценности находятся в зародышевом состоянии. Они еще очень далеки от приобретения нормативно-критериальной формы;

- в-третьих, существенно изменяются и методы социализации. Если раньше социализация молодежи происходила в основном под патронажем взрослого поколения, придерживающегося стабильных, годами выработанных ценностей, то воздействие всех видов сейчас ослаблено в силу того, что они сами подвержены социальным сдвигам, колебаниям, утряскам, стрессам;

- в-четвертых, расширение ориентаций влияет на социальное самоопределение молодых людей в сторону усиления индивидуализации, как их устремлений, так и способов их реализации;

- в-пятых, процесс социализации все более увязывается с профессиональной подготовкой, а уровень потенциальной и реальной конкурентоспособности индивида становится его сердцевиной, поскольку рыночные условия хозяйствования резко повышают требования к профессиональным и деловым качествам работников.

Исходя из реалий нашего времени и современных требований к процессу воспитания учащейся молодежи, дадим определение социально-профессиональным ценностям. Социально-профессиональные ценности – это наиболее значимые и полезные для личности, группы людей, общества профессиональные ценности, утверждающие себя при выборе и овладении профессией, в производственной трудовой деятельности, при обязательном условии повышения мастерства, высоком профессионализме и компетентности».

Что же мы наблюдаем в настоящее время в процессе формирования социально-профессиональных ценностей современной учащейся молодежи?:

- Большие технические, технологические, производственные, культурные достижения, с одной стороны, и одновременно глобальный кризис, охвативший все сферы жизнедеятельности человеческого сообщества, включая и российский социум, объективно фиксируют реально новое историческое состояние развития его развития. Важнейшим следствием этого являются принципиально новые позиции, способности человека, который сегодня оказался в качественно новом мире. Не удивительно, что в новых условиях не может работать прежняя система образования, явно уже несоответствующая реалиям современности.

- Из-за гигантского потока информации, развитого туризма, миграционных процессов, возникли формы коммуникаций, обеспечивающих большую открытость мира человеку и человека всему миру, способствующих выходу его за пределы привычной среды в новое пространство жизнедеятельности. Особая роль в нём принадлежит сегодня Интернету, который приводит к расширению контактов, изменению восприятия мира, совмещению реального и виртуального контактов.

- Эта информация, воздействуя на сознание, мышление людей, изменяя их потребности, ценности, возможности, социальное пространство существования и функционирования, объективно формирует современную естественно-культурную среду обитания, которую многие называют «информационной цивилизацией».

- Эта среда сегодня практически изменилась, как изменился и сам человек, обрета как положительные, так и отрицательные черты. К числу последних относятся: повышение потребительских интересов, рост безразличия, а порой и игнорирова-

ние базовых ценностей, нарастание межэтнической и социальной напряжённости, напрямую связанные с растущим расслоением современного российского общества и непобедимой коррупцией. «Всякая безнравственность, – утверждал Ф.Шиллер, – проистекает из коллизии доброго с приятным, страстей с разумом – имеет источником силу чувственных побуждений и слабость моральной воли»[7].

- Обеспечение прогрессивного развития человека в сложных условиях функционирования современного общества обуславливает повышение роли и значения науки, призванной регулировать в целом человеческую деятельность, в поисках выхода из сложившегося кризиса, путей активного и продуктивного развития общества, выступая гарантом человечества.

- При этом особенно важно учитывать ценностные факторы человеческого мироотношения, реальность творческой составляющей деятельности людей, обеспечивающих саморазвитие, актуализацию роли и значимости гуманитарных наук, создающих и предлагающих смыслы, имиджи, идеалы, необходимые всему человечеству, отдельному народу и каждому человеку.

- Особое место в системе гуманитарных знаний принадлежит педагогической науке, так как, по мнению многих видных учёных, именно педагогика находится в особо тесной связи и взаимообусловленности с постоянно изменяющимся объектом и одновременно субъектом исследования.

Так, выступая на Общем собрании Российской Академии Образования, вице-президент РАО академик Д.И. Фельдштейн говорил: «Организуя сегодня исследования, направленные на создание концептуальных основ стратегии опережающего развития образования на новых тщательно методологически проработанных принципах, нужно, ориентируясь на вызовы завтрашнего дня, особое внимание уделять установлению нравственных ориентиров и ценностей, росту духовного потенциала растущих людей»[6].

Даже краткий анализ проблем, выявленных в ходе исследования динамики социокультурных трансформаций подростковой и юношеской субкультуры, позволяет увидеть те изменения, которые произошли в молодёжной среде благодаря внедрению информационно-компьютерных технологий в сферу образования. Общение с компьютером, дающим доступ в Интернет, способствует, к сожалению, поголовному снижению грамотности за счёт появления среди участников общения новых «сетевых» диалектов, когда молодые люди намеренно коверкают слова, что в конечном итоге свидетельствует и о снижении общего культурного уровня современной молодёжи.

Такое положение очень тревожно в современных условиях, когда рост материальных потребностей опережает рост потребностей духовных, а активно насаждаемая рыночная идеология, ориентированная на мимолётный и сиюминутный успех, внедряясь в интеллектуальную жизнь, способна ввергнуть весь общество в придуманный мир абсурда. В конечном итоге изменился и сам человек, обретая новые как положительные, так и отрицательные черты. К числу последних относятся актуализация потребительства, рост безразличия к базовым ценностям, нарастание межэтнической и социальной напряжённости, агрессивности в молодёжной среде, экстремизма.

Вот, например, о чём свидетельствуют итоги исследования динамики профессионального выбора учащихся профессиональных лицеев и колледжей: общие итоги мониторинга 1994 – 2010 гг. (проведённые той же группой исследователей, но уже под наименованием «лаборатории психологических и социологических исследований в педагогическом образовании»), где раскрываются объективные и субъективные факторы, определяющие динамику профессионального выбора современных учащихся лицеев и колледжей. (Всего опрошено 808 респондентов)

Табл. 1.

**Динамика профессионального выбора учащихся лицеев и колледжей
(Санкт-Петербург, 1994–2010 гг., в % к числу опрошенных учащихся)***

Характеристики про-фессионального выбора учащихся	Годы мониторинга					Сред- нее за период	+-D Гр. 5 – гр. 1
	1994	1998	2001	2006	2010		
А	1	2	3	4	5	6	7
I. Профессия эконо- миче-ская ценность для уча-щихся, в том числе:	44,1	58,0	53,6	49,1	56,4	51,5	+12,3
1.1. Всегда можно найти работу	18,9	19,5	21,1	17,7	44,5	23,0	25,6
1.2. Организовать собст- венное дело	7,1	20,1	16,9	21,5	32,8	18,9	25,7
1.3. Можно заработать большие деньги	5,9	7,5	5,4	31,5	22,7	14,3	16,8
1.4. Прочие причины вы-бора	12,2	10,9	10,2	-	-	7,0	-12,2
II. Профессия – лич- ност-ная и семейная ценность, в том числе:	13,6	12,1	15,7	17,2	18,4	15,6	+4,8
2.1. Мечтал о профессии с детства	9,5	9,2	9,1	5,0	14,3	9,0	4,8
2.2. О профессии высоко-го мнения мои родители	4,1	2,9	6,6	12,2	6,7	6,6	2,6
III. Учащиеся выбрали профессию случайно	42,3	29,9	30,7	33,7	25,2	32,9	-17,1

* Прим.: сумма по столбцам превышает 100%, поскольку респонденты мог-ли отмечать при ответе на вопрос анкеты несколько пунктов.

Из данных социологического мониторинга следует, что на протяжении всего периода исследования учащихся лицеев и колледжей росла численность респондентов, осознанно делавших свой профессиональный выбор: учащиеся из года в год все более и более взвешенно подходили к выбору своей будущей профессиональной деятельности. Их доля увеличилась с 57,7% в 1994 г. до 74,8% всех учащихся в 2010 г. Соответственно снизилась доля учащихся, которые неосознанно, случайно выбрали свою профессию: с 42,3% в 1994 г. до 25,2% в 2010 г.

При этом необходимо отметить следующие две значимые мотивационные позиции учащихся, которые существенно изменились за период социологического мониторинга. Одной из самых сильных стала мотивационная позиция учащихся, которая выражала их самостоятельность в выборе своей профессии: средний прирост за период социологического мониторинга этой мотивационной позиции учащихся составил 25,7%. На втором месте оказалась уверенность учащихся в том, что они всегда найдут работу по полученной профессии. Данная мотивационная позиция за последние годы приобрела большое значение. Если в 2006 г. данную позицию отметили только 17,7% учащихся лицеев и колледжей, то в 2010 г. – 44,5% респондентов. Снизилась доля учащейся молодежи, ориентированной на хороший заработок. Если в 2006 г. эту мотивационную позицию отметили 31,5% респондентов, то в 2010 г. только 22,7% опрошенных учащихся: значимость данной мотивационной позиции учащихся профессиональных лицеев и колледжей с 2006 г. по 2010 г. снизилась почти на 10,0%. Практически вдвое снизилось также и влияние родителей на профессиональный выбор учащихся: если в 2006 г. 12,2% респондентов при выборе профессии прислушались к мнению родителей, то в 2010 г. – только 6,7% учащихся отметили эту позицию. Аналогичную тенден-

цию можно наблюдать при анализе выраженности профессионального самоопределения учащихся в раннем возрасте: если в 2010 г., как показал социологический опрос, мечтали о профессии с детства 14,3% опрошенных учащихся, то в 2006 г. – таких учащихся было только 5,0% всех респондентов.

Были выявлены тенденции, которые позволяют говорить о том, что, при исследовании профессионального выбора учащихся лицеев и колледжей необходимо более глубоко изучать разные комбинации объективных и субъективных факторов профессионального выбора современных учащихся, причем, в их сложных взаимосвязях и взаимовлияниях (далее, в качестве примера, мы представим результаты такого исследования объективных и субъективных факторов профессионального выбора учащихся лицеев и колледжей применительно к данным социологического опроса 2010 г. (Смотри таблицу 2).

Таблица 2.

Структура влияния факторов на профессиональный выбор учащихся профес-сиональных лицеев и колледжей (Санкт-Петербург, 2010 г., в % к итогу)

Группы факторов	Доля учащихся, выбравших профессию как:			Общее влияние на осознан-ный / случай-ный выбор профес-сии
	Эконом. цен-ность	Основу квал. роста	Ценность семьи	
А	1	2	3	4
1. Факторы рефе-рентной группы уча-щихся	37,5	9,1	27,3	22,8
2. Учебная среда ли-цея и колледжа	28,8	45,4	26,5	26,1
3. Личностные каче-ства учащихся	22,5	10,5	34,6	24,4
4. СМИ, профориен-тация, школа	11,2	9,7	0,0	12,0
5. Свободное время (досуг) учащихся	0,0	17,1	0,0	10,2
6. Материальное по-ложение семьи уча-щихся	0,0	8,2	11,6	4,5
Итого:	100,0	100,0	100,0	100,0

«Изучение общей динамики профессиональной мотивации учащихся ли-цеев и колледжей Санкт-Петербурга на протяжении 90-х и 2000-х годов позволяет нам сделать следующие выводы. Усредненные данные по всему временному периоду социологического мониторинга показывают, что во главе структуры профессиональной мотивации современных учащихся находится их экономическая установка (51,5%). Прежде всего, учащиеся выбирают профессию, обладая которой они всегда смогут найти работу – 23,0% всех ответов. На втором месте находится профессиональный выбор учащихся, который увязывается ими с возможностями, которые предоставляет им специальность в области организации своего дела – 18,9% ответов. На третьем месте находится профессиональный выбор, обусловленный размером заработной платы, которую можно получать, обладая той или иной профессией – 14,3% всех ответов респондентов. Прочие мотивы экономического толка составляют 7,0% ответов. Содержательные и ценностные аспекты в мотивации занимают небольшой удельный вес – усреднено за период социологического мониторинга от 6,6 до 9,0% всех ответов респондентов»[2]. Подробно полученные данные представлены в таблице 1. Они характеризуют общие тенденции изменения профессионального выбора учащихся лицеев и колледжей нашего города за весь период социологических мониторинговых наблюдений с 1994 по 2010 г.г. Из данных социологического мониторинга так же следует, что на протяжении всего периода исследования учащихся

лицеев и колледжей росла численность респондентов, осознанно делавших свой профессиональный выбор: учащиеся из года в год все более и более взвешенно подходили к выбору своей будущей профессиональной деятельности. Их доля увеличилась с 57,7% в 1994 г. до 74,8% всех учащихся в 2010 г. Соответственно снизилась доля учащихся, которые неосознанно, случайно выбрали свою профессию: с 42,3% в 1994 г. до 25,2% в 2010 г. В связи с этим вспомним, что ещё К.Д. Ушинский писал: «Только внутренняя, духовная, животворная сила труда служит источником человеческого достоинства, а вместе с тем и нравственности и счастья» [4].

Для начала, рассмотрим структуру факторов, определяющих осознанный характер профессионального выбора учащихся лицеев и колледжей (смотри таблицу 2, графа 4). Если выстроить данные факторы по значимости, то на первом месте оказываются факторы учебной среды лицеев и колледжей (26,1% всей детерминации). На втором месте – личностные качества учащихся (24,4% всей детерминации). На третьем месте – факторы референтной группы учащихся (22,8% всей детерминации). Четвертое и пятое место занимают факторы работы СМИ, проведение профориентационных занятий, а также влияние школьных учителей на осознанность профессионального выбора будущих учащихся лицеев и колледжей, характер свободного времени или досуга учащихся профессиональных лицеев и колледжей (соответственно 12,0% и 10,2% всей детерминации). Влияние материального положения семей учащихся на осознанность их профессионального выбора минимально – всего 4,5% всей совокупной детерминации.

Когда же рассматривается система объективных и субъективных факторов профессионального выбора учащихся, при котором они ориентируются на возможности своего будущего квалификационного роста, или на ценности семьи, родителей, на первый план выходят иные группы факторов. В первом случае – это учебная среда профессиональных лицеев и колледжей (45,4% от всей детерминации профессионального выбора учащихся). Во втором случае – личностные характеристики учащихся и материальное положение их семей, соответственно: 34,6% и 11,6% от всей детерминации профессионального выбора учащихся лицеев и колледжей (смотри таблицу 2, графы 2 и 3).

Производительный труд учащихся лицеев и колледжей превратился в фундаментальный общественно-экономический фактор формирования их профессионализма и социокультурного потенциала, который необходим им как будущим субъектам общественного производства, на какой бы его позиции они ни находились. Объективно это соответствует механизму возникающей инновационной экономики. В настоящее время, как показывают данные нашего социально-педагогического мониторинга, профессиональное становление и развитие молодежи через производительный труд в рыночных структурах и педагогический комплекс профессиональных лицеев и колледжей оказываются глубинно связанными с качественными метаморфозами всего прежнего жизнеустройства нашего общества, его сознания и системы ценностей

В процессе мониторингового исследования особое внимание уделялось анализу свободного времени учащихся средней профессиональной школы, считая, что оно является важнейшим фактором их развития. Мы полагали, что здесь действует следующая закономерность: чем более социализированной оказывается личность, тем рациональнее и насыщеннее в смысловом, ценностном, культурном плане ее досуг и свободное время. В результате многолетнего социально-педагогического мониторинга жизнедеятельности учащихся профессиональных лицеев и колледжей были выделены три группы респондентов. В первую группу вошли подростки, у которых свободное время и досуг определяются их творчески-инновационной деятельностью доминантой. Во вторую группу – подростки, у которых социокультурный потенциал их досуга детерминирован культуроориентированными видами деятельности, имеющими в сравнении с первой группой респондентов более пассивный характер. В третью группу входят учащиеся, чей досуг определяется, главным образом, развлекательно-гедонистическими видами деятельности, иногда и с девiantным оттенком.

Наши исследования показали, что за последние годы в соотношении этих трех групп учащихся произошли качественные и количественные изменения. Социологические данные, позволяют выделить в современной досуговой деятельности учащихся профессиональных лицеев и колледжей следующие тенденции. Во-первых – за исследуемый период все ключевые доминанты свободного времени (досуга) учащихся изменялись волнообразно, с достаточно четкой их привязкой к общественно-экономической динамике нашего социума. Во-вторых – из года в год в их среде нарастал удельный вес респондентов (противоположных по своему социальному качеству) первой и третьей группы. В-третьих – за эти годы наметилась отрицательная тенденция, непосредственно связанная с общим снижением ценностной значимости ряда культуроориентированных видов деятельности: чтения, посещения художественных выставок, театров и т.п. (уменьшение за период наших наблюдений составило 8,2 %).

Из полученных данных видно, что сильнее всего оказывают влияние на профессиональный выбор учащихся факторы образовательной и воспитательной среды лицеев и колледжей, а также личностные характеристики учащихся и людей, взаимодействующих с ними, определявших процессы культурации, социализации и профессионализации выпускников. Одновременно с этим, полученные факты говорят о позитивных изменениях в сознании современных молодых россиян, обучающихся в профессиональных лицеях и колледжах. Они позволяют утверждать о назревшей необходимости глубоких изменений в субъектных и дидактических компонентах современной педагогической среды профессиональных лицеев и колледжей нашего города. Ведь особая роль в этом важном процессе принадлежит педагогу, который должен сам в большей степени являться личностью, стимулирующей у молодых людей желание творить, наставником-организатором сложной, напряженной работы учащихся, помогающим организовывать их самостоятельную деятельность, содействуя развитию способностей каждого обучаемого, росту его желания и интереса к учёбе, научающим учащегося думать в процессе взаимообучения, целенаправленно сформировать себя в качестве субъектов новой профессиональной и производственной культуры, синхронизировать свою педагогическую деятельность с логикой рыночной экономики, стать носителями определенной системы ценностей. Только при таком подходе педагога формируется не только «человек знающий», а личность, любознательная, любопытная, способная творчески решать, возникающие перед ней проблемы.

Социально-профессиональные ценности учащейся молодёжи, выступающие как фактор её творческого и личностного развития, обуславливают необходимость решения задач по нескольким направлениям, в частности:

- глубоко изучать реальную политическую, экономическую и социальную ситуацию, влияющую на развитие современной молодёжи;
- выявлять и анализировать специфику процесса формирования социально-профессиональных ценностей молодого человека на всех стадиях его становления: в интеллектуальной, потребностно-мотивационной и эмоционально-волевой сферах;
- воспитывать у молодых людей информационную культуру с целью минимизирования рисков Интернета, уменьшения его негативного воздействия на их сознание;
- учить их готовности познавать мир при разумном сочетании естественнонаучных и гуманитарных знаний, учитывая при этом практико-подтверждённую истину о технической неподготовленности гуманитариев;
- искать пути перехода к активному типу обучения на основе поисково-творческой деятельности учащихся, включая конструирование, проектирование, прогнозирование при ориентации на их креативность;
- максимально использовать возможности культурного развития людей, роста их нравственности и высокоморальных качеств; Ещё Л. Фейербах писал «Принцип морали есть счастье, но не такое счастье, которое сосредоточено на одном и том же лице, а счастье, распределённое между различными лицами...» [5].
- использовать практико-ориентированный поиск подготовки педагога в совре-

менной ситуации, что требует качественного пересмотра всего предметного содержания педагогического образования.

Успех в решении поставленных задач во многом зависит от глубины понимания педагогами – наставниками своей профессиональной деятельности, как осознанного и целенаправленного процесса приобщения к общей, производственной и профессиональной культуре не только себя, но и учащихся, молодых специалистов. Для этого они должны обладать развитыми общекультурологическими компетенциями. И как бы велика ни была роль среды, природы, общества и иных внешних реальностей в жизни человека, только человек является самым главным, по сути, единственным носителем, субъектом и творцом нравственных реальностей в области той жизни, которую он может назвать своей. Сформировавшийся, ставший человек способен радикально изменять ценностные приоритеты. Как существо самостоятельное он способен непрестанно возвращать и творить добро. И быть в этом смысле активным, ведущим, целевым началом, по отношению к которому все остальное: общество, природа, небытие и неизвестность, – могут выступать в качестве условия, среды и средства.

Библиографические ссылки

1. Аналитическая записка. Социальный портрет специалиста-профессионала 1994-2000 гг. – СПб, ИПО РАО, 2000.
2. Мищенко А.С. Динамика профессионального выбора учащихся профессиональных лицеев и колледжей: общие итоги мониторинга: 1994 – 2010 / А.С. Мищенко // Методология исследования в профессиональном педагогическом образовании (методологическая школа академика РАО Антонины Павловны Беляевой) : сб. материалов V Междунар. методол. семинара, 28-29 февр. 2012 г. – ФГНУ ИПООВ РАО, 2012. – С. 337.
3. Сухомлинский В.А. «Родительская педагогика» / В.А. Сухомлинский. – М., 1978.
4. Ушинский К.Д. Труд в его психическом и воспитательном значении / К.Д. Ушинский // Собр. соч. в 11 т. – М., – Л., 1948. – Т.2.
5. Фейербах Л. История философии : в 3 т. / Л. Фейербах. – М., 1974. – Т.1.
6. Фельдштейн Д.И. Задачи психолого-педагогической науки как ресурса развития современного социума / Д.И. Фельдштейн // История и педагогика естествознания – №3. – 2012. – С. 8.
7. Шиллер Ф. О нравственной пользе эстетических нравов» / Ф. Шиллер // Собр. соч. в 7 т. – М., 1957. – Т.6. – С. 480.

Набіуллін Л. Г. Сучасні особливості та тенденції формування соціально-професійних цінностей учнівської молоді

Розглядаються сучасні особливості та тенденції формування соціально - професійних цінностей учнівської молоді як фактора її творчого та особистісного розвитку. Виходячи з реалій нашого часу і сучасних вимог до процесу виховання учнівської молоді, дається визначення соціально-професійними цінностям. У ході дослідження були виявлені і тенденції, які дозволяють говорити про те, що, при дослідженні професійного вибору учнів ліцеїв і коледжів, необхідно більш глибоко вивчати різні комбінації об'єктивних і суб'єктивних факторів професійного вибору сучасних учнів. Експериментальним шляхом виявлена динаміка професійного вибору учнів професійних ліцеїв і коледжів, показані роль і значення цінностей, що впливають на цей вибір. Підкреслюється особлива роль педагога у формуванні творчо розвиненої особистості. Стверджується, що соціально-професійні цінності учнівської молоді, що виступають як фактор її творчого та особистісного розвитку, зумовлюють необхідність вирішення завдань по декількох напрямках, зокрема:

- Глибоко вивчати реальну політичну, економічну та соціальну ситуацію, яка впливає на розвиток сучасної молоді;
- Виявляти і аналізувати специфіку процесу формування соціально-професійних цінностей молоді людини на всіх стадіях його становлення;
- Виховувати у молодих людей інформаційну культуру з метою мінімізації ризиків Інтернету, зменшення його негативного впливу на їх свідомість;
- Вчити їх готовності пізнавати світ при розумному поєднанні природничих і гуманітарних знань,
- Шукати шляхи переходу до активного типу навчання на основі пошуково-творчої діяльності учнів, включаючи конструювання, проектування, прогнозування при орієнтації на їх креативність;
- Максимально використовувати можливості культурного розвитку людей, зростання їх моральності і високоморальних якостей;
- Використовувати практико-орієнтований пошук підготовки педагога в сучасній ситуації.

Ключові слова: соціально-професійні цінності, Інтернет, соціокультурне середовище, динаміка професійного вибору, роль педагога.

Nabiullin L. Social and professional values of students as a factor in her artistic and personal development

Deals with modern features and trends shaping values of students as a factor of its creative and personality development. Based on the realities of our time and the modern requirements of the process of education of students, defines the socio-professional of values. The study identified and trends that suggest that, in the study of occupational choice students in high schools and colleges it is necessary to study more deeply the different combination of objective and subjective factors of professional choice of modern students. Experimental way, you revealed the dynamics of professional choice of students in vocational schools and count Ledge shows the role and importance of values influencing this choice. Emphasizes the special role of the teacher in the formation of personal creative development . It is argued that the socio-professional values of students, acting as a factor of its creative and personal development necessitate problem solving in several areas, in particular: - study in depth the real political, economic and social situation, which affects the development of modern youth - identify and analyze the specifics of the formation of social and professional values of a young man at all stages of its formation: - impregnated with young people's information culture for the purpose of minimizing the risks of the Internet, reducing its negative impact on their mind - to teach them to learn preparedness STI world with a judicious combination of natural and humanitarian knowledge, - to seek ways of transition to active learning based on the type of search and creative activity of pupils, including design, engineering, forecasting with emphasis on their creativity - to maximize the opportunities of the cultural development of the people , the growth their morals and high moral qualities - use the practice- oriented training of the teacher for help in the present situation.

Key words: social and professional values, the Internet, socio-cultural environment, the dynamics of occupational choice, the role of the teacher.

Надійшла до редколегії: 30.03.2014

ЗМІСТ

ФІЛОСОФІЯ

Амеліна С. Б.	Конструювання образу людської тілесності у смисловому полі масової культури	3
Афанасьєв О. І.	Гуманітарні науки і гуманітаристика	9
Більовський О. А.	Механізми соціальної детермінації безпеки суспільства і держави: досвід історико-філософської рефлексії	14
Більченко Є. В.	Міфологема «Схід – Захід» та український контекст: православна соборність vs католицький персоналізм	21
Бродецька Ю. Ю.	Перетворення людини що бажає: аналіз механізмів деформації людського потенціалу	31
Доній Н. Є.	Феномен тілесного стайлінгу в сучасному соціальному просторі	37
Карпова С. Г.	Феномен кризи в філософії О.Шпенглера	44
Ковалець М. С.	Кореляція об'єктів і гіпер-об'єктів в новій метафізиці	51
Кузьменко О. М.	Американські концептуальні моделі університету ХХ ст.: соціально філософський аналіз	57
Макшина Ю. В.	Ліберальний фемінізм і психоаналіз: суспільство VS. сім'я	63
Микольченко В. С.	Особливості української ментальності як підґрунтя вибору між <i>vita minima</i> та <i>vita heroica</i>	68
Мудрак В. І.	Філософсько-освітні підходи до становлення фахової компетентності особистості в системі вищої освіти як реалізація співвідношення «особистість-інформація-знання»	73
Самченко В. Н.	Філософія Нового Часу: новий зміст в новій формі	78
Соколовський О. Л.	Історико-духовні витоки й особливості віровчення христадельфіан	85
Айтов С. Ш.	Філософія історії та розвиток когнітивни підхід історичної антропології	92
Захарчук О. Ф., Ярош О. М.	Капіталізм в сучасному суспільстві	97
Андрєєва О. Н.	Рефлексивне втілення модусів буття в культурі з позицій «семантичного»: теоретичні та практичні аспекти	103
Цимбал О. Є.	Особливості християнської етики в контексті традиційної моральнісної східнослов'янської народної культури	110
Шепетяк О. М.	Тринітарне богослов'я Карла Барта і Карла Ранера	118
Сінкевич О. Б.	Наративна персональна ідентичність в добу масової культури	124
Волинець О. О.	Католицька церква про війну, мир і загальне благо	130

ПОЛІТОЛОГІЯ

Ба Алаві М. М.	Після Єменської революції: поділ країни або федеративна держава?	137
Закіров М. Б.	Політична аксіологія М.О. Бердяєва	141

Козачук О. О.	Зміни в політиці США щодо корінних народів у 60-их – 70-их рр. XX ст.	147
Лаврук Т. П.	Геополітична «тінь батька Гамлета» як детермінанта становлення «українського питання»	153
Ланюк Є. Ю.	Форми діалогічності політики і мистецтва в гомерівському епосі	161
Манойло Д. О.	Інституціоналізація політичної опозиції: залучення досвіду країн перехідних демократій	169
Реутов Е. В.	Легітимність влади в Росії і Україні: порівняльний аналіз	175
Слободян Т. З.	Двосторонні відносини Іспанії та Польщі	184
Стряпко І. О.	Теорія нації Володимира Старосольського	190
Антонюк О. А.	Суддівська політика: «диктатура лівих суддів» в Італії	197
Борисова В. О.	Зростання соціального капіталу як головна передумова розвитку громадянського суспільства	203
Вонсович С. Г.	Особливості транзиту в умовах кризовості політичної системи: теоретичний аспект	207
Воробйова Т. Л.	Багатовимірність категорії політичного протесту	213
Полянська В. Ю.	Метафоричні елементи естетизації політичного простору: стилістична реконструкція політичної дійсності мовними засобами	220
Кривчун Є. О.	Геополітичний контекст розвитку ядерної програми Ісламської республіки Іран	225
Панарін А. С.	Соціальні та економічні індикатори політичної стабільності	231
Воронова Т. В.	Вплив політичного іміджу на виборчий процес	240

СОЦІОЛОГІЯ

Набіуллін Л. Г.	Сучасні особливості та тенденції формування соціально-професійних цінностей учнівської молоді	244
------------------------	---	-----

СОДЕРЖАНИЕ

ФИЛОСОФИЯ

Амелина С. Б.	Конструирование образа человеческой телесности в смысловом поле массовой культуры	3
Афанасьев А. И.	Гуманитарные науки и гуманитаристика	9
Белёвский О. А.	Механизмы социальной детерминации безопасности общества и государства: опыт историко-философской рефлексии	14
Бильченко Є. В.	Мифологема «Восток – Запад» и украинский контекст: православная соборность vs католический персонализм	21
Бродецкая Ю. Ю.	Превращение человека желающего: анализ механизмов деформации человеческого потенциала	31
Доний Н. Е.	Феномен телесного стайлинга в современном социальном пространстве	37
Карпова С. Г.	Феномен кризиса в философии О. Шпенглера	44
Ковалец М. С.	Корреляция объектов и гипер-объектов в новой метафизике	51
Кузьменко О. Н.	Американские концептуальные модели университета XX ст.: социально-философский анализ	57
Макешина Ю. В.	Либеральный феминизм и психоанализ: общество VS. семья	63
Микольченко В. С.	Особенности украинской ментальности как основа выбора между <i>vita minima</i> и <i>vita heroica</i>	68
Мудрак В. И.	Философско-образовательные подходы к становлению профессиональной компетентности личности в системе высшего образования как реализация соотношения «личность-информация-знания»	73
Самченко В. Н.	Философия Нового Времени: новое содержание в новой форме	78
Соколовский О. Л.	Историко-духовные истоки и особенности вероучения христадельфиан	85
Айтов С. Ш.	Философия истории и развитие когнитивных подходов исторической антропологии	92
Захарчук О. Ф., Ярош О. М.	Капитализм в современном обществе	97
Андреева О. Н.	Рефлексивное воплощение модусов бытия в культуре с позиций «семантического»: теоретические и практические аспекты	103
Цымбал Е. Е.	Особенности христианской этики в контексте традиционной нравственной восточнославянской народной культуры	110
Шепетяк О. М.	Тринитарное богословие Карла Барта и Карла Ранера	118
Синькевич О. Б.	Нарративная персональная идентичность в эпоху массовой культуры	124
Волынец О. А.	Католическая Церковь о войне, мире и общем благе	130

ПОЛИТОЛОГИЯ

Ба Алави М. М.	После Йеменской революции: разделение страны или федеративное государство?	137
Закіров М. Б.	Политическая аксиология Н.А. Бердяева	141
Козачук О. А.	Изменения в политике США относительно коренных народов в 60-ых – 70-ых гг. XX в.	147
Лаврук Т. П.	Геополитическая «тень отца Гамлета» как детерминанта становления «украинского вопроса»	153
Ланюк Е. Ю.	Формы диалогичности политики и искусства в гомеровском эпосе	161
Манойло Д. А.	Институционализация политической оппозиции: привлечение опыта стран переходных демократий	169
Реутов Е. В.	Легитимность власти в России и Украине: сравнительный анализ	175
Слободян Т. З.	Двусторонние отношения Испании и Польши	184
Стряпко И. О.	Теория нации Володимира Старосольского	190
Антонюк А. А.	Судейская политика: «диктатура левых судей» в Италии	197
Борисова В. О.	Рост социального капитала как основное условие развития гражданского общества	203
Вонсович С. Г.	Особенности транзита в условиях кризисной политической системы: теоретический аспект	207
Воробьёва Т. Л.	Многомерность категории политического протеста	213
Полянская В. Ю.	Метафорические элементы эстетизации политического пространства: стилистическая реконструкция политической действительности языковыми средствами	220
Кривчун Е. О.	Геополитический контекст развития ядерной программы Исламской республики Иран	225
Панарин А. С.	Социальные и экономические индикаторы политической стабильности	231
Воронова Т. В.	Влияние политического имиджа на избирательный процесс	240

СОЦИОЛОГИЯ

Набиуллин Л. Г.	Современные особенности и тенденции формирования социально-профессиональных ценностей учащейся молодежи	244
------------------------	---	-----

CONTENT

PHILOSOPHY

Amelina S.	Designing image of human bodyness in the semantic field of mass culture	3
Afanasiev A.	The science of humanities and humanitaristics	9
Bil'ovsky O.	Mechanisms of social determination of public and state security: experience of the historico-philosophical reflection	14
Bilchenko E.	The Myth «East – West» and Ukrainian context: Orthodox Unity vs Catholic Personalism	21
Brodetskaya Yu.	Transformation of a man who wants: an analysis of human potential mechanisms deformation	31
Doniy N.	Phenomenon of bodily styling in Modern social space	37
Karpova S.	Phenomenon of crisis in philosophy of O. Spengler	44
Kovalets M.	Correlation between objects and hyper-objects in new metaphysics	51
Kuzmenko O.	American conceptual models of the University in the XX c.: social and philosophical analysis	57
Mackeshina J.	Liberal feminism and psychoanalysis: society VS. family	63
Mikolchenko V.	Features of the Ukrainian mentality as the basis of the choice between vita minima and vita heroica	68
Mudrak V.	Philosophical and educational approaches to formation of expert competence in the personality of higher education how to sales ratio «personality-information-knowledge»	73
Samchenko V.	Experience of the rhythmic statement of bases of philosophy. Part VI.4. philosophy of New Time	78
Sokolovskiy O.	Historic and spiritual sources and features of Christadelphians creed	85
Aytov S.	Philosophy of history and development of cognitive approaches of historical anthropology	92
Zakharchuk O., Yarosh O.	Capitalism in modern society	97
Andreeva O.	The reflective realization of modes of existence in culture from the attitude of 'semantic' part: theoretical and practical aspects	103
Tsymbal O.	Features of Christian ethics in the context of moral traditions of South-Slavic folk culture	110
Shepetyak O.	Trinitarian theology of Karl Barth and Karl Rahner	118
Sinkevych O.	Narrative personal identity in the age of mass culture	124
Wolynets O.	Catholic Church speaks about war, peace and the commonwealth	130

POLITICAL SCIENCES

Ba Alavi M.	After the Yemen Revolution: a separation of the country or a federated state?	137
Zakirov M.	The political axiology of N. Berdyaev	141
Kozachuk O.	Changes in the U.S. Aboriginal Policy in the 1960s – 1970s.	147

Lavruk T.	Geopolitical «shadow of Hamlet's father» as a determinant of becoming «Ukrainian question»	153
Laniuk Y.	The dialogic forms of interaction between politics and art in Homeric epics	161
Manoilo D.	Institutionalizing of the political opposition: engaging experience of transition democracies	169
Reutov E.	Legitimacy of power in Russia and Ukraine: a comparative analysis	175
Slobodian T.	Bilateral relations between Spain and Poland	184
Stryapko I.	Nation theory by Volodymyr Starosolskyj	190
Antoniuk O.	Judicial politics: «dictatorship left judges» in Italy	197
Borisova V.	The growth of social capital as the main prerequisite for the development of civil society	203
Vonsovych S.	Peculiarities of transit under the condition of the crisis of the political system: the theoretical aspect	207
Vorobyova T.	Multidimensionality category of political protest	213
Polyanska V.	The metaphorical elements of the anesthetization of the political space: stylistic reconstruction of the political reality by the languish means	220
Krivchun E.	The geopolitical context of the nuclear program of the Islamic Republic of Iran	225
Panarin A.	Social and economic indicators of political stability	231
Voronova T.	The impact of political image on the election process	240

SOCIOLOGY

Nabiullin L.	Social and professional values of students as a factor in her artistic and personal development	244
---------------------	---	-----

ВІСНИК ДНІПРОПЕТРОВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія

ФІЛОСОФІЯ. СОЦІОЛОГІЯ. ПОЛІТОЛОГІЯ

Заснований у 1993 р.

Випуск 24 (2)

Українською, російською та англійською мовами

Свідоцтво про державну реєстрацію засобу масової інформації
серія КВ № 7898 від 17.09.2003 р.

Редактор В. І. Пашенко
Технічний редактор В. І. Манько

Підписано до друку 03.04.2013. Формат 70х108 1/16. Папір друкарський.
Друк плоский. Гарнітура Times New Romans.
Ум. друк. арк. 15,75. Ум. фарбовідб. 15,75. Обл.-вид. арк. 18,00.
Тираж 100 прим. Вид. № 1771. Зам. №

Видавництво «Інновація»
49006, м. Дніпропетровськ, вул. Свердлова, 70
Свідоцтво про внесення до Державного Реєстру
ДК № 1761 від 22.04.2004 р.
т/ф 36-02-81
e-mail: innovaciya@list.ru